John [illegible].
1827.

PUBLII

VIRGILII MARONIS

OPERA.

EX TYPIS LEBEL, TYPOGRAPHI REGIS,
via vulgo dicta *d'Erfurth*, n° 1.

PUBLIUS
VIRGILIUS MARO

EX RECENSIONE ET CUM NOTIS

CHR. GOTTL. HEYNII.

CURANTE

J. A. AMAR,

HUMANIORUM LITERARUM IN REGIA GALLIARUM UNIVERSITATE
PROFESSORE EMERITO, ETC.

TOMUS QUARTUS.

PARISIIS,

APUD C. GOSSELIN, ET L. MAME-DELAUNAY,

BIBLIOPOLAS EDITORES.

M. DCCC. XXIV.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER NONUS.

ARGUMENTUM.

Absente Ænea, et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendæ occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet — 32. Qui quum suis se mœnibus continerent, neque æquo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugæ intercluderet, classem exurere conatur — 76. Erat classis Trojanæ materia ex Idææ matris luco cæsa: quapropter matris precibus adductus Jupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit — 122. Post hæc, imminente jam nocte, Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum præficit — 167. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Æneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, conjunctissimum amicorum par — 313: qui quum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant—366. Verum quum, instante jam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viæque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur — 437. Nisus quoque, cæso Volscente, et Euryali nece strenue vindicta, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit — 445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur : ubi a Trojanis e mœnibus agnita ingentem in urbe luctum excitant — 502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat : magna utrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittæ ictu inter-

ficit — 671. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti cæde propellunt — 690. Ejus rei nuntio accepto, Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit — 733, Trojanosque in fugam convertit 777 : tandem hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quæ fluvio alluitur — 789; et ut erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos revertitur — *ad finem.*

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est :
« Turne, quod optanti Divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies en adtulit ultro.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petît Evandri.
Nec satis : extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, conlectos armat agrestis.

1. Turnus consilium de expugnandis per Æneæ absentiam advenarum castris capit. Epico more a Junone per Iridem illud Turni animo injicitur. — 3. *Ad Rutulum* alter Voss. et sec. Moret. *In luco* Franc. — *Parentis Pilumni*, h. e. abavi. v. inf. X, 619. *Sedebat :* Asper *erat* interpretatus est; alia argutatur Servius; sed spectat simpliciter ad solitudinem, et otium, cui convenit *sedere*. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus? — 5. *Teumantias* Zulich. et al. *Est* abest sec. Moret. et Erf. — 7. *Volvenda dies*, quæ volvitur. v. ad I, 269. Catrœana subtilitas a poeta aliena est, ut sit fatalis dies, quam advolvi necesse fuerat. Lucretius *sidera volvenda*, *ætatem volvendam*, eodem modo dixit. — 9. *Palantini* Rom. et alii. *Regnumque* aliquot Pier. *Petivit* major codicum pars, vitiose et invito metro. *Petît* Rom. tum Medic. et Gudian.; et sic emendatum erat jam in Aldd. alt. et hinc in cett. edd. *Evandri* potuit pronuntiari Euandri; etsi nec spondeus displicere potest. — *Sceptra* exquisitius quam regna : utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes*, designat Etruriam ab Corytho, conditore Cortonæ. *Lydorum manum* Etrus-

Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus:
Rumpe moras omnis, et turbata arripe castra. »
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Adgnovit juvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
« Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantisque polo stellas: sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. » Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.

cos dixit ad vulgarem opinionem. — 13. *Turbata arripe castra*, invade, occupa; scilicet ut. rapere poetis est pro capere. Dixit autem *castra* Trojanorum; v. 8 *urbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Æneas in litore, ubi escenderat, urbem, *novam Trojam*, condiderat, quam (ut sup. VII, 157) *Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit.* Debuit ea in extremo fere litore hærere subjecta classe. v. inf. 68, 69. — 15. *Secuit* arcum pro, meavit per arcum cœli, incessit, tanquam Iris, arcu facto, pro tramite. Ducta loquendi forma a navigatione, τέμνειν ἅλα, *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit: « arcum fecit secto cœlo, duxit » paullo aliter. cf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Iliad. σ, 182.

21. Non novum est ostentum: *palantes polo stellas* videre medio die; et est h. l. interdiu oblatum auspicium (*omina tanta* ipse dixit); nunc tamen ornant hæc cœlum, quod disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere), et quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit; apposita vocant Grammatici. Si itaque ruptis nubibus in interiora perrexit, stellas apparere, nubibus remotis, necesse fuit. Est autem is modus quo dii in cœlum evehi narrantur: vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in cœlum perveniunt. Interdum memorantur alæ; in Iride autem novatur res per arcum cœlestem; per soleas nusquam, nisi per soleas alatas. — 22. *Vocat* aliquot Pier. *Et sic effatus.* Languet τὸ *et*; nihil tamen e libris notatum video. — 22 — 24. Quod religio facere jubet, omine accepto, etiam viso et ex somnio; scilicet lustrandi caussa.

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis, et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ juvenes : medio dux agmine Turnus
Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus

25—32. Fundum comparationis declarat Servius : exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petitum : multo minus comparatio spectat ad Turnum. Agmen ordine, lento gradu et composite incedens, *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem præ se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. — 26. *Pictai vestis*, qui, ut Etruscorum, ita aliorum Italorum mos esse debuit, ut vestibus variegatis colore et textura uterentur. — 28. *Tyrrhidæ*, v. sup. VII, 484, 532.— 29. Versus haud dubie ex lib. VII, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit, et deest plerisque libris Ge. Fabricii, Pierii (quem vid. ad v. 31), et Heinsii ac Burmanni; adde binos Goth. cum Erf. Omissus quoque nunc in edit. Parmensi. *Arma gerens* Schol. Stat. et *est* abest a Dorvill. — 30. *Septem surgens amnibus :* ad ostia solet referri, ut septem ostia habeat Ganges, sed repugnat veterum fides et opinio, qua unum tantum fluminis os esse creditum est; repugnat quoque vox *surgens*. Sin ad fontes revoces, convenit voc. *surgens* de scaturigine proprie dici solitum. At talis fontium numerus alibi non memoratur. Superest, ut *amnes* sint alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus, et per planitiem locorum delatus fertur : quod cum fide veterum convenit; etsi de numero alveorum haud convenit, nec pro cursus longitudine et sinuosa varietate convenire potuit. At in planis locis fertur jam *sedatis amnibus*, sedate ac tacite; etiam aucto solitis anni vicibus alveo : quo ducere videtur voc. *surgens*, increscens aquarum auctu, et eluvie ultra ripas facta. Potest tamen esse simpliciter pro, incedens; etsi notionem auctus adjunctam esse videam. Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacite. Bene Servius : *Ganges — secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit; secundum Melam* (in quo tamen locus hodie non exstat) *septem*. Potuere quoque, quum plures magni amnes in Gangem deferantur, iidem, seu nonnulli ex iis, pro alveis Gangis haberi : multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset.

Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ad adversa conclamat mole Caicus:
« Quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros.
Hostis adest, eia! » Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optumus armis
Æneas; si qua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modo, et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,

Omnino veterum de fontibus et toto alveo et ostiis Gangis incerta erat narratio: v. Plin. VI, s. 22; et prostant disputata a viris doctis *d'Anville*, *Rennel*, *Heeren*, et nunc *Mannert*, de India tum antiquorum temporum, tum ætatis nostræ. *Per tacitum*, ex sup. *it*, incedit tacite: ut, per silentium, per noctem, et quæ Drakenb. ad Silium XV, 145 post Heinsium collegit, per occultum, per subitum, per longum, ut Græc. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et similia. Laudat Servius Asprum, qui *altus per tacitum* jungebat; minus bene. Verbo Maro credidit et narrat Gangem incedere alveis sedato et placido cursu; pari modo Nilum intra alveum jam se recipientem ex incrementis suis.

33. Νέφος κονίης et ὀμίχλη Homero frequens. — 35. *Ab adversa mole*, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. — 37. *Date tela, scandite muros;* sine copula, vett. edd. et codicum pars, quod defensum a Pierio et aliis viris doctis: sed Burmannus urget, doceri primo loco debere, Virgilii eum morem fuisse hoc modo producendi syllabam brevem, quem seriores scriptores sequuti sunt. Codicum vetustiorum Pier. et Heins. (adde fragm. Vatic.) et Macrobii auctoritas tuetur *et scandite*, quod defendunt Burmann. uterque, alter ad Antholog. p. 135. Frigere tamen copulam, negari nequit: et potest illa inserta videri, ab iis qui metro perperam metuebant.—Idem color orationis IV, 594 *Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.* — 38, 39. Recipiunt se Trojani intra vallum et muros. — 41. Si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret. — 44. *Monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit.

Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
  Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest; maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
« Ecquis erit mecum, juvenes, qui primus in hostem?
En, » ait : et jaculum adtorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono. Teucrum mirantur inertia corda;
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media : tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille, asper et improbus ira,

Nam qui suadet, monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione. — 46. *Suis* pro *cavis* Sprot. v. Burmann. *Urbibus* Medic.

48. In verbis *et urbi Improvisus adest,* forte *et* vacare videri potest. Enimvero jungenda : *Turnus* viginti equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* Itaque interpunctionem post *comitatus* sustuli. In equo *Thracio* non hærendum; cujus generis equorum copia in Latio vix tum esse potuit; sed ornat epitheton. — 57. *Viro* Zulich. *Hic — atque hic* sec. Moret. — *Castra fovere,* pro vulgari, se in castris tenere. v. ad Ge. III, 420. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 sqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu etiam ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat Iliad. λ, 547 sqq.; ρ, 647 sqq. *Nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat; conf. v. 63, 64. *Ira sævit* melius, quam *improbus ira* jungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *sævit* nudum et tenue relinquatur. *Improbus* etiam solum per se de ira et fame et vehementiore quoque

Sævit in absentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis,
Invadit, sociosque incendia poscit ovantis;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urget præsentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Volcanus ad astra favillam.

impetu dictum occurrit: inf. X, 727 *improba ora* h. e. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Illustratum ab aliis: conf. sup. Georg. I, 119 et ad 146. *Asper* autem, exasperatus de ira et rabie. *Absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *sævit in absentes*, quod imitati passim sunt alii: Stat. II, Theb. 133; Val. Fl. III, 589, ubi v. Interpret. — 63, 64. Ornate; fames et sitis excruciat eum. — 67. Legebatur: *qua via*, hoc est, *qua parte via*, accessio ad muros esset, ut bene Fabric. exposuit, ne *via* pro sexto casu haberetur. Satis tamen probabile mihi est, *quæ via* a Marone fuisse scriptum, et in alterum deflexum: sicque Rom. cum plerisque aliis Pier. et Sprot. exhibebat; idque nunc reposui. — *Quæ via*, aditus ad muros: *excutiat Teucros*, facultatem et modum suppeditet eliciendi eos. — 68. *In æquum* Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. a man. pr., pari significatione, ait Heins. Recte, nec tamen eadem rerum notione. Aliud est, *in æquum locum* elici, ut v. 55 *æquo campo se dare;* aliud in *æquor*, seu campos. Hoc vulgatius inter poetas; illud inter scriptores historiarum. — *Æquor* camporum haud dubie.

70. Comparant exemplum Hectoris et verba Il. o, 716 sqq. — 72. *Fervidus*, ut *fervidus instat* IX, 350; X, 788 et al. — 74. *Accingitur* facibus, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv., ut adeo mirum non sit, poetam supra VII, 187 *lituo trabeaque succinctum* dixisse.— 75. *Focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; adeoque nunc tædas seu stipites in foco ardentes.

Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite: prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida

Hærent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77 sqq. Fabulam, quæ sequitur, de navibus in Nymphas mutatis, tanquam absurdam, et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Nec nos inficiamur, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyæ humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres hæc fabula minus displicere, quum ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, quum veteres de Æneæ adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telæ suæ semel suscepisset. Nec id facere cunctatus est Ovid. Metamor. XIV. Instructus quoque est aditus ad fabulam haud male: quo tempore Æneas pineta Cybelæ sacra in Ida cædebat ad classem ædificandam, Jovi ea supplicaverat, ne naves tempestate mergerentur, et, quum Jupiter annuisset, eas non esse perituras, sed æternum duraturas, scilicet ita, ut, quando Æneam in Latium detulissent, in deas marinas mutarentur: Cybele nunc monet Jovem, tempus promissi servandi adesse. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt quicquid diu durat et manet haud attritum, ut apud Pindarum antrum saxeum ἀθάνατον, apud Homerum ἀθανάτην αἰγίδα, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas, et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo navibus in scopulos versis Homerus navigationem Phæacum in miraculum converterat Odyss. θ, 557—564.

79. *P. fides facto, sed f.* non capiunt Serv. et alii. *Fides* est ejus, qui aliquid tradit, vel rei, quæ narratur, quæ alias *auctoritas*: adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus: sed, constante fama, ad seriores ætates propagatam.

80. De ædificatione classis cf. sup. III, 5, 6. *Ida* autem mons

Æneas classem, et pelagi petere alta parabat;
Ipsa Deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Jovem : « Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi multos dilecta per annos,
* Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
* Nigranti picea trabibusque obscurus acernis :
Has ego Dardanio juveni, quum classis egeret,

et ipse sacer magnæ Matri deum, cf. v. 85, 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiæ mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum ; uti alias illa *Idæa dea* appellata est. Conf. Strabo X, pag. 718 C, et inf. X, 252 *Alma parens Idæa deum*. Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. — 84. *Domito Olympo* adjectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere : Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim quum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis seu Rheæ, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio*. At nimis longe petitum hoc, quum hac de re, non recenti Jovis dominatione, sed Trojæ captæ tempore, acta sermo sit; etsi doctum ac verum illud sit : conf. Apollod. I, 1, 3. Paravit quoque iterum sibi Olympi imperium Terræ opera Jupiter pugna cum Titanibus facta : ibid. I, 2, 1. Dicam equidem simpliciter, adjectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat, te domitorem, *potentem Olympi, regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. — 85 sqq. Suspectus locus ; *silva* et *lucus* saltem per appositionem dicta puta. — 86. *Tenebant* Gud. a m. pr. *parabant* Zulich. Ceterum ad hos vs. 85, 86, 87 neminem offendisse miror. Esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohærere cum ceteris, ad sensum proclive est : *pinea silva mihi* — *Lucus in arce fuit* —, quorsum nunc memoratur *lucus in arce*, quum in Ida ad Antandrum classis ædificata esset? nec in acropoli Ilii cæsa esse potuit materies navium : alter utique versus rescindendus erat. Nec satis consentaneum, si *pineam* silvam dixit, eandem facere *Nigranti picea et aceribus obscuram*. Præstabat delere duo versus, tanquam aliunde in margine appictos, mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has;* saltem includere eos, tanquam a poeta narratore, ad interpretationem insertos, in hunc modum : *Pinea silva mihi multos dilecta per annos* (*Lucus in arce fuit* — *obscurus acernis*) *Hanc ego D.* Verum, ut diximus, prorsus sunt alieni ab h. l. —*In arce*, in vertice Idæ; esset τὸ Γάργαρον ἄκρον, Il. ξ, 292.

Læta dedi : nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Neu cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur ; prosit nostris in montibus ortas. »
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi :
« O genetrix, quo fata vocas ? aut quid petis istis ?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant ? certusque incerta pericula lustret
Æneas ? cui tanta Deo permissa potestas ?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcumque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva :
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas ; qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum. »
Dixerat : idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas,

In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idææ. conf. ad vers. 80, uti Jovi eodem in loco Iliad. θ, 48. — 89. Præstat haud dubie h. l. *urget :* estque locus exempli memorabilis inter ea, quibus librorum optimorum, vel omnium consensus, et auctoritas criticis rationibus, a sermonis proprietate et elegantia petitis, posthabenda est. *Anxius angit* inepta esset allitteratio. — 92. *Ne vincantur,* solvantur et submergantur.

94. *Quo fata vocas ?* invertis, mutas ; uti fata *verti*, *flecti*, *mutari* dicuntur : *aut quid petis istis* trabibus, seu navibus (h. in earum gratiam, non ut Burmannus *pro istis*) *immortale fas ;* pro conditione ; ut jus. *Certusque incerta ;* ut ab initio statim certum, et exploratum habeat Æneas, in periculis instantibus se incolumem fore. — 98. *Immo, ubi* — Ne procellis et fluctibus obruantur naves, se prohibere haud posse, ait Jupiter ; ut vero eæ, quæ Æneam incolumem in Latium detulerint, in deas marinas mutentur, se provisurum esse. *Defunctæ*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis.* — 99. *Olim quæcunque evaserit undis.* Non enim omnes evaserant ; sed unam Orontis tempestas merserat mari, I, 113 : quatuor aliæ incensæ a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero non nisi quindecim incolumes Tiberim intraverant.

105. *Amnes rapidos et atros*

Adnuit; et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complerant; quum Turni injuria Matrem
Admonuit, sacris ratibus depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
« Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus: vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi; Genetrix jubet. » Et sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris

voluit dicere. — 106. Inferiora hæc Homericis Il. α, 528 sq. Ἦ, καὶ κυανέῃσιν — judicant Grammatici apud Macrob. V, 13. At non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest, aut debet.

107. *Debita* fato: Æn. VII, 120 *fatis mihi debita tellus.* — 110. *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catrœus, etsi Burmannus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam, et templis recepta. Nam *primum* refertur ad v. 112 *tum* vox audita. — 111. *Nimbos* Goth. sec. *nubes* Sprot. pro var. lect. — 112. *Idæumque chorum* Zulich. *Idæique cori* Dorvill. *Idæique chori tum vox h.* videntur alii junxisse, ut Donatus: ut *vox chori I.* audiretur: sed languet sic oratio; *cum vox* duo Rottend. *per aures* pr. Rottend. a m. pr. — Paullo durius, sed, ut poeticam orationem decebat, junctum: *nimbus Idæique chori,* visus nimbus, nubes transcurrere per cœlum, et visi sunt chori, h. e. chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536, 537, 538, ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deæ etsi non visæ, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. Incedit dea *ab Aurora*, ab Oriente, relicto Berecynto et Ida. — 113. Vox *agmina complet*, proprie aures, loca, in quibus illa agmina habentur. — 114. Tum dea Teucros vetat *laborare*, et navibus defendendis operam dare.

118. *Puppes,* non proræ: nam puppes sunt ad litus versæ. v.

Ima petunt : hinc virgineæ, mirabile monstrum,
* Quot prius æratæ steterant ad litora proræ *,
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animis Rutuli; conteritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro :
« Trojanos hæc monstra petunt : his Juppiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos; ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera adempta est.
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italæ : nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva

VI, 3, 4, 5.— 121. *Quot prius.* Notatus versus tanquam alienus, et ex lib. X, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest (adde fragm. Vatic.), a Pier., Ge. Fabric. Heins., aliis, etiam deterioribus, ut Erf. In iis codd. et edd., in quas illatus est, modo ante, modo post sequentem : *Reddunt s. t.* reperitur. In Goth. vero tert. versui demum 142 subjicitur. Variant etiam in voce *proræ ;* in aliis *puppes*, in aliis *naves.* vid. Pier., Cerda, Burm. ; et *in litore* duo ap. Burm. Ejectus quoque est versus ex edit. Parm. ut et ceteri hujus libri versus suspecti 29, 151, 529. — 122. *Reddunt se* ἀναδιδοῦσι; iterum emergunt, prodeunt. — 125. Quod VIII, 240 minus ornate : *Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.* Quod *Messapus* memoratur, puta factum, quia is inter primos infesti Rutulorum exercitus duces erat : VIII, 6.

126 sqq. Audacia Turni præclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. — 129. *Non tela,* perituri sunt, antequam nos telis et igni eos petamus. — 131. *Rerum pars altera*, pro vulgari : altera res, alterum. Alterum, mare, ipsis interclusum est, combusta classe; alterum, terra, in nostra est potestate : nam, Trojanis vallo inclusis, Rutuli loca vicina obsident ac tenent.— 132. *Tot millia, gentes Italæ*, per appositionem, pro vulgari, tot millia gentium Italicarum, h. e. Italorum, in armis sunt adversus Trojanos. *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Æneæ gratiam a

Fertilis Ausoniæ Troes : sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta ; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est : peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum; quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos : an non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu, considere in ignis?

matre Venere quocunque tandem modo ordinatis cogitare potuit. Quod illa Jovem precibus exoraverat, rescivimus nos, a poeta nobis proditum.—*Quid arma* alter Hamb. — 138. *Prærepta* Franc. *An solos* ap. Macrob. IV Sat. 4. nec male, etsi mendose. vid. Heins. — 138, 139. Non solus Menelaus raptum conjugis Helenæ ulciscitur. Homericum Iliad. ι, 340, 341 : Ἦ οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι; etc. jam Macrob. V, 9 comparavit. Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur : sed, dicat aliquis, satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, quum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam : quippe qui ex raptu Helenæ ea mala experti sint, ut *modo non omne* h. e. totum genus femineum perosi esse debeant : tantum abest, ut novum raptum, Laviniæ, meditentur. — 141. *Modo nec* aliquot Pier., unde natum esse apparet *modo nunc g.* Ven., etsi sic corrigebat Markland. ad Statium p. 284. Sed mirum est viros doctos in loco hoc nodum quærere, aut in eo solvendo adeo laborare potuisse. *Modo non*, ut *tantum non omne*, quoties non occurrit? *Perosos* recte retinuit Heins. Etiam satis esse debebat ante, semel peccasse eos, perosos genus femineum modo non omne. *Perosis* Gud. a m. pr. *perosum* aliquot Pier., multi Heins. et Burm., et inter eos Gud. a m. sec. cum Carisio et Schol. Statii. In Mediceo erat *perosos* et emendatum *u* h. e. *perosus :* similem licentiam deprehendimus in fragment. Vatic. *Perosos* etiam Rom. exhibuisse videtur, et constanter illud retinent edd. vett., quas evolvimus. — 142. *F. belli* alter Hamb. — *Quibus h.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, hæc fossa, quibus exitium morantur paullulum, fiduciam : an non vero multo munitiora Trojæ mœnia eversa viderunt? — 143. Argutum est illud, *leti discrimina parva;* quod de navigantibus sim-

Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Adparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros : addant se protinus omnes
Etrusci socios : tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo :
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo, et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati. »
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti : ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.

plicius Homer. Iliad. ο, 628 τυτθὸν γὰρ ὑπ᾿ ἐκ θανάτοιο φέρονται. — 146. Animosius, quam Homericus Hector Iliad. μ, 440, 441. Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata, et classem Achivorum. — 150, 151. v. sup. lib. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus; ut *furtum toties :* ut IX, 350; X, 735; XI, 515. — 155. *Quos distulit Hector :* docte pro vulgari, quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. conf. XI, 288 — 290. Hinc eleganter illud Abroni Silonis ap. Sen. Suasor. II, ad fin. et in Anthol. Lat. p. 87 *belli mora concidit Hector.*

156. *Diei est* aliquot Pier. et Heins. cum uno Goth., quod lenuem facit orationem. — Comparant Odyss. μ, 291 sq.; Il. β, 381. Malim ego conferri Il. θ, 502 sqq., 529 sq., et τ, 275. Tum priscæ ætatis mos et militiæ observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum castra oppugnant, Iliad. θ, sub fin.

160. *Flammis* int. vigilias. — 161. *Bis s. Rutuli* vulgg. omnes; *Rutulo*, quod felici calami lapsu natum videtur, elegantiæ studio e Mediceo Heins. dedit. — Cf. Iliad. ι, 85 seq.; et ad v. 165, v. Il. θ, 550, 551. Agmen igitur cIↃIↃCC virorum selectorum

Discurrunt, variantque vices; fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Conlucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
  Hæc super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent; necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt: instant Mnestheus acerque Serestus;
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum, et rerum dedit esse magistros.

fuit constitutum. — 164. Alternis excubias et alia munia militaria obeunt: v. Burmann. — 165. *Et vertunt crateras ahenos,* inclinant vinum in pocula infundendo: esse hemistichium Ennianum, Servius docet. — 166. *Custodia ducunt* Goth. tert. Quam cupide hoc arripuisset Heins., si alicubi reperisset.

168. *Armis alta tenent* h. e. vallum (poeta per muros declarat) et turres armati occupant. — 170. *Pontes et propugnacula jungunt.* Ut *amnis ponte jungitur,* ripis ponte junctis, ut transitus pateat, sic *propugnacula junguntur pontibus,* ut ad ea pateat aditus. Accipiebam propugnacula de turribus in muro vel vallo, quæ quum altiores essent, viæ forte ad eas erant faciendæ, quas appellat pontes; ut discursus militum per murum esset liber. Inf. IX, 664 *It clamor totis per propugnacula muris.* Nunc dubito an recte statuerim. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur: potest adeo dici de muro, turri. Jam genus est munimenti semicircularis ante vallum, seu murum castrorum, quod ponte jungi cum vallo necesse est; diversum ab altero similis formæ, quod in ipso vallo inædificatum est. Similis turris ponte juncta vallo memoratur inf. 530 sqq. — 171. *Tela gerunt:* congerunt et apportant missilia, quorum usus esse poterat. — 173. *Juveni* Burm. recepit lectionem Ge. Fabricio olim e Donato probatam. Nulla auctoritas affertur præter pr. Hamb., qui pro var. lect. habebat. Agnoscit tamen etiam Servius lectionis diversitatem, unde, puto, in ed. Stephanian. venit. Recepit quoque Cuningham. Accipiendum ita de Ascanio. Verum hunc in modum, puto, poeta dicturus erat: *puero. Quos pater Æneas — Rectores* puero; ut toties aliis locis, *Iulus puer, Ascanius puer,* et *puer* absolute, ut X, 70; nec unum locum occurrere memini, quo Ascanius juvenis dicatur; quod contra de Turno sollenne est. Melius adeo erat, constantem librorum lectionem retinere: *Rectores juvenum* h. Teucro-

Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma,
Ora puer prima signans intonsa juventa.

rum, quos Mnestheus et Serestus sub signis habebant; ut toties *juvenes* pro viris, militibus, turba, et sic porro dicti occurrunt. — *Rectores juvenum;* frustra de pædagogis cogitant intpp.; sunt duces militum, quos designaverat Æneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret adversi, quod operam militarem postularet. — 175. *Vices, quod* explicative, hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id quod etc., vel exercet vices κατὰ τὸ, quantum ad id spectat, quod etc.

176—449. Pervenimus nunc ad episodium, Æneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cujus suavitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiæ sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles, præclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris, ac pietas; Ascanii pueri, et Aletæ senis benevolentia in eos. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Il. κ poetæ ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc jam veteres: v. Servius ad v. 1 h. l.; sed quod amoris mutui affectus, mox metus de juvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetæ, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis; est in iis Nisus. Unum est quod paullo severior aliquis judex reprehenderit, quod ad carminis summam episodii nulla vis et effectus est.

176. Nisum Hyrtaci filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Il. β, 837, 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 edit Opheltem, nomen e Thebanis fabulis notum.

180. *Trojana neque induit arma;* otiosum videri debet post illa: *non fuit Æneadum*, sed redemit culpam poeta Homerica forma: ἐδύσατο τεύχεα, et similia. Non fuit alius inter Trojanos qui in armis erant. — 181. Ex Homerico Odyss. κ, 278, 289 (adde Il. ω, 347, 348),

His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: « Dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca: percipe porro
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt, nam mihi facti

ut jam Macrob. notavit Sat. V, 13. *Juventam* vero *primam* ausus est dicere pro lanugine pubertatis. — 182. *Amor unus*, idem utriusque et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες Il. π, 219. — 185. Ad magnum aliquod audendum inflammatum me sentio, afflatu ne divino, an animi impetu? Versus alti et gravis sensus! ἐνθουσιῶσι homines, aut animo magnæ rei imagine intuituve inflammato, aut perturbatæ per caussam seu externam, seu internam, ignotam, vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Odyss. δ, 712, 713 εἴ τις μὲν θεὸς ὤρορεν, ἦε καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφωρμήθη. Repetiit eadem Quintus IX, 80 et 228, 229. *Dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. — 186, 187. Uti Il. κ, 220, 221 Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη etc. dudum mente agito. — 191. Minus bene Intpp. quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit; itaque turbant in sqq. 194, 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere διάνδιχα μερμηρίζειν. Bene Serv. *dubitem, id est, cogitem.* — 193. *Reportent*: an, ab illo? ita supplend. an mox rediturus sit; sin de illo: quid ille agat. Hoc friget, puto. Quod nunc in votis habetur, est, ut sint, qui portent ad Æneam certa; quo ille reditum maturaret, ubi Trojanos obsideri accepisset; ergo et hic *reportare* pro simplici, referre, nuntiare. Æneam autem adhuc apud Evandrum morari credebant vers. 196. — 194. Præmium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Dicas: at inf. 234 sqq. nihil tale

Fama sat est, tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea. »
 Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum :
« Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus, Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean, et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem. »

postulat Nisus. Verum antevertit ejus postulata generosa voluntate Ascanius pollicendo præmia vs. 252 sqq. — 195. *Fama satis* Zulich. et Dorvill. *cumulo* duo. *Video* sec. Rottend. *aperire* aliquot Pier., quod per se non malum esset. *Sub alto* Bigot. Turbant virum doctum *muri* et *mœnia* junctim apposita de eadem urbe; tenendum scilicet, mœnia esse locum ad muros. De palatio vix mœnia dicta, ne lib. VI, 549 quidem.

197. *Laudum* est pro laudis. *Laus*, κλέος, factum præclarum; atque etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut inf. v. 252; V, 355; VIII, 283 al. Certamen hoc inter amicos inde a v. 197 sqq. Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq. et v. 78 sqq.

200. Agnoscunt Intpp. vestigia Hom. loci Il. η, 198, 199. *Fugis* pro vulg. recusas, refugis.—201—202. *Non—sublatum;* educatum se in bello ad Trojam gesto innuit, pro vulg.: non ego talis sum. *Nec*, et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi :* ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adjungere. Igitur jam experimenta virtutis satis clara ediderat juvenis fortissimus. — 204. *Fata extrema*, possint esse Trojæ; sed *Æneæ* esse debent, fuga ex urbe, errores.—205, 206. Versus omnium quos memini, sententiæ generositate, et magnanimitate præstantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et juvenes ingenue natos observet, annon lecta, et percepta sententia exsultet! Habent simile quid loca; Horatii illud : *animæque magnæ Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603 *largusque animæ, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis I, 461 *animæque capaces Mortis, et ignavum redituræ parcere vitæ.* Quanto exilior Statii oratio, ubi hunc locum ex-

Nisus ad hæc : « Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non : ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis hæc adspicit æquis.
Sed, si quis, quæ multa vides discrimine tali,
Si quis in adversum rapiat casusve deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum
Mandet humo solita; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim caussa doloris,
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,

pressit, Theb. I, 607 juvenes *Famam posthabita faciles extendere vita.* Esse autem *bene emere,* æquo vel vili etiam pretio emere, notum est; oculos *æquos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. — 213. *Raptum*, non, occisum, sed ereptum, subductum corpus e pugna : ut toties apud Homerum fit, ubi ὑπεξέλκεται, ὑπερύεται, ὑπαείρεται ὁ νεκρὸς. — 214. *Solita :* ita inde ab Aldd. editum. A Dan. Heinsio admissum *solida*, quod damnabat Nic. Heinsius; repositum tamen ab eo *solita*, iterum expulsum a Burmanno, qui *solida* tuetur. *Solida humus* vix placere potest, etiamsi respectu naufragiorum et pereuntis in mari insepulti cadaveris dicta accipiatur; nec dicendum, esse epitheton mere ornans, vi oppositi maris, seu aeris, qui rarus, tenuis : eodem modo, quo ὑγρὰ θάλασσα. Nec magis *solita Fortuna* placet, ut Serv. verba jungit : qui unde hoc habuerit, præclara docet nota Julii Pomponii Sabini : « *Apronianus,* inquit, *distinguit,* Mandet humo : *Vel* (leg. *ut*) *dicas* humo solita, *id est quia solitum erat humare homines. Alii legunt :* id solita, pro, *id solitum. Alii* solita fortuna, scilicet *invidere magnis rebus.* » — 215. *Absenti* de eo accipio, cujus corpus non exstat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est. — 217. *Quæ te sola.* Difficultas hic moveri potest, Spencii exemplo, quod inf. lib. XI, 35 tota turba Italicarum matronarum memoratur, quæ Italiam adire non refugerit; hic autem omnes dicuntur in Sicilia remansisse præter Euryali matrem. Sed nec hoc quisquam in animum inducet, poetam Trojanos voluisse sine uxorum comitatu ad Italiam adducere. Videbimus Iliades inf. XI, 35. Mansit in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba : cf. lib. V, 715 sq. 767. Inter longævas itaque matronas sola Euryali mater fuit, quæ in Sicilia manere nollet. Similem difficultatem moverant veteres Intpp. ad v. 192 *patres.* vid. Pom-

Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ. »
Ille autem : « Caussas nequidquam nectis inanis,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Adceleremus, » ait : vigiles simul excitat; illi
Succedunt, servantque vices : statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
 Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum :
Ductores Teucrum primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset;
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque moræ fore : primus Iulus
Adcepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.

pon. *Mœnia Acestæ*, Segestam urbem. vid. lib. V, 755 seqq. — 219. *Nectis caussas* ductum est eo, quod prætexere caussas aliquis dicitur; et 220 ornate, pro mutari non potest. Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi ad *regem*, Ascanium, ἄνακτα, tendunt.

224. Orditur narrationem eodem modo, quo Hom. suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Il. κ, 1 et 195 sq. cf. sup. VIII, 26. — 227. Lucilii est versus : *Consilium summis hominum de rebus habebant.* Serv. — 229. Egregia concilii ista heroum ætate habiti adumbratio, cujus passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant longis adnixi hastis;* vide v. c. Iliad. θ, 493 sqq. de Hectore. — 230. *Campi in medio* multi edd. et scripti. *In campi medio* Vratisl. *et* abest Leid. *Campis* Medic., quam Apronianam lectionem esse cum per se intelligitur, tum a Julio Sabino notatum est. *Et medio campi* alii ap. Pier., sed *campi medio* recte : ita quoque fragm. Vatic. et Rom. Castra erant in campo, adeoque ipsa castra campum intra vallum habebant. — *Castrorum et campi medio;* campus nunc explicative de castris, quæ in campi planitie erant. — 232. *Rem magnam* se afferre et *pretium fore moræ*, scil. quam suo adventu afferant consiliis; seu simpl. *mora* pro tempore, quod nuntio audiendo impensuri sint; alii sic acceperant, ut *pretium* sit pro pœna, noxa, quam luituri sint, si non extemplo se admittant. v. Serv. — 233. *Tre-*

Tum sic Hyrtacides : « Audite o mentibus æquis,
Æneadæ, neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur : si fortuna permittitis uti,
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Adfore cernetis : nec nos via fallit euntis.
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem

pidos pro festinis, ut ante, *alacres* pro concitatis, poni a poeta, memoria tenendum : item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. Porta igitur, quæ ad mare ducebat, duas vias ostendebat, quarum altera Laurentum et per castra Rutulorum ducebat, qui ab his partibus venerant ad oppugnanda castra; altera ad lævam, et a tergo castrorum in interiores terras.

240 sqq. Si fortuna permittitis uti nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castra clam erumpamus : *mox cernetis Æneam quæsitum*, h. e. inventum, *hic affore* reducem. *Fortuna*, occasione, inquit Burm. ut Servius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet, multoque ornatius et potentius verbum est. — 241. Dupliciter interpungi et constitui locus potest; aut sic, ut olim et ipsi fecimus : *Si fortuna permittitis uti, Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea : Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis* scil. *nos*. Ita haud dubie præstat, *Æneam et mœnia* legere. Contra *ad mœnia*, apud mœnia, in Pallanteo, impeditam facit orationem. *Quæsitum ;* ad quærendum; ut in illo : *Missa est illico ancilla arcessitum obstetricem*. Displicet tamen vel sic : *si fortuna permittitis uti quæsitum*. Ita saltem præstaret versum *Quæsitum* infra post verba : *nec nos via fallit euntes*, collocare : quod etiam olim nonnullos fecisse e Servio discitur. — 244. *Sub mœnibus* Gud. Leid. et Regius; codicum tamen auctoritate et epitheto *obscuris* satis defenditur *sub vallibus*. Sane Palatium in monte erat situm : conf. VIII, 53. Jam vero nolim dicere : oppidum in clivo montis positum significari : *primam sub vallibus urbem ;* nec, puto, bene latine dictum foret : *primam sub vallibus urbem ;* ante vallem sitam aut primo conspectam. Sed amplectar rationem simplicissimam, quam Servius quoque proposuit : ut *sub vallibus* ad *vidi-*

Venatu adsiduo, et totum cognovimus amnem. »
Hic annis gravis, atque animi maturus Aletes :
« Dî patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum talis animos juvenum, et tam certa tulistis
Pectora ! » Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat :
« Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi ? pulcherrima primum
Dî, moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam. »
« Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,

mus retrahatur. Nos *in* obscuris vallibus positi vidimus etc. Fuit qui hoc negaret recte factum, et ad emendationem proclivior esset, *sub collibus.* — Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur; ut sit : nos, venatu ulterius provecti, in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. — 248. Putant respici Odyss. δ, 754 sqq. Mox *certus* aliter quam v. 96 et alibi; est is, cui certum, decretum aliquid est; adeoque constans, firmus, fortis.

250. Suavis adspectus, et a manu artificis adumbrandus, senis inter lacrimas duo juvenes ætate florentes tenentis, in consessu armatorum. — 252. *Digna viris* Ed. Ven. *Pro laudibus istis* repositum ab Heinsio et Medic. ceterisque præstantioribus; adde Roman., aliosque Pierianos cum Servio. Idem hemistichium inf. X, 825. Editum vulgo *: pro talibus ausis*, quod pars codd. et Macrob. VI, 6 agnoscunt. Interpolatum esse ex lib. II, 535 observat Burmann.— 255. *Integer ævi;* argutantur Intpp. Ascanius est integra ætate, adolescens, inprimis respectu parentis; decedit annis, ætati, vitæ, tanquam summæ, nobis destinatæ, pars aliqua quotannis, seu quotidie; ut apud Horatium aliquoties : II Carm. 5, 13 sqq.; Art. 175. Pueri aut juvenis in ἀκμῇ constituti quodam modo est summa annorum integra, nondum imminuta. Itaque h. l. ornat epitheton; nihil amplius. *Vos — Nise*, complexus Euryalum, ut inf. 525. *Vos, o Calliope ;* nota figura. — 259. *Assaraci Larem ;* non, tanquam Assaracus Lar fue-

Obtestor, quæcumque mihi fortuna, fidesque est,
In vestris pono gremiis; revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem;

rit, ut Cerda et alii, sed pro *Lare majorum*, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum memoravit poeta, ut sup. I, 288 *domum Assaraci* dixerat. Recte Serv. « *Assaraci Larem*, id est, familiæ nostræ vel generi proprium. » — 260. Laborant Interpretes in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* de omni re dicitur, cui fidimus, in qua fidem ponimus, aut quæ fidem facit ejus, quod volumus, optamus, speramus; hinc exquisite pro spe, et voto sæpe ponitur: quæcunque mihi fortuna, et quæcunque mihi seu fides, seu spes est; erat autem et fortuna et spes in desideratissimi parentis reditu posita.

263. In præmiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 sqq. Sapientius etiam hæc omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon præmia postulat Iliad. κ, 321 sqq. *Devicta genitor quæ cepit Arisba;* de urbe hac circa Abydum sita v. inprimis Strab. XIII, p. 882, 883; Stephan. Byzant. h. v., ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Il. β, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Trojanis auxilia ab Asio adducta misit. Eandem ab Achille eversam esse Servius tradit, nescio qua auctoritate: sed si qua fuit, ad Arisbam in insula Lesbo ea spectasse videtur. Nostra vero Troadis Arisba quomodo a Trojanis capi potuerit, dubitatur. v. Serv. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quæ Trojanum bellum antecesserant. Potuit igitur narrationem de Arisba ab Ænea capta sequi, quæ cum pluribus aliis de rebus Trojanis narrationibus intercidit. *Magna talenta* e poetica ratione, ut ornet. Nam, quod partes in se continet, totum *magnum* est respectu partium. v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum*, intell. antiquo opere. — 267. Color orationis ex Homero eadem in re Iliad. ι, 135 sqq. *Capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat, et terram in Latio, quam inhabitent Trojani, et prædam sortiri, dispertiri, contigerit. — 268. Servius alios, *dejicere* seu potius (ut X, 554) *deicere*, ait legere: sic *dejectam sortem* Æn. V, 490. At

Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis,
Aureus; ipsum illum, clypeum, cristasque rubentis
Excipiam sorti; jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Adcipio, et comitem casus complector in omnis.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxuma rerum
Verborumque fides. » Contra quem talia fatur

Medic. Gud. a man. pr. et pr. Rottend. *dicere sortem :* dicit, indicit, sortem is, qui sortiendi facit potestatem. *Ducere* autem sortem poeta ornatius dixit pro simplici, *sortiri*, sortitione dispertiri prædam. — 269. Turnus *aureus*, aureis in armis. — 270, 271. Habebis equum exsortem, γέρας ἐξαίρετον, et Turni spolia. Illustrat rem Cerda. vid. V, 534; VIII, 552. — 272, 273. Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetæ simpliciter sunt feminæ; non gravidæ. Quod vero adjecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites. Sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque adeo spoliaverat : hos assignabit cum armis. — 274. Variant codd. apud Pier. et Heins. ac Burm., etiam nostri, una cum edd., mirum in modum : *Insuper his campis, quod* (ut Rom.), vel *quos*, ut Goth. tert. *Insuper his campi, quod ... I. — id campi, quod ... I. is campi quis*, vel, ut Foggin. exprimi curavit, *quos :* Mediceus (Heinsius accipiebat *quis* quibus habitat, quod parum placet) : *I. hi campi quos :* et *I. his campi quos*, et *campos quos.* Recte Heins. prætulit quod vulgatum vides. Proclive est videre erroris caussas in exquisitiore ratione grammatica τοῦ *insuper his* pro *insuper in his*, cum his, et *campi quod.* — Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati refert : qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 193 sq., Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum inf. vs. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat*, h. e. armenta pascebat. — 277. *Accipio*, facio, *et complector te pectore toto ; comitem* junge. — 279, 280. *Tibi maxima rerum Verborumque fides* erit et habebitur; tecum omnia consilia mea, et gerendas res com-

Euryalus : « Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum Fortuna secunda,
Haud adversa cadat! sed te super omnia dona
Unum oro : genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est,
Inque salutatam linquo; Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui : audentior ibo
In casus omnis. » Percussa mente dederunt

municabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia, vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat; ut paullo ante ad 260 notatum meminimus.

281, 282, 283. Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita mea sit consentanea : sive bona, sive adversa fortuna in eo exsequendo usus fuero. — Interpunxit Burmannus post *tantum : Fortuna secunda, Haud adversa cadat;* quæ equidem non assequor. Sive junxeris : *arguerit tantum*, sive *dissimilem tantum*, jejuna est oratio. Scilicet duplex est lectio loci et interpunctio : altera, quam Servius tuetur et diserte exponit : *aut adversa cadat*. Sic fere editur. Ex hac locus interpungendus : *Me nulla d. — arguerit : tantum : Fortuna secunda Aut adversa cadat.* Ita durior quidem est, attamen δει-νότητα habet oratio : *tantum* sc. de me polliceri audeo, quæcunque fortuna acciderit, seu adversa, seu secunda ; fere ut inf. 636 *Hoc tantum Ascanius!* sed pro vulgari *seu* dictum *aut*. Tum *arguerit* est pro arguet, sed nec ineleganter. Convenit quod inf. 299 *casus factum quicunque sequentur.* Altera est lectio, *haud adversa cadat*, quod Heins. e Medic. aliisque prætulit, si modo codicum auctoritas in tali voce *aut, haut, haud*, magna est : concinit Mentel. pr. *Haud aversa cadit.* Sic interpungendum esse patet : *me — arguerit : tantum fortuna secunda, Haud adversa cadat!* tantum, tantummodo, precor, fortuna faveat! In his, meo quidem sensu, jejunum est illud : *secunda, haud adversa.* Itaque antiquiorem revocavi cum Brunckio. — *Tantum*, scilicet dico, profiteor de me, polliceor. Ad pietatis sensum præclare seqq. sunt comparata. — 290. *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart. a man. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert.

Dardanidæ lacrimas; ante omnis pulcher Iulus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur :
« Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet : casus factum quicumque sequentur,
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat;
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt. »
Sic ait inlacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon

294. Locus, suavissimi affectus plenus, in sententiam desinit ex intimis animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio, adeoque imago pietatis suæ in patrem Æneam, acriter pungit animum Ascanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem percepto. Sic inf. X, 824 Lauso cæso, Ingemuit Æneas, *Et mentem patriæ strinxit pietatis imago*, h. e. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium, et quantum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriæ pietatis* in Ascanii mente. Hactenus de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam jam in Homero observamus, Iliad. τ, 301 : ὥς ἔφατο κλαίουσ'· ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ' αὐτῶν κήδε' ἑκάστη. Similiter 339 conf. Odyss. δ, vers. 113, 114.

296. *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte, sponti, sponde o*, erat, ut esset : sponde, promitte tibi, exspecta. Burm. bene monet, se dubitare, an latine dicatur : *sibi spondere*. Si tamen vel maxime latine ita diceres, tamen præferam : *Spondeo*, tanquam Ascanii personæ egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor*. *Omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas. —298. *Nec partum talem gratia parva manet;* et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quæ te genuit : vel, ut Serv. « debet ab omnibus coli, quæ talem creavit. »

303 sqq. Hæc ex heroicæ vitæ more illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, conf. Iliad. κ, 255 sqq., unde hic locus adumbratus est : ut alias fidei et amoris tessera est, arma permutare. Exempla dat Cerda. Ensis commendatus ab arte Cretensis hominis : exspectabam ab

Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna;
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt; quos omnis euntis
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis : nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata : sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
  Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio : passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident; adrectos litore currus;
Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
Vina simul : prior Hyrtacides sic ore locutus :
« Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
Hac iter est : tu, ne qua manus se adtollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.

hoc arcum et sagittas; ensem Creticum non memini. — 305. *Vaginæ a. eburnæ* aliquot exemplaria apud Macrob. V Sat. 9 e vulgari usu. — *Vagina eburna* in Odyss. θ, 404 est in simili munere. — 308. Cf. Iliad. κ, 272 sq. primores comitantur abeuntes. — 313. *Nubibus;* dant ventis, auris, ut toties.

314. Cf. Iliad. κ, 469 sqq.— —315. *Arte fut.* Leid. Potuisset refingi : *multis jamjamque futuri Exitio. Futura* Goth. tert. — Impeditam sententiam facit vox *ante.* Ex sollenni ratione sermonis esse debebat : antequam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Alterum Servius offert, etsi durius, ut *ante* respiciat *inimica*, in quo vis lateat, perniciosa ipsis, unde redituri non erant; igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum : *antequam ipsi perirent.* Præstat vel sic tertium : antequam ad Æneam tenderent, seu pervenirent. — 317. *Arrectos currus* (ut inf. 465 *arrectæ hastæ*) sublato in altum jugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium occurrunt, observante Burmanno. Mox *vina*, vasa vini, ut bene Serv.

321. Anteit Nisus : Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta præstet : *consule*, prospice, provide. v. Burmann.

Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam. »
 Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus, toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur :
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris juxta famulos temere inter tela jacentis,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent : nec non Lamyrumque, Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat

ad Valer. Flacc. III, vs. 38. — 323. *Vasta dare* pro facere, vastare.

324. *Vocem premit :* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Serv. Præferam prius : sic memorat voce pressa. — 325, 326. Ornate, docta verborum immutatione, pro vulgari : *in tapetibus alte exstructis ipse Rhamnes proflabat somnum.* Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt. — 326. *Exstratus* tert. Mentel. *extractus* Rufinian. de Schemat. Lex. pag. 259. *Perflabat* plurimi codd. et edd. Ven. *p. vinum* sec. Moret. — 327, 328. Præivit Homerus Iliad. β, 858, 859.

329 — 334. Remum (quem expresse non nominat) cum trinis famulis, ejusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον) opprimit. — 333. Servius et ejus exemplo Barthius ap. Burm. distinguebant : *Sanguine singultantem atro : t.* Ita altero loco epitheton minus bene deficit. — 333, 334. *Sanguine singultantem truncum*, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultantem sanguine*, quam *sanguinem*. Sequitur : *atro tepefacta cruore Terra torique madent :* gravitatis plus habet Homericum : δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, æstuabat, in loco præclaro de Agamemnone cæso inter epulas Odyss. λ, 419 et al. — 335 sqq. Hæc et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et jocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset, et in lucem protulisset ac produxisset! Ita enim opprimi a Niso non potuisset.—

Membra deo victus : felix, si protenus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset!
Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans,
Suadet enim vesana fames, manditque, trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes : incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros; Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat :
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.

337. *Vinctus* Montalb. et tert. Rottend. *invinctus* sec. Rottend., non male de vino, quod illigat membra. Sed tamen *multo deo victus* minus abhorrens, quam *vinctus*. Et *vino victus* frequens. cf. ad Tibull. I, 2, 2. De *somno* probavit Heins. — 339 — 341. Cf. inf. X, 723 sqq. Homericum locum Iliad. κ, 485, 486 ornavit : sed ornaverat comparationem, qua sæpe et varie utitur, ipse Homerus aliis in locis, ut Odyss. ζ, vers. 130 sqq. Iliad. μ, 299; ο, 323, 324, unde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, consternans pecudes, ut tumultuetur per ovile. Spectat autem comparatio, etsi paullo durius, ad Nisum : simili modo furebat Nisus. Tum subjicitur : *Nec minor Euryali cædes.*

343. Euryalus *subit*, impetu occulto aggreditur, multos *sine nomine*, ἀνωνύμους, obscuros, ignobiles. cf. Cerd. *Nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate. conf. Serv. *In medio* vel de loco, vel de tempore, cum Burmanno; ante se. — 346. *Magnum se post cratera tegebat.* In hoc vero omnem fidem excedere videri potest poeta, quod craterem narrat ἀνδρομήκη, ea magnitudine, ut hominem latentem tegeret. Neque ad eam accedit Nestoris crater, etsi ad miraculum grandis ille editur in Iliad. λ, 636; neque ille crater, e quo ingurgitarunt se Centauri. Nec tamen Virgilius credi potest finxisse ea, quæ ad sensum uniuscujusque obviam reprehensionem haberent. Statuendum itaque est, craterem cum ipso abaco, aut mensa, cui ille impositus erat, esse intelligendum. Non enim pocula cum vasis, unde ea replentur, ipsis epulantium mensis erant apposita, sed in mensa seorsum adstabant, ad quam ministri pocula miscebant ex magno aliquo vase, cratere dicto, qui veteribus pro doliis erat, quorum usum nos frequentamus. — 348. Primum ap.

Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat;
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos : breviter quum talia Nisus,
Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri,
« Absistamus, ait : nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes. »
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis

Servium multi distinxerunt : *et multa morte recepit Purpureum ;* eduxit gladium multo cruore purpureum ; idque rotundius exire videtur. Ut nunc est : *et multa morte recepit*, unde est positum eodem sensu. — *Multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine ; ut φόνος. Tum *purpuream animam* dixit sanguinem vitalem, cum quo vita efflatur. — 349. *Vomit ille animam cum sanguine mixtam* Ven. *Et* abest quoque Oudart. et Zulich. *Mixtam* etiam Parrhas. cum Goth. tert. — 349, 350. *Et cum sanguine mixta Vina refert*, ἀναφέρει, rejicit, ut Serv. Sensum igitur fœdæ et ingratæ rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii, Ovidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam, et nauseam moventem refugerunt. Ferri hæc possunt, ubi cum fœditate *sensus horroris* excitari debet, ut de Caco VIII, 196; adde V, 469. Non jungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et occulta cæde.

350—356. Manifesta Homeri vestigia Iliad. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus excubiis erat præfectus sup. IX, 159 etc. *Ignem extremum* quis dubitet jungere, ut *lumen extremum*, jamjam fere consumtum et deficiens, cf. Burmann. *Religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv.; quidni simpliciter accipiamus : equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. Apud Homer. in ea re Iliad. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. — 356. *Pœnarum* h. l. pro cæde ad ulciscendum hostem facta ; cædes satis multæ factæ sunt.

357 — 366. Omissis ceteris spoliis arte elaboratis, phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus ; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. *Phaleræ ;* dubitatur et h. l. sintne equi an equi-

Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio quum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;
Hæc rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem, cristisque decoram

tis ornamentum; vulgari more equi phalerati sunt. Sup. V, 310 *equum phaleris insignem* vidimus, hic tamen *phaleras Rhamnetis*. Jam, qui equum ornatum habet, ad eumdem equi ornatus spectat; potest adeo eques phaleratus dici, cujus equus est phaleratus. Apud Polybium t. IV, p. 496 in pompa ab Antiocho ducta sunt ἱππεῖς χρυσοφάλαροι: itaque etiam nunc Rhamnetis phaleræ, quibus insignis ejus est equus, et quidem h. l. currui junctus. Verum nec hoc locus admittit, si pro diversis accipis, ut vulgo fit, phaleras et cingulum; ut Euryalus induisse narretur illas phaleras una cum balteo. Ita h. l. saltem pro viri ornamento erit accipiendum, et quidem viri e curru pugnantis; etsi, quale illud fuerit, nusquam declaratum reperio; nec magis, si equitibus tribuitur, qua specie illud fuerit. Unicum locum, ex quo aliquid colligi possit, esse video Silium XV, 255 *phaleris hic pectora fulget*. Sunt ergo phaleræ et balteus idem. Jam autem paullo inf. v. 458 ubi spolia enumerantur, tantum *galea* et *balteus* memorantur; nihil de phaleris. Possunt itaque per epexegesin dicta esse *phaleræ* et *cingula*, h. e. cingulum, quod inter phaleras habitum est; ut scilicet *phaleræ* aut omnino, aut hic saltem, vocabulum generale sint ornamentorum equi et equitis. Ita phaleræ esse potuere et equi, et equitis. Quo ipso composita est omnis de vocis sensu controversia. Quod τὰ φάλαρα apud Homerum in fronte galeæ erant, nihil huc facit. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium*. Mox balteum intell. aureis clavis insignitum: χρυσόηλον, quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. κ, 266 sq. Balteus ille olim Cædici fuerat, qui eum miserat Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, ξεινήϊον; Remulus moriens nepoti reliquit; quo aliquando in pugna cæso, balteo illo potiti sunt Rutuli. Atque hi, vel in prædæ parte, vel ut ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse Interpretes.—362. Δῶκεν ἔχειν, δῶκε φέρειν Homer. simpl. dedit. — 364. *Nequicquam aptat*, non fruiturus; ut Serv.; puta respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eam impeditus proditur v. 384. — 365. *Habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum εὖ ἀραρυῖαν. conf. supra ad lib. I, vs. 318.

Induit : excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Quum procul hos lævo flectentis limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit inmemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens :

367 sqq. *Interea præmissi equites ex urbe*, etc. Subticuit poeta sapienter nonnulla, quæ ex ipsa narratione intelliguntur. Præcesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Trojanorum expugnanda. Interea in urbe Laurentum coguntur copiæ. Ad earum adventum accelerandum miserat Turnus ad regem Latinum : a quo, dum ceteræ copiæ instruuntur, præmittuntur trecenti equites. In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus.

371. *Murosque subibant :* quosnam? Trojanorumne? hoc est vallum et castra, quæ obsidebant Rutuli? atqui ea non ingredi poterant equites Latini; an Rutulorum? atqui horum castra erant nulla, hoc est, nec vallum nec agger; verum in campo procubuerant. Res sic expedienda; Rutuli obsidebant vallum, et portas castrorum Trojanorum, cf. sup. 159 sq., adeoque turma, quæ ad exercitum mittebatur, *castris propinquare*, *murosque subire* dici poterat, qui ab exercitu oppugnabantur. *Subire* nunc est simpliciter, propius accedere; non, ingredi. — 372. *Lævo limite :* sc. in *bivio portæ*, *quæ proxima ponto* v. 238 Nisus et Euryalus tendunt læva (scil. a sua et Trojanorum parte) versus Tiberim et palatium Evandri. cf. sup. ad vs. 195. — 374. Variavit ingeniose quod apud Homerum est Iliad. κ, 258, ubi Diomedes ad speculandum exiturus multo cautius ac prudentius galeam sumit ἄφαλον καὶ ἄλοφον. — 375. *Est* abest nonnullis Pierianis, et binis Goth.; at prior : *Stare : viri quæ caussa viæ est? Usum* Exc. Burm. *visu* pr. Moret. Burmannus, nullum idoneum sensum exire putans, emendat *visa*, visa galea splendenti. Scilicet interpungebatur : *Haud temere est visum, conclamat ab agmine V.* Vir doctiss. tantum interpunctionem curatius exigere debebat. Scribendum et accipiendum est : *Haud temere est visum. Conclamat ab agmine V.*, res animadversa est haud in vanum, haud impune. Conclamavit statim Volscens etc. Atque hoc quod sponte se offert, ma-

« State, viri; quæ caussa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? » Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit : jamque inprudens evaserat hostis,

lim equidem, quam aut *visum* pro substantivo habere, aut accipere quasi dictum : Visum est, haud temere esse, quod galea refulserat. Est enim *temere* proprie vetus nomen, ex temeris, temere, ut necesse, forte, rite et similia. Wakefield ex Cod. Coll. Jesu adscivit correctionem *Haud temere est visus.* Tum *ab aggere* Ven. et a man. pr. Gud., quod de via accipit et illustrat Heins., sed h. l. nemo præferet alteri, quod de duce magis consentaneum. *Exclamat* Ven. *cum clamat* Goth. sec. — 377. *Tendere* recte explet Serv. Verbis tendere adversus aliquem, hoc est, respondere. Tamen offendunt alii Intpp. — 379. *Divortia* doctius, quam diverticula.

383. *Lucebat* haud dubie elegantius de via inter dumos et tenebras silvarum, quam *ducebat;* quod vulgares præferebant ante Heins. qui Servium, Medic. a m. pr., aliosque sequutus est; etsi enim ab eo : *sed frustra*, sub finem notæ subjectum video, in contextum tamen *lucebat* receptum est. Præiverat autem jam olim Naugerius Aldd. 1514, cui vix una et altera editio obtemperavit. At *semita rara?* Estne quæ raro ab ingressis inter sentes agnosci poterat, paucis ac raris intervallis inter saltus caliginem patens lucebat? hactenus *semita rara lucebat*, cœlo ac luce desuper immissa certis tantum locis; an quæ ipsa est rara, pervia; ut silva rara dicitur, h. e. non densa, πυκνή, sed ἀραιά. Sed prius expeditius. *Calles* obvium esset mutare in *valles;* sed accipio *calles* de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius. — 385. *Fallitque timor regione viarum* h. e. via, periphrastice; ut aberraret a via. *Regio viæ*, et poetice, *viarum*, pro ipsa via. cf. sup. ad lib. II, 737. Timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. — 386. *Abit* ut lib. V, 318 *Primus abit, longeque* ante alios *emicat,* evolat ante alterum. *Imprudens*, Euryalum remanere

Atque lacus, qui post Albæ de nomine dicti
Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum :
« Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave sequar? » Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; quum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum, quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,

non animadvertens. — 387. *Lacus Albanus* aliquantum sane a castro Trojanorum, seu Nova Troja, abfuit, et majore forte intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere, et rursus inde silvas repetere potuerit Nisus. Enimvero nec geometrica subtilitate in poeta hæc exigenda sunt, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longo etsi intervallo adhuc dissitum, tamen prætergredi, versus Tiberim tendens, et a tergo eum relinquere, eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum hæc in locorum planitie sunt dijudicanda. — *At lucos* Goth. sec. exhibebat; *usque lacus* est conjectura viri docti haud inelegans. *Ducti* Medic. a man. pr. — 388. *Stabula :* ager erat regi de agro publico assignatus, τὸ τέμενος; nunc ille pascuus, pascendo pecori aptus. cf. ad v. 274. Ceterum tota hæc poetæ narratio egregie ad exspectationem movendam est comparata. — 396 — 398. Euryalum ignoratione viarum tenebrisque oppressum, inopinato hostis adventu turbatum, frustraque modo hoc, modo illud conantem, dum nunc fugam, nunc arma parat, capiunt et abducunt.

402. Consilium Nisi ex vers. 409 declarandum est : volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se conjicerent; ita liberandi Euryali copiam fore. Et successisset res,

Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur :
« Tu, dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi :
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras. »
Dixerat : et toto connixus corpore ferrum
Conjicit : hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt : hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant; iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam

nisi morte Euryalo intentata in apertum ille prorupisset. — 404. Sollennis precandi mos, in hasta vel sagitta emittenda; ut de Pandaro ap. Homer., Iliad. δ, 101, et inf. 624 de Iulo. Imitatur copiose Statius VI Theb. 633 sqq. Formula precum v. 406 sollennis et nota vel ex Iliad. α, 39 sq.; ε, 119 sqq.; Odyss. δ, 763 sqq.; ρ, 240 sqq. et alibi. *Præsens*, propitia, ut alibi monitum. — 407. *Auxi* aut alia ipse tuli, addidi; aut, quæ vox sacra est, auxi, struxi, apposui. — 408. *Tholus* est interius tectum rotundæ ædis in testudinem concameratæ, *fastigium* est in aditu et super foribus. — 409. *Sine*, ἔασον, ut Iliad. θ, 243, 244; sollennius erat δός με, *da, fac, me*. — 413. Iliad. ξ, 437 κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν. Lucret. II, 354 *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*. — 415. Georg. III, 506 *imaque longo Ilia singultu tendunt*.

416. Pacuvianum laudat Macrob. VI, 1 *Diversi circumspicimus : horror percipit*. — 417. *Summa telum librabat ab aure*. Cogita statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. De eodem accipiendus Euripidis versus Hippol. 221 παρὰ χαῖταν ξανθὰν ῥῖψαι βέλος. — 418, 419. Homericum vulnus, v. c. Iliad. δ, 502, et υ, 473. *Tepefacta* : sæpe ibidem, Il. π, 333.

Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
« Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. » Simul ense recluso
Ibat in Euryalum : tum vero exterritus, amens,
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem :
« Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit : cœlum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum. »
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix conlapsa recumbit :
Purpureus veluti quum flos, succisus aratro,

422. Servius et Macrob. Sat. VII, 1 pag. 572 Lips. laudant ex Ennii Annal. I, *nam mi calido das sanguine pœnas.*

424 sqq. Observa hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore, et illa *Me, me* etc., et : *Tantum infelicem nimium dilexit amicum* vs. 430. Quis non æstuet juvenilis animus inter legendum! Naturalis verborum ordo ex animi perturbatione mutatus est. *Me* aut me petite, aut retrahendum, *in me* convertite.

432. *Transabiit* bene Heins. reposuit. Sic. Rom. pr. Menag. pr. Hamburg. et duo alii Heins. Est vocabulum Statio frequentatum, interdum portentose, ut IX Theb. 126, ubi hasta conjecta *medium Poleten Transabit et juncti clypeum cavat improba Mopsi.* Nonnulli codd. ap. Pier. Heins. et Burm. cum edd. Mediol. Ed. Ald. pr. cum Junt. 1520 *Transadiit;* ed. Ven. *Transabigit.* Vulgo ante Heins. expressum : *Transadigit*, quod alienum a loco hoc, quo transadigitur, requirebatur : nisi dicas, ut multa alia, ita hoc *transadigit*, neutraliter dictum esse, aut suppleas *se.* Exhibet illud jam Ald. sec. 1505. At Nauger. Ald. 1514 *Transabiit.* Variant hinc edd. sqq. Medic. a m. pr. *Transadibit.* Zulich. et Franc. *Transegit. Pectora candida* Rom. cum aliquot aliis Pier. Sprot. et tres alii Burm. *Rumpit* itidem Heins. e Medic. et aliis. — 433. *Volvitur,* provolvitur, concidit, cæsus, moriens : pro hoc dixit *leto.* — 435 — 437. Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum præter verborum ornatum. Nam præclarum illud : *succisus aratro*, quo res,

Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc
Proturbant : instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo,
Dum domus Æneæ Capitolî inmobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.

quæ multis modis fieri poterat, tam suaviter ad uuum certum casum revocatur, a Catullo mutuatus est : Carm. XI, f. *prati ultimi flos prætereunte postquam tactus aratro est;* et LXII, 39 sq., *ut flos in septis—nullo contusus aratro.* Alterum de papavere totum Homericum est Iliad. θ, 306, 307. Imitati sunt multi. Cerda laudat Ovid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 sqq. — 441. *Non segnius* editiones aute Heinsium, et aliquot codd., inter quos Goth. pr. Major tamen et melior pars *non secius* vel *setius*, ut Rom. Medic. et alii Heins., vel *sætius*, ut pr. Mentel.—445. *Confixus* Dorvill. a m. sec. — Versus 444, 445 præclari et facto, et verborum dilectu : nunc enim recte memorata *placida* mors, et *quiescere* in amici complexu, Volscente cæso.

446 — 449. Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infingendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Sumserunt a poeta alii, non æque feliciter : congessit imitationem multorum Cerda. At tu lege et compara præclaros versus Statii X, Theb. 443 — 448. E quibus novissimi : *Forsitan et comites non adspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.* Et de Hypsipyle Valer. Flacc. II, 242 — 246. Splendor autem et pondus in ornamentis ac verbis. *Domus Æneæ,* gens Julia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *Inmobile saxum :* quippe *æternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii jaciendis non cessit loco. *Pater Romanus* est Jupiter Capitolinus, non Augustus : is non æternum habiturus erat imperium.

Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque, Numaque : ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Adgnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, æratasque acies in prælia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa adrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra

452. Cf. Iliad. κ, l. c. 523 sq. — 455, 456. *Tepidaque recentum cæde locum :* docte et eleganter, non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens cæde* doctius dictum est, quam *locus recenti cæde*, in quo cædes recens facta. At *cædes tepida* propter tepentem adhuc cruorem. φόνος, αἷμα λιαρόν. Ita et mox *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro *rivis sanguinis*. Nec tamen infitiandum, paullo tumidius, et tragice hoc dictum esse.

460. Homericus vs. Il. λ, 1. — 464. *Quisque suas*, sc. acies, Medic. et alii Heins. et Burm. cum Goth. tert. Ita oratio sic procedit : *æratasque acies in pr. cogit Quisque suas*, quod sane expeditissimum est, quodque præfero argutiis aliunde inductis. At *quisque suos* tuebatur Ge. Fabric. — Debebat esse : *acies in prælia cogunt et acuunt. Rumoribus* docte videtur positum pro hortatibus, vocibus. — 467. An hoc hemistichium ex interpretamento in margine adscripto subnatum ? Adscriptum in edit. Londini repetita : sic censere quoque auctorem libri, cui titulus : *Lettres de quelques Juifs à M. Voltaire.* — 468. Poeta videri potest tanquam in Rutulorum, castra adorien-

Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti : simul ora virum præfixa movebant
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit;
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit : non illa virum, non illa pericli
Telorumque memor; cœlum dehinc questibus inplet :
« Hunc ego te, Euryale, adspicio? Tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis! nec te, sub tanta pericula missum,
Adfari extremum miseræ data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus date præda Latinis

tium, agmine versans nunc sinistram versus mare, dextram partem versus Tiberim memorare : sicque statuebam antea; nunc video nimium sic turbari in ceteris, et manendum esse in eo, ut *pars sinistra murorum* et h. l. sit ex positu castrorum a partibus Trojanis. *A læva parte* castrorum porta erat, a qua duplex via ducebat, altera secundum litus, versus Laurentum, altera in interiora agri, qua retro ad Tiberim versus collem Palatinum pervenire poterat. Firmant Trojani præsidiis vallum ab læva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, quam Virgilius perhibet, poterant : collocant ea in ipso vallo, seu muro et turribus, quas fossa ambit.

473 sq. Comparant Andromaches trepidationem et luctum Iliad. χ, 447 sqq. et Iliad. ζ, 388 sq. Ut imitatorem minus subacti judicii agnoscas, cf. Statii III Theb. 133 sqq. — 476. *Expulsi* ap. Macrob. lib. IV Sat. 1 editum; *discussi* Parrhas. *Resolutaque membra* refingebat Barnes. ad Iliad. χ, 448 ut convenirent verba : τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. — Affectus a multis adumbratus : at Virgilius pressit vestigia Apollonii III, 254 seqq. De *radiis* texentis v. sup. ad Ge. I, 294. — 479. *Prima agmina* haud dubie jungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. — 485, 486, ex prisci ævi atrocitate, insepulta projiciendi corpora, sa-

Alitibusque, jaces! nec te, tua funera, mater
Produxi, pressive oculos, aut volnera lavi,
Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et tela curas solabar anilis!
Quo sequar? aut quæ nunc artus avolsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro!
Aut tu, magne pater divum, miserere; tuoque

tis nota, vel ex Iliadis primis versibus, visum est infaustissimi casus esse, si cui funus duci nequiret. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Odyss. ω, 291 sqq. Iliad. χ, 86 sqq. cf. inf. X, 557 sqq. et vss. ex Attio ap. Cic. Tusc. Qu. I, 44. — 486. Locus interpretatione vix expediendus. Servius *funeram* exponit, h. e. eam, ad quam funus pertinet, quasi funeream. Addunt alii *funeras* producere cadavera, *præficas* sequi. Grammatico acumine digna antiquata vox, non Maroniana elegantia! Quid quod nec vocis exemplum exstat, nisi ex lectione Jos. Scaligeri in Ennii epitaphium illata: *nec funera fletum faxit.* cf. Davis. ad Cic. Tusc. Qu. I, 49. Locum esse corruptum nullus dubito, atque eum inter ea esse referendum censeo, in quorum corruptelis omnes codices conspirant, eoque testatum faciunt, se istis depravationibus seriores esse omnes. — *Nec te tua funera mater Produxi :* ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic jubet, ut *tua funera* sit appositum vocis *te ;* scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus : friget tamen vel sic locus cum cadavere. Probabile fecimus, legendum esse *funere ;* nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum : *nec te produxi funere.* Ad sententiam illustrandam laudat versus Ennianos Macrob. Sat. VI, 2, ex Cresphonte : *neque terram injicere, neque cruenta convestire mihi corpora licuit, nec miseræ lavere lacrima salsum sanguinem.* — 488. *Veste tegens.* Minus bene de veste funebri, ἐντάφιον dicitur, cogitant Intpp. et σπεῖρον. Laertæ a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed ei vestem ornatiorem parabat. — 491. *Hoc*, scilic. caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465. — 492. *Hoc sum secuta?* ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, *propterea*, malis accipere. *Funus* autem 491 est cadaver, ut alibi quoque.

Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo;
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam. »
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnis
It gemitus; torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu, et multum lacrimantis Iuli,
Conripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit : sequitur clamor, cœlumque remugit.
Adcelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas inplere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis adscendere muros,
Qua rara est acies, interlucetque corona

— 500. *Incendentem luctus.* Uti *ardere* dicuntur ea, quæ in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur, sic *incendere* est augere, excitare. conf. inf. Æneid. lib. X, 895.

503, 504. Præclare ad revocandum a mœrore, et recipiendum ex tam longa narratione animum, utitur versibus ad movendos animos idoneis : prioris lineas ductas esse ex illo Ennii, *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *Increpuit sonitum* ut, sonuit sonitum : sed variando; sonando emisit, fecit. — 505. In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Iliad. μ, 443 sq., quæ in hoc et sqq. poetæ animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est : *testudinem agere*, scutorum junctorum (nam de machina multo minus cogitare licet), Trojani et Achivi nondum norant. Mox Messapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 sq. Volsci ducebantur a Camilla; sup. VII, 803. Ceterum novam Trojam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea præbere posset; l. VII, 157 : *Ipse* humili *designat* mœnia fossa, *Moliturque locum, primasque in litore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono ex Æneæ præcepto non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poetæ mente, fossa ducta cum aggere seu vallo; ex humo aggesta, vallis seu stipitibus præfixis; vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere; alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admo-

Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello :
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere; quum tamen omnis
Ferre juvat subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt : nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
  Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus

vere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515—517 missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem v. 521 in turrim impetus fit: igne immisso, expulsis Trojanis irruunt Rutuli. Versus 511 ingenioso commento a poeta subjicitur. — 512. *Infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitioso. — 518. *Cæco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixerat; pugnæ tectæ opponitur pugna aperta. —521. *Pinus* nulla alia est quam ardens, quæ pro face esset. — 524. *Transcendit* v. codd. admodum vetusti apud Pierium. *Præscindit* pr. Moret. et a manusc. pr. Ven. Sed *Rescindit* recte, ut supra vellebant vallos.

525 seqq. Præclara hæc : facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus : modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quæ narravit, non ex poetæ ingenio, sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musæ suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poetico artificio aut formula poetica hæc esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages, seu syllepsios, v. ap. Cerd. et alios, ut nuper in Heusing. ad Off. Cic. præf. p. 37.—V. Il. ξ, 508 sq. —

Ediderit; quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli:
*Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco, summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt

527. Ἄϊδι προΐαψεν quis nescit? Si modo verum est, ἰάπτειν esse Homero πέμπειν.—528. Versus Ennianus ex VI Annal. teste Macrob. VI, 1, et Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum: *oræ* videntur dictæ simpl. pro partibus, ut *fines*, de toto loco, spatio. *Bellum* est pugna, quæ quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis exponere possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι. (Iliad. μ., vs. 176.) Adjecta vox, *evolvere*, verbis, in animum revocabat Turnebo oras vestium: quod alienum est. Ap. Homer. Iliad. δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illustrant, perperam utique; nam illæ sunt intervallum inter utramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, seque invicem armis petunt. Servius *oras* extrema bellorum exponit; enimvero de pugna agitur. — 529. Abest versus melioribus libris cum Mediceo: adde fragm. Vatic., et recte judicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. VII, 645. Omissus est in edit. Parmensi. Aberat quoque Goth. sec., at in pr. præmittebatur superiori.

530. Conf. sup. lib. II, 440 seqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *Pontibus;* accipiebam de viis, quibus discurrunt propugnatores per mœnia, et ad turres perveniunt. Pro tabulatis pontes dici, durum esset. vid. sup. v. 170. Enimvero revoca in mentem supra exposita ad versum 170 *pontes et propugnacula jungunt.* Fuit turris, sejuncta a vallo, seu muro, et ante vallum posita, ponte juncta cum vallo; trabibus illa coagmentata, ita ut igni consumi posset. — 533. *Defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poetica gravitate esset. — 536. *Et flammam adfixit lateri*, ergo

In partem, quæ peste caret, tum pondere turris
Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi, quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,

turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhæsit fax allisa et affixa. — 540. *Pestis de* incendio, ut V, 683, incensis navibus. Dum omnes in alteram turris partem, quæ intacta ab igni est, concedunt; illa, quæ solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto) utpote lignea et mobilis, in æquali pondere inclinatur, et corruit. — 542. Videntur sequentia ad hanc rerum faciem esse revocanda. Turrim ligneam nunc corruentem ferri in præceps in partem oppugnatoribus adversam. Ii, qui in turri sunt, affliguntur gravi turris ruina solo, partim hastis suorum mutuo transfixi : h. *veniunt ad terram.*

545 sqq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens Iliad. ζ, 23 seqq. tamquam regis, seu viri principis Phrygii, pro quo Mæonium dixisse videtur, e serva filium. — 547. *Vetitis armis:* quæ tractare nondum posset propter teneram adolescentiam; nam erat *primævus.* Male Intpp. post Servium ad Romanorum morem in servis a militia prohibitis referunt. — 548. *Parmaque inglorius alba;* media vox satis arguit poetam non simpliciter λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluisse innuere, *fulgenti clypeo instructum*, ut apud Æschyl. Sept. ad Th. 90, nec ἄσημα ὅπλα Euripidis Phœniss. 1119, quæ moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum, nisi variandi ornatus caussa posuit, morem nescio quem respexisse, quo picta, ac cælata argumento, scuta virtutis et clarorum facinorum erant insignia ac præmia. Itaque Helenor, etsi mox fortiter in hostes irruat, quum tamen, ardore juvenili abreptus, clam domo profectus, nulla arma secum tulisset, vulgaribus armis prima militiæ stipendia merens, ipse ἄσημος, nullis clypei insignibus discerni, et dignosci poterat. Contra vs. 582 Arcentis filius *clarus*, conspicuus, chlamyde purpurea dictus. Iterum XI, 711 Camilla *tradit equum comiti paribusque resistit in armis Ense pedes nudo, pura que interrita parma.*

549. Turri in fastigio aperta,

Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas :
Ut fera, quæ, densa venantum sæpta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur :
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostis
Inruit, et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hostis,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque adtingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor : « Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? » Simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit.
Qualis ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum

non tecto clausa, in præceps data, extra vallum, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant. Alter Lycus v. 556 sq. in aggerem et murum vibrato in altum corpore escendere conatur, ut se intra urbem recipiat. Ad 551 sq. comparandus Iliad. μ, 41 sqq. υ, 164 sqq. conf. inf. XII, 4 sq. Silius X, 1 sqq. — 557. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus, seu vallum Achivorum, cujus pinnas Sarpedon manu convellit : Iliad. μ, 397. — 558. *Pendere* Goth. pr. *pandere* tert. *Saxa manu* pr. Moret. cum Erf., quod præferret Burm., si in pluribus exstaret : nam *tecta* de muris castrorum, et munimentis insolitum dici. — *Tecta* pro valli superiore parte, ut v. 568 *fastigia*, apud Silium VII, 603 *qui summas alto prensabat in aggere pinnas ;* hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret ; et *magna muri cum parte*, uti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.

563. *Candentem corpore* e codd. Coll. Jes. recepit Vakefield. Et est sane elegans lectio. — 563, 564. *Qualis ubi aut leporem, aut*, etc. Laudantur Il. ξ, 308 sq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est, quam aquila petens πτῶκα λαγωόν; tu vero conf. Iliad. ρ, 674 sq. et comparationem cum aquila quæ cycnos invadit Iliad. ο, 690 sq. Quod vero ad vs. 565 Iliad. ε, 162 comparandum

Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur : invadunt, et fossas aggere conplent;
Ardentis tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas;
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta :
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus,
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ
Strinxerat; ille manum projecto tegmine demens
Ad volnus tulit : ergo alis adlapsa sagitta,
Et lævo adfixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali volnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,

memorant, perperam faciunt. — *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

566 sq. Quum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt, eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes jactant faces. — 575. *Stantem pro turribus* pro vulgari, stantem in summa turri. — 577. Manum admoverat lateri vulnerato, abjecto *tegmine*, scuto : eaque re latus nudavit : itaque *demens*. — 578. *Alis allapsa sagitta :* ornate, pro allapsa est scil. lateri, ita ut nudum latus feriret. Quia toties πτερόεντες ὀϊστοὶ apud Homerum, item *alata*, *ales* sagitta occurrunt : nunc velocem motum et volatum teli per *alas* expressit, ut sup. lib. V, 319 *fulminis alæ*. In vulneribus autem ingeniosus est poeta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Iliad ν, 593 sq. — 580. Rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit, et alternis agitur.

581 — 589. Ad variandam et ornandam narrationem nunc mirationem excitat brevi episodio; mox Numanus Remulus indignationem injicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Servianis aliquis miratus est. Debuit poeta tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Trojanis e Sicilia solventibus. — 582. *Ferrugine clarus*

Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;

Hibera, purpura indutus Hispana, quæ est nigricantis coloris. Arcens Siculus est. Est autem in orientali Siciliæ parte *Symæthus fl.*, circa quem lucus fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. — 584. *Productum* Parrhas. Legebatur in omnibus edd. *Eductum Martis luco;* nec aliter scripti. In Martis luco jam dudum hæseram, antequam varietatem lectionis inspicerem; nam de Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Quod enim in Panormitanorum et Mamertinorum numis occurrere ille dicitur, obscura suspicio est. Equidem in his locis Ditem, non Martem, exspectabam: nisi forte poeta Adranum, indigenam deum, Martem interpretatus est. Sed prava haud dubie est lectio, et restituendum erat quod et ad conjectandum in promptu est, et apud Macrob. V, 19 habetur etiam in Dorvill. et in Ven. pro div. lect. *Matris*, sive ut Ceres Ennæa intelligatur, quam Fazellus reb. Sic. Dec. I, 3, 2 tuitus est; sive ut Mater Nympha sit, cujus lucus eo in loco erat. — 585. De *Palicis* loc. class. apud Macrob. V, 19; Aristot. Mirab. Audit. 58; Antig. Caryst. 133—175; Stephan. Byz. in Παλική et Diodor. XI, 89 sunt: et vix est, quod præterea desideres: sin plura cupis, adi Bochart. Chan. I, 28; Cluverium in Sicil. ant.; Dorvillium in Sicil. p. 167, et ibid. Burmann. Sec. p. 472 sqq.; Wernsdorf. Poet. min. IV, p. 820, et Jo. Beckmann. ad Aristot. l. c. et Antig. l. c. et nuper *Camus, Mémoires de l'Institut national* an. VII, 3e *classe*, pag. 241 sq. Est tamen vel sic obscura summæ vetustatis religio. Fuere duo crateres, seu lacus gemelli, ideoque Fratres dicti, aquæ sulfureæ non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia jurajuranda fieri solebant. Habiti inter deos, fanum habuere, non longe ab urbe Palica. Quod illud h. l. circa Symæthum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior Eryces fluvius erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, ut *Iaretta* Symæthus est: quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte jam Maronis ætate unus tantum lacus fuit; quomodo etiamnum unus tantum habetur, dictus *Donna Tetia* s. *Naftia*, II M. ab urbe Pelagonia, et I, leuca a Minoo, in valle montibus Vulcaniis inclusa, quæ et

Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno

ipsa crater Vulcani fuisse creditur. Durat adhuc similis superstitio, quod fatidica mulier illic sedem habet. Mirationem facit aqua in medio cratere ebulliens, sulfurei odoris. — 588. *Liquefacto plumbo :* quasi plumbum funda emissum in ære liquefactum sit; quod portentosum esset; ut forte dicere malis, inflictum et illisum duris ossibus plumbum ex rotundo dilatum esse. Erat autem plumbum, funda emitti solitum, fere olivæ simile. Enimvero non debebam argutari. Videndum erat, quid antiquitas crediderit, quid poeta dixerit : qui haud dubie sequutus est vulgare loquendi genus, ex vulgi persuasione, celeri ac fulmineo motu plumbum emissum in aere incalescere et liquefieri. Lucr. VI, 176 *ut omnia motu Percalefacta vides ardescere; plumbea vero Glans etiam cursu longo volvenda liquescit.* In 589 poeta non satis attendit, se in oppugnatione murorum versari. Nam *arenam* vix bene saltem parum proprie de homine in muris aut vallo stante, posuit.

590. Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic jam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem; nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi, quod ex poetis et signis satis constat, tum vero idem jam venationi acrius indulserat, IV, 156; VII, 479. — 593. Major Turni soror Nympha Juturna erat. v. inf. XII, 138 sqq. — 594. *Sociatus habebat*, pro vulgari, sibi nuper sociaverat. — 595. *Digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 sqq. virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Trojanos jacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, ut hostem conviciis provocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. — 596. *Novo regno*, docte pro matrimonio cum regiæ stirpis femina inito; nova enim

Ibat, et ingentem sese clamore ferebat :
« Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque adsueta juventus,

sponsa erat regina. — 597. *Ingentem se ferebat,* h. e. incedebat, homo vasto corpore, cum clamore. Nec vero inutiliter additum hoc : quippe legentis sensibus cum clamoribus objicit oculorum sensui speciem ferocis hominis. — 598. Comparant Hectoris verba Iliad. σ, 287. In *iterum,* et in *O Phryges bis capti* Servius et alii Trojam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Trojani tertio, bis jam antea expugnati. Sane inf. XI, 402 eodem modo dicitur gens *bis victa,* ut duplex clades sub Laomedonte et sub Priamo intelligenda esse videatur. Et Sil. I, 43 *Intulerit Latio Troius exsul* (Æneas) *Dardaniam, et bis numina capta Penates, Sceptraque fundarit victor Lavinia Teucris.* Hæc nisi forent, ex ipso loco et sententia *bis captos Phryges* dicerem, qui antea urbe capta profugi, nunc tolerant alteram hanc in castris obsidionem, post illam ab Achivis factam. Lusum in his jam sup. VII, 295 vidimus : *Num capti potuere capi?* quum Troja capta superfuerit Trojanorum stirps sub Ænea redintegrata. *Muros prætendere Marti,* pugnæ; quia vallo et muris continent se, et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. — 600. Invidiose respectu Laviniæ, quam Turno ereptum ibat Æneas. — 602. Imitati sunt Stat. XII Theb. 761 sqq. Silius I, 443 sqq. — *Fandi fictor* docte, qui fingit fanda h. e. qui ficta fatur, fere quod ἐπίκλοπος μύθων Iliad. χ, 281. — 603. Locus, qui sequitur, egregius et ornatus est de veteris Italiæ disciplina et vita, quæ in Sabinis diutissime viguit : eandem a majoribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus,* spectata partim frugalitate, et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus caussis processerant initia rerum, quibus imperii R. fundamenta jacta sunt! Adde laudes Italiæ Ge. II, 167 sq. et sup. V, 730. — 605. *Silvasque fatigant,* multum pererrant. Sic *quatere, movere, turbare,*

Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus, semperque recentis
Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice vestis;
Desidiæ cordi! juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges! ite per alta

dicimur silvas, feras. vid. ad lib. Æn. VIII, 94. — 608. *Quatit oppida bello :* putes forte esse dictum, ut *quatere muros ariete.* Sed reliqua docent, generali notione dicta hæc esse, vexare, turbare, oppugnare. Sic Valer. Flacc. II, 122 : fama — *motis quatit oppida linguis ;* concitat oppidanos, ut armis sumtis exeant. v. Tacit. de Causs. corr. eloq. 15 *Et si quis Ephesum aut Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit,* h. e. declamando concitat, ut orator animos audientium perorando movet. — 609. Hasta inversa, σκυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus. — 612. Etiam senes armati sumus et militamus.

614. Vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. — 614 — 620. Etiam hi versus inter ornatissimos : notabilis quoque rhetoricæ propior tractatio. Phryges cum Trojanis permisceri, et tanquam ab eadem stirpe profectos haberi, jam alias vidimus. Iidem mollitie, et luxu infames : quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, inprimis pauperum colonorum, qui e Græcia advenerant, judicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Od. θ, 248, 249 de Phæacibus, et Iliad. ω, 261 ; tum in illis : *O vere Phrygiæ*, Iliad. β, 235; η, 96. — 616. *Vittæ* pro *mitræ,* ap. Gell. VII, 12, perperam. Ceterum malis forte v. 616 poni ante v. 615. Sic junguntur sententiæ inter se conjunctæ et consimiles : *Vobis — vestis*, *Et tunicæ — Desidiæ cordi.* — Tunicæ manicatæ, χειριδωτοί. conf. Stat. VII Theb. 657 ; tum *mitræ quæ redimicula habent*, intell. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malæ ac tempora teguntur. cf. sup. ad lib. IV, 216. Male plerique omnes *mitras* Græcorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. Locum expressit Valer. Fl. III, 230 sq. — 617. Sacra magnæ matris deum quæ peraguntur per furorem inter tibiarum et tympanorum cantum. Phrygia tibia e *buxo* facta; eadem *biforis*, cujus notionem claram non ha-

Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia matris
Idææ : sinite arma viris, et cedite ferro. »
Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit ante Jovem supplex, per vota precatus :
« Juppiter omnipotens, audacibus adnue cœptis!
Ipse tibi ad tua templa feram sollennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,

bemus : sintne tibiæ duplices, alia gravioris soni, alia acutioris? an eædem quæ tibiæ pares et impares? dextræ et sinistræ? Quicquid ad hunc locum allatum est, Servianis debetur ariolationibus. Præstat, quod e Varrone affertur in iisdem : *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet; sinistra duo; quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* Fit enim probabile, antiquissimum tibiarum genus fuisse Phrygium, idemque simplicissimum; fuere itaque pauca in ea foramina ad sonos variandos, ut antiquissima cithara quatuor chordis. Convenit Horatianum Art. 202 : « *Tibia non, ut nunc orichalco vincta tubæque Æmula, sed* tenuis simplexque foramine pauco. » Contra *tibiæ multiforæ* sunt apud Ovidium et Senecam tragicum; ut satis pateat, foramina esse in latere tibiæ quærenda, non in ora tibiæ et ima parte. In Dindymo, Phrygiæ monte, τὰ Δίνδυμα ὄρη, cf. inf. X, 252; sup. VI, 785 sq., et hoc lib. v. 82.

621. *Canentem*, simpliciter dicentem, ut ipsa res docet. *Dira*, horrenda, pro, ignominiosa. —622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum : itaque ornare poeta potuit. Fecit tamen Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Iliad. δ, 116—122, etiam preces 119. cf. inf. XI, 857 sqq.; Apollon. III, 275, 283 sq. de Amore. Ex hoc illud habet : *diversaque brachia ducens*, in diversam partem, ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν; forte et *nervo intendit telum* : γλυφίδας μέσσῃ ἐνικάτθετο νευρῇ; etsi et Homer. αἶψα δ' ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν ὀϊστόν; et mox νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. — *Nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit, sive ex tendinibus ac nervis equinis. — 624. Preces ante sagittam emissam ut sup. de Niso vs. 403. — 626. *Dona*, sacrificium, ut toties poeta. Male Servius de donariis. — 627. cf. Od. γ, 382 sq. — 628. *Caput cum*

Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam. »
Audiit, et cœli Genitor de parte serena
Intonuit lævum : sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. « I, verbis virtutem inlude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt. »
Hæc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum :

matre ferentem ; æqualem matri, jam adultum. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. laudat Guellius, Id. η, 14. — 630. Conf. Iliad. ο, 377 et alibi. — 631. *Sonat una,* Λίγξε βιὸς etc. Iliad. δ, 125. — 632. *Et fugit* in Rom. et aliis Pierius invenerat, sicque Goth. sec. et alii apud Servium, qui *effugit* prætulit, idque tuetur Heinsius. Si tamen rationem et usum in illo ἅμα καὶ *una et* diligentius consideres, facile apparebit, *Et fugit* unice verum esse, inprimis quum summa celeritas emissæ sagittæ et percussi Remuli hic describatur. — *Adducta,* adducto arcu concitata; forte malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu : ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. *Horrendum stridens* jungenda. Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

634, 635. Schema traductæ narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici. conf. Clark. ad Iliad. δ, 303 ; ε, 348. Superbiæ vero, qua victis aut cæsis illudit victor, dignæ horrida heroum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. — 637. *Animos ad sidera tollunt* audacter poeta notavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria, ac virtutis seu conscientia seu opinione ferocientes, et exsultantes *efferri animis,* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut cœlum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638. Apollo gentis Juliæ inprimis studiosus : ita Actiaca victoria ad eum referebatur VIII, 704 sqq., et Palatinum templum in ejus honorem factum. — 639. *Ausonias acies urbemque,* oppugnationem castrorum, seu urbis Trojanorum, novæ Trojæ.

« Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite, et geniture deos : jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident :
Nec te Troja capit. » Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantis dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris

— 641. *Mactus* quid sit origine et usu, copiose declaratur in Thesauro Gesner., nec latere potest eum qui usum similem voc. *auctus*, atque adeo *augens* (Catull. Epith. Pel. 323, et in Catonis verbis apud Gell. XVIII, 12) meminerit; nec tamen hic et in similibus locis satisfacit, si teneas *mactum* esse auctum, amplificatum. Est aliquid, si reddas : o puer aucte, ornate nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione *auctus*, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude, virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum lætitiæ inde capiens : et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Odyss. β, 33 Ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι. Ὀνήμενος, qui fructum inde capiat, cui bene sit, bene eveniat! Unde vulgare Græcorum ὄναιο, ut h. l. ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς; bene eveniat primum hoc virtutis documentum! læti sit ominis! Mirum tamen quod grammatica ratio in usu vocis deficit : nam apud Livium *jubet eum macte virtute esse;* et tamen idem *macti virtute, milites Romani, este.* Si in formulis ad deos precandi occurrit, tum *mactus* videtur esse lætus, propitius. cf. Caton. de RR. 134. — 642. *Geniture deos* propter Julium Cæsarem et Augustum, ut Serv. — 642, 643. Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutæ et Jani clausi memoria celebratur. Certe post U. C. 725 scripta hæc esse necesse est. Merito hoc tuæ genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. *Gente Assaraci* ad splendorem orationis pertinet : ut sup. ad Georg. III, 35; Æn. I, 284. *Bella fato ventura ;* bona determinatio, inprimis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. — 644. *Nec te Troja capit;* majore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc Trojani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc usu. Laudat Burmann. notas ad Ovid. III Trist. 4, 30; et Barth. ad Stat. I Achill. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium : Quære aliud regnum, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ. — 645. *Spirantes auras* nec vitales, cum Servio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας accipe. — 646. *Formam* Heins. e melioribus Pierian. et suis, pro vulgari, *forma :*

Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos :
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, et sæva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum :
« Sit satis, Æneada, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis.
Cetera parce, puer, bello. » Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus

quod Roman. tuetur. *Formam in antiquam* Jul. Sab. legerat. — 647. Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Iliad. ρ, 323 sqq. (non locum Iliad. π, 715 sq.). An vero etiam illud ex vita heroum sit : *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, dubito. Nec memini simile quid, ut heroibus sint custodes domus. Sunt θεράποντες, κήρυκες, δμῶες, ἀμφίπολοι, qui familiam domus constituant. — 651. Butæ similis etiam canis, et armis, quæ ille gestabat; *arma sæva sonoribus*, h. e. sonore, sæve et terribiliter sonantia Butæ sunt. — 655. *Et paribus non invidet armis;* hoc sublime et magnificum : suæ sagittandi peritiæ, suæ virtuti, Ascanii futuram virtutem æquiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quærunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. — 657. *Medio sermone ;* Servius : « ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. » Est tamen simpliciter : antequam plura subjiceret, discessit.

659, 660. Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat; adsciverat humanam, ut cum mortali agere posset. Porro referri vides *formam divinam* ad eam speciem, qua signa dei ab arte exhibebantur : ita ut Apollinem ea oris pulchritudine, et eo habitu esse crederent, quo exhibitus esset a Scopa, vel Praxitele.

661. *Numen* declaratur per

Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, quum Juppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,

dicta: jussa, auctoritas. — 664. *Totis per propugnacula muris*, per loca murorum e quibus propugnatur, adeoque simpliciter per muros. De voce v. sup. ad 170. — 665. *Acres*; ipsi arcus intendunt acriter, et jaciunt tela amentis religata. — 666, 667. Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen.* cf. inf. v. 807 et Il. μ, 160 sq. — 667. Habemus hic iterum exemplum rationis criticæ codicum vetustate et auctoritate potioris. *Adflictu* Rom. et alii Pier. *atflictu* Medic. *afflictu* Montalb., quod a Naugerio in Ald. tert. admissum, perperam. *Flictu* haud dubie poeta maluit, quippe doctius dictum. Sunt etiam codd., qui *flictu* tenent apud Heinsium; *fluctu* tres Burmann. cum Goth. pr. et tert. *galeæ flictu* aliquot Pieriani; idem ordo in Goth. pr. et tert.

668 sq. Ornavit Homericos versus Iliad. μ, 156—161. *Hædis pluvialibus*; propter hædos. Bene et clare Servius: « Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, atque capram — quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri. » Ita Servius. Comparatis locis, quæ ab Intpp. excitari solent, de occasu Hædorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: v. Arat. Phænom. 678 — 681; Theocr. Id. VII, 53, 54; ἐρίφων δυομένων Callimach. Epigr. 19; Stat. Theb. VIII, 407 sqq. — 670. Quod alias austris insurgentibus, id nunc Jovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. e. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *cœlo cava nubila rumpit.*

672 sqq. Ingeniose est usus loco Il. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypœten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit,

Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio conmissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aeriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Adtollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcher Aquiculus armis,
Et præceps animi Tmarus, et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
Et jam conlecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, et procurrere longius audent.

in luco Jovis Idæi parentibus silvestrem in nemoribus Idæis vitam agentibus. — 674. Elegans est emendatio a Jac. Bryant. communicata: *patriis in montibus.* Ita utique malim Virgilium scripsisse. Ceterum versum hunc, puto, Virgilius sublaturus fuisset secundis curis: nam friget, quum eadem comparatio mox tam copiose ornetur vs. 679 sq. — Ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν Iliad. ε, 560. Cum *montis* autem *cacumine* comparatur Polyphemus Odyss. ι, 191, 192. In *commissa* vers. 675 argutati sunt veteres apud Serv., quum dubitarent, an sit, clausa; uti tabularum *commissuræ* dicuntur. Est, haud dubie, credita, custodiæ eorum a duce mandata: et sup. 176 *Nisus erat portæ custos.* — 676. *Mœnibus;* in mœnia ut *solio* VIII, 178. — 677. *Pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tanquam binæ turres, aliter ac sup. v. 575. — 679 sq. ex l. c. Iliad. μ, 131 sqq., sed ornavit poeta adjunctis a certo genere ac loco petitis circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. *Flumina liquentia;* ut fons liquidus: epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt. — 688. *Animis discordibus*, ornate, pro iis. Tum magis increscunt iræ Trojanis. Jam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira,
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo. Volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,

691. Semper inhæret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. Hic nuntio accepto, portam valli Trojanorum patere, eo accurrit, castra irrumpit et Trojanos ad summum discrimen adducit. — 697. *Thebana de matre;* quum de Sarpedone agatur, (quem *altum*, magnum, appellat) Lyciæ rege, intelligenda est, oriunda ex Thebe Mysiæ urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cujus filia Andromache erat. Il. α, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus ætatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo, et libri geographici. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 109. Nunc de ea vide ad Homer. Iliad. α, 366. — 698. *Cornus* v. Ge. II, 447, 448. — 699. *Tenerum* Heins. reposuit tanquam exquisitius e Medic. et aliis, Pierianis quoque, et exemplis illustravit. Vulgo : *per tenuem*. Quod equidem pro sensu meo præferam, tanquam proprium ac sollenne. — *Aera tenerum;* alias tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins.; spectatque illud nec minus ad aeris naturam, quum impulsui cedit et pervius est. *Stomacho;* recte Serv. « Græcus sermo est; » dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam; tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Il. ρ, 47 sqq. — 702. *Manu;* ense, vi oppositi : nam vs. 698 *jaculo* Antiphaten prostraverat; nec insolens hoc. Etiam Servius notavit.

703, 704. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut jaculi vulnus nimis leve, nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur : nec

Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit. Conlapsa ruunt inmania membra;
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;

placet τὸ παιδαριῶδες; etsi referendus animus ad clypeum et loricam, quæ tam vastum corpus tegebat: nec de nudo corpore cogitandum tanquam jaculi vi non sternendo. *Dedisset* pro reddidisset. — 705. Non hic de *falarica* cogitandum, quam Liv. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. — 707. *Lorica fidelis* (quæ munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. Tum 709 ipse *ingens intonat super clypeum*: potest ita, cum Julio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clypeum* neutro genere dixerit: *hoc* clypeum *ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησε τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. Æneid. lib. X, 488 *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit novam, per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus prætoria inædificata erant, temperati aeris et prospectus caussa, partim quibus portus Julius muniebatur. v. sup. Ge. lib. II, 161—164. *Euboico litore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. v. sup. ad VI, 2. *Pila saxea molibus magnis*, h. e. alte aggestis cæmentis constructa, quæ in pontum jaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare; quidni in ponto? *ante* vero nolim jungere cum *constructam*; languet enim: molem antea constructam jaciunt in pontum: sed est *ante* ex πρὸ vel πρὸ πρὸ, procedendo a litore. Erant autem hæ structiones ac moles ex saxis ac cæmentis pulvere Puteolano solidatis confectæ. Eum enim solidescere sub aqua nota res est. conf.

Miscent se maria, et nigræ adtolluntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis inposta Typhœo.
 Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque fugam Teucris atrumque timorem.
Undique conveniunt, quoniam data copia pugnæ,
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,

h. l. Cerdam; Vitruv. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 sqq. — 715, 716. Ruina molis facta, vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* promontorio Campaniæ Miseno objecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Æuaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato, Iliad. β, 783. Ut tamen verbo hic moneamus: Typhœus fulmine fuit percussus εἰν Ἀρίμοις. Quærendi autem *Arimi* et τὰ Ἄριμα ὄρη in Cilicia, quoniam in eo tractu erant loca terræ motibus et incendiis occultis fœdata: quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata res est ab aliquo poeta ad insulam Pithecusam, quæ et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum Inarime. Procbyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *Cubile*, ut Pindarus Ætnam στρωμνὰν Typhœi Pyth. I, 54. Homerus l. c. εὐνὰς dixit Arimos montes.

717, 718, 719. Homerica conversio fortunæ certaminis; Homericum quoque phantasma est hoc, quod Mars ἑτεραλκέα νίκην ipse machinatur. Sæpe enim deos Homerus inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. β, 446 sqq. Minervam; ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Il. ε, 506 seqq.; sed, qui apud Homerum inter deos præliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomem abit: inprimis cum vers. 721 bellatorem deum incidere animis, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixisset. — 718. *Stimulos vertit:* plus quam adhibet. v. lib. VI, 101.—719. *Atrum Timorem* exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quærenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. — 720. *Undique conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa oppotunitate irrumpendi in castra.

Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit inrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis obfulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulmina mittunt.
Adgnoscunt faciem invisam, atque inmania membra

726, 727. Occlusa porta multos suorum excludit, hostes, qui irruperant, includit. Laudatus Statius lib. X, Theb. 508 jam a Servio : *Par operi jactura lucro : namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus gravitatis inest. cf. eund. v. 503 sq. — 728. Νήπιος etc. Iliad. β, 38 et sup. VI, 590. *Demens qui nimbos et fulmen simularat.* — 730. *Pecora inertia*, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731. *Effulsit* vulgo lectum in codd. et edd. (saltem quas Heins. manu tractabat; ex Aldd, prima *effulsit*, tertia per Naugerium *offulsit* : inde edd. secutæ variant.) *Offulsit*, quod Romanus Pierii tuetur, repetiit Heins. v. sup. v. 110, sed h. l. forte alterum accommodatius; non enim agitur de luce, quæ offulgeat oculis aliunde, sed emissa oculis fulget illa : hoc est, *effulget.* Revocavit quoque Wakefield *effulsit.* — 731 — 735. Præclare hæc in majus aucta. Videns interclusum se Turnus novos sumit animos, concitatiore corporis motu fertur, arma vertit quamcumque in partem contra obvios; unde major armorum, galeæ et clypei fulgor. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma præcipuo aliquo lævore ac fulgore splendere debuisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit adeo audacia : *nova lux oculis obfulsit*, affulsit, adeoque effulsit. Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quæ tamen ad imitationem trahi nequeunt; sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Iliad. φ, 254, et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Iliad. δ, 420. *Arma horrendum sonuere*, et *fulmina* pro fulgore. Iliad. χ, 133, 134. *Cristas* Turni *rubentes* vs. 270 supra vidimus. — 733. *Mittunt* scil. se, mittuntur: durum tamen hoc.

Turbati subito Æneadæ : tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur : « Non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas. »
Olli subridens sedato pectore Turnus :
« Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem. »
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere auræ volnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
« At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec volneris auctor. »
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit sonus : ingenti concussa est pondere tellus.
Conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens, atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes;
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque inmittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset;

737. *Dotalis regia,* Laurentum. — 742. Ut illud II, 549 *referes ergo hæc Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* — 745. *Juno detorsit.* Præivit exemplum Apollinis Iliad. θ, 311, et Minervæ Iliad. υ, 438 sqq., ubi dea πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα avertit telum Hectoris ab Achille. — 748. *Neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effugere illud possis; immo vero infertur telum et vulnus a viro fortissimo. — 754. Vulnus quale apud Apollon. II, 104, et apud Homerum haud uno loco. — 757. Καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Iliad. θ, 217 sq., et alia exempla Iliad. σ, 454, et φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Trojani revellere, ad suos admittendos, castrum captum fuisset a

Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim, et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus : Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma.
Ignaros deinde in muris Martemque cientis,
Alcandrumque, Haliumque, Noemonaque, Prytanimque;
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat : huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper

Rutulis. — 760. At ille occæcata mente ad cædem faciendum ruit.

762. Ordo est, inquit Serv. : Excipit (in se irruentem) et succidit poplitem; ut sup. 537 *Postibus hæsit adesis*. Idem 763 *raptas* scil. de cæsorum cadaveribus. — 765. Phegeum, parma transfixa confossum, et 766 Alcandrum et ceteros pugnam agitantes in muris *aversos* cædit, at Lynceum *adversum*. — 767. Quum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit, ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur, Servius inde apparere ait, non ad historiam, sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. Sed quis tandem inde ornatus exsistit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem præsentem deducendum valet, si non omnino cæsos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. — 770. Comparant Iliad. ξ, 497; υ, 481. — 771. Ἄιμονα θήρης — ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Il. σ, 49. — 772. *Felicior*, peritior, ut alibi, quoque. *Manu* vacat, sed adjectum, quoniam de peritia agitur. Ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. λ, 260. — 774 sq. Suaves versus de Cretheo lyrico, quorum præclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetæ amicissimus homo plane in Maronianis carminibus præteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere æque in promtu

Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
  Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus, acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus : « Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique sæptus
Aggeribus, tantas strages inpune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque? »
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum : ceu sævum turba leonem

est. — 776. Proprie *intenduntur nervi*, seu fides, sed cum iis ipsis intenduntur *soni*, pro quibus doctius *numeros* posuit : sunt enim sóni numerosi, si arte eliciuntur. *Equos*, ut Homericum ἵππους, currus dixit : non equestres cursus ; nam adjicit *arma* et *pugnas*.

778. *Tandem*. Bene Servius : « Servat τὸ πρέπον, ne præsentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. » — 780. *Pallentesque* Menag. pr. — 781, 782. Ajacem hic reddit ex Iliad. ο, 732 sqq. Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπισσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. — 786. *Nonne* Medic. a man. sec. Ms. Coll. Jesu elegantissime *veterumque parentum :* quod Wakefieldum prætulisse haud miror. — *Infelicis patriæ* in nova Troja redditæ. *Veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat, quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt. — 788. Ornat simplicitatem Homerici versus Il. ζ, 106; ρ, 342.

789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Ajacis illum nobilem discessum (Iliad. λ, 543 sqq.; 555 sqq.) superatum dicam. — 790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos et Rutulos repules, castra ad Tiberim pertingebant. v. sup. 469. — 792. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Iliad. λ, 547 sqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie, Iliad. ρ, 108 —

Quum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Inproperata refert, et mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum :
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere; aeriam cœlo nam Juppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem,

113. — 794. *Acerba tuens*, δριμέα δερκόμενος. Acerbe, truculente intuens. Sed de terribili adspectu eadem verba jam posuit Lucret. V, 34 de dracone : *Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.* — 795. Nec ira aut virtus patitur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere per tela virosque; h. e. per incumbens Trojanorum agmen conglobatum.

802. Ergo tacite intelligi vult poeta, Junonem pugnæ huic interfuisse præsentem. Quod sæpe monuimus, poetam deorum interventu minus feliciter uti, quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Juno enim, si recte judicamus, nunc inducitur necessitatis magis caussa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, ubi illa avertit ictum hastæ a Turno, et v. 764 *Juno vires animumque ministrat;* hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam præsentem pugnantibus, descensu ex Olympo facto, ut Jupiter nunc Irim mittere posset, quæ eam recedere juberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. Θ, 397 sq.; Ο, 157 sq. et al., et Iris jam libri hujus initio mandatis Junonis ad Turnum perferendis partes, a poeta impositas, peregerat : quod bis in eodem libro vix putem suaviter factum.

802. Non audet Juno vires sufficere Turno contra Trojanorum agmen, ut adhuc fecisse intelligenda est v. 764. *Sufficere* ὑποσχεῖν pro παρέχειν, ut jam Æn. II, 618 *Ipse pater Danais animos viresque secundas Sufficit.* — 803. *In cœlo* Hamb. sec. *Jam* quidam apud Serv. — 804. *Dimisit* vel *Dimittit* Franc. *Misit* aliquot Pier. Non assequor, quid

Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet : injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes, et ipse
Fulmineus Mnestheus : tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis

Villebrune ad Silium I, 113 sibi velit : « *Dicta* Virgil. IX, 804, ubi contra fidem codicum nonnulli legunt *jussa.* » — 805. *Ni Turnus cedat,* pendet *nisi* a voc. *haud mollia,* dura, minantia.— 806 sqq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Ajacem ex Iliad. π, 102 sqq. refert Turnus : et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa Maro accepit ab Ennio, qui Homericos versus jam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscripsit Macrob. VI Sat. 3 dignum, qui hic quoque legatur : in bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Cœlio Tribuno describebat *: Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno : Configunt parmam ; tinnit hastilibus umbo ; Ærato sonitu galeæ; sed nec pote quisquam Undique nitendo corpus* (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus ; multumque laborat ; Nec respirandi fit copia : præpete ferro Istri tela manu jacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique, Aut intra mœros aut extra præcipe casu.* Quem talis poeta præcessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse pervenire mirandum non est. Jam, cuilibet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq., 602 sq. et ad hunc locum 668 sqq. — 806. *Tantum — sic;* pro vulgari, *nec clypeo*, excipiens tela, *nec dextra,* pugnans ense, satis *subsistere,* nunc resistere, ὑποστῆναι, statum tenere, valet : — adeo obruitur telis. — 809. *Fatiscunt æra,* cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Georg. I, 180 ; itaque cum dilectu adjectum epitheton, *solida.* — 813. *Sudor piceum flumen agit;* hoc est, sordidum. Servius, pulvere et cruore.

815. Vid. supra ad hujus libri

In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit undis,
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

vers. 790. — 816. *Suo cum gurgite* aut ut vacet *cum*, ut sæpe, aut ut capiatur ac si esset *in*. Sic σὺν pro ἐν. Usus ubique obvius. — 817, 818. Scilicet secundo flumine, parvo intervallo, delatus ad suos pervenire debuit. *Mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquæ refert. — 818. *Abluta cæde;* ornamentum ex adjunctis arreptum est; nihil amplius : *cæde* h. e. sanguine.

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Æneæ absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Trojanorum, hoc, epico more, deæ Iridis a Junone missæ monito tribuitur : Homeri exemplo, v. c. Iliad. σ, 166 etc. Ad poetæ artificium agnoscendum Servii nota facit : *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliæ personæ et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum, ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris narrata pleraque ad bellicos apparatus et pugnas : quamobrem poeta se coarctatum et circumscriptum sentire debuit, dum Homerus dudum ea, quæ in pugna fieri solent, summa cum varietate et copia exposuisset, atque circa res eadem ætate et eodem bello et ab ipsis Trojanis gestas versatus occupavisset quicquid novitate et vitæ heroicæ more placere posset. Hoc meminisse debent, qui ultimos libros rerum novitate, et varietate carere clamant. Argumenti natura in ceteris tam felix, hac tamen in parte Homerico usu extenuata et exhausta, abnuebat ea, quæ in poeta desideranda esse arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quæ altera ex parte poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime : ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud præclare exputatum, quod hoc libro res, absente Ænea, geritur, ut ejus adventu nova rerum exspectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poeta, quod hoc libro per Æneæ absentiam castra oppugnantur.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM.

Jupiter, convocato deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur. — 15. Ibi Venus de Trojanorum periculo, insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit — 62. Juno contra malorum omnium caussam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam rejicit — 95. Frustra itaque tentata reconciliatione Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam læderet, se neutrarum partium studia sequuturum pronuntiat, sed pro sua æquitate omnia fatis esse permissurum — 117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt, non minore animo obsessi se ad defensionem parant — 145. Dum hæc in Latio geruntur, Æneas, rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, triginta navium classe ad suos revehitur — 214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet : ex iis et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur — 255. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad litus terra hostem prohibere conantur. Magno utrimque detrimento pugnatur — 364. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur — 509. Cujus rei dolore percitus Æneas, magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit — 601 : Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias conjungit — 605. Quibus rebus permota Juno, et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, præsenti eum periculo eripit, objecta illa falsa Æneæ imagine, quam

dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad litora Ardeæ proxima devehitur — 688. Interim Mezentius, Jovis monitu pugnæ succedens, magnum tam Trojanorum quam Etruscorum numerum prosternit — 761 : donec ab Ænea hastæ ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, ægre se ad obligandum vulnus ex acie recipit — 795. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Ænea interficitur — 832 : ejus rei nuntio accepto, Mezentius conscenso equo, in prælium redit : ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit — ad finem.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,

1. Vexata statim in ipsa fronte occurrit lectio *omnipotentis Olympi*. Librorum ea fere omnium auctoritate, etiam Quinctiliani I. O. IX, 4, 49 (Leid. *omnipudentis*, ut fere semper, addit Burmann.) firmata est : nec tamen satis accommodatum videtur Olympo hoc epithetou, quod proprie Jovis est. Fuere itaque olim, qui Olympum pro Jove dictum acciperent; alii qui *Olympia* emendarent, alii qui *Olympî* pro Olympii scriptum vellent, hoc utique non male : nisi alter locus esset XII, 791 *rex omnipotentis Olympi*. Inde emendari cœptum est : *omnipatentis*. Egnatii ea est emendatio; idque ab Ascanio notatum video, qui eam amplexus est : legitur quoque ita in Edd. Ascensianis. — Dum hæc geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poetis, jam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam ædium priscæ vitæ : conf. ad Georg. III, 261 ; ideoque in eo sunt portæ, ingens atrium, quo negotia vitæ et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte thalami seu minora cubicula singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Iliad. ζ, 242 seqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim majorum deorum sunt cubicula, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variavit. Ita Jovis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memo

Conciliumque vocat divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem; terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum adspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse
« Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris;

ratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi jugis sitæ sunt, unde ad Jovis ædes confluunt. Cf. Il. υ, 4 sqq. Quum ad conventum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Servio, et inde cum aliis Intpp. de die orto cogitandum. Etsi enim verum est, noctu cœlum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit, neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 sqq.) ad vesperam: compareт modo aliquis infra 146, 147, 215, 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quæ ante oculos Maroni fuisse probabile fit; inprimis Iliad. δ, 1—4, sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Iliad. θ, 2 et 51; υ, 4 sqq. *Omnipotentis Olympi*: insolentior paullo translatio epitheti a diis ad ipsum Olympum; antiquiore forte auctoritate. — 3. Εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα Homericum. Ad reliqua conf. Iliad. θ, 51, 52. — 5. *Tectis bipatentibus*. Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipatentem, non aliter accipies, quam ut sit, quod *ab antica et a postica parte aditum habet*, templorum more, quæ ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι dicuntur. Hactenus non male ad ortum et occasum apud Serv. refertur. Pergit idem: «est autem sermo Enn.» hoc bene: sed reliqua, quæ subjiciuntur, parum sunt perspicua. Scilicet alii tectum bipatens esse putarunt, quod habet fores binis valvis apertas. Ad v. 6 idem Serv.: «*quianam*, cur, quare: sermo Ennianus, *quianam legiones cædimus ferro?*» Sup. V, 13 *Heu quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?*

6. *Quia nam*, antiquam vocem, adstruxit satis Pierius. cf. sup. V, 13, etsi non pauci ejusdem et ap. Burm., bini quoque Gothani cum Erf. *quænam* exhibent. *Quæ jam* Dorvill.— Oratio Jovis majestatis plena, ipsa brevitate et antiquæ orationis studio; sic *versa retro* pro mutata; *animis iniquis* pro infestis. — 8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poeta commemoravit in superioribus, Jovem interdixisse, ne dii bellum inter Trojanos et Latinos foverent. Nec præter Venerem et Junonem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Jovis verba parum

Quæ contra vetitum discordia? Quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?

caute præmissa videri possunt lib. I, 263 *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur, inter ea, quæ Æneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, puto, hæc præstruere, ut debebat, in superioribus, et deorum consilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio gestis; sed mors incidit conatus. Interea possunt hæc et alia videri ex eo genere, quæ tacite a poeta, tanquam facta, poni potuerunt : adeoque res hoc modo procedunt : Juno nimis cupide faverat Turno; ut etiam Jupiter consultum duceret, avocare eam a pugna; vide supra Æn. lib. IX, v. 802 sq. Eadem Junonis impotentia motus Jupiter concilium deorum indicit, ut deorum studia, Junonis inprimis, reprimat.

9. *Quis deus aut hos* Jo. Schraderus in schedis, ut inf. 73 : *Quis deus in fraudem — egit.* Ingeniose, quis neget? modo non hoc molestum esset, quod ita est : *quis deus vos deos* adduxit, vobis suasit? Verum bella fiunt aut cupiditate, aut metu mali ac periculi nobis vel aliis imminentis, quod depulsum imus. Vetuerat Jupiter bellum inter Italos et Trojanos fieri. Quid igitur metuendum erat? ut nunc bello vis depelleretur. His respondent Veneris verba hæc *Cernis ut insultent Rutuli; — non clausa tegunt jam mœnia Teucros*, vs. 20 — 24. Ergo metus aderat, alteri deorum ordini, ne succumberent malis Trojani; alteri, ne novum in Italia regnum Trojanorum conderetur. Nec tamen hæc sibi persuaderi passus Wakefield : « Quod vulgatur, inquit, ineptissimum est et defendi nequit. » — Quis metus, cujusnam mali aut periculi depellendi, adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. — 10. *Ferrum lacessere*, poetæ idem est quod alias movere, Lucretii exemplo : *Namque alias aliud res commovet atque lacessit* lib. IV, 1033. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare, arva*, etc., unde tandem poetis simpliciter est, incedere, accedere; ut in illo Horatii : *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, navigat per mare, quia remis movet : adeoque ad eundem pæne morem ad ea deflectitur, quæ omnino geruntur, fiunt; itidem Lucretii exemplo, v. c. IV, 348 *simulacra, Quæ sita sunt in luce, lacessuntque, ut videamus.* Latet ex primitivo *lacere*, movere, ducere, unde *allicere, illicere*, notio τοῦ impellere, ut toties Lucretius, *visum, aures, lacessere*, uti etiam *movere visum, aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hinc Virgilius, quod supra VII, 526 vidimus : *Æra sole lacessita*; et inf. XII,

Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum, atque Alpes inmittet apertas :
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum læti conponite fœdus. »
  Juppiter hæc paucis : at non Venus aurea contra
Pauca refert.
« O Pater, o hominum divumque æterna potestas!
Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?
Cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur

85 *manibusque lacessunt Pectora plausa cavis.*

11. Sunt in his verss. semina Punicorum Silii Italici; forte jam ex Ennio traducta. Annibalicum bellum tanta mole exorietur, ut dii ei se interponere possint; alii a Romanis stare, alii a Pœnis. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas;* magnifice : quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. cf. h. l. Serv. *Exitium* et *Alpes apertas* junxit; hæc enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum caussa et origo fuit, quod Alpes perviæ erant factæ. Ad vulgarem morem oratio fuisset hæc : quum Carthago immittet exercitum, qui Alpes trajiciet cum exitio Romanorum. Poterat poeta hoc ipsi trajectui tribuere, doctiusque ipsas Alpes commemoravit transitas. — 14. *Res rapuisse.* Apud Servium : « clarigationem exercere, hoc est, per Feciales bellum indicere (atqui hoc esset, *res repetere.* Pergit) : nam veteres lædere (hæc vox expungenda) *res rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen exsisteret; similiter satisfacere *res reddere* dicebant. » Assentior Servio hactenus, ut dicam, ex formula antiqua hoc petitum, hostilemque omnino vim a poeta esse declaratam per rapinas, quæ in bello fiunt. Restat tamen alia ratio : *rapere res* est raptim, turbate agere, exsequi : sic *consilia rapta.* Quid si h. l. accipias ; tum licebit præcipitare res; temere ex odiis, non consilio, agere. Dictum fere quomodo *iter,* vel *cursum rapere,* raptim agere. cf. ad VI, 8. Porro *placitum fœdus.* Placita sunt omnia pacta, in quæ consensere plures; hoc est, quod iis placuit.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris : ut faciat miserationem pro Trojanis, et indignationem adversus Junonem. *Venus aurea,* notissima res χρυσῆ Ἀφροδίτη ex Homero : exponitur vulgo pulchra. Verum est, ex antiquissima religione, auro ornata. *Potestas* est pro potens : abstractum pro concreto. — 19. *Namque aliud.* Solus enim tu restas, quem implorare possim, quum fere omnes dii in favorem Junonis con-

Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros.
Quin intra portas, atque ipsis prælia miscent
Aggeribus mœrorum, et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest : numquamne levari
Obsidione sines? muris iterum inminet hostis
Nascentis Trojæ; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides : equidem, credo, mea volnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troes

cesserint; ut fere Serv. — 22. *Claustra* Medic. Arripuit hoc Wakefield, cumque in ms. Coll. Jesu esset : *non* mœnia, ipse refinxit in ipso carmine : *non claustra tegunt, non mœnia Teucros.* Inesse vim aliquam in repetitione haud neges; et *claustra* pro portis bene; nec tamen est in vulgato aliquid, quod poetam dedeceat. — 24. *Mœrorum* pars librorum cum Probo et Servio hic et infra XI, 382, ubi idem fere versus redit; antiqua pronuntiatione pro murorum, ut in *cœra* et aliis; mansere, *pomœria,* a murus, mœrus, item pœna, Pœni. Cur tamen non nisi his binis locis poeta antiquatum hoc nomen retinuerit, quum in aliis locis *muros* communi more eloquatur, equidem non expediam, nisi forte *agger mœrorum* ex Ennio, aut alio vetere poeta desumtum servavit. — 25. *Nunquamne,* an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant. — 26. *Muris nascentis Trojæ :* magnifice effert rem; quo non intellecto, de urbe nova Troja condita multi cogitarunt. At enim declarat hic, et iterum v. 74, castra, vallum, quod primo escensu occupaverant. — 27. *Nec non exercitus alter.* Hemistichium mihi videbatur frigere, multo magis, si, ut fere factum, plene interpungitur post *alter;* sed bene monuit Brunck. cum seqq. verba hæc esse jungenda, etsi vel sic dura est oratio. — Nec non alter exercitus et Diomedes surgit Ætolis *ab Arpis,* ab Ætolis sub Diomede insessis, ad quem belli societate jungendum missi erant a Latinis legati. cf. sup. VIII, 9, et XI, 225 sqq. — 29. Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. v. Iliad. ε, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 sqq. — 30. *Demoror,* ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer? Scilicet morata, demorata erat Venus Diomedem, quum in Æneam jam vulneratum irrueret, eumque jugu-

Italiam petiere, luant peccata; neque illos
Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quæ Superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?
Quid tempestatum regem, ventosque furentis
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet; et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbis.
Nil super imperio moveor; speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura, per eversæ, genitor, fumantia Trojæ

laturus esset. Hæc sunt *mortalia arma*. — 34. *Manes* Hectoris lib. II, 294, 295; Creusæ ibid. 780, 781; Anchisæ V, 729 sqq. nisi descensum ad Inferos maxime respexit.— 35. *Vertere jussa*. Receptam hanc lectionem tuetur Mediceus cum aliis, inprimis vet. Vatican. Pierii. At Roman. *jura*. Enimvero *flectere jussa* Oblong. et alii Pier. pars vett. edd. cum magna parte Heinsianorum; *flectere jura* sec. Menag. et Leid.

36. Facit invidiam Junoni commemorandis ejus in Trojanos machinationibus: primum *incensæ* in Siciliæ litore *classis* lib. V, 606 sqq.; porro 37 in *Æolia insula*, quod adiit Æolum lib. I, 50 sq., et 38 *Irim* ad Turnum missam lib. IX in pr. Si tamen sqq. compares, ad superiora tempora adhuc referendum erit hoc, adeoque redit (ita convertit orationem affectus animi concitati) ad ipsum classis incendium lib. V, 606. — 39. *Nunc etiam*: ex quo Trojani ad Italiam tandem appulerunt. Antea *mare terrasque metu cælumque* fatigabat Juno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (*Juno* non nominatur, sed intelligitur ex *quisquam* v. 34) ad Alecto excitandam. v. supra VII, 323 sqq. Sed et Junonem ipsam audivimus: *Absumtæ*, inquit, *in Teucros vires cælique marisque — Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* VII, 301, 312. — 40. *Sors rerum*; pro vulgari, pars, portio: loca infera. — 41. *Bacchata per urbis*, vagata: VII, 342 sqq. Aliud est quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 sqq. — 42. *Super imperio*: a Jove promisso sup. I, 257 sq. — 44. *Si nulla*; ut I, 234 quibus — *Cunctus ob Italiam ter-*

Excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus; positis inglorius armis
Exigat hic ævum : magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignis,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,

rarum clauditur orbis. — 47. *Ascanium...*, sc. *cui regnum Italiæ Romanaque tellus debentur;* lib. IV, 275, et a quo gens Julia orinnda.

48. *Sane* semper mihi displicuit : etsi non ignoro defendi posse, nec tamen ut sensum habeat, quem vulgo tribuunt, ut sit, valde : nec ut cum irrisione dicta innuat : eam enim inesse non video; sed ut simpliciter, saltem cum amaro dolore, concedatur alterum, altero sumto : δή, δή ῥα. Habemus vero meliorem lectionem Romani vetustissimi, et alterius Pieriani, cum Sprot. et Goth. sec. *Æneas procul i.* Hoc amplector. Porro *in oris* aliquot Pier. — *In undis.* Erat nunc in eo ut rediret ex Etruria, Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed, sede in Italia negata, iterum conscendenda fuisset Æneæ navis, et errandum per ignotum mare. In. v. 49 comparant interpretes versus de Sarpedone Iliad. π, 436, 437, 438.—50. *Hunc*, Ascanium saltem liceat *tegere*, periculis *subducere;* ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Homeric. Iliad. λ, 163; ε, 318.

51, 52. Repete supra dicta ad Æn. lib. I, 680 et 681. *Domus Idaliæ* dictæ esse possunt plurali numero; docte sane : feram tamen nec minus, ut sit *domus Idaliæ* terræ, τῆς Ἰδαλίας. Sic *lucos Idaliæ* dixerat. conf. ad lib. I, 681. *Domus* pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quæ ipsis sacratæ sunt, in quibus templa eorum sunt. — 53, 54. Respicit Jovis verba paullo ante vers. 12. conf. Æn. I, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia : *magna ditione*, potenti imperio, et *premat* pro teneat. — 54. *Inde*, ab Ascanio, et ejus posteris, nulla esto mora coloniæ Tyriæ, quo minus imperium Italiæ consequatur. — 55. *Pestem* simpl. ὄλεθρον, perniciem, ut recte Cer-

Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum quo Troja fuit? Xanthum et Simoenta
Redde, oro, miseris; iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris! » Tum regia Juno
Acta furore gravi : « Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?
Ænean hominum quisquam divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus, esto,
Cassandræ inpulsus furiis : num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam conmittere ventis?

da. — 58. *Recidiva Pergama*, renascentia, restituta : conf. IV, 344; VII, 322. Tota conclusio orationis, qua expostulat Venus, egregia est vi ac nervo quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quid profuit nunc Trojanis excisa urbe effugisse, et novas sedes quæsivisse; si nunc similis fortuna eos excipit, ut nova urbe capta exscindantur? Quam παθητικῶς *cineres patriæ* memorat, *solum quo Troja fuit!* ut lib. III, 11. Scilicet præstabat sic, in urbis solo æquatæ ruinis remansisse. Illa vero sublimiter : redde nobis Trojam antiquam! Præstabat sic in Troade remansisse, et iterum easdem ærumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem, et easdem injurias inferrent, quas Trojani antea erant experti. Frangunt Interpp. post Servium vim totius loci. Similis orationis color sup. II, 669 *Reddite me Danais.*

63 sqq. In oratione hac Junonis, qua Veneris accusationem ea diluit, quasi suis machinationibus calamitates hæ inductæ sint Trojanis, et in Trojanos, et in Æneam criminationes retorquet, qui prior Italiæ sedem quietam bello lacessivit, nescio an non poeta paullo nimis ῥητορικῶς versetur. Summa sententiæ redit ad notum illud : *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes :* atqui Gracchi fere sunt plerique qui injuriam aliis intulere. Injuriam fieri statuunt sibi ab iis, qui de eorum injuriis queruntur. — 63, 64. Accipio secundum illa lib. I, 23 seqq. *Nec dum etiam caussæ irarum sævique dolores Exciderant animo* etc. — 67. *Fata* maligne interpretatur Juno *Cassandræ furias* h. vaticinia, quæ adeo primo omnium loco Æneam ad iter suscipiendum adigere debuere : conf. sup. lib. III, 183 sqq. — 69. *Ventis;* ῥητορικῶς de navigatione in Tiberi, qua Evandrum,

Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostri
Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater!
Quid face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?

et inde Etruscos petiit Æneas. — 71. *Agitare* ad utrumque diverso paullum sensu retulit : *gentes agitare quietas*, excitas, ad belli societatem impellere ; *Tyrrhenam fidem agitare*, movere, sollicitare, societatem et fœdus ciere, expetere ; pro vulgari, permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi caussa societatem ineant : *fides* est societas, fide interposita facta. conf. ad IX, 79. — 72. *Dira* sec. Moret., male ; *dura* est, quæ cogit. vide v. 45. *Nostra* ante Heinsium, qui ex Medic. Menag. et Bigot. reposuit *nostri* tanquam antiquius et doctius. Corruptela tamen etiam Romanum codicem invasit et ceteros omnes, etiam Rufinian. de Schem. Dian. § 7. — In hoc versu respicit vs. 38—44. Quis deus egit? et si quis deus, an ego egi? *In* hanc *fraudem* : est *fraus* nunc malum, ἄτη, ut toties; periculum Servius interpretatur. *Quis deus.... : quæ potentia nostri* quod numen meum : fere ut Æneid. lib. I, 8 *quo numine læso*.

74. Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est.... Quid;* pro : si indignum est ; an minus indignum, an tolerabilius est? *Trojam*, Trojam novam, castra. — 76. *Pilumnus* inter heroes, seu deos Latii indigetes, fuit, nunc inter Turni majores habitus, IX, 4 ; X, 619. *Venilia* ex deabus marinis, seu Nymphis, fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatæ Latino nuptæ. cf. VII, 366. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et *defendere terram suam* adversus advenas (lene verbum : *consistere* delegit) : contra, Trojanos advenas bellum intulisse Latinis. — 77. *Atra face;* in hoc et sq. exaggerat notionem belli per Trojanos moti, dum ea cumulat, quæ in bello fieri solent, etsi a Trojanis ea facta esse nondum constat : *face* itaque proprie. Male Serv. explicat *sævo bello*, nec bene Burmann. remittit ad lib. VII, 456 ubi Alecto *facem* Turni pectori immittit. Non magis prædas egerant Trojani, quam incendia per agros sparserant. Sed ad invidiam faciendam ea omnia commemorat, quæ fieri

Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam, et ventos obtendere inanes,
Et potes in totidem classem convertere Nymphas :
Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est?
Æneas ignarus abest; ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera :
Quid gråvidam bellis urbem, et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo

belli more poterant. — 79. *Legere*, eligere, sumere. Perperam cum Servio alii furari, sublegere exponunt. *Gremiis* socerorum, adeoque parentum : *pactas* aliis; sc. Laviniam. Decet numeri enallage iram, et habet vim. — 80. Non eadem, sed diversa est sententia. Ad minas a Trojanis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum : *præfigere puppibus arma.* Igitur ad invidiam deflectit illud quod supra narratum VIII, 92, in simili Æneæ Tiberi adverso navigatione : *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81. *Tu potes;* ad Iliad. ε, 315 sqq. Ænea Diomedi erepto spectat : alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in ejus gratiam factum Iliad. υ, 321 sqq. De 83 constat nobis sup. ex lib. V, 809. — 82. *Vetitos o. inanes* Ven. *ostendere* Parrhas. *prætendere* Zulich. Bigot. et Oudart. pro var. lect. *protendere* Goth. sec. Dictum autem *pro viro obtendere*, non pro vulgari *viro* casu tertio, sed subintell. alteri, Achilli, *pro viro*, Ænea, ad hunc tuendum. — *Proque eo.... ventos inanes*, auram, ἠέρα. — 83. *Potis* Cuningham. intulit e Regio et Medic. *Tu potes in t.* iterum volebat Markland., sed recte monet Burm., etsi in se ipsum jus statuat, non ubique ejusmodi elegantias et adversus libros esse sequendas. — Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam : supra IX, 82, *Ipsa deum fertur genetrix* etc.

86, 87. Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos quo eum incolumem abducere possis, quid *urbem* Latini, adeoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? Gentem bellicosam, *gravidam bellis* scil. quæ illa gerit; multa bella gerentem; sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229, in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium;* v. sup. 51, et ad lib. I, 681.

88. Insurgit oratio, et acerbe in ipsam Venerem invehitur : non se, sed ipsam Venerem malorum quæ Trojani experiuntur, esse caussam, Paridis adulterio :

Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? Quæ caussa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis : nunc sera querelis
Haud justis adsurgis, et irrita jurgia jactas. »
Talibus orabat Juno, cunctique fremebant
Cœlicolæ adsensu vario; ceu flamina prima,
Quum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant

sic *manet alta mente repostum Judicium Paridis, spretæque injuria formæ.* — *Vertere fundo* pro vulgari, funditus evertere. *Res fluxas*, seu per se infirmas Trojanorum in Latio res designat, seu, quod tamen eodem redit, ornans est epitheton : nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est. — 89. *An is qui :* absolute dictum : sed interpretandum de Venere, quæ belli Trojani auctor fuit, Helena rapta. Mox statim redit ad proprium : *quæ fuit caussa* etc. — 91. *Fœdera solvere furto*, ut solveretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Trojanos et Græcos, abducta furtim Helena. *Furtum* pro raptu. *Fœdera* de hospitio accipit Jul. Sab., sed obstant illa : *consurgere in arma Europamque Asiamque.* — 92. Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Servius : perperam ; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam, quasi hoc idem esset ac bellum inferre. — 94. Idem color orationis : *Tum decuit, quum sceptra dabas* sup. IV, 596, 597.

97—117. In hoc animorum æstu Jupiter tandem decernit, et profitetur se fatali rerum ordini omnia permissurum esse, alio modo, quam in Homericis, in quibus ille Iliad. θ, pr. a præliis et consiliis utrinsque exercitus se abstinere jubet deos ; mox tamen eosdem, fraude Jovi facta, præliis interesse videmus. Etiam diverso modo ac meliore studia deorum et discordiæ in Æneide procedunt, ac finem habent, quam in Iliad. φ, pugna inter ipsos deos facta, nullo ad ipsam actionem epicam usu ac fructu. Ad comparationem hanc cf. Georg. I, 356—359, at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost* II, v. 284 sqq. — 98. *Depressa premunt* Parrhas., et *depressa* etiam emendabat Markland. ad Statii Silv. p. 20, ut *depressa fremere* sit, humili et depresso sono murmurare, ut ap. Lucret. IV, 549 *Quum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* Nec spernenda hæc erat emendatio. Idem ne bis *fremebant* et *fremunt* es-

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente, deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
« Adcipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.

set, *gemunt* malebat : et *gemere* utique dicuntur et *silvæ ventis* et ipsi *venti*. — *Deprensa*. Intercepta, impedita, inclusa; proprie deprensus aliquis est ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Æn. 248, 249, tum simpliciter, ut h. l., oppressus, inclusus. Illustratum vocabulum a multis. — 100. *Rerum cui summa potestas* : οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον Iliad. β, 118; Odyss. ε, 4. Splendidos hos versus quilibet facile mirabitur. Primas, sed obscuras, lineas in Ennianis versibus ex Scipione servavit Macrob. VI Saturn. 2; *mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævus undis asperis pausam dedit; Sol equis iter repressit ungulis volantibus; Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.* Adde Catull. Epithal. 204 sqq. — 101. *Infit, quo dicente* Ed. Ven., nec male. *Domus alta quievit* Jul. Sabinus legisse videtur; et *quiescit* pr. Hamb. a m. sec., scilicet ne *silescit* et *silet* continuo se excipiant : quod per se non male fieret, modo non sententia interjiciatur : *et tellus tremefacta* est *solo;* forte ergo repetendum etiam in illis : *Et tremefacta solo tellus* silescit. — 102. *Salo* Goth. tert. *sono* Passerat. apud Burm. suspicatur; et sic pr. Hamb. a man. sec. ut sit *sono vocis;* perperam. Est enim poeticus ornatus; ut *solum terræ, solum telluris*, jungi solet; quoniam *solum*, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subjectum est : sic quoque tellus contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adjuncta. — *Tremefacta solo tellus;* adjectum *solo* spectat ad poeticum ornatum; pro vulgari, solum telluris, solum terræ. — 103. *Zephyri posuere* se, quievere, cf. VII, 27. *Premit pontus æquora* : sternitur, tranquillatur mare. Ductum ex eo more loquendi, quo *æquora ponti* dicuntur, et, quod *premere se*, comprimere se, dici potest; nisi *æquora* accipere malis pro *fluctibus* dicta. — 104. « Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium, et agere primo de interitu Lupi — postea sententias dicere. » Serv. Sequitur Jovis decretum, — 104—113 : Quam utraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum prædictarum, et exspectatarum alterutri sibi præcident (qua spe excident), seu Trojani, seu Rutuli, juxta et eodem loco habe-

Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum, nec vestra capit discordia finem;
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,

bo : sive (quod Venus putat) fatis suis iniquis, sive (quod Juno v. 68) stultitia Trojanorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troja nunc oppugnetur. Nec Rutulos, seu Latinos, a fatis impendentibus libero; non intercedo, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur utraque pars, seu tristia, seu læta, pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo : evenient, quæ fata ferent. Hæc, arbitror, sententia verbis subjecta est.—107. *Quæcunque* aliquot Pierian. *tenet spem* Dorvill. Hic velim ab Heinsio et Burmanno appositum esse, quo sensu illa : *quam quisque secat spem*, acceperint. Servius exponit : « sequitur, tenet, habet : ut VI, 900 *Ille viam secat ad naves.* » Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco, secere,* pro *sequo, ere,* unde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit:* nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit. Scalig. et Cerd., *aperit sibi spem factis*, ut qui viam secat, aperit. Sed hæc dura et longe petita sunt. Si latine dicitur *incidere, rescindere*, pro *intercipere, abolere; resecare*, pro *tollere :* potuit poeta audenter dicere *secare sperata*, *spem*. Ut *spes extendi* dicitur, sic potest quoque *secari, resecari, interrumpi* ut *contrahi.* — *Quam quisque, Tros Rutulusve fuerit, spem secat;* obscura et ambigua est notio vocabuli *secat;* potest præterea sententia duplici modo constitui, aut ut sit explicativa, ut utrumque hemistichium eundem sensum habeat : *quæ cuique est fortuna, quam quisque secat spem;* aut ut altera pars sit adversativa : quam alteruter fortunam aut habet, aut sibi ipse præcidit et evertit. Alterum hoc malo ; sic *secare* est incidere, intercipere spem : ut apud Horat. *ludum incidere*, pro *finire;* paullulum diversum est *spem longam resecare*, demto enim hoc fit quod nimium est; dixeris tamen simplex, *secare spem*, simili modo, ἀναλόγως (quod poetæ facere licet), pro spem tollere, sperata scindere, ut vota, *gaudia*, scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam habes, quam sequare; necdum vidi meliora. Respiciunt autem hæc ad spem Veneris de futuro Iuli in Italia regno, quam incidi et interimi necesse erat, si castra a Turno expugnabantur : conf. supra v. 42—50, in oratione Veneris.

109, 110. Jungo *castra tenentur obsidione Italorum :* seu *fatis*, quod fata iniqua, quod

Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo : sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent; rex Juppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. » Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi : solio tum Juppiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.

Venus volebat, prosequuntur Trojanos etiam in medium Latium, *sive errore malo Trojæ* (h. e. Trojanorum, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandræ* v. sup. vers. 67, 68. — 111. *Salvo* Zulich. pro var. lect. sicqne Goth. tert. *Quisque* Medic. a m. pr. Interpunctio etiam sic institni potest: *habebo. Seu... sinistris : Nec R. solvo.* Vel : *Seu..... sinistris (Nec Rutulos solvo) : sua cuique exorsa laborem Fortunamque ferent.* Neutra ratio præstat vulgari. — *Nec Rutulos solvo,* obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis quæ proxima sunt : non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, qnæ eos manet. *Nec,* non magis Rutulos quam Trojanos. Interpretes secundum Servium *solvo* pro absolvo accipiunt; parum commode arbitror. — 112, 113. Omnibus æquus ero; neutri parti studebo. Nihil obstabit fatali rerum ordini; pro, ego non obsistam. Abhinc igitur reliqua Æneidis putanda suut *fato* geri : quod *differri* quidem Jovis consiliis, non autem tolli omnino, et intercipi poterat. Omni igitur suo interventu Jupiter abstinebit. Itaque castris jam obsidione liberatis idem Junonem appellat inf. 607 : Nuuc vides, non meo, vel Veneris interventn, sed fato res ita evenire; et sub finem Æneidis Junonem XII, 791 sq. hortatur, ut cedat tandem fatis; Junoque respondet : v. 818, *et nunc cedo equidem..... Illud te, nulla fati quod lege tenetur, pro Latio obtestor.*

114. Docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra* h. e. alta aqua nigra defluens flumen. — 115. Notum Il. α, 528 sq., et Catull. LXIII, 204 *Annuit invicto cælestum numine rector, Quo tunc et tellus atque horrida contremuerunt Æquora, concussitque micantia sidera mundus.* Jam compara tumorem Statii VII Theb. 3, 4, de Jove indignante : Jupiter—*Concussitque caput, motu quo celsa laborant Sidera, proclamatque adici cervicibus Atlas.* — 117. *Medium.* Hic Romanum agnosce : ut magistratum, ita dii deducunt Jovem *venerabundi.*

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ : miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona :
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies : hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,

118, 119. Comparant verba Iliad. μ, 35, 36. *Et mœnia cingere flammis*, immittere undique ignes, aliter dictum ac sup. IX, 160, ubi de vigiliis. *Stant prima acies;* in acie prima : πρόμαχοι. — 124. *A. domus duo et* Ed. pr. ap. Burmann. ex lib. I, 284. *Thybris*, et ante Heins. *Tybris*, corruptum arbitror : quomodo enim Trojanus vir poetæ a Tiberi denominari commode potuit? Legendum *Thymbris*, quod et Rom. habet : eoque alludunt alii apud Burm., in quibus *Thimbris*, *Tumbris*, *Thinbris* legitur. Fuit autem Thymbra urbs et fluvius, hic etiam Thymbris, Troadis, vid. Iliad. κ, 430, ibique Eustath., unde Thymbræus Apollo. — 126. *Et Clarus et Hæmon.* Locus manifeste inquinatus, et in leges metricas peccans, ait Heinsius. Sic tamen Rom. cum aliis Pier. et Mediceus cum aliis Heins., ut vetus adeo corruptela hic insideat : scripturus enim fuisset poeta, *atque Hæmon.* Heinsius tentat varie *et Cnemon* et *Mæon* et *Memnon;* sed talia infinita possit aliquis comminisci. Duo Rottend. et a m. sec. Moret. tert. *et Themon :* Θήμων; quod equidem, si quid mutandum, cum Heins. edit. amplector, inprimis cum corruptelæ caussa in promptu sit. — 131. *Moliri ignem.* Narrantur adeo Trojani etiam parare ignes missiles de vallo? Non enim possunt esse alii quam Trojani : et hi quidem alii — alii.

132 — 138. Ornatus locus, de Iulo, in Juliæ gentis gratiam. *Veneris justissima cura*, quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv.; vel simpliciter, quia dulcissimus

Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
Adcipit, et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere, et calamos armare veneno,

puer. Is, etsi jussus abstinere a pugna (sup. IX, 661, 662) adeoque hinc sine armis, poetæ *sine galea*, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. *Caput honestum*, pulchrum, ut Georg. II, 392. *Qualis gemma, micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente: κειμήλιον aliquod Homericum seu ἄγαλμα, ornamentum, cogitat poeta. *Aut collo aut capiti decus*, sive ut monili, sive ut diademati inseratur gemma. *Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri cavitas ad sinum Ionium, juxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Servius tradit. De eadem Plin. XIII, 6 s. 12 *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *brevis arbor hæc atque fruticosa, in Damasco Syriæ magna.* Egit de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim. Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* Retulit autem, ait Serv., comparationem *ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret; sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226, 229 sqq. *Quale micat semperque novum est, quod Tiburis aura Pascit, ebur; vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.* — 137. Sic Ge. IV, 337 Nymphæ..... *Cæsariem effusæ nitidam per candida colla.* — 137, 138. Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. Valer. Flacc. II, 103 *aut tereti crinem subnectitur auro.* Dixit *molli auro*, ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis, quum et de circulo et de crinibus agatur.

139. — 145. Ornat porro locum binis aliis præclaris viris commemorandis, ne, quod poetæ turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula. Nihil amplius in his spectan-

Mæonia generose domo : ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys : hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant : media Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, inmiscetque preces : haud fit mora; Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati

dum. — 141. *Mæonia generose domo :* natus nobili genere in Lydia.—143. Iterum studet gentis Memmiæ nomini ; vid. sup. V, 117. *Quem pulsi ;* supra IX, 779 sq.

146, 147. Dum ita pugnabatur utrinque, interea Æneas Cære redux, unde auxilia adducebat, e portu Cæretano solvens, mari iter faciebat cum navibus ; inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma :* hinc etiam *pugnam.* — *Media nocte* quæ diem pugnæ memoratæ insequnta est; nam, noctem pugnæ supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poëta iterum ornare, quod copiose exposuerat in superioris diei exitu, IX, 157 sqq. Adest Æneas cum classe postero die orto, et pugnam novam in escensu facit, inf. 260 sqq.

148. *Jamque* pr. Voss. Ceterum junctura eorum, quæ sequuntur, duplex fieri potest; aut, ut prior propositionis pars sit, *ut ab Evandro castris ingressus Etruscis* est ; aut, ut continuetur prodosis usque ad, *inmiscetque preces ;* alterum hoc oratorium, prius, etsi durius, poetico sermoni magis consentaneum.—Cf. sup. VIII, 478 sqq. 603 sq. — 150, 151. *Mezentius arma Quæ sibi conciliet*, Turni societate supra VIII, 7, 8, 492, 493 ; VII, 647 sqq. — 152. *Quæ sit fiducia* h. e. nullam esse : esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam : posse adeo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. — 154. *Libera fati* a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant supra VIII, 495, 503. *Fatum* pro vaticinio aruspicis : vaticiniis et responsis deorum *il-*

Classem conscendit jussis gens Lydia divum,
Externo commissa duci. Æneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.

ligatur vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum jussu facere debet; *liberatur,* quum res vel conditio eventum habet.—155. *Gens Lydia* Etrusci ex vetere opinione.

156—158. Turbant interpretes. Sed navis Æneæ, quæ primum locum tenet (ut sup. lib. V, 338 *Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon in extrema prora leones binos, matri Idææ sacros, sub monte Ida, forte in antro (cf. inf. 253 *binique ad frena leones*), cf. Salmas. ad Solin. p. 403. *Æneia puppis:* hanc, ut poeta, dixit: alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. — 157. *Subvecta* passim in scriptis et excusis. Sed post Pier. Heins. tuetur *subjuncta* secundum meliores. Est autem poetica ratio pro, *habens leones rostro subjunctos.*—Ea navis *subjunctos* habet leones *rostro,* ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; igitur *subjuncta* non urgendum est; sed est: habet appositos, additos. Sedet *hic,* h. e. in navi, Æneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, unde liber cœli prospectus; sed locus sedendi et alibi in puppi assignatur, et inf. v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur.—158. Si Tucca et Varius hunc versum delevissent, Maroniani carminis sententiæ non male consuluissent, ut equidem arbitror: quocumque enim te verteris, importunus est; sin rescideris, libera et tersa decurrit oratio. — *Ida profugis gratissima Teucris.* cf. sup. lib. III, 5, 6. Illud forte paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix ulla proportio esse potuit. Idam sub personæ symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius in Polymeti Dial. XV, 8. Parum commode sic voc. *imminet* esset positum; debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adjunctos habere leones. Unde porro hæc navis cum insigni ex Trojanis religionibus petito Æneæ apud Cæretanos statim parata et ad manus fuit? Jam veterum grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Cæretanos jam ante ad bellum instructos (nam VIII, 494 *Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis*) classem in promtu habuisse, Æneæ autem navem festinanter ornasse. Forte tamen nec hoc necesse est prætexere. Nam Æneas Tiberim evectus erat ad Evandrum binis navibus sup. VIII, 79, 80. Ipse terrestri itinere ad Tarchontem profectus erat; intelligemus, κατὰ τὸ σιωπώμενον, naves, Tiberi retro delatas, litus

Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri;
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas, quis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, et letifer arcus.
Una torvus Abas : huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.

prætervectas Cære esse adductas. Poetam tamen minus cautum in his fuisse arbitror : ut et inf. vs. 205 in Ocni Mantuani navi Mincium pro insigni habente.

159—162. Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Juvenis discendi cupidus ex Ænea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quærit, *opacæ noctis iter*, h. quibus navis cursus per noctem regitur, modo res gestas et fata Æneæ.

163. In re a prisca memoria repetita Musas invocat. v. sup. ad Æneid. lib. VII, 641. — 166. Quatuor copiarum turmas edidit : primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus* : qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniæ, nihil vero aliud. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur : quem sub Massici imperio egisse necesse est. Conf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva, s. Æthalia insula, ducit Abas, tertiam ex Pisa Asylas, quartam ex Cære et viciuis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis v. 198. Classis omnino erat XXX navium v. 213. Copiæ autem mille sagittarii a Massico ducti; nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture. Reprehendit in his Grammaticus apud Macrob. V, 15, obscura nomina hominum, quorum nulla in seqq. insignia facta memorantur. Melius utique consultum fuisset carmini, si nomina clara poetæ ad manum fuissent. Quum tamen omnia hæc ad probabilitatem ei fingenda fuerint, querelæ sane sunt saltem otiosæ. *Ærata Tigri*, pro navi cum insigni tigridis in prora : ut V, 116 seqq., et inf. v. 205, 206, et v. 209. Sub Massico *manus* turma, *mille juvenum* erat. — 171. *Aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. Sed poe-

Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divumque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,

ta in ceteris, ut et supra V, 116 seqq., insignia navium, seu parasema ponit, quæ in prora sunt; etsi hæc duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi; itaque *puppim* potius pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma insignia* huic turmæ, respectu ad ferri metalla, quibus olim Ilva clara erat, habito. — 172. *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. — 174. *Generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adjecta notione præclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet.

175, 176, 177. Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Jovis interpretem* dici, solenne est; at h. l. *hominum divumque* est *interpres*: accipio, ut sit inter deos hominesque, tanquam medius et arbiter. *Parent* ei fibræ pecudum et cet., quatenus eas pro lubitu interpretatur, in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere et moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea prædicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere*. Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui prædicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent. Unde videmus objurgari et odio haberi vates, qui sinistra prædicunt, tanquam ipsos malorum auctores. Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, ut aves, exta, sidera, vim et ipsam occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio. Ubi enim semel huic opinionum generi aliquid tribuendum esse statuas, non facile habes ubi consisti possit. Laudat Burm. Petron. 134: *Quicquid in orbe vides, paret mihi.* Sed ibi venefica loquitur; hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res est. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. — 178. *Rapit*, pro vulgari, ducit, ut sup. VII, 725 *Mille rapit populos.*

179. *Alphea ab origine* Heins. e Medic. et aliis reposuerat. *Alpheæ ab o. P.* tacite revocavit

Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens, et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ;
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaetontis amati,
Populeas inter frondis umbramque sororum
Dum canit, et mœstum musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam,

Burm., et recte, arbitror; quippe elegantius dicas *Pisas ab origine Alpheas*, quam *Pisas ab origine Alphea.* Wakefield refinxit : *Hos parere jubet, Alpheæ ab origine, Pisæ Urbs, Etrusca solo.* — Similiter Stat. Theb. IV, 178 *Huic parere dati quos* etc. *Pisæ Alpheæ* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant; unde *Alpheæ ab origine,* pro, ab origine Alphea, seu Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca. — 181. *Equo fidens*, ornate pro habens, ut Homer. πεποιθὼς, ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν; alias *superbus equo. Versicoloribus armis*, e diversis metallis. Sic Iliad. ε, 504 ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰόλα τεύχεα Iliad. ε, 295 : αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, ut κορυθαίολος et alia dicta sunt.—182 — 184. Asturem sequuntur trecenti ex Cære, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis. Sed cur tam pauci ex urbe tum opulenta Cære? Quia mille hinc abduxerat Mezentius supra VII, 652, 653. *Adjiciunt* tercentum viros *ii, qui sunt Cærete domo* etc., scil. qui domo sunt Cæretani, h. e. ei additi sunt, eum comitantur. Burman. secundum Servium supplet *adjiciunt se*, nec multum recedit Probus, qui, *adjacent et quasi juxta sunt*, interpretatus erat. — 184. *Phyrgi, Phrigi, Pirgi*, scribitur et *Pugi.* Sunt Πύργοι.—*Intempestæ G.* aeris intemperie, quum in humili ac palustri loco essent sitæ.

192. *Ferunt* Cycnum *duxisse*, induxisse sibi, nactum esse, *senectam canentem molli pluma*, candidas plumas, quæ pro canis essent; exile esset, si acciperes : eum *duxisse*, egisse, *senectam canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, in cycnum mutatus : uti fere Claudian. VI;

Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æqualis comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet : ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros, matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum.
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;

conf. Honor. 171 *Mutatumque senem plumis ;* et Nemesian. Cyneg. 37 *Cycnum plumamque senilem.* Alia fabula apud Etruscos fuit de Tarcone, ut e Strab. V, pag. 336 A colligas, quem propter prudentiam a pueris inde *canum* (πολιὸν) fuisse narrabant : addit Eustath. ad Iliad. p. 167 Cycnum Trojanum. — 194. *Æquales catervas :* h. turmam æqualium ; nisi potius est, æquali numero : alios trecentos ex v. 182. — 195 — 197. Quum navi vectum dicere vellet, quæ Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit : Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra projiceret.

198 sqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII transpadanarum, inque his Mantuæ. Ocnus dux, Mantus Nymphæ (nam de Manto Tiresiæ filia cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poetæ in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam. — 199. *Mantoys* pr. Menag. et Exc. Burman., ut *Panthoys* in nonnullis lib. II, 319. Alii *Mantos, Manthos, Mantis.* At est Μαντὼ, Μαντοῦς. — 201. *Dives agris* pr. Hamb. et Zulich. pro var. lect. ; expeditior utique lectio : sed propter hoc ipsum minus vera. Videntur quoque sequentia, ut bene monet Burm., priscam majorum potentiam adstruere. — 201, 202, 203. Non expedire locum in promtu est secundum interpretationem Servii et Cerdæ, aut Gronovii, aut Catrœi. Equidem sic accipio : Mantua, potens olim copiis urbs, quæ tamen non ejusdem erant generis, sed ex trinis gentibus ac populis XII constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat : copiæ autem illæ erant Etruscæ. Videamus singula : *dives avis,* non simpliciter est, quæ multos avos habet, sed quæ avos claros habuit, ideoque aliquando potens fuit. Sollennior et planior est forma loquendi de singulis hominibus : Statius Theb. I, 392 Adrastus *Dives avis et utroque*

Ipsa caput populis : Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca
Mincius, infesta ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus

Jovem de sanguine ducens. Supra lib. VII, 56 *Turnus avis atavisque potens* eadem vi qua *dives ;* et Silius XVI, 593 *Burrus avis pollens ;* VIII, 382 Scævola, *avis pollens nec dextra indignus avorum.* Attamen et Silius de populo : Osci *quos dives opum, quos dives avorum E toto dabat ad bellum Campania tractu* VIII, 523. Est ergo h. l. Mantua, ut bene Servius explicat, *majoribus præpotens ;* h. e. habens majores potentes; quid autem hoc aliud quam, potens olim, majorum ætate? quod monendum erat inprimis, quum nunc illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis : *sed non genus omnibus unum : omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen*, *quod* Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit : namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat : *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius sub se continet populos : quod notum est, quodque Jo. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etrusci erant, caput erat. *Vires*, copiæ.

204. *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversus Mezentium ductis. — 205, 206. Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium : is supra quoque Ge. III, 15 *tenera prætexit arundine ripas. Patre Benaco ;* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*), aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. Conf. sup. ad Ge. II, 159, 160. Ceterum, quod jam sup. ad 156—158 extr. innuebam, in animum revocandum non est, Mantuanos, nimium a Tiberi et ora maris Etrusci remotos, non potuisse suis navibus Æneam comitari, neque ergo navem insignia gentis et urbis habere. Verum in poeta, dum detinet nos grato rerum tanquam adspectu, avocandus est animus ad alia, quæ extra narrata sunt, nec nisi subtiliter inquirenti occurrunt. Statuendum est, classem sub Æneæ adventum ad litus Cæretanum jam paratam stetisse, sociis undique accitis, etiam ex interiore Italia, instructam.

207. Sequitur Aulestes *gravis*, puto propter navem mole sua gravem, in navi C remorum : νηῦς ἑκατόζυγος; Iliad. υ, 247; hoc extulit magnifice : *Aulestes adsurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis

Verberat adsurgens : spumant vada marmore verso.
Hunc vehit inmanis Triton, et cærula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert; in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
Jamque dies cœlo concesserat, almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum :
Æneas, neque enim membris dat cura quietem,
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus ecce suarum

Silius XI, 492 *centeno verbere* dixit, conf. Cerda. *Adsurgere*, *insurgere, consurgere,* notæ elegantiæ vocabula, de nisu ejus, qui aut magna vi ictum infert, aut incumbit, protrudit, impellit. De *marmore* monitum ad Ge. II, 254. Navis hujus parasemon in prora Triton est buccinam inflans. *Frons laterum tenus*, exquisite, pro ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus. — 212. Suavissimæ modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542, 543: Ἀφρῷ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κελαινὴ ἐκήκιεν ἅλμη, Δεινὸν μορμύρουσα ἐρισθενέων μένει ἀνδρῶν. — 214. *Trojæ* novæ. *Et campos salis ære ruebant,* ut jam Æn. I, 35.

215. *Discesserat* olim in edd. Mutatum in ed. 1514 Ald. in *concesserat;* quod codices ubique agnoscunt, præter Francianum, qui recentissimus est, ut et Goth. pr. *detexerat* Vratisl. *Cursu* Dorvill. — Salebrosum, si quis alius, in Marone locum evecti, libero jam nunc incedimus campo. *Dies,* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Æneas : is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant : sup. inde a IX, 459. *Almaque curru Noctivago Phœbe;* ἅρματι νυκτιπόλῳ. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5 notavit : *Roscida noctivagis astris labentibu' Phœbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* — 218. Utrumque docte ut poetam decet : *clavum regit;* proprie navem regimus clavo : tum *velis ministrat,* pro, ministrat, ministerium præstat nauticum, ad vela. conf. sup. ad VI, 302. Sic. *Luna ministrat equis* apud Propert. III, 14, 15, et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751 *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi vide notas.

219. *Medio in spatio.* Nam

Occurrit comitum; Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Jusserat : innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis;
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum adloquitur : « Vigilasne, deum gens,
Ænea? vigila, et velis inmitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua : perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus : hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis.

sup. IX, 121 novæ Nymphæ : *pontoque feruntur ;* qui totus locus huc animo revocandus. *Suarum comitum :* quia cum eo venerant naves. Serv. cf. sup. IX, 80 seq. — 221. *Numen habere maris* exquisite pro, numina esse ; sup. IX, 101, 102 *magnique jubebo Æquoris esse deas.* — 224. *Lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant. — 225. *Quæ nandi* Markland. ad Stat. II Silv. 2, 19 legebat, quem refellit Burm. hactenus, quod non magna laus Nymphæ esse potest, si bene natare didicerit. Fatendum tamen, nec alterum satis esse accommodatum : etsi enim illa mox partes adfandi Æneam sibi sumit, non tamen facundiæ laus in Nympham cadit. — 226. *Puppim tenet*, nunc proprie ; nam Æneas clavum regebat. v. sup. vs. 218.

228. *Deum gens*, ut θεῶν γένος ; sup. IX, 642 *Dis genite*, Διογενές. — 229. *Velis inmitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic sup. VIII, 708 *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos jam jamque immittere funes.* Sic *immittere habenas*, *frena*, alibi. conf. sup. V, 146, 147. Nec tamen *immittere* per se aut est, aut esse potest laxare ; quod olim ipse putabam ; sed est concitare, incitare ; et, ubi vela laxantur, rudentes non laxantur, sed intenduntur. — 231. *Perfidus*, quandoquidem fœdere jam inter Latinos Trojanosque facto bellum moverat. — 234. *Hanc Genetrix faciem refecit*, fecit, mutavit : nihil amplius. *Dedit*, fecit ut, ἔδωκε

At puer Ascanius muro fossisque tenetur,
Tela inter media, atque horrentis Marte Latinos.
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques : medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.

Homer., ut jam alibi vidimus. — 237. *Horrentes Marte Latinos;* erunt igitur horrendi, qui horrorem faciunt, bello, pugna; cujus significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Æneidis fassus sum, quum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *umbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311; III, 230, verum umbræ sunt ibi ipsæ arbores, et sic *dumi horrentes*, *horrentia lustra* dicta sunt, quatenus *horrent* omnia, quæ superficiem habent inæqualem et asperam. Quibus opponuntur ea, quæ nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum : ut *apes horrent* Georg. IV, 96, *terra horret* III, 161 : atqui nec hic aliter dictum arbitror : sed *Latini horrent Marte* h. armis : exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas, dum stant in acie densis ordinibus, et pugnant. Ut Ennianum se habet : *Horrescit telis exercitus asper utrinque.* Aliter Valer. Flac. VI, 424, 425 *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex ære sculptis. Ex Lucano I, 445 *horrens feris altaribus Hesus*, commode *horrendus* accipi posset, nisi communis poetarum mos suaderet ad squalorem et incultam ac rudem faciem dei referre, quæ sævitiam arguit ; sævum enim declarare deum voluit, ut *immittis Teutates* et *Taranis non mitior ara.*

238. *Jam loca jussa tenet.* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, « nam intelligimus, eum equites misisse per terras. » Sane quidem supra VIII, 548 seqq. quum in Etruriam pergit Æneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros jubet Tiberi vectos reverti ad castra, et nuntiare Ascanio quæ facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Evander et Pallas dederant VIII, 518, 519), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suavitatem ex brevitatis studio hoc referamus quod nunc illud innuit, quod facile intelligi potest : conscendisse Æneam naves in portu Cæretano, equitatu in litore præmisso, qui ne castra intrare posset, Turnus objecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, quum his equitibus Tiberis trajiciendus esset, qua parte aut quo paratu id factum sit : ne Turnus ab escensione in alterum litus eos prohiberet. — 240.

Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clypeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos. »
Dixerat; et dextra discedens inpulit altam,
Haud ignara modi, puppim : fugit illa per undas
Ocior et jaculo et ventos æquante sagitta :
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur :
« Alma parens Idæa deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps; tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo! »

Jungant se : ut solet Virgilius. — 246. Locus, quem laudant, Apollonii est lib. II, 600, 601, ubi Minerva simili modo Argo in Symplegadas immissam protrudit. Alter locus nostro similior est lib. IV, 930 seq. Argo in Planctas adducta. — 247. *Modus* non est ratio, modus propellendi; hoc esset tenue et jejunum in epico poeta. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio. « Impulit navem libra« mento peritiæ (malim *libra« menti peritia*) et moderatio« nis, quippe quæ fuerat na« vis. » — 248. *Ventos spectante s.* Sprot. Est ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο. — 249. *Inde aliæ*, sc. naves, *celerant cursus*, quum Æneæ navem evolare vident. Sic puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat : inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea.—250. *Omine*, ostento, prodigio. mox v. 255, simili metonymia *augurium* dixit.

252. Vid. sup. IX, vers. 80, 83, 618, ubi *Dindyma* ὄρη. — 253. *Turrigeræ urbes.* Hinc ipsa Cybele turrita : est enim mater Terra sup. lib. VI, v. 786; cui curæ sunt, quæ amas, *ad frena leones*, frenari solitos; ut *ad lecticam servi*, *ad limina custos* supra IX, 648. — 254. *Pugnæ princeps*, πρόμαχος, h. l. opitulans. — 255. *Tu rite propinques augurium* : h. e. fac ostentum hoc rite eventum suum habere : ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poetæ h. et alibi est admovere, adducere, fere ut πελάσαι Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, sæpe pro eventu. Est igitur : fac eventum ostenti haud longe abesse. Ut

Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi; clypeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris : spes addita suscitat iras.
Tela manu jaciunt; quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant

sensus sit, quem alii volunt : *tu præsens sis et propitia hoc augurio*, Cybele deberet propinquare ipsa cum augurio. Nec Barthius bene apud Burmannum *præsentior et propior augurio adsis*. Cerda ait esse : propitium facias augurium : sed id in altero subjicitur ; *adsis pede, diva, secundo*. Servius ante Cerdam idem interpretatur.

256, 257. Ornate : *revoluta ruebat* pro revolvebatur, redibat : *ruebat* pro veniebat, ut supra II, 250 *ruit Oceano nox*. *Matura luce :* adulto die (aliter ac Ge. I, 66 *adultis solibus*, æstate provecta ; et iterum aliter Tibull. IV, I, 205 *matura dies* de morte præmatura).

258. Parat nunc Æneas escensionem facere. Occurrit Turnus. Fit pugna in litore, ad prohibendos Trojanos ne escensionem faciant : quod novum pugnæ genus poeta ingeniose commentus est. Edicit, ut ad signa conveniant Trojani ; ut *animos aptent armis*, pugnam exspectent, eique se accingant. — 261. *Clypei a* Vulcano fabrefacti usus nunc a poeta non male in medium adducitur. Apud Homerum splendidior locus est, quum Achilles sola oris majestate Teucros terrefacit, Iliad. σ, 203, 215. In versus 264 et sqq. ad clamorem spectare comparationem recte monet Servius. Nam Trojanorum multitudinem per gruum turbam poeta designare non potest, ut sup. VI, 310 sq., quum singuli in muris stent, non agmine incedant (conf. Lucan. V, 711 sq. Stat. Theb. XII, 515 sqq.) ; multo minus copiam telorum. Ducta comparatio de Homero Iliad. γ, 3 sqq. ; ambiguum videri potest, de abitune gruum ad australes plagas, an de reditu cogitarit poeta. Ad reditum spectare videtur *fugiunt notos*. At *nubes atræ* magis conveniunt discessui sub hiemem. Videbatur igitur probabilius, quia *nubibus atris* apposuit, poetam de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitare. vid. ad Æn. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes grues Ge. I, 374, 375 huc trabo. — 265.

Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes :
Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ

Dant colla Sprot., quod ornare aliquis possit de porrectis volantum gruum collis. Sed *dant signum* h. l. simpl. dant clamorem. *Æquora tr.* alter Hamb., quod et Jo. Schrad. conjiciebat quia in Homero est π' ὠκεανοῖο ῥοάων. At ibi est pro versus Austrum *Transmeant* Dorvill. cum Goth. tert. ut solent recentiores. — 266. *Notos* pro ventis hibernis ac pluviis dictos esse necesse est. *Dant signa*, edunt clamorem; qnatenus is pro signo est, eos volatu adesse vel abire. *Clamor secundus,* lætus, ut alibi quoque reditum gruum ex australibus plagis, redeunte vere, fundum comparationis fecere alii, quorum loca apposuit Cerda : sunt Stat. Theb. V, 11 — 16; Valer. Fl. III, 359 sqq. ;, Claudianus de b. Gildon. 474 — 478 ; Oppian. Halieut. I, 620 — 625. Nonni vero locus lib. XIV, 331—337 totus ex Homero est concinnatus.

269. *Totumque allabi classibus æquor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur adlluere ad litus cum *classibus.* Nec aliter Servius. 270 — 275. De summo armorum Æneæ, quæ a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi solenne est; Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quæ Maro ante oculos habuit, quæ ab otioso diligenter comparari possunt, adscribere ea non vacat : primum splendidissimum illum de Diomede Iliad. ε, 4 — 7, quem variavit in Achille Iliad. σ, 205—214. Ad hunc inprimis respexisse videtur Maro. Comparandus quoque sup. VII, 785—788.— 270. *Apex*, cogitavit λόφον, conum, cui crista inserta; designat tamen totam omnino galeam ære coruscantem. — 272. Comparationem *cometæ* de suo adjecit Maro : nam Iliad. δ, vers. 75 — 77 de stellæ trajectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt, quos Cerda laudat, diligenter Silius lib. I, 460 — 464, et Claudian. de R. Pros. I, 230—234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetæ excellere, et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost*, lib. II, 708

Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor;
Ille, sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præcipere, et venientis pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
« Quod votis optastis, adest, perfringere dextra;
In manibus Mars ipse, viri : nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto

sqq., ubi cometen exustum igni et consumtum ab Ophiucho flammare, et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii, seu caniculæ comparatio tota debetur Homero : Iliad. χ, 26 — 33 de Achille. Cum æstu, qui sub sideris ortum exoritur, in iis terris febres tentant homines malignæ : cf. Apollon. II, 518 — 521 et Schol. Cic. de Div. I, 57, et Davis.; hinc mox : *Ille sitim morbosque ferens.* — *Liquida nocte :* translate ab aere liquido, pro clara. — 273. *Sanguineæ* multi ap. Burm., et duo *ac Syrius.* Est autem *Sirius* adjectivæ formæ; Σείριος ἀστήρ, unde h. l. *Sirius ardor.* Vocem peregrinæ esse originis, dubitare non debebant veteres grammatici. Wakefield ita interpunxit : *Aut Sirius ardor Ille, sitim morbosq. ferens mortalibus ægris, Nascitur, et*—. Erit adeo comparatio hæc : *umbo vomit ignes, non secus ac Sirius ardor ille nascitur.* Quæ nescio an bene procedant. — 274. *Ille nascitur,* oritur *ferens,* h. e. ille ortu suo fert, *sitim morbosque*, nimium æstum et febres. Adjecta hæc ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poetæ ad exemplum Homeri. — 275. *Lævo lumine,* noxio, ut *infelix. Contristat cœlum,* magna cum vi, pro, fulget.

276 sqq. Turni et animus e oratio digna heroe. *Litora præcipere*, ante capere, occupare. — 279. *Perfringere,* grave verbum, pugnare cominus, quum adhuc castra oppugnassent : ductum ab eo, quod *perfringere aciem*, perrumpere, pugnantes dicuntur. — 280. *In manibus Mars ipse viris* olim editum, et sic Mediceus cum aliis, inter quos tres Goth. cum Erf. Habet hoc ipsum quod placeat, *viris* pro vobis; sed cum adjuncto : si viri estis. Pro altera lectione, *viri*, quam Naugerius intulit, stat Roman. cum aliis, etiam Ge. Fabricii codice, qui hoc præferebat tamquam acrius adhortantis verbum. — *In manibus Mars ipse.* Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; *in manu pugna,* pugnandi opportunitas est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *Referto* animo, memor esto, quod modo

Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi egressique labant vestigia prima.
Audentis Fortuna juvat. »
Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit : multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii : speculatus litora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu,

præcessit : itaque nolim accipere, exprimito, imitator. *Laudes,* κλέα ἀνδρῶν, præclara facta. cf. Iliad. π, 207 — 209, et ad sequentia Il. ο, 661 sqq. — 284. *Audaces* pr. Hamb. a man. sec. *Juvat viresque ministrat* Leid., interpolate. Ennius dixerat : *Fortibus est fortuna viris data,* ap. Macrob. VI, 1 extr.

288. Pontes : τὰς ἐπιβάθρας et ἀποβάθρας navium dixit. Illustraut vocem Cerd. et Guell. *Servare recursus Languentis pelagi,* de refluxu reciprocantis maris accipi nequit : nam eum profecto nunc non exspectarunt : sed sunt *loca vadosa* litoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus. *Recurrit,* currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenæ spatium; is locus, qui fere in sinuosis litorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis :* et eadem sunt *brevia :* conf. sup. I, 111; V, 221. Non autem animo dimittendum, agi hæc in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum flumini, turbatumque, et vento adverso spirante adactum, retundit flumen veniens, et intra ostia late ipsum immittitur. — 290. *Per remos alii :* assumendum; terræ se credere saltu : remis, pro contis litore infixis, quibus nixi in litus prosiliunt.

290. Tarchon, moræ impatiens, vel cum navium periculo, in molli, qua ad litus aditum mare satis profundum daret, anfractu litoris, terræ declivi impingit navem remis concitatam, ut in ea considat, et ipsum solum pro firmamento, ac retinaculo habeat; ut nostro quoque tempore solent nautæ salutis spe abjecta naufragium facere voluntarium in amico litore. Cf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchontis navi. *Qua vada non spirant,* aqua non æstuat, nullos fluctus movet, adeoque scopulis non alliditur, aut latentes scopulos arguit. — 292. *Crescenti æstu.* Nec hoc de æstu maris reciproco accipere licet;

Advertit subito proras, sociosque precatur :
« Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Adrepta tellure semel. » Quæ talia postquam
Effatus Tarcho, socii consurgere tonsis,
Spumantisque rates arvis inferre Latinis,
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ : sed non puppis tua, Tarcho.
Namque inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;

ne de mari quidem tempestate moto : sed de provolutis latius maris fluctibus, qui si locum litoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se, et late exundant, adeoque *crescere* videri possunt : *æstum* autem pro fluctu, ut poeta, dixit. — 295. *Tollite forte* Waddel. Animadv. crit. p. 35, perperam. Si conjecturæ indulgere vellem, dicerem me malle, *Pellite, ferte, rates;* h. impellite. Sed *ferre, tollere,* ad motum navis remorum impulsu jactatæ et elevatæ spectare potest. *Fundite* Ven. *scindite* Zulich. Heinsius conj. *figite.* — *Tollite*, attollite remos puta; *ferte*, impellite, agite navem; mox v. 300 *inferre* litori. Hinc Claudian. de B. Gild. 491 *Quassatis cupiò tellurem figere rostris.* — 299. *Consurgere remis*, conf. sup. v. 294 et 208. Alibi *insurgere remis.*

301. *Siccum* de litore, ut Ge. I, 363 *In sicco ludunt fulicæ*, et Homerus, ξερὸν, ξηρὸν pro χέρσον, Odyss. ε, vers. 402. — *Sidere* tert. Rottend., quod verum videtur; saltem proprium hac in re. v. Heins. Adde Tacit. Ann. II, 6 *quædam planæ carinis ut sine noxa siderent.* — 302. *Innocuæ*, illæsæ; passive, ex poetarum more. — 303, 304. *Dorso iniquo*. Bene sic Servius : « dorsum est durior arena (θὶν), quæ remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur. » *Dorsum* tale, ῥαχίαν, in medio mari sup. Æneid. I, 110 vidimus. *Iniquum*, noxium, exitiosum; uti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. *Pendet anceps sustentata*, suspensa se librat, agitat, quoniam sulcum nullum solo impressit, nec firmata carina stabilem habet sedem. conf. Lucan. IX, 337, et totum locum. *Fatigat fluctus* navis, dum allabentes ac recedentes eos agit, ver-

Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
  Nec Turnum segnis retinet mora : sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virum qui maxumus ultro
Ænean petit : huic gladio perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta,

sat (conf. ad lib. VIII, 94), adeoque librata ipsa fluctuum impulsu in diversas partes versatur ; hoc magis poeticum, quam si *fluctus fatigat navem.*— 307. *Unda relabens*, fluctus litus alluens, et ex allisu remeans; qui facit, ut pedem in lubrico figere nequeant.

308 — 310. Laudatur Attius in Hellenibus : *Signa extemplo canere et tela ob mœnia offerre imperat.* Prudenter poeta primum Æneam fortiter pugnantem inducit. *Turmas agrestes*, *Latinos*, qui per agros habitabant : cf. sup. VII, 573, 582 ; VIII, 8 et IX, 607 sqq.—311. *Omen pugnæ* ad seqq. spectat : *stravit Latinos.* — 313. *Suta*, quod Rom. Medic. et alii vetust. agnoscunt, post Ursinum, Pierium et alios, asseruit Heinsius magna locorum copia, in quibus idem vocabulum restituit. *Scuta* vulgo lectum : sed in *suta* Rom., Medic. omnesque meliores consentiunt : thoracem sutilem ex ære h. ex æreis lamellis vel catenulis designat. — *Ærea suta*, thoracem sutilem ex ære, h. e. ex æris lamellis, vel catenulis. Suberat thoraci 314 *tunica squalens auro*, aurea. *Squalere* perperam a squamis ducitur ; sed, ut *horrere*, de asperitate superficiei, cujus oppositum sit, *lævor* ac *nitor*, dixere poetæ, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore, vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, ut auri. Nam Accius in Pelopidis (ap. Serv. h. l. et Macrob. VI, 7 in f.) distinxit squalorem auri a squamis serpentis : *ejus serpentis squamæ squalido auro et purpura prætextæ.* Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere. conf. ad Georg. IV, 91. De voce *haurit*, pro transfodit, hausto sanguine, sup. ad Æn. II, 600. *Apertum :* si per thoracem adactum ferrum fuit, nudatum corpus esse non poterat : sed voc. ornat ; dum vulnus infligitur, aperitur ea corporis pars. — 315, 316. *Phœbo sacrum* quippe deo medico, cujus

Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
Inmanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit leto : nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque gravis quum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertis,
Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres,

ope ex matris utero esset servatus. An verum sit, quod Servio tradente narrant alii, omnes secto matris ventre procreatos Phœbo fuisse sacros, dubito.—317. *Nec longe :* pro, nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique. Servius, ut alias, *nec mora,* hoc est, statim, inde. Narratiunculas, quibus poeta nominum ac cædium factarum argumentum, per se molestum, Homeri exemplo variat, pro se quisque notabit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis : isque fuit comes Herculis, quem in hæc loca sequutus (supra VIII, 201 sqq.) restitit, et consedit in Latio. Illa : *nihil illos Nil—juvere,* Homerica sunt, v. c. Iliad. ε, 53, 54 ; η, 142, 143. *Usque cum,* usque dum ; tamdiu quam. — 322. *Pharo* sapienter tuitus est post Ge. Fabricium Heinsius, ut sit a Pharus : τῷ Φάρῳ. *Pharo clamanti ;* sic Romen. et Oblongus Pierii, etsi is *Pharo* accipit ut *Plato :* item Medic. Gud. et alii vetustiores. Alii *Pharon ;* utrumque Servius agnoscit. *Dum tractat* pr. Hamb. et Ald. *Inertes* dubitat Burmau. an pro glossa irrepserit, quia Serv. ad I Æn. 102 *inanes* excitat. Enimvero satis inertis est, clamare et convicia ac contumelias jactare, ubi pugnando opus erat : *inertis* ex Nonio reposuit Heinsius.

324 sqq. Phorcum igitur fingit poeta, vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnæ intersunt. Memorantur quatuor : primus, si modo is ex hoc numero fuit, *Cydon*, amator Clytii; alter *Mæon* vs. 337, tum *Alcanor* et tandem *Numitor* v. 342. *Nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικὰ, *deliciæ ; nova* bene Servius, quem primum tunc amare cœperat. *Securus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat. Occurrit hoc ipsum in sensum, nec adeo diverse id poeta posuerat sup. Æn. lib. I,

Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt : partim galea clypeoque resultant
Inrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas adfatur Achaten :
« Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graium
Iliacis campis. » Tum magnam conripit hastam,
Et jacit : illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra : trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;

350 *securus amorum germanæ*, non curans, non respiciens. (Tamen Serv. Scalig. Burmann. omnes in diversa abeunt.) — 331. Ea, quæ stringere poterant, corpus, *deflexit;* ut Juno Æn. lib. IX, 725, 726 in Turno : deorum apud Homerum exemplo Iliad. δ, 129 seqq.; ε, 187 sq. — 333. *Suggere tela mihi;* heroum Homericorum opes : hastarum copia in armario : vide omnino Iliad. ν, 260 sqq.; puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas, et diligenter servatas Æneam secum attulisse. *Non ullum dextera frustra Torserit* Homerica gloriatio Polydamantis Il. ξ, 453 sq.

339 — 341. Impetum et vim jactus, adeoque robur Æneæ, declarat poeta : Mæonem clypeo, thorace et pectore transfixo occiderat; nunc hasta alia ab Ænea emissa Alcanoris brachium transfigit, et *trajecto* ejus *lacerto ea fugit protinus*, porro, ulterius, pergit, *servatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex jactu fortis viri habebat. Uno verbo, brachium Mæoni suppositum transfigitur hasta, et tantum non rescinditur. Reliqua ad ornatum adjecta. Ita sententiam constituo, ut duæ sint hastæ ab Ænea emissæ. Nam vix probabile est, etsi verborum et sententiarum juncturam æstimanti in animum id venire potest, poetam admirationem facere voluisse, et unius hastæ jactum tam validum et efficacem narrare, ut Mæonis thorace et pectore trajecto tergum egressa, Alcanoris fratris, qui in proximo stans corruentis humeros sustentabat, dextram perstringeret. Esset sane id prodigio propius; multo magis id quod sequitur, quod Numitor frater hastam tam alte infixam haud magna opera e corpore evellit. Verum, ut dixi, ex corpore Mæonis jacentis hastam

Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Ænean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreæ de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,

evellit, eamque in Æneam mittit Numitor. — 341. *Dextraque per humeros* sec. Rottend. *Pudibunda* Hugen. — *Dextera moribunda :* qualis esse solet moribundi hominis, languida : pendet *nervis,* per nervos, h. e. tendines, ligamenta et musculos. Ita enim poetæ hac voce abutuntur : v. c. Horat. I Carm. 28, 13. Occurrit tamen et proprie dictum. Ita Macrob. VII, 9 agnoscit septem nervorum συζυγίας — 342. Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in seq. *Figere contra* πῆξαι ἀντικρὺ, in adverso Æneæ corpore.

345. *Viribus hic fidens* Ald. sec. et edd. aliquot ante Pier. *Hic viribus* Ald. pr., ut et Goth. pr. *Hic curribus* Rom. *Curribus hic.* tert. *Curibus fidens* malebat Cerda jungere. At *fidens juventa, robore,* pro usus, habens; jam alibi monitum, ἀλκὶ πεποιθώς. Tandem *Lausus* lectum ante Pierium. Sed *Clausus* emendavit Naugerius et Pier. v. VII, 106. Videtur autem in Claudiæ gentis gratiam Clausum hunc ornare. — *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat. vid. VII, 106. *Fidens primævo corpore*, juventa. — 346. *Advolat* Oblongus Pierii, Hamb. pr. et sec. Rottend. cum Leid. *Dryopen* legebatur ; rescripsi *Dryopem* ex Δρύοψ. *Driopem, Dyopen* , erratum ap. Burmann. — 347. *Hasta graviter pressa*, impressa, dum ille ἐπερείδει, ut Hom. Il. ρ, 47 et alibi. — 350. *Tres Threicios Boreæ de gente suprema.* Duplex suppetit interpretatio, utraque jam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior; ad sensum tamen meum præstat posterior : *Boreæ gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciæ partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere : *Boreæ de gente suprema* h. ultima, antiquissima ; ut *gens* pro genere sit. — 351. *Et patria, Ismara mittunt* malebam scriptum. Sicque video etiam Heinsium in votis habuis-

Per varios sternit casus. Adcurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis : expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniæ : magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis :
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ

se; uti fuit Ge. II, 37. Sed potuit a poeta *Ismarus* pro *Ismarius* dici, ut tot alia. *Ismarus* autem non modo urbs Ciconum, circa Maroneam, Odyss. ι, 40, sed et ipse mons apud Virgil. Ecl. VI, 30. —*Ismara,* pro Ismaria. Mons et urbs Thraciæ Ismarus. Putandi autem sunt illi Trojanis se adjunxisse, seu tum cum Trojani istis litoribus adhærescebant, Æn. lib. III, v. 13, seu in ipso bello Trojano societate armorum juncti. — 352. *Halesus, Auruncæque manus,* inter Turni socios, vid. sup. VII, 723 seqq. *Messapus*, qui Etruscos Æneæ socios ab Pelasgis oriundos ducebat : ibid. 691 sq. — 354. *Expellere;* loco depellere, movere, Laudant Iliad. μ, 417 sq.

356 sq. Comparatio prælantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Iliad. π, 765 — 771, et Ennio apud Macrob. VI, 2, nunc a Marone ita ornata, ut nihil supra cogitari possit. — 359. *Obnixi* et olim editum inde ab Aldd. (donec ed. Commelin. e Palat. *obnixa* intulit) et reductum ab Heinsio tanquam elegantius, per græcismum *stant contra* venti *obnixi* (κατὰ) *omnia.* Est hujus lectionis auctoritas apud Arusianum Messium. Omnes tamen ubique fere codd. cum Romano et Mediceo *obnixa;* ut *omnia* sint *obnixa*, obnitantur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. Quod si sunt codd., in quibus *obnixi* legitur, scriptum illud in litura : præter alterum Hamb. et Moret. tert. et Goth. pr., de quibus id monitum non video. *Obnoxia* sec. Rottend. Retraxit *obnixa* Cuningham. et Brunck. Habet sane utraque lectio, quo se commendet et quo se tueatur.—Meliore interpunctione lectionem, prisca auctoritate pollentem, vindicatam esse puto : *Stant venti obnixi; omnia* stant obnixa *contra.* Præstat hæc ratio non modo Heinsiana, verum etiam ea quam antea attuleram; ut esset : *Stant obnixi venti contra omnia :* ut nihil sit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet; scilicet, donec aliquando turbo erumpit.—360. *Hæret pede pes :* notissimi versus Iliad. ν, 130 sqq. a Tyrtæo expressi. conf. Klotz. ad Tyr-

Concurrunt; hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Inpulerat torrens, arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci,
Aspera quis natura loci dimittere quando
Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem adcendit amaris :
« Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
Est via, qua globus ille virum densissimus urget :

tæum p. 33 et 59, post Cerdam. Ennius jam ante Maronem : *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV; *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir* ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Guell. Cerda, alii, inprimis Stat. Theb. VIII, 398, 399 : *Jam clypeus clypeis, umbone repellitur umbo; Ense minax ensis, pede pes, et cuspide cuspis.*

362. Arcades, equites ex Pallanteo ducti, et a Pallante præmissi (vid. supra versus 238, 239), alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, ut poeta commemoraret, quomodo Tiberim trajecissent), et duce Pallante pugnabant ea parte litoris, qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant : quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnæ parum assueti essent, loco cedebant; quum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, supra disputatum est ad lib. VIII, 518, 519. *Rotantia* se, ut Georg. I, 163 *volventia* et tot alia in Marone. — 365. *Latio*, Latinis et Rutulis. — 366. *Quis—quando* paullo durius structa oratio; quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. — 367. *Rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque sup. VI, 91; et Homeri ἀμηχανίη, aliorum autem ἀπορία. — 368. Comparant Iliad. μ, 267, 268; δ, 232, 240.

369. Oratio Pallantis plena fiduciæ et indignationis, sed qualis juvenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *Devicta bella* nove dixit : ut pugnata bella, depugnata. — 371. *Quæ subit*, succedit, *æmula laudi*, qua virtutem paternam ego æmulor. —

Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt : mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.
Ecce maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ : pelagus Trojamne petemus? »
  Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus. Hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat, hastamque receptat
Ossibus hærentem : quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta

374. *Hac vos patria alta reposcit*, aut pro, *poscit*, ut eo subeatis, invadatis hostem; aut *reposcit*, vel ut e fuga conversi eo subeatis, aut ut inde victores fugato hoste redeatis. Hoc postremum forte præstat. — 375. Comparant Iliad. φ, 568, 569, et ad v. 376 Iliad. ν, 814. — 377. Conf. egregia dicta Ajacis Il. ο, 504 sqq. et altera 734, ubi mecum mirabere vers. 740 πόντῳ κεκλιμένοι a poeta accipi, *ponto clausi*. Nam vertit : *maris claudit nos objice pontus*. De quo nunc vide Obss. ad e. l. — 378. Num mare fuga petemus, an *novam Trojam*, castra Trojanorum? atqui via ad hanc interclusa est, hoste objecto; et obsidentur castra a parte copiarum a Turno relicta sup. vers. 286. conf. IX, 130 seqq. Moneo, quia Burmannus hic hæret, cum Cerda. Non est de Troja antiqua cogitandum. — 382, 383. Verbo : qua parte spina per medium dorsi procedit; quæ discrimina costarum facit, scil. costas intervallis diremtas inter se. — 383. *Qua spina dabat* Medic. Gud. a m. pr. Montalb. cum Colot. et Parrhas. ac Goth. sec, idque recte recipit Cuningham., idque ipse nunc sequor : postulat enim id consequutio temporum, quam poeta amat. Vulgo *dedit* editur. *Hostemque retemptat* Dorvill., ineptissimus codex, a m. pr. est ἀνεσπάσατ' ἔγχος. — 384. *Super*, aut est super hoc, dum in eo est occupatus, aut desuper, ut est 490 *Quem Turnus super adsistens*. conf. 540, 541. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo : sed id antevertit Pallas.

Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error!
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
  Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit: hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam,
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens fratremque Tyren, curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.

— 388, 389. Sequitur poeta et h. l. fabulam antiquam, quam ex Avieno et Alexandro Polyhistore Servius narrat: Rhœtus, Marrubiorum (Marsorum: vid. sup. VII, 750) rex, Anchemolo filio Casperiam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, pœnæque et iræ paternæ metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. — 390—392. Imitationes notavit Cerda Silii lib. II, 636—639 et ad 649; Lucan. III, 603—608. Add. Statii Theb. VI, 340—345; IX, 292 — 295; Claudiani de IV Consul. Honor. 206—211. — 391. Fuit ergo Daucus aliquis, cujus filii Larides et Thymber. — 392. Ut ne a suis quidem parentibus discerni possent. — 396. Bona Servii et hæc nota est: « Ennii esse versum: *Oscitat* « *in campis caput a cervice re*« *vulsum, Semianimesque mi*« *cant oculi lucemque requirunt.* « Quem versum ad suum car« men transtulit Varro Ataci« nus. » Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. v. ap. Guell. Cerdam et Burm. Quanto simplicius Homer. Iliad. ε, 81, 82!

399 seq. Pallas Rhœteum *præterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta trajicit. Ita Ilus mortem hic effugit, quem Pallas hoc telo petierat. — 400. Delevi nunc interpunctionem post *spatium;* nam ex animo poetæ junctura videtur esse: *hoc tantumque spatium fuit Ilo moræ,* casu tertio, h. e. moratum est mortem. — 404. Sic et inf. v. 731 *calcibus atram Tundit humum exspirans;* σφαδάζει, λακ-

Ac velut, optato ventis æstate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Conreptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Volcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ovantis.
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla: sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua conligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;

τίζει. Quod *Rutulorum arva* pro solo, et quidem Latino, posuit, ornatus caussa fecit. — 405. *Optata* vett. edd. ante Pier. cum Ald. pr. et codd. nonulli apud Heins. et Burm. et duo Goth., perperam; non enim *æstas* optatur, sed in æstate *venti aura*. Itaque recte vetustiores, quod editum a Naugerio, *optato*, h. ex voto, ut bene Servius explicat; sed male interpungitur in Heins. et Burm. *optato, ventis.* — 405 sqq. Comparatio ad Homericum exemplum concinnata Il. λ, 155—157, forte quoque υ, 490 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304, et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto, vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens lubensque silvam incendit, et flamma lætatur: quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, ut quis in media æstate incendat silvas? hoc quidem quomodo placere, aut quomodo poetæ excidere potuerit, non video. Verum nec poetæ culpa ea est, sed interpretum, qui silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor, seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro, de leguminum calamis Georg. I, 76, et de herbis ibid. 152, et hoc sensu locum expressit Lucan. IX, 182 sqq. — 406. *Dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispersit incendium; non quod diversis locis pastor fecit. — 407. *Correptis mediis;* eleganter ad interiora penetrare dixit. Reliqua v. 407, 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta; unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exultantes, dicere ausus est. — 409. *Victor*, bene Serv. voti compos, ἐπιτυχών; et 410 *in unum* locum Burm. Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta late extenditur, et nunc pugna semel a Pallante incœpta, mox ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. — 411. Halesus, Auruncorum dux, in Turni agmine. vid. paullo ante v. 352. — 412. *Seque in sua*

Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri : quem sic Pallas petit ante precatus :
« Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi;
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit. »
Audiit illa deus : dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina : primus Abantem

colligit arma, « post scutum se clausit; sic et XII, 491 » Serv. Est συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι, ὑπ' ἀσπίδος. — 415. *Elatam in jugulum*, puta, Halesi, quem Strymonius ense vel hasta petebat; « jugulo suo vulnus minantem » Serv. Huic Strymonio igitur, quem ex Trojanis fuisse puta, Halesus manum ense amputat.

417. *Facta* sec. Moret. *Cavens* aliquot Pier. et pro div. lect. pr. Hamb., sicque alii ap. Serv. Potest et hoc defendi, etiam præferri, *cavens celarat;* sed alterum et ipsum bonum est, et a libris defenditur. — Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cujus fata prævidebat, fore ut in bello caderet, eduxit, quoad viveret, in silvis. Similis locus Iliad. β, 830—834. — 418. *Lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; canent enim supercilia, tempora, ipsæ genæ. — 419. In altero juris, in altero sacrorum vocabulo usum poetam observat Servius : *Manus*, inquit, *injectio, quotiens, nulla judicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba juris. Alterum ductum ex eo, quod Diis vel Manibus sacrati dicuntur, quibus moriendum est. cf. Macrob. III, 7; unde etiam in evocandorum deorum formula devoventur hostium capita : vid. ibid. III, 9. *Tela Evandri*, Pallantis hasta, quia a patre acceptam attulerat. — 424. Halesus, clypeum prætendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastæ pateret.

426. *Lausus*, Mezentii f. (VII, 649), nunc prodit; amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis juvenis; is *non sinit agmina esse perterrita* morte Halesi; *Pars ingens belli*, pugnæ, pugnantium. *Abas* est is de quo sup. X, 170.—

Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci,
Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis :
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit : hinc Pallas instat et urget;
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii forma; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
  Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios : « Tempus desistere pugnæ;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur : cuperem ipse parens spectator adesset. »
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At Rutulum abscessu juvenis, tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens

428. *Nodum pugnæ* non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum : de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, ἑτεραλκέα νίκην sua virtute facit. *Moram.* Sic in noto illo : *belli mora concidit Hector.* conf. supra ad IX, 155. — 432. Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, adeoque condensant aciem, ut arma vix moveri possint.

439. *I. soror alma.* Juturna Nympha : de qua tamen nondum mentio facta : sed v. inf. XII, 139 sq. — 441. *Ut vidit, Socii, t.* vel *Ut vidit, sociis :* Waddel. conj. Animadverss. crit. p. 37. *Desistere pugna* Rom. et alii, quod vulgare esset : cum secundo casu doctius dictum, ut tot alia : *desinere irarum* etc. — 442. *Ferar* tentet aliquis : sicque Bigot. e Goth. tert., prave : alterum enim eruditius, ut infinitis aliis in locis quæ in communi oratione futura erant, in præsentia deflectit Maro. — 443. Conf. Il., 538, 539 et Serv. — 444. *Cesserunt æquore jusso* doctius dictum, quam *jussi ipsi :* campo, quo ipsi jussi erant cedere. — 445 sq. Pallantis personam egregie tuitus est poeta : immota juveni mens in tanto discrimine

Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu :
Talibus et dictis it contra dicta tyranni :
« Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni : sorti pater æquus utrique est.
Tolle minas : » fatus, medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes adparat ire
Comminus. Utque leo, specula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in prælia taurum,
Advolat : haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus inparibus, magnumque ita ad æthera fatur :
« Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis!
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,

etc. — 447. *Omnia* dixit pro, *totum* Turnum. — 449, 450. Ornatius quam Homericum Il. χ, 253 ἕλοιμὶ κεν' ἤ κεν ἁλοίην (h. ἁλώην). Sententiam alibi intervariavit Homerus : loca Cerda collegit. Macrobius lib. VI, 1, p. 579 ed. Lips. ex Attii Armorum judicio ductum esse versum dixit : *Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est; si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.* — 450. *Sorti pater æquus utrique*, scil. ferendæ par est : is est pater, qui utramque fortunam, et victoriæ et mortis gloriosæ, æquo animo ferat, ut fere Serv. Respicit enim ad verba Turni vs. 443 *cuperem ipse parens spectator adesset.* — 453. *Desiluit*, ut par pari congrederetur : ita enim heroicæ vitæ lex fert. — 454. Comparationes a leone sumtæ multæ similes sunt apud Homerum. cf. inf. ad v. 729, et Cerda ad h. l.; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς, prospicit, et quod taurum videt *meditantem in prælia* (h. exercentem, parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando). Imitatorem Silium conf. lib. V, 309 — 315; Statium VII Theb. 670 sqq. — 457, 458. Ubi intra teli jactum venisse Turnum videt, prævertere et occupare decrevit Pallas; si qua ratione fortuna adjuvet se : pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460. De hoc sup. VIII, 362, 363. — 462, 463. Ornate. *Cernat Turnus* se spoliari, et ferat, sustineat, videre me victorem.

Victoremque ferant morientia lumina Turni. »
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis adfatur amicis :
« Stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot gnati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies : etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi. »
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.

— 465. *Effundit* plerique Pier. et Heins., et ipse Medic. ac Rom. Totum hemistichium ab aliena manu venisse arbitror : quum et otiosum sit, et vero etiam molestum : qui deus corde premit gemitum, ut idem ille lacrimas fundat, absurdum est, si quid video. — 465 sqq. Variavit et ornavit Maro ea, quæ in Sarpedonis morte Homerus præclare memoraverat Iliad. π, 431 —462, et in Hectore Iliad. χ, 168 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Unum laudat Burmann. Flaccum lib. IV, 114 sqq. — 467. *Stat*, est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. Sententia autem vss. 467, 468, 469 ex Homero inhærere debuit poetæ animo Od. τ, 328 — 334, sed multo suavius ea reddita verbis numerisque. Tum petita est sententia ex intimo animi humani sensu : in tanta vitæ brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquandiu superesse mortalium quisque exoptat inter suos, inter amicos, inter populares; factis autem præclaris ac virtutibus generosissimus quisque et latius ampliusque et diutius et in perpetuum, idem consequi cupit. *Irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit. — 469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paullo diversis Od. γ, 108 seqq. Alii comparant ex Il. σ, 117, 118, 119, Achillis verba. — 471. *Et jam* Heins. invexit e Mentel. et aliis melioribus. Sed in his et similibus codicum vix ulla esse potest auctoritas : et multo magis consentaneum argumentationi : *etiam Turnum.* Intercessit quoque spatium aliquod inter Turni necem et præsens tempus. Servius : multi, ait, *etiam* legunt, ut sit *ecce.* — 473. *Rejicit* quasi retro jacit; πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ, pro vulgari : retorquet, avertit; tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult, nec potest. Grammaticorum argutiæ super caussa, cur dii vultum avertant, alienæ sunt. Inf. Æn. XII, 151 Juno

At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur :
« Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum. »
Dixerat; at clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,

morte Turni instante : *Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera, possum.* — 475. *Diripit* perperam plerique codd. et edd. ante Heins., qui illustrat *deripere.* De hoc versu valde ambigo; inutile enim et otiosum hoc intulit poeta; ensis nondum poterat esse usus; exspectandum enim, ut alter hastam emitteret, donec propius accedere, et cominus pugnare possent.

476, 477. *Tegmina humeri* seu *humerorum* non esse possunt thorax, ut vulgo accipiunt; nam hasta mox per clypei oram venire narratur: itaque *tegmina humerorum* ad ipsum illum clypeum referemus : hasta volans desuper per summam clypei oram incidit et penetrat, donec corpus Turni stringat. Bis igitur idem dixit : *tegmen summum humerorum* et *oras clypei;* et qua superior clypei pars attollitur, eminet ante humerum, dicta illa est *surgere.* Tenendum autem animo, ἄντυγα clypei tenuiorem esse umbone, faciliusque perforari posse. — 478. *Partem etiam* Goth. sec.; memorabilis lectio, nisi in codice tam recenti et nitide sed inscite scripto casui potius deberi videretur, aut interpretamento. *Magni* Sprot. *Destrinxit* Bigot. sec. Moret., et *detrinxit* Goth. tert. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret τὸ *strinxit de*, et conjic. *strinxit se*, at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc græcum : τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, sc. μέρος τι. — 478, 479. *Hic Turnus.* Pallas, exiguarum virium conscius, corporis partem nudatam petierat; contra Turnus, viribus confisus, medium Pallantis clypeum trajicit. — 481. Color orationis ex Iliad. λ, 384, 391, 392. — 483. Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur : tot laminas ferri et æris; πτύχας Homerus dixit; *tot tauri terga*, h. e., tot coria, quibus clypeus

Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de volnere telum;
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Conruit in volnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super adsistens :
« Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro : qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior : haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. » Et lævo pressit pede talia fatus

erat indutus, et ipsam loricam, ac pectus perforat telum. — 486. *De pectore* Rom. et Goth. sec. *de corpore* Gud. Sprot. Parrhas., nec displicebat Heinsio, quoniam *volnus* statim occurret. *Ferrum* Bigot. et Goth. tert. — 487. *Sanguisque a.* edd. vulgg. ante Heinsium. Sed jam Fabric. Pier. monuerant, præstantiores codd. copulam non agnoscere; quæ indoctorum hominum metro male caventium emblema est. — *Animus* pro anima, θυμὸς pro ψυχή.—488. *In vulnus*, hastæ gravi pondere. Sed et omnino cum Lucret. IV, 1042 *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus;* reliqua sunt Homericum notissimum : ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Monenda hæc sunt, ne præteriisse videar. Expresserant Homerum jam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1, pag. 574 ed. Lips., et Ursin. — 489. *Terram petit*, puto simpliciter esse, pro labitur ore humi afflicto. — 490. Ferocitas veteris ævi ex Homero adumbrata, ut insultet cæso victor : hoc loco tamen hactenus temperata et mitigata, quod Turnus corpus humandum concedit Arcadibus; at *super adsistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri jacenti. — 492. *Qualem meruit*, l. qualem Evander meruit ut sibi remitterem filium, l. qualem Pallas virtute, et audacia sua meruit ut se remitterem, cæsum, sed nulla contumelia corporis affectum; h. ut dignus erat audax adolescens. Hoc, sequentibus consentaneum, pro vulgari dictum est : remitto Pallantem, quomodo meruit remitti; *qualis* pro *quomodo* οἷος pro ὡς : sc., sic, ut corpus humi mandandum concedatur. Cum irrisione dictum alii putant : Sic par erat te ex pugna dimitti. Quod mihi quidem minus probandum videtur : quandoquidem corpus patri remittit funeris honore humandum. — 495. *Lævo pressit pede*, λὰξ προσβάς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, qui est spolian-

Exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
Inpressumque nefas : una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro;
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati, sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et quum spolia ista, diemque
Oderit! At socii multo gemitu lacrimisque
Inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!

tium corpus mos, ut arma exuant; etsi h. l. unum tantum memoratur hoc, ut balteum exueret.

497, 498. Anaglyphum opus in balteo Pallantis erat cædes sponsorum suorum una nocte a Danaidibus perpetrata. Cur in hoc argumentum inciderit poeta, quærendum non est; casus obtulisse illud putandus. Brevitatis et varietatis, eoque et suavitatis, studio, structuram orationis, quam orsus erat, poeta deserit, et a quarto ad primum casum transit. Erat enim *impressa manus juvenum*, exsculptum balteo *nefas Danaidum*, nocte nuptiali suos sponsos interimentium. Nec alio modo sup. V, 536 *Cratera impressam signis*, cui signa impressa erant, etsi exsculpta, dixit. Burmann. comparat versus extr. lib. VIII, ubi Æneas clypeum sumit *Attollens humero famamque et fata nepotum*. Idem Danaidum argumentum in clypeo copiosius exsculpsit Statius Theb. IV, 132—135. — 499. Quod artificis nomen adjicit, ut poeta, facit Homeri quoque exemplo; artis enim præstantiæ fidem hoc facit. — 501. Quæ hic, etiam vs. 507—509, de suo adjicit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum agitant. Vid. inf. XII, 940 sqq. Hinc poetæ certatim hoc artificio usi sunt. — 502. *Nec servare m.* Diu hæsi in hoc *Nec*, quod prorsus incommodum esse videbam. Mox vidi nil esse aliud quam vitium edd. Burm. Nam omnes, quos evolvi, scripti et editi *Et s.* habent : itaque mutavi non cunctanter. — 503. Ut lib. II, 104 *magno mercentur Atridæ*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ovante locus Iliad. ρ, 193—201 sqq. — 507. *O dolor atque decus*. Sumserunt hinc alii passim. Exempla habent Cerda et Burm. inprimis Martial. XI, 14 *Romani*

Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert;
Quum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos : tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes; totidem, quos educat Ufens,
Viventis rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

decus et dolor theatri. Supra V, 49, 50 *quem semper* acerbum, *semper* honoratum etc. — 509. Hæc, dum, optimo quoque rebus humanis erepto, vulgus inutile servatum videmus, dicta sunt ad vulgarem hominum sensum : quem temperant illa, quæ supra præmiserat 465 : *Stat sua cuique dies* etc. Ita poetæ assuefaciunt animos nostros, quæ in utramque partem disputari possint, videre et reputare; et hactenus sunt sapientiæ magistri, præceptores humani generis.

510. Pugnabat Æneas in altero agmine 310 — 361. — 511. *Tenui discrimine leti*, modico mortis interstitio Serv. *Letum* pro exitio, strage copiarum. — 513. *Latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duos agros relicto petita. conf. sup. IX, 323. A Marone mutuatus est Silius lib. IV, 463, 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. vid. Gronov. ad Taciti German. 29. — 516. *Mensæ, quas.* Respicit sup. VIII, 102, 175 sq. — 517. *Tunc* in capite versus : vox hæc videtur merum versus fulcrum esse, nec quicquam aliud. Apud Servium est : Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. Observavi tamen Virgilium et aliis locis durius hac voce *tunc* et *tum* uti : sic sup. v. 445 *At Rutulum abscessu juvenis tum.* Inf. 533 *jam tum Pallante peremto*, pro, jam tum quum Pallantem peremit; et eodem modo Homerus τότε interserit.

518. *Ufens;* is scilicet, de quo sup. VII, 745; VIII, 6. Alias de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipi poterat, ut *Sulmo* de Pelignorum oppido; sed et supra Sulmonem hominem vidimus lib. IX, 412. — 520. *Captivoque*, h. e. captivorum, eleganter pro, et quorum sanguine etc. In ul-

Inde Mago procul infensam contenderat hastam :
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta.
Et genua amplectens, effatur talia supplex :
« Per patrios Manis, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque, patrique.
Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi; non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta. »

ciscendo Pallante, et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli cædem ulciscitur, eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse, nemo non animadvertit, qui Homeri lectione imbutum habet animum. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos juvenes inferias Pallanti destinat, et inf. lib. XI, 81, 82 immolat Æneas. Nondum igitur ea ætate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus : nec, quum Æneas ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum versibus 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaveri insultat v. 555 sqq., videri ille ea ætate debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri; vide Iliad. φ, 26 sqq. ψ, 175 sqq.

521. *Contenderat* Heins. recte tuitus est (cf. sup. ad lib. V, 520) et sententiæ et præstantiorum auctoritate, inter quos Oblong. et alii Pier. Medic. a man. sec., nam a prima erat *contenderet :* unde vulgaris lectio orta : *cum tenderet.* Mentel. a man. pr. *cum tenderat.* At in Roman. *contorserat.* — 521 sqq. Iterum aperta, sed ornata imitatio loci Homerici, Iliad. φ, 67 sqq. *Mago,* in Magum, ut toties.— 522. *Subit,* ὑπέδραμε. *Supervolat,* ὑπέρπτατο. *Ictu* Zulich. *actu* Goth. sec. *astu evadit* sec. Rottend., quod pro interpretatione esse potest. *Ac tr.* vulgg. edd. et codd. pars; *en tr.* a pr. man. Medic., at ab altera manu *at :* sic et Gud. aliique, unde Heins. recepit. — 523. *Et genua amplectens :* apud Homerum plus miserationis, altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet. — 526. Duxit hæc ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 sqq. adde Iliad. κ, 378 sqq. *Dabit* pro faciet, ut et alibi, δοῦναι. Male vero poetam ad grammaticam subtilitatem revocant Intpp. post Servium, ut tria genera auri, argenti, ærisque : *signatum* (in numis), *factum* (in vasis et signis), *infectumque* (rude, grave, in massis) exprimere debuerit. *Argentum cælatum* est in vasis, opere ectypo ornatis, ut *aurum factum* quoque; et *talen-*

Dixerat. Æneas contra cui talia reddit :
« Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus. »
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veste, atque insignibus armis :
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit. Arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Volcani stirpe creatus

ta simpliciter pro ponderibus dixit. — 531. Sententiam versus ornavit Claudian. de Bello Getic. 604—615.

532, 533. Ornavit Homerica l. c. Iliad. φ, 99 sqq., et in v. 534, 535 ibid. 115 sqq. quæ conferant, quorum studia in his posita sunt. — 532. *Parce gnatis tuis*, pro serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur : Serv. *Belli commercia* redemtionem captivorum. — 534. Eandem Anchisæ Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces v. 524, 525.

537 — 542. *Nec procul Hæmonides — Quem congressus agit;* more haud insolito, structuram mutavit; quum esse deberet : Nec procul Hæmonidem agit. — 539. *Insignibus albis*. Sic apud Serv. Probus legendum dicebat : « ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt. » Nec tamen video, quomodo *insignia* de veste possint accipi. Nisi forte voluit, certe debuit, *insignia alba*, de infula et vittis intelligi, et *veste alba* inde expleri. Ita blanditur lectio : etiam quia paullo post v. 550 in *fulgentibus armis* itidem exit. — 541. *Ingentique umbra tegit* sc. super adstans, et inclinans se, ut spolia legat. Ordo verborum simplicior erat : *lapsum immolat, superstansque ingenti umbra tegit.* Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Sane de morte tum alii, tum Ursin. Scalig. Cerda accipiunt, ut sit σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν, et quæ similia alia apud Homerum occurrunt. At enim *noctem*, *umbram*, *tegere oculos* recte dixeris : quis vero ferat, *tegere aliquem umbra?* et tum *umbra ingenti?* Arma detracta dat Seresto absportanda : ex more, v. c. Iliad. π, 663 — 665.

543. *Instaurant acies* puto

Cæculus, et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clypei ferro dejecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi, et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolæ Fauno Dryope quem Nympha crearat,

simplic. succedunt in pugnam cum Ænea. *Cæculus* supra VII, 678—681. *Umbro* ibid. 750—752. Cudunt vero h. l. sibi difficultates, et molestias Interpp. alius aliter, dum non ad Anxurem, sed ad Umbronem sqq. referunt. Perperam. Brevitati studens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Cæculum et Umbronem fuisse cæsum : pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum jam ante cæsum dicat, et narrationem de eo subjungat ; nam *dejecerat* sc. *Dardanides*, Æneas. Absciderat is Anxuris manum una cum clypeo, quem tenebat ; etsi sic parum placet *Et totum clypei orbem :* quum sit *sinistram et* totum *clypeum dejecerat.* — 547. *Aliquid magicum* Guell. emendabat, quem Cerda et Catrœus sequuntur : prava enim interpunctione eo devenerant, ut ad Umbronem referrent; eum autem incantationis peritum prodiderat poeta sup. VII, 750 sqq. Sed agit nunc de Anxure, homine superbo, qui insolentius increpuerat Æneam, ut solent veteres heroes in primo congressu pugnæ, *Aliquid magnum* ἔπος μέγα. Nihil notius. cf. Hemsterh. ad Lucian. t. I, p. 59. *Aliquod magnum* malebat Heins. — 548. *Cœloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre cœlo,* pro ad cœlum efferre, alias jam vidimus poetæ frequentatum de superbia et arrogantia; et fortasse ille arrogantiorem se gesserat, dum de Ænea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbravit h. l. Silius lib. V, 403 sqq. et ibid. 411, ut mox noster 550. Ex sollenni poetarum sermone, quæ *alta* sunt, *cœlum attingere* dicuntur; sup. I, 162 *gemini minantur in cœlum scopuli ;* III, 678 Cyclopes *cœlo capita alta ferentes ;* et sic centena. Nec aliter Græci, inprimis tragici : res vulgo nota. Illustrat τὸ στηρίζειν οὐρανῷ Valk. ad Eurip. Hippol. 1206. Inde tropice modo ad gloriam (ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*), modo ad gloriæ opinionem, ac persuasionem idem traductum est, h. e. ad superbiam, jactantiam, ostentationem : ut h. l. modo ad laudes, quibus quis aliquem supra vulgus effert. Notiones explicamus ; non verba.

550—556. Tarquitus cæditur

Obvius ardenti sese obtulit : ille reducta
Loricam clypeique ingens onus inpedit hasta.
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ, truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur :
« Istic nunc, metuende, jace : non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro :
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque inpasti volnera lambent. »
Protenus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,

ab Ænea. *Exsultans*, simpl. prosiliens, prodiens. — 552, 553. *Ille* Æneas (non Tarquitus) *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. sup. ad IX, 423) magna autem cum vi immiserat, *impedit loricam clypeique onus*, transfigit Tarquiti clypeum et loricam, sic ut infixa hasta hæreret, nec retrahi facile posset; hinc Æneas arrepto statim ense caput dejicit. Servius *impedit* : non permisit, usui esse ad protegendum Tarquitum : neque aliter Cerda. Verum caput parum tuetur lorica clypeusque, sed galea. Est autem exquisite dictum : nam primo tribuitur ipsi Æneæ, quod hasta impeditur, dum illa per loricam et clypeum vult penetrare; nam *hasta* est casus sextus; altera poetica ratio, magis obvia, est, si *hastæ* sensus is tribuitur, ut impediat; ita poterat dici : *loricam et clypeum impedit hasta*, pro vulgari : *hasta impeditur lorica*, seu *hastam impedit lorica* : nam hasta impedita, et fixa in lorica et clypeo tenetur : sicque et ipse clypeus impeditus est, nec libere regi ac moveri potest; eoque nec ille, qui hasta utitur. conf. inf. 794, 795. Sed in his, quæ reciproca sunt, poetæ illud sequuntur, quod minus vulgare est. — 554. *Tunc* Goth. tert. *cum* pr. *et plura parantis Hiscere* Parrhas. — 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq., quod quidem hic factum nolimus. cf. sup. ad v. 520 — 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, inprimis de Dolone Iliad. κ, 457, ubi vid. ante 454 sq. Reliqua autem ex Iliad. φ, 120 — 127 petita sunt. conf. Iliad. λ, 452 sqq. — 558. *Humo* Medic. a man. sec. et Dorvill. *Patrioque* nonnulli. *Onerabat* duo Burm. *oneravit* Gud. *ornabit* Hugen. a man. sec. *honorabit* Dorvill., et *onerabit* emendaverat Acidalius ap. Heins. — *Onerabit*. Scilicet sepulcrum h. l. est tumulus, τύμβος, impositus corpori, quod alias inde tumulo *premi* dicitur. — 560. *Pisces lambent*, ut Homerus l. c. ἀπολιχμήσονται, sanguinem haurient.

561—564. Post alios Camer-

Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis quum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret ensis :
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes,

tem sternit Æneas. *Prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς. — 564. *Ausonidum.* Ausonidarum, ut bene Servius exponit. *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, quum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus ætatibus mansere. Jam in his locis inter Tarracinam et Caietam juxta mare *Amyclæ* fuerunt, a serpentibus deletæ, seu viperæ, seu hydri illi fuere, incolentibus urbe excedere coactis. vid. Servium ad h. l. et Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. pag. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclæum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ ab Achæis habitatæ, ac diu fortiter propugnatæ tandem a Doriensibus expugnatæ sunt : hostium enim adventu sæpe temere nuntiato, quum vere hostis venisset, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est.

565 sqq. Splendida comparatio. Qui primus nunc deductus erat in prælium Æneas, quanta virtute, quo furore fit conspicuus! Aliter de Ægæone, seu Briareo tradit, quam Homerus Iliad. α, 403, 404, quum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhœus, et tot alia monstra. *Tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clypeos. *Sic*, « ut non unam manum putares, *toto* etc. » Serv. Locum bene transtulit ad Tydeum Stat. II Theb. 595 sq.

572. *Longe gradientem ;* longis gradibus incedentem; non e longinquo : μακρὰ βιβῶντα. Magnificum vero et hoc de Ænea et mox v. 579 *ingens apparuit.* —

Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
  Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :
Inruit, adversaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger :
« Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. » Vesano talia late
Dicta volant Ligeri : sed non et Troius heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis.

575 sqq. Comparare solent Iliad. λ, 101 sqq. aut 122 sqq., ubi duo fratres eidem currui insistunt. — 579. Simpl. accipe : venit, adstitit intenta cum hasta : sed ornatius. — 581. Congressus quidem est Æneas cum Diomede Iliad. ε, 217, 275 sqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 sqq. Sed neutrius pugnæ exitus is fuit, ut poeta cum hic respexisse videri possit. Itaque Cerda est audiendus, qui sententiam eo retulit, ut omnino Latinos præferat Achivis Liger, Latium Troadi; esse ipsi rem nunc cum fortioribus viris, quos non tam facile effugiturus sit; ut supra Turnus lib. IX, 154, 155 : *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga Esse putent.* — 585. Quod Servius habet : « potest legi : *Edicta parat contra* » huc spectare puto, quod alii interpungebant post *parat :* nam *edicta* vitiosum est. *Jam torquet* alter Hamb. et Dorvill. a m. sec. *Contorquet* Oudart. *In hostes* plerique Pier. et potiores Heins. sicque Heins. expressum dederat : quod tacite a Burm. mutatum, nec male. — 586. *Pendens in verbera.* conf. sup. lib. V, 146, 147; Ge. III, 106, 107. Hic Lucagus gladio pro flagro usus est, dum, moræ impatiens, equos ipse incitat, fratre Ligeri eos regente. Notabile autem hoc, quod Lucagus in curru stans, non hasta, ex perpetuo heroum more, sed ense utitur. conf. 577. Tum 588, 589 trajecta ima clypei ora, hasta ipsum bubonem transfigit; ut contra superiore

Quem pius Æneas dictis adfatur amaris :
« Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;
Ipse rotis saliens juga deseris. » Hæc ita fatus
Adripuit bijugos : frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem :
« Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis. »
Pluribus oranti Æneas : « Haud talia dudum
Dicta dabas; morere, et fratrem ne desere frater. »
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens : tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer, et nequidquam obsessa juventus.

Junonem interea conpellat Juppiter ultro :
« O germana mihi atque eadem gratissima conjux,
Ut rebare, Venus, nec te sententia fallit,

clypei ora vulnus inferebatur supra vs. 476. — 591. *Pius* epitheton nullam vim habet super Æneæ inhumanitate; cf. sup. dicta ad v. 520. — 592. Non proditus es hosti aut fuga, aut consternatione equorum. *Nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitaverat v. 586 *pronus in verbera. Aut vanæ umbræ* exemplo Niphæi v. 572, 573, 574, sed sponte desiluisti de curru. Similis sarcasmus Iliad. π, 745 — 750. Iterum 603 Homerica vides : conf. Iliad. ε, 87, 88. — 604, 605. Artificium narrationis velim observari in judicio et delectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros; sed his nunc recte caremus; itaque satis erat binis versibus moneri nos de exitu oppugnationis.

606 sqq. Eo jam res erat adducta, ut Turnum Æneas assequeretur, adeoque pugna inter eos fieret. Hæc ex rerum in Æneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc usus est, ut epicus poeta Homeri exemplo semel instituerat facere.

606—688. Juno, salute Turni in tempus tantum a Jove impetrata, Turnum elusum per εἴδωλον Æneæ, pugna educit.— 607, 608. Amare hæc ad Junonem; et respiciunt supra in concilio deorum a Jove pronuntia-

Trojanas sustentat opes; non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli. »
Cui Juno submissa : « Quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas :
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis. »

ta, in posterum omnia *sola fati lege* eventura esse; neque ullo se numine interventurum esse, ut fata saltem differantur; v. ad v. 112, 113. Comparant locum Iliad. σ, 356 sqq.; adde δ, 5 sqq. — 609, 610. *Non vivida virtus :* immo vero Æneæ virtus pugnam restituerat. *Dextra viris,* virorum : ut solet poeta.

611. *Pulcherrime* h. l. notabile, inter blanditias. — 612. *Tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba. — 613. *Vis in amore mihi*, pro si tuo in me amori esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset : *si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, ut olim inter amoris nostri primordia. — 614. *Namque* non vacat, sed asseverat : scilicet, utique, γάρ τοι, γάρ δή. — 617. *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat : pro, nunc vero ei pereundum est in Trojanorum gratiam; etsi ille etc. — 618. *Deducit nomen* h. stirpem, genus. A Junone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingere videri debet poeta, ut fortasse Pilumnus Junonis filius habitus fuerit : quod nunc ignoratur. Potest tamen illud : *nostra origine*, ita sumi, ut sive Jovis, sive omnino divina stirps et origo respiciatur. Nam si a Danae ductum Turni genus, debuit illud ad Jovem et Io referri; aut Pilumnus Jovis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc quum veriora ignoremus, præstat simpliciter de divina origine inde a Pilumno accipere : unde etiam adjectum : *Pilumnusque illi quartus pater.* — 619, 620. *Et tua larga sæpe manu.* Frequens ad exorandos deos, et ad rudiora hominum, qui sacris factis tanquam donis et muneribus numen placari posse putant, ingenia accommodatum argumentum, cujus prima exempla in Homero Iliad. θ, 238 sq. et 203 sq. — 620. *Oneravit* ubique legitur. Jo. Schrader. Emendatt. pag. 151,

Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi :
« Si mora præsentis leti, tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanis. »
Et Juno adlacrymans : « Quid si, quod voce gravaris,

memor perpetuæ varietatis in duabus voc. *onerare* et *ornare*, emendabat *ornavit :* quod sane et ipsum præclarum est, ut, *decorare.* Et qui donaria in templis suspendit, ille ornat templum : quod nunc per *limina* declarat poeta. Accommodatum itaque Jo. Schraderi inventum dicam et ingeniosum. Sollenne tamen non minus est copiam magnam per *implere*, *ornare*, declarare. Sup. III, 485 *Nec cedit honori, Textilibusque onerat donis.* Lectionem igitur non ausim contra omnes codices mutare, quæ nec ipsa aut minus poetica, aut absurda, aut alia de caussa damnanda sit. Mutavit tamen Wakefield.; quia, inquit, putidæ tautologiæ est *multis oneravit.*

621. Juno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Jupiter sic, ut in præsens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. sup. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus Iliad. π, 439 sqq. ubi Jovi Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Juno, ac nunc Junoni Jupiter. — 622. *Caduco*, exquisite, mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est : ut VI, v. 481 *bello caduci*, cadentes. — 623. *Meque hoc ita ponere sentis :* sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc : scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *Ponere* docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. — 625. *Vacat* exquisitius quam *licet :* nihil ultra. — 626. *Venia*, concessio : quod concedam, indulgeam.

628. Belli exitum fatalem immutatum non iri Jupiter pronuntiaverat : de Turno nil meminerat. Juno itaque Jovem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de caussa, seu Veneris jurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, ut Turno vita esset incolumis! *Quid si* valet idem, quod, cur non? quid ni? τί οὖν; εἰ καὶ, quid mali inde futurum esset, si; vel, quantum, quam magnum id foret, si — reditque adeo sententia ad optativam : o si!

Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas! »
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protenus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ, visu mirabile monstrum,
Dardaniis ornat telis, clypeumque, jubasque
Divini adsimulat capitis; dat inania verba,

gravaris scilicet dare. *Rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat: Enimvero, *nunc, manet* etc. — 630, 631. *Aut ego veri vana feror*, nisi admodum fallor, a vero aberro. *Vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* græce dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. *Quod*, καθ' ὃ, qua in re tamen utinam frustra metuam et utinam tu consilium de Turno mutes.

633 sqq. In simulacro Æneæ conflando habuit Apollinem Homericum, quem sequeretur, qui Æneæ εἴδωλον objicit Diomedi Il. ε, 449 sq. φάσμα. Inventum autem hoc Junonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam suasisset, more viri fortis Turnus fugæ mortem prætulisset. cf. Serv. ad 644. v. inf. 666 sqq. Imitatus, sed sobrie, Silius X, 83 sq., et paullo pinguius, in fraude Annibali a Junone facta lib. XVII, 528 sqq. — 572 sqq. in quo loco multa ex nostro expressa. Antiquissimum hujus generis εἴδωλον, Euripidi φάσμα, est nubes in Junonis speciem mutata et Ixioni objecta. Dicas forte Junonem et h. l. sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe, quæ aeris erat symbolum antiquæ Græciæ: unde Iris erat ejus ministra. Sed a Marone hæc aliena sunt, quippe cui Juno persona poetica est, qua caussam efficientem rei vulgari modo non tractandæ subjicit, accommodate tamen ad mythorum fidem. *Nimbo succincta*, nube. *Hiemem agens*, turbinem, procellam. Novum hoc ad deæ præsentiam designandam, sed in ἐπιφανείαις deorum in templis non insolens: vide Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Cerda laudat ex Valer. Fl. II, 115 *Quum dea* (Venus) *se piceo* per sudum *turbida nimbo Præcipitat*. — 638. *Telis* h. l. pro armis, paullo durius; nisi de valida Æneæ hasta accipere præstat. Mox *jubas* pro galea cum crista. — 639. *Inania ver-*

Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis;
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Inritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem :
« Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos :
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas. »
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem, nec ferre videt sua gaudia ventos.

Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras : nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram adtigerat; rumpit Saturnia funem,
Avolsamque rapit revoluta per æquora navem.

ba ipse mox interpretatur : « *dat sine mente sonum.* » — 641. *Figuras*, εἴδωλα. Ante oculos fuisse Lucret. I, 133—136 observatum Macrobio VI, 1, p. 577 Lips. — 642. *Ludunt insomnia* pars codd. Heins. et Burmann., sicque Goth. tert. Omiserat, puto, aliquis præpositum verbi : *deludunt.* — 648. *Turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv. Perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. — 652. Nec sentit et intelligit, suam exsultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens. Nisi mavis *gaudia* esse dicta pro ipso simulacro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653. Stabat forte navis ita admota litori saxoso, ut pons applicitus esset. *Crepido saxi*, ornate de litore, quatenus eminet. *Rex*, ex more veteris ævi pro viro ex principibus : aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico : duce totius agminis. cf. v. 166.

660. *Æquora revoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a litore, accipio.

Illum autem Æneas absentem in prælia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atræ;
Quum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
« Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne, nefas! omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Adcipio. Quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos, o potius, miserescite, venti!
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sævisque vadis inmittite Syrtis,

661. *Ille autem* Gud., quod se non capere profitetur Heins. Ex Servio tamen facile est ad intelligendum. Legerunt autem nonnulli, quod Romanus quoque exhibebat: *Ille autem Ænean absentem in pr. poscit.* Ita vero sequens versus non facilis erat ad expediendum. Urbanus *virum corpora* de nautis in navi inventis accipiebat. Præstat utique lectio vulgata. Verum si ex animo dicendum est, quod sentio, utrumque vers. 661, 662 aut alienum esse arbitror, aut a Marone ad marginem appictum, needum reliquo carmini accommodatum. *Absentem Æneas* Rottend. alter, et Exc. Burm.

666. *Ingratus salutis* exquisite ad Græcum morem ἀχάριστος σωτηρίας sc. ἕνεκα: quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo ante, *veri vana.* — 668. Vir fortis fugæ flagitium appellat *crimen* et *pœnam.* Tota oratio gravissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem præterquam Horatianæ Europæ querelas tantum miserationis facientes: *Unde? quo veni? levis una mors est*, Carm. III, 27, 36. — 673. *Quosne* docte pro eosne? — 675, 676. In pudore sollenne hoc jam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, nec arguendum in eo quod nunc mari fertur. conf. sup. ad IV, 24. — 677. Comparant Helenæ illa Iliad. ζ, 343 sqq. — 678. *Ferre* pr. Hamburg. *sævisque malis* Goth. tert. *Syrtes*, quæ vul-

Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur! »
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem :
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam; ter maxuma Juno
Continuit, juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo,

go leguntur, tuetur Heins. e pr. Moret. Gud. et utroque Rottend. Utinam simul interpretationem suppeditasset : quam talem esse arbitror : *immittite Syrtes*, h. in Syrtes, ut et alibi amat : *sævis vadis*, absolute, ubi vada exitiosa sunt. Nam si malis accipere : *et, o Syrtes, vadis immittite!* alienum hoc esset ab hoc loco, quum a Syrtibus Africæ longe absit nunc Turnus. Vulgata lectio, Medicei quoque, multo suavior et lenior : *Syrtis.* Est enim et una Syrtis : ut IV, 41; et sic *vada Syrtis,* ut *Syrtium.* Nec Servius aliter legerat; itaque revocavi, comite Brunckio. Sup. I, 111 *In brevia et Syrtes, urget — Illiditque vadis atque aggere cingit arenæ.* — Immittite navem in vada Syrtis, in Syrtin vadosam. — 681. *Ob tantum mucrone* Parrhas. *mucronem* Zulich. et Goth. pr. Sicque Priscianus legit et interpretatur apud Pier. et Heins., non indocte, *induere se* (in) *mucronem.* — Sollenne est poetis : *induere se telo* et *in telum*, quæ passim occurrunt, mucrone infixo et visceribus recepto, ut corpore quasi condatur et tegatur. — 683. *Fluctibus*, in medios fl. an in medium, h. altum mare se jaciat. — 686. *Conticuit* Goth. tert. *Animo* vulgo editum inde ab Aldd., idque tuetur pars codd. Pierii et Heinsii cum Goth. tert. (at sec. *animis*) *animo miserata* unusquisque facile intelligit : at *animi miserata* non eodem sensu dictum esse potest. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi objectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burmann. provocat, lib. XI, 381 *ni pœnæ juvenem indignæ miseratus ab alto Jupiter;* et sic in omnibus exemplis, quæ vidi. Hic ergo esse debet miserata Turnum *animi*, ut Græcis θυμοῦ sc. ἕνεκα, quod Turnum ira, dolore, pudore, tantopere commotum videt ex eo, quod e pugna subductus erat. — *Animi miserata* Serv. pro : animo miserata, sicut XII, 19 *O præstans animi juvenis.* Immo vero est : miserata animum, dolorem animi; nam ordo est : *juvenem repressit, miserata* (eum) *animi.* — 687.

Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantis.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa inmota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem;
Sed Latagum saxo, atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam : poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evanthen Phrygium, Paridisque Mimanta

Æstu; an h. l. vento? usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento; *æstus*, motus maris ex natura sua. Erit ergo *æstus secundus* h. l. qui non in altum abripiebat, sed litori admovebat navem.—688. *Urbem*, Ardeam.

689 — 754. Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cujus facta strenua enarrantur. *Jovis monitis*, impulsu; cf. sup. IX, 184, 185. Adde Servium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Jove monito. Atqui poetæ, si deorum ministeriis utuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poetæ curarunt, qui multa impia et scelesta, intercedente deorum opera, facta narrant : quum id solum reputarent, « ut rei miræ et insolitæ caussa et auctor inventus esset. » — 691. Tyrrheni in Æneæ acie, qui sub Tarchonte tenebantur (conf. VIII, 494, 495, 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui vers. 696—699 occiduntur. — 693. *Velut rupes* Il. o, 618 sqq., sed majore cum ornatu. conf. sup. VII, 586 sqq. — 696. *Manet*, suavius meo quidem sensu, Oblongus Pier. et Medic. a m. sec. (sed a pr. *manent*), receptum quoque nunc a Brunck.; ita vero deficit complementum sententiæ : *ille* enim non habet verbum, ad quod se referat, nisi scribas : *ille, velut rupes—minas perfert cœlique marisque; ipsa inmota, manet;* ut sit *ipse manet.* Sed hoc parum placet.

702 — 706. Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba : commentum poetæ ad variandam

Æqualem comitemque, una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos

narrationem; quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante Iliad. σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tanquam Antenoris uxor et Cissei filia, Iliad. ζ, 298, 299; λ, 223, 224; contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718. Sed poeta potuit alios, forte tragicos, sequi, qui hæc variaverant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba vers. 3, monente quoque Servio. Potest etiam Theano haberi diversa ab illa Homeri. — 704. *Face prægnans Cisseis;* Hecuba, jam sup. VII, 319, 320. *Nec face tantum Cisseis prægnans ignes enixa jugales.* De *Cisseo* v. ad lib. V, 536, 537. — 705. *Parim* aliquot Heins. cum binis Goth., et agnoscit Carisius lib. I. Quod sequebatur in edd. *Parin creat* (Medic. a man. pr. *crepat*) luce clarius erat vitium, ut illud non dudum sublatum merito mirareris. Quid enim: *Cisseis regina Parin creat: urbe paterna occubat:* quis quæso? Mendum subolfecerunt jam alii viri ingeniosi apud Pier. sed iis situm alio loco quærebant et emendabant: *Occubat hic Carum Laurens.* Et Cuninghamus dedit: *Urbe paterna Hic cubat.* Obvium est, *Paridis* nomen repetitum excidisse, ejusque locum, monente metro, aliena voce *creat* esse expletum: idque vidit dudum acutissimus Bentleius ad Horat. Epod. V, 28, et legere jussit: *Cisseis regina Parim. Paris urbe p.* Et sic est haud dubie legendum, judice quoque subtilissimi ingenii viro, Marklando, ad Statii Silv. — 706. *Ignarum* h. l. pro ignotum; passive, ut et alibi in poetis, v. c. Ovid. Met. VII, 404 *Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus jacet. conf. Gell. IX, 12 fin. Quod si vetus hæc auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, uti quoque Serv. — 707—718. Exquisite ornatus locus: quem jam Homerus tractaverat Iliad. λ, 414—419 tam præclare, ut vix contendere cum eo quemquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia, tum hæc attulit, quod, quum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto: εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο, accurate loca descripsit, aprorum frequentia et præstantia notabilia, in Vesulo, qui in Ligurum fini-

Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus;
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem inpavidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas;
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,

bus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Pedemontii extremis versus Delpinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvosus, de quo v. Cluver. Ital. ant. pag. 886, 887 et Vulp. in Latio tom. VI, p. 37; hinc *silva Pastus arundinea*. Horat. II Serm. 4, 42 *aper Laurens, ulvis et arundine pinguis;* add. loca apud Bentlei. ad Horat. Epod. V, 28. Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est;* et *Substitit infremuitque ferox et inhorruit armos;* quod Hesiodus in simili loco non neglexit: Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν, in Scuto Herc. 386, 391; nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est studiosis, Il. ν, 471—476. Ornatiora quoque sunt, quam apud Homerum, vs. 712, 713. *Irasci* de virtute et audacia pugnantium, quæ facit, ut cominus congrediantur, vel cum vitæ periculo; tum illa vs. 714, 715 *partes cunctatur in omnes.... et tergo decutit hastas.* Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores: illorum partem apud Cerdam videre licet: primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 sqq. — 713. *Totisque* aliquot Burm. Qui sequuntur versus, in editis alio ordine se excipiebant: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus. Ille autem. Dentibus.* Non multo acumine opus est, ut perspicias, quod puerili quoque diligentia deprehendere me memini, versus sic constitutos sede sua esse motos, et nunc sequi debere: *Ille autem. Dentibus infr.*, et post hos demum: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus.* Nihil liquidius esse potest, quam ad comparationem et ad aprum versus *Ille autem. Dentibus infr.*, esse retrahendos. — 715. *Discutit* duo et ed. pr. Burm. cum Goth. tert. Nec aliter legitur apud Lucanum in loco ex nostro expresso VI, 210 *Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit et* hærentes mota cute *discutit hastas. Tergo* de scuto dictum accipiunt, ut nonnulli sup. IX, 412 *tergum Sulmonis;* male. — 716. *Est iræ* poeta primus notavit,

Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe, et vasto clamore lacessunt.
  Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquens profugus hymenæos.
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis, et pactæ conjugis ostro:
Inpastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans,
Suadet enim vesana fames, si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet, hians inmane, comasque adrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit inproba teter
Ora cruor:

pro vulgari, esse odio. cf. Macrob. VI, 6.

719. *Corythi fines.* Cortona. *Graius homo.* In hoc aut eandem fabulosam a Corytho Cortonæ originem respexit poeta, aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam, Umbrorum urbem, captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam ætatem annos servasse. v. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *Infectos linquens Hymenæos;* ornavit Homerica Il. λ, 241 sqq.—721. *Miscentem,* perturbantem: non aliter; κλονέοντα redditum puta. Comparat Ursinus Iliad. ε, 166, ubi ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν simili sensu. — 722. Quæsito artificio omnia dicta sunt, pro: gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam; sup. IX, 163 *Purpurei cristis juvenes.*

723 — 729. Egregie variata comparatio, cui similem jam supra IX, 339 sqq. vidimus, et qua cum comparanda inprimis sunt loca Iliad. μ, 299 — 306, et γ, 23 sqq. Imitati sunt multi, ut Statius VI Theb. 675 sq.; alia Cerda dabit. *Peragrans stabula impastus,* circumiens jejunus, qui frustra stabula lustravit. *Stabula alta:* epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *Surgentem in cornua cervum.* Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189, 190. Dictum arbitror pro: surgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Comparare licet alterum: *irasci in cornua* Ge. III, 232 et inf. XII, 104. — 726. *Hæret incumbens,* ἐμφύς. — 727, 728. *Lavit improba;* hoc latius persequutus est alio loco Homerus Odyss. χ, 402—405. *Improba,* immodicæ voracitatis. v. ad Ge. I, 119.

Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide volnus;
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hasta :
« Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes. »
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem exspirans : « Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis. »
Ad quem subridens mixta Mezentius ira :
« Nunc morere : ast de me divum pater atque hominum rex

731. *Infracta tela* sunt fracta. Sæpe vero hasta in vulnus adacta in ipso ferro, qua ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere. — 732. *Fugientem*, aversum, ut tergum petere posset hasta. Bene Serv. monet non h. l. ignavi hominis fugam esse, sed necessitate factam. Firmat hoc quod sequitur : *seque viro vir Contulit;* et v. 732. Accipio igitur *fugere* simpl. pro, ante alterum incedere. *Cæcum vulnus*, recte Serv. quod averso infligitur, adeoque non prævisum. — 734, 735. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem cædere, eum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. *Furto;* non dolo ac fraude præstantior vir. — 736. *Adjectum* duo Burm. *objectum* Goth. tert. *arrectum* Ed. pr. Burm. Non autem necesse cum Trappio interpungere : *Tum super abjectum* posito pede (ut sit pede *posito super abjectum*), *nixus et hasta :* nam et pede niti poterat et hasta; nec cum Cuninghamo scribere : *in hastam.* — *Abjectum*, h. l. prostratum. — 737. Sic apud Homerum passim exsultabundi exclamant victores, v. c. Iliad. ε; 102 sqq. χ, 391 sqq., ubi et ἀείδοντες παιήονα. — 738. *Conclamant secuti* jung., non, ut faciunt, *sequuti pæana.* — 739. Affectus plena hæc morientis verba! et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In utroque Homerus præivit in Hectore et Achille Iliad. χ, 358—366, et in Sarpedone et Hectore ibid. π, 851—861. —741. Hoc eodem solo prosternere. — 743. *Ast de me divum pater viderit :* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid

Viderit. » Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
  Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo, et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes : et Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo, et longe fallente sagitta.
  Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera; cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî, Jovis in tectis, iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.

curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis hæc permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Jovem dictum : scilicet ut constet sibi Mezentius, *deorum contemtor* (supra VII, 648) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem inf. vs. 845 *Ad cœlum tendit palmas*. Videntur Intpp. in *athei* notione argutari. — 745. Ornavit id, quod apud Homerum erat : Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Iliad. λ, 241.

747 sqq. Latina nomina Latinos, Græca Trojanos, designare videntur. — 754. *Longe fallente sagitta*, feriente e longinquo incautum. v. sup. IX, 572.

755 — 832. Locus de pugna Æneæ cum Mezentio, interventu Lausi intercepta, et Lausi morte. Comparant Iliad. λ, 70 sqq.

758. *Iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quicquam neutra enim alteram impellere poterat. Tum inflexit orationem, pro vulgari : miserantur iram et labores tantos eorum. — 760. Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnæ exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc : Ἔρις, Ἐνυὼ, Κὴρ, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat: manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
« Dextra, mihi deus, et telum quod missile libro,
Nunc adsint! Voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum

763. *Turbidus:* quod alias sæviens, furens: ingreditur tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet undas, quum pedes incedit.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas, et per mare incessus. vid. Apollodor. I, 4, 3, ubi conf. Not. Nata fabula a sidere hujus nominis ejusque ortu. Orion oriens ἐπ' Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, ut rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. III, 664, 665. *Nerei stagna* supra ad lib. I, 126.—766, 767. *Aut* (quum) *ingreditur.* — Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571. — 771. *Mole sua stat* sumtum a rupe, quæ suo pondere librata firmum situm habet. De magnæ molis homine stante nescio quam bene dicatur; aliter res se haberet, si in conflictu, in certamine urgeretur, impelleretur. Servius explicat: in hac mole, ut dicitur, in vestigio; quod parum placet.—773. Interpungo: *Dextra, mihi deus, et telum — adsint!* ne accipiatur: *dextra mihi deus* est, *et telum.* Tum *in telum* Ven. *Vibro* Oblongus Pierii. — Sic inf. XII, 95, 96 *Nunc, nunquam frustrata vocatus Hasta meos, nunc tempus adest —.* Similis locus est Apollonii I, 446 seq. — 775. *Inductum* Leid. *triumphum* Bigot. et pro var. lect. pr. Hamburg., natum ex scriptura vitiosa *trophæum.* Sed volebat Mezentius Lausum induere armis Æneæ, ut in tropæo truncus armis indui solet. — Quum alii tropæa in deorum honorem consecrent, Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut adeo ille tanquam tropæum adstet, quod erat truncus armis indutus.

Æneæ. » Dixit; stridentemque eminus hastam
Injicit; illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit :
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno volnere, cœlumque
Adspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit : illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit : ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,

777, 778. Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clypei (quem divina arte factum, Ἡφαιστότευκτον, memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse, transversim actam, et in Antorem adstantem aberrasse; ὀλισθεῖν. — 778. *Antoren* Servius, Valerius Probus et Agrœcius, Grammatici jam satis monuerunt esse ab Antores. Ἀντώρης, ut Διώρης : unde tamen melius fieret *Antoren*. Corruptelas vid. ap. Pier. et Burm. *Antorem* dedit ex edd. pr. Cuningham., idque sequutus sum. Apud Cerdam Alciatus Parerg. VII, 16 *Antonem* legebat, quia Plutarchus Antonios originem et nomen ab Antone Herculis filia trahere dixit (in vita Anton. p. 917 C). — 779. *Missus*, profectus, ut bene Serv. cf. VI, 812, 813. — 781, 782. Versus dulcissimi. *Alieno vulnere*, quod Silius VIII, 630 *telo non in sua vulnera misso.*

783 sq. Homeri vestigia jam veteres hic agnoverunt Iliad. γ, 355 sqq. 361 sq. Clypeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici ære, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus : *tribus tauris;* coriis taurinis, ut Homericum βοῦς. — 788. *Femine* Carisius et plerique codd. Pier. et Heins., itaque ab Heinsio receptum, quem vide. Alii cum Goth. sec. et tert. *femore*, quod Priscianus agnoscit. Conf. ad Tibull. I, 9, 26. *In femine* Goth. pr.

789 sqq. In loco sq. de Lausi in Mezentium patrem pietate, Antilochum, Nestoris filium, ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cujus similis pietas ap. Græcos poetas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI Py-

Ut vidit, Lausus; lacrimæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optuma facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque inmiscuit armis;
Jamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit : socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus : furit Æneas, tectusque tenet se.

ibic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod narrata de Scipione Africano eum respexisse aiunt. In hoc vero poetæ acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis sævi et injusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturæ affectu et amore in filium mollissimum exhibuit : ut enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis movemur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. — 791. *Optima facta* erunt fortia : sicque libri constanter. At apud Servium alii : *tuaque, optime, facta ;* quod placere potest, Ge. Fabricio quoque et Cuningbamo judicibus : sicque Goth. sec., etsi e recentissimis, et, quod mireris, Heinsio non observatum, a m. sec. Mediceus. *Fata* pr. Voss. cum eodem Goth., nec hoc male; ut alias fata et casum jungit poeta. —Observandus locus etiam propterea, quod poeta epicus suam ipse personam prodit et interponit; nec indecore, aut absurde; advertit enim animum lectoris, dum ipse poeta miseratione contactum se significat. — 792. *Si qua vetustas :* pro posteritate dicta esse debet; aliter *si qua* non expediri potest : Si qua serior ætas fidem habebit tantæ Lausi pietati et virtuti : *opus* ut ἔργον pro facinore. Simile illud Ciceronis pro Milone 35 *de me nulla unquam obmutescet vetustas.* — 794. *Inutilis*, vulnere debilitatus; ut Serv. *illigatus* scilicet hastæ, quæ clypeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Iliad. ε, 664, 665. At Æneas vs. 797 *assurgit dextra*, insurgit, ad ictum ense inferendum, manu elevata, ac reducta.

802. *Tectus tenet se;* sub clypeo, qui missilia excipit : sic sup. X, 412 *seque in sua colli-*

Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator;
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint, sole reducto,
Exercere diem : sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem

git arma. conf. Iliad. ν 405. — 803 sqq. Præclara comparatio : nec Homero quicquam in ea debet Virgilius; etsi laudari solet Iliad. μ, 156 sqq. : nam in illo loco diversa res geritur. Sed simillimus locus est in Quinto Calabro VIII, 379 — 385, qui poeta omnino ditissimus est his ornamentorum copiis. *Diffugit*, aoristo modo, ut toties. — 805, 806. *Tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripæ vel antro. — 807. *Dum pluit;* sic etiam Servius distinguere jussit, ne archaismus exsisteret : *Dum pluit in terris :* pro in terras. Vix tamen magna sensus subtilitate opus est, ut aliquis percipiat hanc interpunctionem esse unice probandam : primum quod Virgilius doctrinæ caussa antiquiorem formam prætulisse videri debet, præeunte Lucretio lib. VI, 630: *Quum pluit in terris et venti nubila portant:* etsi illa forma non tam antiquior quam exquisitior dicenda erat; tum vero, quod ex altera interpunctione friget totus locus: quam enim vim habet *in terris* in hac sententia : *in terris ut possint, sole reducto, Exercere diem?* — 807, 808. *Exercere diem* opere faciendo : exquisite, pro ,exercendo opere transigere diem : ut noctem producere cœna, extendere sermone ; diem fatigare remigio sup. VIII, 94. — 809. Vett. edd. quas vidimus omnes: *nubem belli dum detinet, omnes* vel *omneis sustinet.* Primum in Aldd. tert. emendatum a Naugerio *nubem belli, dum detonet, omnis Sustinet*, et ex eo aliæ; at aliæ adhæserunt priori. *Detonet, unus* in marg. ed. 1544 occurrere video. Pierius tanquam inauditam lectionem e cod. Romano protulit *belli, dum detonet, omnem Sustinet,* quæ deinde in edd. saltem Steph. recepta est : quandoquidem etiam Ge. Fabricius sic ex suo Pseudo-Donato et libris vetustis, quos nec denominat, scribere jussit. *Detonet* etiam Servius legerat: eamque lectionem Heinsius firmavit, et ante eum, monente Burmanno, Schottus Obss. II, 2. Sed Rom. cod. lectionem Pierius parum diligenter exhibuit : nam legitur in eo, ut in Aldina expressum, *nubem belli dum detonet omnis Sustinet.* Iterum eandem hanc lectionem e Palatino excusam video in edd. Commel. et hinc in Pulmann., nec abludit Voss. pr. *dum detonat omnis.* Scilicet distinctione mutata tenere nos veram lectionem nullus

Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur :
« Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. » Nec minus ille
Exsultat demens; sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt; validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit;
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro,
Inplevitque sinum sanguis : tum vita per auras

dubito : *nubem belli, dum detonet omnis, Sustinet.* — *Nubem belli*, ut πολέμοιο νέφος, de pugnæ mole, tanquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Serv. « Bellantium impetum sustinet, donec deferbeat. » conf. Cerda.

810 sqq. Ut ingenium, sic oratio Æneæ diversa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior, sup. 442 sq. 490 sq.—814, 815. *Parcæ fila legunt.* « Proprium, inquit Servius, fuerat, *rumpunt:* tamen *legunt*, aut colligunt, aut rumpunt, aut etiam transeunt. » Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. e. dum lana e colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcæ *fila extrema* ducunt, neut, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso absoluto ea rumpant. — 817. Quatuor hos versus 817 — 820 damnat vir doctus tanquam a re et consilio poetæ alienos, et infringentes vim et impetum reliquorum; exacto enim jam per medium corpus ense nunc subjici : etiam parmam et tunicam esse perforatam : quod sane ridiculum et puerile. Vide tamen, an male se sententiæ habeant, si ita eas constitueris : *exigit Æneas ensem per medium Lausum : etenim transierat ensis parmam et tunicam, et in pectus penetraverat.* Scilicet *Transiit et* non est *etiam*, sed *recondit*, *et transiit*, vel jungenda *et parmam et tunicam ;* tum deficit particula *nam ;* est enim quod vulgo diceres : *nam transiit.* Consentaneum autem erat, ut poeta vulneri et morti describendæ immoraretur, cujus tanta vis erat ad animum Æneæ miseratione movendum. — *Transiit et parmam mucro*, describit nunc tanti vulneris modum disertius. *Minacis*, pro, ejus sc. Lausi. — 818. Decens in Etrusco juvene vestis auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornavit Maro Homerica Il. υ, 470. — 819, 820. *Per auras, ad Manes*, sunt Homerica Il. π, 856, 857 ; nihil amplius, nec

Concessit mœsta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero ut voltum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris;
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
« Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.

in his oppositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 seqq. Ad miserationem egregie facit ipsa Æneæ miseratio, dum tendit puero manus, et terra eum sublevat 831, et respectus Ascanii, et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset. — 824. *Subiit* ante Heins., qui ex Colot. Medic. et utroque Rottend. reposuit *strinxit*, etsi supra IX, 294 idem hemistichium cum ipsa voce *strinxit* præcesserat; in quo sibi parum constare videtur, quum variare talia poetam alibi contenderit; per se utrumque bonum est. *Stringit* tert. Moret. — *Patriæ pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Sic interpretandum arbitror. Ea, quæ *recordamur*, poetæ per *imaginem* efferre licet animo objectam. v. sup. ad IX, 294. — 825. *Pro laudibus istis*, ista virtute, ut jam aliquoties vidimus, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus, qua, ut patrem servaret, ipse vitæ discrimen adiit. — 827. *Arma habe tua*. Magnus scilicet honos in illo ævo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Iliad. ζ, 417. — *Perentum* scribunt bini Goth. et plures puto codd. *teque peremtum* Ven., quod alicui, qui novas lectiones aucupatur, probare se potest: *te peremtum remitto* (sc. ad sepulturam), *si qua ea cura est Manibus et cineri*, h. e. si modo Manes et cinis tale quid curant: sc. quod te remitto; quod jejunum est; nec remitti corpus satis erat, verum *sepeliendum* mitti. *Cineris* vero notio a recenti cæde erat aliena. Hoc idem adversatur conjecturæ Jo. Schraderi: *teque parenti* (*Manibus et cineri si qua est ea cura*) *remitto.* Aliter res se habebat IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?* de Sichæo dudum sepulto. Præstat vulgaris lectio: *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. e. ad sepulcrum patrium. Tenent tamen interpretem verba adjecta: *si qua est ea cura:* cuinam? num *tibi?* an *Manibus et cineri* parentum? an universe, modo est qui id curet, qui te inferendum curet: ut additum forte sit propterea, quod

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextra cadis. » Increpat ultro
Cunctantis socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
  Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Volnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris adclinis trunco : procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant

patria cum patre exsulabat Lausus. — 832. *Comtos de more* Etruscorum : quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur.

833. Seqnentia de Mezentio tanquam in tabula exhibita sunt. Declaratur locus, positus, actio ipsa. Similis locus Iliad. ε, 692 sqq. de Sarpedone. *Vulnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida aqua. Ignoramus, an primus hoc ausus sit Maro; imitatus est Statius I Theb. 527. Nam τέρσειν et τερσαίνειν, sed *aquæ* notione non adjecta, jam Homerus de vulnere dixerat. — 835. *Acclivis* et *acclivus* plerique codd. et vett. edd., et fuerunt adeo viri docti, Valesius et Cerda, qui vitiosam lectionem defenderent. *Acclinis* vel *adclinis* meliores, Roman. Medic. et alii, cum Servio. — « *Procul*, modo juxta, ut Ecl. VI, 16, Servius, » non male. Eidem videtur novasse h. l. poeta *adclinis* et *propexam barbam ;* equidem novatum dicerem primo loco *quiescunt*, jacent, de armis, seu clypeo. — 838. *Colla fovet*, sustinet caput arboris trunco. *Fusus barbam*, habens barbam, eamque propexam, fusam in pectus, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso, recubat. *In pectore*, pro in pectus, ut bene Serv., antique. — 839. *Multumque remittit*, haud dubie doctius, Rom. et Medic. cum Gud. pr. Mentel. et ceteris præstantioribus : itaque recte receperat Heinsius. Excidit tamen et hoc Burmanni recensioni et iterum illatum vulgare *multosque*.

841. Hic magnum poetam in his agnosce, quod arte sua effecit, ut Mezentii, tam invisi hominis, miseratione animos nostros tangeret. Rationem et modum, et quæ illa sint, per quæ hæc effecit, videant harum rerum studiosi. *Super arma*, su-

Flentes, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Adgnovit longe gemitum præsaga mali mens :
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret :
« Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per volnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exilium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen.
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis,
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum :
Omnis per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. » Simul hoc dicens adtollit in ægrum

per clypeo, ut facile assequeris. cf. sup. 506. *Ingentem — ingenti;* etiam hæc ad commendationem cæsi juvenis pertinent. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Iliad. π, 776. — 844. *Deformat;* sic ornat Homericum κατεχεύατο Odyss. ω, 315. — 847. *Hostili succedere dextræ.* Sup. vs. 797, 798 Æneæ manum ad ictum patri inferendum sublatam subierat Lausus et vulnus moratus fuerat, dum pater asportaretur; nunc *succedere dextræ*, est dextram h. e. vulnus excipere alterius loco. — 848. *Tua per vulnera*, pro vulnere, ut jam millies vidimus; tamen nunc argutantur cum Servio Intpp., et volunt ad invidiam esse dictum. — 850. *Exitium* cum Ald. pr. plerique Pier. etiam Rom., tum Medic. et ceteri fere omnes. Etiam hoc est exemplum consensus codicum, emendationis veritate inferioris. Etsi enim adjuvari potest ea lectio interpunctione : *nunc misero mihi demum Exitium! infelix! nunc alte volnus adactum;* at tamen *exilium*, quod pleræque vett. edd. habent, et Naugerius intulit, verum est; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna poetæ animo occurrere poterat. — *Nunc alte volnus adactum :* loquitur de proprio vulnere v. 785, 786. — 851. *Crimine*, criminatione et odio; te infamem et odiosum feci meis sceleribus. — 853, 854. *Debueram*, si debebam pœnam civibus meis; si merebar mortem ; utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem superstite te! at nunc vivo, te erepto!

Se femur, et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus; adloquitur mœrentem, et talibus infit :
« Rhœbe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus : aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter : neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati, et dominos dignabere Teucros. »
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.

857. Primum, pro *vis*, passim in codd. *sese alto* vel *alto sese*, vel *quamvis alto se*, ex interpolatione indoctorum hominum. Tum vero *vis tardet* Medic. a man. sec. et a pr. Gud., cumque iis *tardet* plerique codd. et edd. vett. Forma tamen verbi, *tardeo, ere*, alibi vix occurrit. *Vis — tardat* Rom. et al., it. Goth. pr., recte : quod Heins. interpretatur; tardat se, tardatur. cf. sup. ad Æn. II, 208. Potest tamen commode *vis tardat* accipi, solito poetarum more, pro virium defectus *tardat*. Servius aliter reddidit : *alti volneris violentia*, ut adeo doloris notio adjuncta sit. Cerda legisse videtur : *vis alto volnere tarda*. — 858. *Haud dejectus*, animo haud dejecto. — 860 sqq. Displicuit hæc ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra ætate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis Iliad. Θ, 184 sqq. Τ, 399 sqq., aut Statii imitatione, vel Silii; quæ ad alias ætates pertinere videri potest. Sed in naturæ humanæ indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsuevimus, tanquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore. In Mezentio accommodatum erat commentum, quia mox equi vulnere ipsi sessori cædes paratur. — 861. *Res si qua diu mortalibus ulla est*, scil. in fluxa hac rerum conditione. Gravis sententia et h. l. affectus plena. — 863. *Lausi dolorum*, ex Lausi cæde, ut tot alia : II, 7 *lacrimæ Creusæ*. — 867 sqq. Ad ἐνάργειαν a poeta subjecta sunt, ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

Sic cursum in medios rapidus dedit : æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus :
Atque hic Ænean magna ter voce vocavit.
Æneas adgnovit enim, lætusque precatur :
« Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum. »
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem : « Quid me, erepto, sævissime, nato,
Terres? Hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divum parcimus ulli.
Desine : jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. » Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque

871. Pudor, furor, luctus, una et conjunctim (hoc enim est *uno in corde*, si poetice hoc extuleris) eum inflammant. — 872. Versus haud dubie ejiciendus; nam adversatur loci rationibus; tum inf. lib. XII, vers. 668 iterum occurrit; tandem deest in antiquissimis Rom. Medic. et a m. pr. Gud. At in Menag. legebatur post v. 875. Ejectus est quoque a Cuninghamo; et nunc in ed. Parmensi, et a Wakefield.—874. *Agnovit enim*, utique; δή γάρ τοι; enimvero. — 875. Ut nunc interpungitur, jungenda sunt: *Sic — faciat —* (ut) *incipias.* Potest tamen oratio juvari : *Sic — Apollo!* (sc. ut tu conferas manum, congrediaris mecum) *incipias conferre manum.* — Faxint vero dii, ut tecum congredi liceat! *Altus* Apollo est magnus, ut jam aliquoties notavit Maro. — 877. *Subit* hoc loco simpl. it, occurrit : aliter ac modo v. 798. Tum *hæc via sola fuit, qua perdere posses*, sc. nato erepto, filii morte. — 880. *Nec divum parcimus ulli;* ut ab eo auxilium exspectemus. Alio loco : *nihil se jam diis deberi,* eodem fere sensu. *Parcere*, pro vereri, metuere, adeoque omnino *curare.* Sic Gr. φείδεσται, et φειδώ pro cura.— 881. *Desine* terrere. — 883. *Figitque volutatque :* ita Heins. e Gud. a m. pr., in quo virum ingeniosum exquisitioris lectionis studio auram pro Junone amplexum esse nullus dubito. Nam primum Gudiani librarii lapsus ille est, non lectio : tum post *figit* importunum est *volutat ingenti gyro*, quod de hasta librata accipere necesse est, ut *volutat* sit pro, *volvit, rotat.* Tandem nemo dicat, quid in vulgata displicere possit, quam omnes codd. vetustiores exhibent : *volatque ingenti gyro*, quod, suo

Ingenti gyro : sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem lævos equitavit in orbis,
Tela manu jaciens; ter secum Troius heros
Inmanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Inplicat, ejectoque incumbit cernuus armo.

more, poeta mox disertius et ornatius exponit : *ter circum adstantem* etc.

885. Lævam in partem non modo ob naturalem equi flexum in lævum, sed ideo maxime equitabat, ut, ipse læva clypeo tectus, et dextra expedita, Æneæ, qui ei semper a læva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clypeo tectum non erat. Sed Æneas clypeum circumfert, et hunc quidem 887 oneratum infixis hastis; is exceperat et sustinuerat tela.

889. *Pugna iniqua*, contra equitem ipse pedes. — 891. *Inter tempora conjicit hastam*; tempora trajicit. Comparant similem locum Iliad. θ, 81, ubi Nestoris equus παρήορος (tertius adjectus bigis, συνωρίδι, idem qui et σειραῖος, σειραφόρος, nobis funalis), percutitur ἄκρην κακκεφαλὴν etc.; ibi equus primum exsultat (ἀνέπαλτο), tum caput in terra volutat, ut telo se liberet (κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ, ut h. l. *cernuus*). — 892 — 894. Quod natura in tali vulnere fert, poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit : simul præ dolore calcibus calcitrat; sic eques effunditur, et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur. *Tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie. conf. inf. XI, 637, 638, 639. Et bene inter multa inania Cerda laudavit Livii locum VIII, 7 *Spiculum inter aures equi fixit* etc. Adde Silium lib. IX, 594 sqq., ubi res ad elephantum traducta. Calcibus de posterioribus pedibus accipio : quis enim neget equi naturam sic ferre, ut præ dolore calcitret. *Implicat :* hoc ipse poeta dilucidat. *Cernuus incumbit armo*, suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *ejecto :* quippe qui ad latus equi exciderat. *Cernuus* proprie de præcipitato, qui κυβιστᾷ. cf. Serv.

Clamore incendunt cœlum Troesque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc : « Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? » Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit :
« Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi! Scio acerba meorum
Circumstare odia; hunc, oro, defende furorem;

— 895. *Clamore incendunt cœlum*, uti et mox XI, 147 *incendunt clamoribus urbem*, esse pro *implent*, facile quilibet et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit : quarum neutra satisfacit. Mihi sic videtur expedienda forma hæc : *incendere* poetis est augere, magnum facere quid. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, cœlo*, h. e. magnum clamorem movere. *Sic incendere luctum* sup. IX, 500; *vires* Æn. lib. V, 455, et quot non alia. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν. v. c. Sophoclis Aj. 196. Nunc conf. Brunck. ad Æschyl. Pers. 393. Jam poeta hoc ipsum doctius transfert ad *cœlum, ut cœlum clamore incendatur*, pro *clamore incenso in cœlo*, aere; quatenus usus loquendi ita fert, ut res magno motu accepto omnino *incalescere, fervere dicantur*. Hinc *fora fervent clamoribus, theatra strepitu*, quum proprie *strepitus ferveat in theatris*, h. e. ingens sit. — 899. *Hausit cœlum* scil. hausit oculis, quod malim; seu cœlum pro aura, anima, quam recepit. Sic expeditius esset forte, jungere : *auras hausit, suspiciens cœlum :* nisi oratio sic nimis tenuis efficitur pro epico carmine. — 901, 902. Interfice me : mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta : Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in cæde nefas* (Serv. et Cerda : « Mori viro forti nefas non est : » quod est remotius); *nec sic.... Lausus* sc. ut ne me interficeres, aut ut ego mortem deprecarer. Imo vero, dum superstes Lauso esse non sustinet, mori decreverat. *Nec tecum* h. nec Lauso a te cæso pugnæ hæc conditio nobis proposita est.

903. *Per, si qua est venia :* ex more in precum formulis; pro : *per veniam, si qua est. Venia*, gratia, beneficium, ut jam alibi vidimus. Similes morientium preces dederat Homerus Iliad. χ, 338 sq. et alibi. — 905. *Defende furorem*, propulsa (ut jam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et

Et me consortem nati concede sepulcro. »
Hæc loquitur, juguloque haud inscius adcipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

iras, quominus corpus meum insepultum abjiciant et male mulcent; αἰκίζεσθαι. — 906. *Et me consortem nati* pro vulgari oratione *consortem sepulcri nato* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Aur. Macrobii Saturnal. lib. VI, cap. 6, monuit. In toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poetam tragico affectu et carminis dignitate epica fatendum est. — 908. *Defundit* Gud. a m. pr. et Rom. *diffudit* Goth. alter et tert. *In arva* ed. pr. Burm. et Menag. pr., male. Jungenda sunt : *cruore undanti in arma*, thoracem seu clypeum.

In hoc tandem libro Æneas ad pugnam procedit : quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiæ natura, judicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Æneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiæ narrationi epicæ præbitura sit ducis sagacitas et prudentia, intra jussa, mandata et imperata se continens, prospectu ex alto ac longinquo capto; qualem nostri ævi res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis, rebusque quæ sensus impellant, epica vis continetur; strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in sqq. libris haud pauca ex iis, quæ in reprehensionem incurrere videntur, non quidem novitate, attamen opportunitate et varietate sua, ingenii admirationem facere solent : quandoquidem argumentum belli ac præliorum, et quidem ejusdem vitæ heroicæ, incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus, nec omnino sine novitatis commendatione, detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versaverit, quæque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet, expenderit. Inter ea, quæ ingeniose et callide inventa sunt, primo loco eminet hoc, quod præliorum narratio variata est per diversa genera; habemus hoc libro navium appulsum, descensum in litus, et pedestrem pugnam; in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ne tædium faceret continuata præliorum narratio, interposita sunt plura, etiam de pace consilia, tum orationes, magno cum acumine factæ, interdum, ut equidem censebo, nimia cum arte. Hinc apud Macrob. IV, tam multa de rhetorica Virgiliana memo-

rantur. Inter illas artes et inventa poetæ referendum et hoc est, quod hoc libro Arcades, libro XI Etrusci, et XII Trojani maxime virtutis suæ specimina edunt; quæ et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione, difficultatibus im plicitum se sentire debuit non paucis nec levibus, inprimis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quæ ab Homero jam erant tractata; hæc igitur ut variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetæ fuit allaborandum. Facit autem tædium serius ocyus omnis imitatio, quæ cum studio ac contentione variandi ea, quæ jam ab alio *proprie* exposita erant, conjuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensioni poetæ interdum locum facere potest: etsi caussa rei parum animadversa iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant, qua de caussa reprehensionem haberet, minus pervidebant. Nec tamen, inprimis quum ejus lectione animum imbutum haberet, in diversa ab Homero abire, aut aliam viam sibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturæ recedere volebat. Quod igitur ab homine sollerti et prudenti fieri poterat, id fecit poeta, ut ex argumenti natura pugnas persequeretur et locorum et hominum naturæ convenienter, nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios præliorum casus exponeret; utque, quoties in ea incideret, quæ ab Homero ea cum copia essent tradita, ut deterrerent omnes qui eadem aggredi vellent, ea omitteret, aut breviter attingeret; sin talia essent, ut, quo ipse Mæonium poetam superabat, ornatum admitterent, ea et situ adjunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac suavitate phantasmatum et verborum expoliret. Hæc quidem animo tenere debet is, qui de his libris judicium facere sibi sumit. Ut vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abjudicet, graviores, quam quas ipse in promptu habuit, afferre debet caussas.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER UNDECIMUS.

ARGUMENTUM.

Occiso Mezentio, victor Æneas Marti tropæum erigit : Pallantis mortui corpus magno pompæ apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant : quo temporis spatio, utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturæ honore prosequuntur — 224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens, auxilia sibi denegata renuntiat — 295. Ea spe destitutus Latinus, concilio convocato, de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Æneam mittendos censet — 335. Ibi Drances et Turnus, pro inveterato inter ipsos odio, se mutuis conviciis proscindunt — 444. Interim Æneas, bipartito divisis copiis, levis armaturæ equites planis itineribus ad urbem præmittit : ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cujus rei nuntio Laurentum perlato, concilium dimittitur, paranturque ea quæ ad urbis defensionem putantur pertinere — 485. Turnus, cognito per exploratores Æneæ consilio, bifariam et ipse suas copias partitur : equitibus Messapum et Camillam præficit, eosque hostium equitibus opponit ; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Æneæ ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit — 531. Interponitur episodium de Camilla — 596. Interim equestre prælium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur — 647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum ejus pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta trajicitur — 835.

Quam tamen sacræ virginis cædem Aruns non diu tulit inultam : nam et ipse paullo post ab Opi, Dianæ ministra, sagitta trajectus, offensi numinis pœnas persolvit — 867. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt : Trojani urbis oppugnationem parant — 896. Ejus calamitatis nuntio ab Acca, Camillæ comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Æneas; et, quoniam imminente jam nocte prælium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt — ad finem.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Æneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias, tibi, magne, tropæum,
Bellipotens; aptat rorantis sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum

1. Altero mane post superioris diei pugnam, cujus exitum non diserte memoravit, sed Mezentii cæde territos Rutulos in fugam se dedisse facile unusquisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad eventum festinat, et, quæ ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reservarit, quis pro certo affirmet? Certe formula *interea* parum opportuna esse videtur : si ultimos versus superioris libri cogites.

2, 3. *Curæ præcipitant*, potentius quam, urgent, premunt, ut impenderet tempus humationi cæsorum militum. *Funere*, dolore ex funeribus suorum, inprimis Pallantis. — 4. *Eoo* Lucifero, ut sup. III, 588. Ad religionem autem Æneæ hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*), et nunc quidem tropæo in Martis honorem constituto. — 5. Locus de tropæo erigendo luculentus : quem æmulatus est Statius, Thebaid. II, 704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud genus tropæi, humeris gestatum; v. inf. 83, 84. *Tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *Aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. *Tela trunca viri*, fractas Mezentii has-

Perfossumque locis, clypeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantis :
« Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Adnuerint Superi, pubemque educere castris,
Inpediat, segnisve metu sententia tardet.

tas sup. X, 882 sqq. *Bis sex;* Statius ibidem *perfossaque volnere crebro Arma.* Ad fastidium argutantur Interpret. Illata fuere vulnera per totam pugnam. vid. supra X, 691, 692, 715, 716.

14, 15. Mutavi hic Heinsianæ recensionis interpunctionem, quæ manifeste sententiam vitiabat : *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest : hæc sunt* etc. Imo vero jungenda : *timor omnis abesto*, quod id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λεῖπον τοῦ πολέμου. Quæ sequuntur : *hæc sunt spolia*, illustrant illa : *maxima res effecta.* — Similis oratio Achillis victo Hectore Iliad. χ, 391 — 394, ubi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. — 16. *Primitiæ* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια : ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *De rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii. — *Manibusque meis Mezentius hic est :* et mea virtute de Mezentio nihil superest quam hoc tropæum, hæc ejus arma trunco imposita. Dictum acutius, puta cum gestu, οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος. — 18. *Arma parate animis.* Aut hypallage est, inquit Servius, pro *armis parate animos*, aut certe est mutanda distinctio, ut sit : *Arma parate : animis et spe præsumite bellum.* Atque hoc probat Burm., non enim satis eleganter dici, *animis parare* arma. Tantilli erat videre, *arma* esse pro pugna dicta : pugnam autem parare animo, esse exquisitius dictum, quam quod sollenne est, parare animos ad pugnam. — 19. *Ubi primum vellere signa Annuerint Superi.* Verba Romana : et captis auguriis id fieri solitum : sed hic poeta ornatus caussa tantum posuisse videri debet : cumprimum licebit agmen ducere. — 21. *Sententia*, sensus animi, *segnis*, pro segnitie, cunctatione; quod ad-

Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus; qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus, mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo. »
  Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina gressum,
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Trojanaque turba,
Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt

juncta efficiunt : *segnis metu* et *tardet*. — 23. *Qui solus*; notissimum illud Homericum τὸ γὰρ γέρας ἐςὶ θανόντων Iliad. π, 675 et alibi. — 24. Servius : « Vitiose in media oratione *ait* positum Critici notant. » Satis indoctos illos fuisse necesse est : quum adeo frequens hæc sit verbi : *inquit*, *ait*, iteratio. Aliter Burm. rem expedit : ut nunc ad milites aut famulos se convertat. — 24, 25, 26. Egregia et in laudationibus (λόγοις ἐπιταφίοις) pro patria mortuorum frequentata oratio. Exempla hujus loci communis suppeditant orationes funebres Platonis Menexenus et Lysiæ haud uno loco. Illud proprium attexuit, quod *hanc patriam* dixit, novas sedes in Latio. — 27. *Quem non virtutis egentem* Ennii versum esse, Servius notavit. Homericum : οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.

29. *Ad limina*, in receptis castris seu nova Troja. *Ubi*, in vestibulo ex more; ἀνὰ πρόθυρον, Iliad. τ, 212. — 31. *Parrhasio Evandro*. Prosodia docet non *E-vandro* (sic enim prima brevis esset), sed *Eu-andro* pronuntiandum esse. Ita *Eu* longa est syllaba, et versus spondaicus; nisi *Eü* pronuntiare malis : quod equidem verius esse censeo. — 32. *Armiger*, ὀπάων, ut jam supra, et *comes* θεράπων. — 35. *Iliades*, matronæ Trojanæ. cf. sup. ad IX, 217. Mos autem perpetuus veteris ævi, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminæ : idem mos barbarorum ac ferorum populorum. — 36 sqq. Ad naturæ veritatem hoc, quod Æneæ ad-

Pectoribus, mœstoque inmugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore volnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrimis ita fatur obortis :
« Tene, inquit, miserande puer, quum læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas!
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam, quum me conplexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acris esse viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis

ventu renovatur luctus. Comparat Servius Statii locum VI Theb. 37 seqq. — 40. *Lenique* Oudart. *in corpore* pr. Moret. — *Levi*, pulchro, puerili : nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere. — 47. *Mitteret in magnum imperium*, ad parandum illud Trojanis; *magnum*, respectu, puto, fatorum et vaticiniorum de initiis potentis imperii, quod in Italia conditurus esset Æneas. Sollenne vero nostro poetæ, ut ex hac ipsa prædictione petat ea quæ ad amplificandam rerum tenuitatem vim habere possint; ut paullo ante : *Invidit Fortuna mihi, ne regna videres Nostra;* et v. c. IV, 267 *heu regni rerumque oblite tuarum :* ubi cf. 275. Sup. IX, 267 *Si capere Italiam sceptrisque potiri Contigerit victori.* Igitur nunc pro vulgari : mittere ad debellandos Latinos et ad novas sedes in Latio parandas. — 48. *D. in prælia* Medic. a m. sec., quod se non intelligere fatetur Heins. Sc. putavit Apronianus dictum a poeta : *gentem duram in prælia*, ut virum in pugnam acrem, pro, ad pugnam, dicimus. — 49, 50. Color sententiæ similis ap. Sophocl. Ajac. 509 sq.—50. *Forset* esse posse Serv. putabat : *Forsit* nonnulli ap. Pier., qui tamen cum Fabric. et Heins. ac Burm. satis firmat vulgatum *Fors et.* Erat quoque apud Pier. in libb. *Sors et*, sollenni errore.

51. *Nil jam cœlestibus ullis Debentem.* Animose dictum! Referendum autem ad vers. 50 *vota facit cumulatque altaria donis* atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Itaque juveni justa persolvunt Trojani, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii sal-

Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi!
Hæc mea magna fides! At non, Evandre, pudendis
Volneribus pulsum adspicies, nec sospite dirum
Optabis nato funus pater : hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule! »
  Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis, solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,

vum et incolumem esse noluere. Manifeste hoc mutuatus est poeta a Sophocle : etsi paullulum inflexit. Ibi Ajax, quum per deos obsecrasset Tecmessa, ut vitæ parceret, v. 592, 593 Ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάτοισθ', ἐγὼ θεοῖς ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι; *annon vides, nihil me debere diis, quod quidem iis præstem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis σωτῆρσι. Sic equidem loca accipio. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas jam sub deorum inferorum potestatem venit. Alia commenta Servii aliorumque Intpp. repetere nil refert. — 52. *Comitamus* pr. Moret. *comitantur* duo Burm. cum Goth. tert., inscite. *Amore* Oudart. *ab ore* a pr. m. Moret. — *Vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus.* — 54. *Hi nostri reditus. Nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur : *Hæc mea magna fides? At non pudendis* (sed pulchris, et honestis, adverso corpore; conf. Il. ν, 288 sqq.) *Vulneribus pulsum* : πληγέντα, percussum. — 56. *Passum* idem Franc. et Hamb. pr. Wakefield tentabat *fusum. Non* Ven. *ne* duo alii. *Durum* itidem duo cum Medic. Pierii. *Diro* Exc. Burm. *Sospite* volunt dictum esse pro *sospiti.* — *Sospite—nato* sc. cum infamia, turpi fuga e pugna servato : cujus dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Servii exemplo Interpp. trepidant.

59. *Deflevit*, flendo finem fecit, ut Cannegieter ad Avian. fab. pr. exemplis illustrat : quem jam Burmann. laudavit : nec tamen video, an omnino hoc ne-

Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestis, auroque ostroque rigentis,
Extulit Æneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni supremum mœstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;

cesse sit. — 66. *Obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent.

68—71. Obvia comparatio, et multis frequentata, ac variata (cf. sup. IX, 435—437), sed h. l. suavissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo pollice, florem, seu — seu —*, et qui nondum marcidus elanguit: *Cui neque—recessit:* nec tamen pristino vigore nitet: *Non jam mater.* — 73—75. Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. — *Læta laborum* (conf. ad lib. I, 441 *lætissimus umbræ*): sane quidem ad vulgare revocari potest, ut sit studiosa, quæ studio operæ tenetur; attamen cum vi dictum est: illa sibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur præclari fuisse artificii opus. Nec dicas, esse delectatam opere, quod in amantis Æneæ gratiam parabat. — 77. *Obnubit:* sc. altera veste caput velavit; videtur et hoc ad religionem pertinuisse, quum Manibus et diis inferis nunc consecratus esset Pallas. — 81. De juvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. sup. ad lib. X, 518—520. — 82. *Cæso sanguine* audacter pro cæsorum, ut ibidem: *captivo sanguine.* — *Sparsurus* aliquot Pier., inter quos Rom., tum Medic. Gud. et alii Heins. (ne addam Goth. pr.) cum vetustioribus Macrobii VI, 6. Sane *sparsuros*, quod inde ab Aldo in pr. editum, elegantius

Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora,
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus :
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet : tum mœsta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto :
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli

est : alterum tamen codicum auctoritate nititur; qua sane in his standum videtur, ubi quæritur, quid poetæ, non quid nobis arriserit. Prætulit quoque Wakef. — 83, 84. Fercula describit in triumphis gestari solita humeris : arma cæsorum truncis infixa vel perticis, cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi τροπαιοῦχοι : quali specie et nomine ipse Mars exhiberi solet. — 87. *Sternitur et ;* pro, nunc—*nunc* stratus et projectus humi ; ut solebant facere doloris impatientia animique impotentia, ut in terram projecti caput quoque pulvere fœdarent : conf. inf. dicta ad vs. 191. — 88. *Currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna usus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subjiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi ; conf. lib. X, 399 etc. — 89, 90. Homerico exemplo, Iliad. ρ, 426 sq. 437 seq. Quod Maronis ævo forte ipsa imitatione placebat : nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicæ vitæ sensibus et studiis accommodata.—91. *Nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum subticuit. — 92 seq. Comparant Iliad. ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *Versis armis* h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poeta. Saltem in Homero occurrere hoc non memini. — 96. *Nos alias hinc — vocant.* Egregie hæc ad affectus et ad rerum veritatem ; idemque cum sapientiæ præceptis conjunctissimum ; obtemperandum est naturæ in gravi casu ; est flendum, elugendum ; tum animo composito ad vitæ officia redeundum. Bene ea transtulit Si-

Fata vocant: salve æternum mihi, maxume Palla,
Æternumque vale! » Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
  Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;
Nullum cum victis certamen, et æthere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit:
« Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis, et Martis sorte peremtis
Oratis; equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum, sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti:

lius in nobilissimis illis versibus: *I decus Ausoniæ, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas: tibi gloria leto Jam parta insigni; nostros Fortuna labores Versat adhuc, casusque jubet nescire futuros.* vid. lib. X, 573 seq. Burmannus Statii versus laudat IV Theb. 600, 601, 602: *Existis casus: bella horrida nobis Atque iterum Tydeus.* —97. Iliad. ψ, 19: χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι. Nec diversa clausula Menexeni: νῦν δὲ ἤδη ὑμεῖς τε καὶ ἄλλοι πάντες κατὰ τὸν νόμον τούς τετελευτηκότας ἀπολοφυράμενοι ἄπιτε: et Orat. Periclis similiter.

100 sqq. Similis legatio Il. η, 381 sqq. Trojanorum ad Achivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usus est poeta ad illustrandum Æneæ nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Trojanis. — 101. *Velati* ἐστεμμένοι, gestantes ramos vittatos manibus. v. ad II, 249; V, 72, 366; VII, 154, 237. — 101, 102. *Veniam* sc. hanc, ut *redderet.*

110. *Pacem*, indulgentiam, concessionem.—112. *Nec veni*, pro venissem; οὐδ' ἦλθον ἄν, εἰ μή.—115. *Huic se opponere morti;* se objicere, periculum mortis subire. *Huic;* qua hi cæsi occubuerunt. At ille videri tum pote-

Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Adparat, his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris subponite civibus ignem. »
 Dixerat Æneas : olli obstupuere silentes;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert : « O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi : quærat sibi fœdera Turnus;
Quin et fatalis murorum adtollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit. »
Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique inpune Latini,

rat navi aufugisse sup. X, 665 sq.

121. *Conversi—tenebant:* pro vulgari conversos oculos. — 122. *Et crimine*, crimen pro criminatione : ut sæpe. — 124. *Armis* pro factis, rebus gestis, ut in illo Ciceronis, quod e Cat. maj. Macrob. VI, Sat. 2, laudat, *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re quam fama viderentur.* Sed, ut Maronem a Cicerone petiisse credat, nemo in animum inducat. — 126. *Justitiane — labore* Rom. et alii Pier. cum Regio; *labores* Alcuin. in Grammat. *laborem* nonnulli Heins. et Pier., horum alii etiam *Justitiam* et *laborem.* Voss. *Justitiam primum.* Quæ omnia debentur grammaticorum inscitiæ græcismi : θαυμάζειν τινὰ τινὸς (χάριν, ἕνεκα). conf. Gell. — 130, 131. Quin nos parati sumus in exstruenda urbe fatis tibi in Latio destinata ipsi operas nostras adjungere. — 133. *Pace sequestra* h. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit ejus, de quo convenitur, vel ejus arbitrio constituitur; *pax*, pactio, tutos præstabat h. l. et Latinos, et Trojanos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Iliad. ω, nec aliud quid quærendum. — 134. *Per silvas;*

Erravere jugis : ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum, Evandrique domos, et mœnia conplet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces : lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina; quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere :
Sed venit in medios : feretro Pallanta reposto

itidem, ut Iliad. η, 419. — 135 sqq. Similia sup. lib. VI, 180 sq. — 137. *Olentem cedrum*, odoratam. De hac Græcorum et Latinorum cedro, quæ ex juniperorum genere est, satis dictum sup. ad lib. VII, 13, et Ge. II, 443.

140. *Domus* Probus in Grammatica, et sic alter Hamb. Tum *replet* Rom. et reliqui Pier. Medic. a m. pr. et plerique Heins. cum binis Goth. Erf. et vett. edd. Firmat quoque Heinsius; reliquit tamen alterum, *complet*, quod legitur inde ab Ald. pr. quodque ipse præferam. Reposuit quoque nunc Wakef. — 142, 143. Sumtis facibus ardentibus prodeunt obviam Pallanti Arcades. Vix ferat aliquis Servii et aliorum nugas. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exequias facere mos erat : quod tamen in nobilium funeribus non æque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis, qui ex præliis reportabantur. — 145. Comparant Iliad. ω, 707 sqq. — 146. *Accedere* pr. Hamb. pro var. lect. *Tecto* vett. edd., sicque Goth. pr. *Tectis* primum intulisse videtur Ald. pr., idque Rom. et Medic. cum aliis tuentur. *Succedere muris* aliquot Pier., scil. ex interpretatione. — *Succedere tectis* h. l. ingredi urbem. — 147. *Incendunt clamoribus urbem*, clamores per urbem. vid. ad X, 895.

149. *Pallante* plerique Heins. et a man. pr. Medic., sicque om-

Procubuit super, atque hæret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est :
« Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti,
Cautius ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio, dextras : sors ista senectæ
Debita erat nostræ : quod si inmatura manebat
Mors natum, cæsis Volscorum millibus ante,

nes Goth. et Erf. Tumque esset vel : *super Pallante, feretro reposito;* vel : *super Pallante reposito* in *feretro. Pallanta* in Mediceo Aproniani emendatio est. conf. Jul. Sab. Sed forte fraudem fecit ignorata vocis *reposto* significatio h. l. pro deposito, posito simpliciter.—152—155. Turbata oratio dolore loquentis. Si vera est lectio, ita, ut fecimus, interpungenda, et sic explenda est : Non hoc promiseras mihi in discessu! *ut velles*, utinam voluisses, *credere te Marti*, pugnæ, periculo, *cautius!* Etiam in sqq. sententiæ abruptæ dolorem acuunt. — 156. *Primitiæ juvenis*, juvenilis virtutis, factorum. *Belli propinqui*, finitimi, ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; ut Serv. — 158. *Sanctissima conjux*, casta, ut bene Macrob. III, 3, 160. *Vivendo vici mea fata;* simpl. accipio : vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur, mihique adeo ipse supervixi, ut pater superstes essem nato! *Fata* pro morte, quam ex naturæ lege jam dudum subire debuisset, ætate adeo provecta. Servius et alii interpretes sibi ipsi laqueos mira subtilitate induunt. — 162. *Obruerent;* utinam me ipsum obruissent! — 166. *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. — 167. *Volscorum :* ut poeta omnino pro hostibus dixit : nam Rutulis et Latinis aderant Volsci,

Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto;
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte :
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,

duce Camilla; VII, 803. — 168. *Juvaret* Rom., tum Medic. Gud. a m. sec. et Ven. cum Goth. tert. Ita sensus esset hic : Quod si — juvaret saltem hoc, si non ante cecidisset filius meus, quam Teucris in Latium ductis, eorum rebus ac sedibus firmatis. Nunc *juvabit* est pro juvet, juvato; pro solatio esto.

172. Obscura est hujus versus sententia. Ratio quidem grammatica sic accipere jubet : Nihil se honori funebri, quem Trojani nato suo persolverant, addere posse. Spolia, et exuvias eorum quos Pallas interemerat, esse pro maximis decoribus. Illi, inquit, quos tua dextera, o Palla, leto *dat*, dedit, *ferunt magna tropæa* tibi, afferunt; tropæa in pompa funebri magna ducuntur eorum, qui a filio meo cæsi fuere. v. sup. 83, 84. Est alius modus, isque melior, si ita verba jungas : Troes et Tyrrheni *magna tropæa ferunt* (eorum) *quos dat*, dedit, *tua dextera leto*. Ait Evander, insignius se funus filio parare haud posse, quam hoc ipsum quod ducitur, spoliis hostium cæsorum tanquam pompa funebri ductis; quibus accessuræ fuissent Turni exuviæ, si Pallantis vires animum æquassent. — 173. Atque etiam tu esses tropæum, s. truncus armis indutus, Turne : pro, tropæum de te esset factum, si fuisset par ætas et robur Pallanti. Scilicet, quod Turnus non interemtus est a Pallante, non virtutis, sed virium in Pallante ex ætatis imbecillitate defectu factum. — 174. Est vir doctus, qui hunc versum expunctum esse malit, ut sit sententia : *cum istis tropæis etiam tuum tropæum, o Turne, hic jamdudum adstare deberet;* ut sit tacita exprobratio Trojanorum, qui vindictam de Turno nondum sumserant. Bona sententia; nisi poetæ alia placuisset. — 175. Quid vos retineo a bello prosequendo? — 177. Vitam mihi adeô invisam esse necesse est, ut eam quocunque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, caussa est *dextera tua :* seu ut fides data intelligatur, seu ut sit spes de virtute Æneæ, qua Turni cæde Pallantis mortem est ul-

Dextera caussa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides : meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus; non vitæ gaudia quæro,
Nec fas; sed nato Manis perferre sub imos. »
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarcho
Constituere pyras : huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum adcensos, cincti fulgentibus armis,

turus. Hanc dextram, inquit, hanc ultionem debes patri filioque. — 179, 180. *Tibi fortunæque hic solus locus vacat meritis :* ad meritum, ut de me mereamini. Hæc una ratio est, qua et tu mereri de me, et fortunæ ego aliquid debere possim. — 181. Dura versus oratio, *perferre* pro perferre nuntium, et quidem de Turno interemto : nam hoc nuntiaturus est senex brevi ipse subiturus loca infera. Itaque suspicor in Maronis apographo hic versum aut defuisse, aut excidisse inchoatum. Supplent alii *gaudia* sumtæ ab hoste vindictæ. Quis hoc ferat, quum *vitæ gaudia* præcesserint? Servius et ipse substituisse videtur *nuntium*. Saltem *hoc* vel *hæc* interponi post *nato : sed nato hoc Manes perferre sub imos*, sc. quæro, et sic sententia expleri poterat : *hoc*, Æneam ultum esse Turnum. Et nunc dubito, an non legerit sic Julius Sabinus : « hoc significat, caussam esse, quod patietur vitam, ut apud Manes Pallas videat cæsum Turnum. » Bona sententia! sed verba expedita volebam; ea autem expedies, admisso *hoc*. — *Sed quæro*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (hoc, de Turno sumtam esse pœnam), *Manes sub imos :* nimirum in morte; quam sibi brevi obeundam esse auguratur.

182. *Miseris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, alias generaliore epitheto, nunc proprio, ærumnosis, sc. propter hoc, quod sequitur : *referens* iis *opera atque labores*. — 184. In sqq. ritus funebres ævi heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Il. η, 420—432; ψ, pr. — 27, 110—257; ω, 777 sqq. Odyss. ω, 57. Alios auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam singulos versus comparant Intpp., qui tamen illustratione hac non indigere videntur. — 186. *Ignibus atris* propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat. — 188. Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare

Decurrere rogos; ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It cœlo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni; galeas, ensisque decoros,
Frenaque, ferventisque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clypeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Sætigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes : tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque servant
Busta; neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini

videtur. Præiverat Virgilio Apollon. I, 1059; IV, 1535. — 191. Non visum est fidem excedere hoc *humectari humum lacrimis;* inprimis si cogites immani luctu subinde in terram prostratos ejulatus moventes. conf. ad v. 87. Ex Iliad. ψ, 15 Δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν. — 192. *Clangor tubarum*. Tubas ex suo ævo adscivit Maro. — 195, 196. Alii arma, quibus ipsi mortui usi erant, in ignem conjiciunt : ea, *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia, quæ ad honorem funebrem spectant, non *felicia*, quibus illi, mortui, se defendere nequiverunt, ut Servius. — 197. *Morti* tanquam deæ. Sic Servius quoque, qui laudat similia loca Statii IV Theb. 528; Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc : alias Orco, vel Manibus et Inferis victimæ hæ mactari solent. — 202. *Stellis ardentibus* omnes codd. Heins. præter Montalb., et pro div. lect. tert. Moret.; item Goth. sec. et tert., qui *fulgentibus* exhibent. Pierius nil monet : nec videtur is aliter scriptum in libb. invenisse quam *ardentibus :* sic etiam omnes vett. edd., quantum video : nec alterum prius occurrit quam in ed. Ald. tert. Hoc Heins. retinuit, *fulgentibus*, ut poeta variet versum, qui idem repetitur a poeta sup. IV, 482. — Usque ad auroram : ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem cœlum circumagatur ab occidente versus orientem. Rem ipsam eodem modo expositam vides Iliad. ψ. 154, 226 seq.; ω, 788 seq. Interdiu struitur rogus : nec accenditur nisi vesperi : ardet per noctem. Altero die, vel tertio,

Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cetera, confusæque ingentem cædis acervum
Nec numero, nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris conlucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem, et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
  Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
Præcipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum, Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;

ut h. l. v. 210, ubi rogi refrixerant, legebantur cineres.

204, 205. De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione, modo humatione in usum recepta: quam ipsa silvarum copia, vel inopia suadere debuit. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *Avecta tollunt*, ornate, avehunt: scil. sublatos in currum. *Urbi*, Laurento. — 207. *Cædis;* cæsorum. — 208. *Nec* cum *numero*, non numero inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset. — 210 sq. v. modo ad v. 201. *Ruebant*, de cineribus eruebant, pro legebant. *Focus* audacter de pyra.— 212. *Tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

213. Impeditus locus: unde mendo laborare versum monuit Markland. ad Stat. Silv. V præf. Et sane *in tectis—urbe Latini* scabra videtur esse oratio: cui variis modis poterat occurri. Ipse Burmann. conjic. *in tristi p.* vel *in tectis et divitis*. Deest in Erf. *et tectis* Franc. Potest tamen locus aliquanto juvari distinctione, et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in urbe: dicendum erat in tectis h. domibus urbis; hoc sic extulit: *in tectis, præ. urbe Latini.* — *In tectis*, per appositum, *urbe Latini;* pro in tectis, domibus urbis Latini. — 215 sqq. Enumeratio miserationi apta, et omnibus poetis frequentata. Exempla vel Cerda dabit.—218. *Armis—ferro* ad otiosam orationem refert et acute conjicit *animis* Jac. Bryant; ut sæpe *animis* apud nostrum, ut

Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce, super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt : nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum

VIII 256; XI, 438. Recepit quoque hoc Wakef. Jungi quoque *animis* et *armis*, ut XII, 788; XI, 291. — 219. *Primos honores*, ut præferatur in Laviniæ matrimonio, cumque ea in regni successione. — 220, 221. Conf. quæ supra ex Ænea audierat Drances v. 115 sqq. — 222—224. Contra etiam multæ sententiæ diversæ erant pro Turno : eumque et regina Amata, quæ ei studebat, et fama magnarum rerum gestarum sustentabat. *Obumbrat* eum, tuetur, defendit, ut Serv.

225 seqq. Insuper, super hæc omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide supra librum VIII, 9 sqq. — 230. *A rege* Rom. Parrhas. Dorvill. *Pacem — petendum* agnoscunt Grammatici Servius, Donatus ad Terent. Rufinian., de Schem. Lex. p. 256 et al., ex codd. nulli præter Moret. pr. Voss. pr. Menag. pr. Leid. et Goth. pr. Quum itaque codicum auctoritas desit, facile quis a grammatico acumine hoc profectum odoretur. Molesta quoque oratio, quum præcesserit : *arma quærenda*, non *quærendum*. Itaque Burm. iterum expulit illatum ab Heinsio *petendum*. Potest tamen poeta variare voluisse orationem. Ita sensisse videtur præstantiss. Ruhnken. ad Rufinian. l. l. et repetiit hoc Wakef. — 232, 233. *Ira deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subjicitur : *tumuli ante ora recentes*) *admonet, numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Æneam fatalem* : fa-

Imperio adcitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis : sedet in mediis et maxumus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo; tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit :
« Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnis;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.

tis ei sedem in Latio esse destinatam. — 235. Comparant locum de simili concilio Iliad. β, 51 sqq. et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Iliad. ζ, 667 sqq. *Imperio accitos*, quum iis imperatum esset, ut venirent. — 237. *Primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant : *sceptris* pro sceptro Latini.

243. *Diomedem* edd. vett. pleræque et Ald. sec. cum tert. et cett. et pars codd., at Medic. cum aliis *Diomeden*, quod metrum corrumpit. *Diomede*, quod Ald. pr. habet, et jam ant. edd. ut Ven. 1486, in plerisque suis exstare vidit Pier. (inter quos tamen Rom. non fuit, in quo *Diomeden* est), sicque Mentel. pr. et Rottend. sec. cum Servio et Macrob. V, 17, ut sit Græca forma : Διομήδεα, Διομήδη. — *Argiva castra* pro urbe, Argyrippa, ut toties novam Trojam Trojanorum castra dicta vidimus. — 245. *Contigimus manum* ad dextram datam refer, ut supra, VIII, 124 in accessu ad Evandrum. *Ilia tellus*, Ilium urbs, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poetis permutantur ut mox v. 246 *patriæ cognomine gentis* h. urbis. Argos Hippium in Peloponneso designat, cujus nomine novam in Apulia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, tandemque hinc Arpi, *patriam* autem gentem, seu urbem Argos appellat poeta improprie; fuit enim Diomedes Ætolus; sed Adrasti filia, Ægialea, ducta in regno Argivorum successerat.—247. *Victor*, armis quum Dauno adversus Messapios junctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. vid. Antonin. Liberalis Met. c. 37. *Gargani Iapygis*, Iapyx, pro Iapygius,

Postquam introgressi, et coram data copia fandi :
Munera præferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quæ caussa adtraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore :
« O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros, infanda per orbem
Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus! scit triste Minervæ

ut tot alia. Etiam in Ovidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiæ nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *Arvis Gargani;* paullo latius, in tractu terrarum, quæ ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertingunt.

252, 253. *Saturnia regna;* quibus olim regnavit Saturnus; et hoc respectu *fortunatæ. Antiqui Ausonii;* ab Ausonibus enim oriundi, et ipsi Ausonum pars, Latini. *Ausonios* autem (populos, viros) dixit ut poeta, pro Ausonibus. — 254. *Lacessere bella :* ut, movere bellum; monitum jam supra ad X, 10. *Ignota,* pro bello dubii et incerti exitus. — 256, 257. Ne memorem, ut omittam, ea, quæ urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt : quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille,* cum exsecratione. *Premat* sc. mersos. Similiter sup. I, 100, *ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum galeasque et fortia corpora torquet;* ubi jam laudatus est locus, quem respexit poeta, Iliad. μ, v. 22 sq. adde Odyss. γ, 107 — 117. — 258. *Supplicia et pœnas;* atrocibus vocabulis utitur, pro malis et ærumnis, quasi hæ pro pœna excisi Ilii fuerint; et ante *violavimus* dixerat, tanquam in sacrilegio. — 259. Servius laudat Pacuvii illud : *Si Priamus adesset, et ipse ejus commisereresceret.* Vides, qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit! Color alioqui orationis multis frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ovidius XIV Met. 474, ubi totum hunc locum ante oculos habet : *Græcia tum potuit Priamo quoque flenda videri.* Et ipse Maro sup. II, 6, 7 : *Quis talia fando Temperet a lacrimis! Triste Minervæ sidus.* Ineptit Servius aut quisquis ejus nomen mentitur, quando arietem et manubias Minervales, hoc est fulmina, memo-

Sidus, et Euboicæ cautes, ultorque Caphereus.
Militia ex illa diversum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exsulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulixes.

rat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Græcorum elata accipit *sidus Minervæ :* non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disjecta est, Minervæ ira (conf. sup. lib. II, 163 sq.) fuit concitata. v. Od. α, 326, 327; inprimis γ, 134, 135 sq. conf. sup. Æn. I, 39 sq. Seneca Agam. 528 sq. — 260. Nihil igitur magis in promptu, quam tempestatem a Minerva commotam *sidus Minervæ* appellare, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11 *Caphereus prominet in Hellespontum, ubi post Ilii excidium Argivam classem vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achivorum navigatio, quippe æstate facta : verum sub etesiarum aquilonum ortum. *Ultorque Caphereus;* promontorium Eubœæ versus orientem, ὁ Καφηρεύς propter latentia sub unda saxa et vortices, marisque æstum, inprimis propter naufragia Græcorum a Troja redeuntium, infame. *Ultor* omnino ornat, tanquam calamitosum saxum; nisi malis ad Ajacis naufragium referre, quo Minerva eum ulta est. Res ipsa sæpe a poetis in memoriam revocatur. v. Propert. IV, 1, 114 sq. Multa congessit Lennep. ad Phalar. Epist. p. 49 sqq.

261. *Abacti* plerique codd. et vett. edd. idque tuetur Pier. *abactis* Parrhas. At *adacti*, quod inde ab Ald. pr. editum, Medic. cum aliis nonnullis, unde retraxit Heins., quum in vulgg. edd. venisset *abacti* ex ed. Commelin. Omisso *ad* Mentel. pr. *diversum litus adacti*, quod ornat Heins. — 262. In sequentibus noli nimis subtiliter quærere, unde Diomedes in litus Calabriæ ejectus hæc omnia resciscere potuerit. Poetæ licet hæc sumere ac ponere. Etsi fatendum est, apud Homerum, Nestorem et Menelaum cautius pauca eloqui, quum de fatis redeuntium quæsivisset Telemachus. *Atrides* Menelaus : de cujus erroribus v. Odyss. δ, 81 seqq. 351 sqq. *Ad usque Protei columnas;* notavit paullo audacius poeta pro finibus Ægypti; nam Proteus ad Pharum insulam agebat, ut ex Odyss. l. c. 351—354 satis constat : sed, ut majore animum phantasmate perculteret, *columnas* dixit *Protei*, ut extremas terræ plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *Exsulat :* simpl. errat. Male aliter

Regna Neoptolemi referam, versosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivum
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit : devictam Asiam subsedit adulter.

Serv. Cerda.—264. *Regna Neoptolemi.* Novum regnum Pyrrhi in Epiro v. sup. III, 296—319. *Versos Penates Idomenei,* eversam domum et regnum. vid. sup. lib. III, 121 sqq. — 265. *Libycone habitantes litore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini. Sed Maro habere hoc potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus, quæ Achivorum a Troja redeuntium casus narrabant; e quibus Augias Trœzenius fuit, cujus Νόστοι libris V Cyclicis sunt annumerati. Argumentum eorum e Procli Chrestomathia nuper vulgatum in *Bibl. der alt. Litt. und Kunst,* inter Inedd. p. 40 : nihil tamen de his et aliis memorat, ne de Diomede quidem; ut aut argumentum mancum esse, aut ab Augia non omnium Achivorum reditus narratos fuisse necesse sit. Certe Ajacis Oilei comites Locros delatos in litora Africæ, in his locis consedisse tradere olim debuerunt nonnulli, quos poeta h. l. sequitur. Variæ in Servianis partes Africæ a variis memorantur, sed incerta fide, confusis quoque Locris; nec enim Ozolæ (male Ozòli) et Epizephyrii; sed *Opuntii* erant memorandi ex Il. β, 531 sq. Alii ex Locris his in Bruttiis consederant. vid. sup. lib. III, 399. conf. ibi Serv. — 266—268. De Agamemnone, qui Clytemnestræ et Ægisthi insidiis periit. — 267. *Conjugis* (*infandum*) Macrob. IV, 4. Exempla nemo facile desideret : sed dabit plena manu Burmann. ad Antholog. Lat. p. 196, sicque placebat legere Ge. Fabricio : qui tamen mox vidit, expressum esse Homericum : οὐλομένης ἀλόχοιο. *Inter lim.* aliquot Heinsii, qui id receperat iterum ejectum tacite a Burm. *lumina* Zulich. cum Goth. tert., non adeo male. — *Prima intra limina*, puto dictum, pro, in primo statim limine, hoc est primo ædium ingressu, quum vix domum intrasset. Servius : in ipso limine imperii, id est, in litore : quod non placet. Sed nec ad locum ædium referre licet, ut in atrio occisus sit : etsi convivia in celebriore ædium loco habebantur, inter quæ cæsus ille fuit. v. Odyss. λ, 408 seqq. — 268. *Procubuit : d.* vett. edd. Macrobii IV Sat. 3. *Devictam Asiam subsedit* præclare Menag. alter et a m. pr. Medic. et Gud.; nam ab altera manu *possedit* interpolatum est, uti etiam Rom. *devictam Asiam possedit*, habebat. Sed *devictam Asiam subsedit* etiam Arusianus Messius agnoscit : *et subsidere* de insidiis elegans vocabulum. — Victo-

Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Conjugium optatum, et pulchram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves, heu dira meorum
Supplicia! et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, quum ferro cœlestia corpora demens
Adpetii, et Veneris violavi volnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas:
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini, lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Ænean: stetimus tela aspera contra,

rem Trojæ insidiis excepit adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis, ex quibus aliquis ex improviso adoritur, invadit et intercipit rem. — 269, 270. *Invidisse deos* sc. an referam? *P. Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, et ubi uxor degebat, unde copias eduxerat, non Ætoliam, unde genus ducebat: inprimis cum sup. v. 243 *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Odyss. γ, 180, 181, 182 reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ovidius, quem hæc ante oculos habuisse jam supra monuimus, lib. XIV Met. 470,.... *patriis sed rursus ab Argis Pellor.*

271—274. Aves Diomedeæ, certum avium genus in insulis Diomedeis litori Apuliæ, contra montem Garganum, objectis frequens, nunc *Artenas* appellant. — 272. *Admissis.... pennis* alios legere Servio notatum, sicque, nec ineleganter, aliquot Pier. et pro div. lect. Leid., quod, tanquam elegantius (ut sit pro, *alis concitatis*) reposuerat Heinsius, tacens iterum ejecit Burm. Videtur tamen nec ipse improbare, et laudat pro eo Guellium et Davisium ad Cæs. I. B. G. 22. Narrat quoque Schottum II Obss. 49 maluisse *amissis pennis* pro emissis. *Admissi* Goth. pr. *admisi* Ven. Sed librorum auctoritas tuetur *socii amissi:* sic Rom. Medic. et ceteri: etsi ad aures minus gratum. — 275. *Speranda,* metuenda, ut toties, vel simpl. cogitatione præcipienda, exspectanda. Sup. Æn. IV, 419 *hunc ego si potui tantum sperare dolorem.* — 276, 277. Ingeniose hæc repetiit ex Iliad. ε, 330 sqq. cf. sup. Æn. X, 29; adde Ovid. XIV Met. 477, 478. — 282, 283. Congressi Diomedes

Contulimusque manus : experto credite, quantus
In clypeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graium
Hæsit, et in decumum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis;
Hic pietate prior : coeant in fœdera dextræ,
Qua datur; ast, armis concurrant arma, cavete. »
« Et responsa simul quæ sint, rex optume, regis
Audisti, et quæ sit magno sententia bello. »

et Æneas singulari certamine; sed in pugna hoc sæpius factum supponere et fingere licet poetæ. — 283, 284. *Quantus in clypeum assurgat.* De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus : *assurgere*, vel *insurgere*, erigi, *in ictum*, *in hastam*, *in ensem* (ἐφύπερθεν ἀερθεὶς, ut Odyss. ι, 383); at h. l. *in clypeum*, quia elato in altum clypeo hastam vibrat; namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet. Nil expediunt Servius et Cerda. — 285. Color idem, qui in pulcherrimis verss. Iliad. β, 371 — 374. — 287. *Dardanus* pro Dardanius : ut sup. IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Trojanis; utrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. III, 106 Δαρδάνων; et Iliad. β, 701 Δάρδανος ἀνήρ. — 288. *Quicquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est :* quæ mora excidii facta. — *Certatum est* Apronianus emendarat in Mediceo, perperam. *Cessatum est*, inquit Heins., optime exprimit tarditatem belli. Apud Senecam patrem Suasor. II, p. 23 quum laudatus esset Abroni Silonis versus : *belli mora concidit Hector*, subjiciuntur hæc : *notate præ ceteris, quanto decentius Virgilius dixerit hoc, quod valde erat celebre :* Quicquid apud — victoria Graium hæsit. *Messala aiebat, hic Virgilium debuisse desinere : quod sequitur :* et in *decumum vestigia rettulit* annum, *explementum esse. Mæcenas hoc etiam priori comparabat.* Assentiendum arbitror Messalæ. — *Hæsit*, retardata est. subsitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, eoque dubia et incerta fuit Hectoris et Æneæ opera : hos autem Trojanorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit Iliad. ρ, 513. cf. Iliad. ε, 467, 468. — 295. *Quæ sit magno sententia bello.*

Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor : ceu, saxa morantur
Quum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Præfatus divos, solio rex infit ab alto :
« Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, quum muros adsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem, si quam adscitis Ætolum habuistis in armis,
Ponite : spes sibi quisque; sed hæc, quam angusta, videtis.

Bello paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro, de bello.

296 sqq. Sollennis hæc comparatio : præeunte Homero Iliad. β, 144 sqq., ubi non minus est ornata ; sed Maro phantasma variavit : pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat sup. lib. X, 96—99. *Clauso gurgite*, præcluso aquarum cursu saxorum objectione. — 300. *Pacati* Vratisl. et pro div. lect. pr. Hamb. cum Goth. tert. *Trepida* Zulich. *rabida* aliquot. Pier. et Goth. sec. Sed *ora trepida* sunt trepidantium. *Quierant* Roman. — 301. *Præfatus divos*, præclare, more antiquo (cf. Serv.) etiam a Romanis servato, in Senatu et Comitiorum habendorum caussa factis verbis.

302. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunæ dejectus pacem cum Ænea suadet ineundam. *Statuisse*, pro deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, quum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, sup. Æn. VII, 591 sq. — 304. *Quum muros adsidet hostis.* Facile intelligitur, rhetorico more hoc dici factum, quod minantur Trojani facere. — 305. *Gente* deorum, σὺν παισὶ θεῶν, sc. Ænea. — 307. Vocant huc Homericum μάχης ἀκόρητοι Iliad. ν, 639; υ, 117. — *Possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. pro non possunt sibi temperare, ne rebellent. — 309. Nunc unumquemque in se omnem spem repositam habere necesse est : non alienam opem exspectare. Pergit inde : sed hæc ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua videtis. Nam reliqua omnia, quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est; h. oculis manibusque tenetis, tanquam

Cetera qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras;
Nec quemquam incuso : potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti
Expediam, et paucis, animos adhibete, docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.

quod certissimum est : græce, πρόχειρόν ἐστι. — 310. *Cetera;* bene Servius : absolute dixit, id est : exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt inf. v. 419, 420 Turni verba : *opes, intacta juventus, auxilia.* — 312. *Quæ plurima* h. quanta maxima; ὅση πλείστη. — 313. *Corpore regni,* pro viribus, copiis. Inf. XII, 835 *commixti corpore tanto Subsident Teucri.*

316 — 321. Sententiam poetæ ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Trojanis agrum ad Tiberim, quem his notis designat : *est antiquus ager mihi,* h. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum,* non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat, et late versus orientale Tiberis litus procedit *usque ad Sicanorum fines,* quos versus Romam a poeta poni credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur, partim pascebatur : verss. 318, 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi, nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quandoquidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Servius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Usentem fl. in Volscis hæc referebat; etsi, quod miror, Cluverius Donati sententiam amplexus est, Ital. Ant. p. 789. Habuit autem poeta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonis, qui, ut apud Servium legitur, in Originibus narraverat, Trojanos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Trojana, jugerum DCC. Domitius lib. I historiæ suæ D jugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12, quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus cap. 8. Sta-

Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios finis, aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro,
Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris conplere valent; jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant, et fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantis, aurique eborisque talenta,

diorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum, quaquaversus patentem, per fœdus cum Latino pactum cessisse Trojanis memoraverant alii apud Dionys. I, 59. At apud Appian. lib. I, pr. Faunus Martis f. cum filia Lavinia Æneæ CCCC stadiorum agrum in circuitu dat: καὶ δίδωσι γῆν ἐκ περιόδου σταδίων τετρακοσίων, quæ utique verior lectio est, quam τριῶν. Me de jugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, ut constaret, fuisse famam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro. Quo tandem Latinus ait *sibi esse agrum* vs. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata agri portio, τέμενος, ut vel ex Homero notum Iliad. μ, 313.

324. *Aliam gentem;* iterum pro terra. — 325. *Poscuntque* sec. Moret. et Bigot., idque jam Heinsio placuit, etiam Waddelio et Cuninghamo: et valde utique arridet. Languet enim alterum, *possunt*, si vel maxime ad fata revoces: si per fata facere liceat, ut Servius voluit. Adde, quod *possunt* paullo insolentius positum ante jam occurrebat v. 307 *nec victi possunt absistere ferro.* — 327. *Complere* proprium vocabulum de sociis et copiis navalibus; ut πλήρωμα. Serv. — 329. *Navalia,* res navales, ceram, funes, vela et alia hujusmodi, Servius: nam *materiem* jam memoraverat. *Manus,* operas; male aliter alii. — 331. *Prima de gente,* primis de gentibus, ex nobilitate. — 332. *Pacis ramos;* v. sup. 101. — 333. *Auri talenta* et *eboris sellam:* videri debet implicita inter se collocasse; chiasmum grammatici vocant, si modo Ma-

Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis. »
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens: genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
« Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.

ro hoc voluit. — 334. Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, adeoque h. l. recte et apud Latinos.

335. *Fessas res* jam Æn. lib. III, 145 vidimus, debilitatas, infirmas, viribus regni exhaustis.

336. In toto versu nitorem desidero: *idem infensus, quem.* Servius: Drances *idem*, videlicet, qui supra apud Æneam egerat. Hoc facere impedit oppositum *infensus.* Mollior, puto, exiret oratio, si sic scriptum esset: *Tum Drances, idem, infensum quem gloria Turni — agitabat.* Ex libris nil notatum video. — Male ingeniosi nonnulli in Drance Ciceronem, ut in Turno M. Antonium quæsivere; Ursinus in Drance Polydamantem Iliad. μ, 210 sqq. Macrobius V, 2 Achillem: utrumque nimis sedulo. Diceret saltem aliquid, qui Thersiten ex Iliad. β, 212 sqq. ante oculos fuisse contenderet, sed turpitudine et probro, quo ibi flagrat, liberatum. Etiam is ἔχθιστος Ἀχιλῆϊ, ut hic *infensus; lingua melior,* fortior, quam manu. At *largus opum* alienum ab hoc loco videri potest, sive dives sit, sive liberalis. In verbis Turni, quibus respondet, est v. 378 *Larga.... copia fandi.* — 338. *Linguæ melior* legisse videri potest Servius: nam laudatur ab eo non modo vs. 441 lib. I *lætissimus umbra*, ubi *umbræ* eum legisse probabile fit; sed et Sallustii II Hist. *fructuum pabulique lætus ager.* Atque sic emendabat quoque Marklandus in Epistola critica pag. 121, et Cuninghamus Silii simile dictum: *fati melior* lib. V, 333, advocat. — 340, 341. Poetam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Julius tamen Sabinus, nescio unde, hæc annotavit: « filius sororis Latini, patre rustico. »

342. *Onerat*, docte pro auget, accumulat odia in eum. — 345. *Quid fortuna petat* Medic. Gud. a m. sec. et multi alii ap.

Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum, moresque sinistros,
Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur;
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu; dum Troïa tentat
Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optume regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero, dignisque hymenæis
Des, pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso.
Cedat; jus proprium regi patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula civis
Projicis, o Latio caput horum et caussa malorum?

Heins. et Burm. cum Goth. tert. Altera lectio vett. edd. obsidet, et merito præfertur : *ferat* est postulet, ejusque interpretatio, *petat*, ut Burm. quoque censet. — *Mussant*, cunctantur, non audent dicere. — 346. *Flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem, et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros. Ob auspicium ;* auspicia et ductus belli. — 350. *Consedisse luctu*, in luctum esse demersam, ut bene Servius, scil. ut συνιζάνειν. Sup. Æn. II, 624 *considere in ignes Ilium ;* item Æn. IX, 145 *mœnia Trojæ considere in ignes.* Saltem *considere luctu* dictum erit ut collabi, concidere, jacere, calamitate, dolore. Nimis tenue est, quod alii volunt : totam urbem sedere lugentem. — 351. *Fugæ fidens ;* respicit sup. lib. X, 665 seq. *Et cœlum territat armis ;* tanquam qui provocat. Servius observat hoc nimis tumidum esse, nec, nisi e Drancis persona dictum, gravitati Virgilii convenire. conf. ad X, 548.

352. *Unum etiam. Etiam* h. l. pro *adhuc* esse, Servius vult : ut Terentius passim. *Dici*, destinari, promitti.—356. *Das* pr. Moret. *Hanc* deest Ven. *huic* Franc. *F. firmes*, quod longe melius, habent Rom. et alii Pier. Medic. a m. sec. cum aliis multis Heins. et Burm., item Goth. sec. *Finges* sec. Rottend. a m. pr. — 357. Quod si, quoniam hoc facias, Turni metu teneris. — 359. Invidiose : *regi* Latino *patriæque*, populo Latinorum, *remittat jus proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint eam matrimonio jungere

Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne; simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en, supplex venio : miserere tuorum;
Pone animos, et pulsus abi; sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turnò contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis; et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Màrtis habes, illum adspice contra
Qui vocat. »
  Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces :

cui velint. — 363. *Pacis pignus*, Laviniæ conjugium cum Ænea. — 364. *Invisum :* haud dubie pro, inimicum, active. — 366. *Pulsus abi;* referebam ad superiora de Lavinia et putabam esse : patere te repulsam ferre. Hærebam, an, quod faciunt alii, compararem infra v. 392, *Pulsus ego?* ut adeo sit : pugna victum te fatere, ac cede. Atque in hoc concedam et ipse viro docto monenti. — 369. *Dotalis regia :* dotale regnum. Sic et alibi. — 372. Expressit vulgare Græcorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος : quasi tam viles habiti, ut projiciantur vel insepulti : minus bene Serv. et alii aliter. — 373. *Sternemur* Donatus et Pierii Mediceus, tum pars Heinsianorum, cum ed. pr. Burman.; sed vetustiores omnes tuentur id, quod inde ab Aldd. editur, *Sternamur.* Tum *etiam tu* editum ante Heinsium; sicque Servius legit, et explicat *eia*, nam est hortantis adverbium hoc loco. — 374. *Martis*, patriæ virtutis. *Aspice contra.* Homer. ἄντα, ἄντην, ut ἄντην εἰσιδέειν Iliad. τ, 15.

376. Ad verba comparant Il. α, 188, et sup. lib. VII, 445, et ad vs. 378 Iliad. β, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, sæculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declaravit Maro. Nec quicquam in Græcis, multo minus in Homero, reperiri arbitror, quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, forte et alios tragicos, qui in rhetoricis his dialogis ad dramati-

« Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi,
Tum quum bella manus poscunt, patribusque vocatis
Primus ades; sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis
Insignis agros : possit quid vivida virtus
Experiare licet; nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis : circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua, pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit

eam formam compositis præiverunt. — 380. Sed nunc non tempus est orationi in curia faciendæ. — 381, 382. Magna loqueris, dum intra mœnia tutus ab hoste lates, necdum, murorum oppugnatione facta, fossæ sanguine cæsorum implentur. — 382. *Agger mœrorum :* scripturam recepit e codd. Heins. conf. sup. ad lib. X, 24 et 144. Editum vulgo : *murorum*, quod Roman. tuetur. Porro *fossas* apud Priscian. lib. VIII legi Pierio observatum. At v. sup. ad X, 24. Illud vero multo minus probandum, quod Canterus VI Nov. Lec. 8 conjecit, et a Cerda repositum video : *et inundant s. f.*, postulante, ut ait, sententia; a qua utique aberravit. Nam est : Magna loqueris, dum adhuc muri ab hoste te tutantur et fossas nondum sanguis inundat, h. e. urbs nondum oppugnatur; quod exquisitius altero modo extulit : *nec inundant sanguine fossæ :* ut *inundant* absolute sit dictum. *Nec* supplendum ex antec. *dum*, ut sit *necdum*. — 383. Quum itaque muris adhuc hostis distineatur. *Proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα; quæ quum ita sint. — 384. *Quando*, pro quandoquidem. — 389—391. Comparant Il. α, 226, 227. — *Imus.* Quin imus; age eamus adversus hostem! — 391. *Nequicquam armis terrebimus hostem* suppleverat Medic. a m. pr. *nunquamne sines fallacia verba* Leid. — 393—395. Omnia in majus aucta. Arcadas dixit, quum de uno duce Evandro cogitaret. Ante

Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere sæptus.
Nulla salus bello! Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis; proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt;
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas:
Vel quum se pavidum contra mea jurgia fingit

oculos esse potuit locus Iliad. θ, 153—156. — 395. *Proc. deos* Goth. pr. *Exhaustos* Oudart. et pr. Hamb. pro var. lect. *exustos* Goth. tert. *Arcades* cum eodem Dorvill. — 396. Cf. sup. IX, 672 sq.

399. Pergit in refellendis Drancis verbis; et nunc ad vers. 362 « *Nulla salus bello* » *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Æneæ et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. ϐ, 178, 179.—400. Perge itaque, quod facis, metum de Trojanis ingravare, etc. *Gentis bis victæ*, ab Hercule primum (conf. supra IX, 599 *Bis capti Phryges*. Jam VII, 295 *Num capti potuere capi*. Et II, 642 *Satis una superque Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi* Anchises in excidio Trojæ per Achivos altero.); contra deprimere res Latinorum. — 403—405. Ῥητορικῶς hæc vel maxime, plus forte quam in poeta epico feras. Auget scilicet per ironiam quod Diomedes belli societatem detrectaverat; erat is inter Græcorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Larissæus Achilles*. v. sup. ad lib. Æn. II, 397. — 405. *Amnis et Hadriacas* — h. et terrorem, quo Diomedes, audito Æneæ nomine, percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id, quod populis, vel regibus proprium est, terris, tandem et fluviis, tribuere, notum est: itaque hoc loco terror ad fluvium Aufidum translatus, phantasmate poetico. — 406. Locus Quintil. IX, 3, 14 est: *Alia commendatio vetustatis est* (de schematibus loquitur), *cujus amator unice Virgilius fuit: Vel cum se pavidum*. — Quum non appareat, quo in verbo archaismus lateat, Heins. post Matium suspicatur scriptum fuisse *contra mis*, quod veteres pro *mei*. Alis

Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac, absiste moveri,
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
» Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum :
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam o! si solitæ quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.

est Gesneri ad e. l. sententia, excidisse aliquid in Quintiliano; idem tamen putat esse in usu voculæ *vel* vetustatem quærendam : quum sit pro *etiam*, *adeo*. — *Vel quum se*. Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis mutata quoque persona pro : quum tu etiam fingis te. Sollenne fuisset; *Quid? quod etiam*.—*Vel* refer ad 401, *Ne cessa turbare metu* fingendo. — 407. *Acervat* passim scribitur ex more superiorum sæculorum. — *Artificis scelus* pro, artifex. *Jurgia* sunt minæ vers. 348, et criminationes exacerbat simulato pavore. Noli tamen timere.

410 sqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audet palam dicere : melius esse interire, quam pacem rogare, ut bene observavit Servius. *Tam deserti*; propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Servius. — 414. *Reddemus* Zulich. a m. pr. *Inertis* recepit Heins. e Rom. aliisque Pier. suisque melioribus, quoniam videbat nervosius esse et plus artificii præ se ferre, quam vulgatum *inermes*, quod Servius quoque habet. cf. sup. ad X, 595, ubi eadem varietas, et inf. v. 672. — 415. Non puto male aliquis aposiopesin statueret, et distingueret : *Quamquam o! si solitæ quicquam virtutis adesset* — (scilic. quisquamne sustineret hoc facere?) Tum pergit : *Ille mihi*. Sic sup. V, v. 195 : *Quamquam o! — sed superent, quibus hoc, Fortuna, dedisti*. — 415—418. Seu turbavit affectus, seu calliditas inflexit orationem, quæ sic procedere debebat : quamquam, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. debebamus mortem præferre tali dedecori.) Hoc alterum transtulit ad se : *Ille mihi ante alios fortun*. Est autem *fortunatus laborum* (ut *lætus labo-*

Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ, populique supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, suntque illis sua funera, parque per omnis
Tempestas : cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variique labor mutabilis ævi
Rettulit in melius; multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus Fortuna locavit.

rum sup. vers. 73), felix in malis suis et calamitatibus. — *Humum ore momordit :* Homeric. —419, 420. Respicit Latini verba supra 309—311. *Urbes Italæ*, iterum respectu Diomedis, tanquam Græci et exteri hominis. *Supersunt*, superabundant, Servius, quod Burm. adstruit. — 421. *Gloria* pro victoria, ut κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos Il. ρ, 361—363, et ad v. 425 laudatur tritum illud : νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Iliad. χ, 339. Sententiam autem tritissimam, tamen habuit, quomodo verbis ornaret : *Multa dies—Fortuna locavit.* Enniani versus sunt apud Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maroni ille putat : *Multa dies in bello conficit unus; Et multæ rursus fortunæ forte recumbunt. Haudquaquam quemquam semper fortuna sequuta est.* In Marone *labor ævi* pro ævo simpliciter cum notione ærumnæ, quæ in ævo toleratur, adjecta; die et ævo, h. e. temporis vicissitudine multæ res mortalium in melius mutantur. Ad ornatum spectant adjuncta : *ævum varium*, temporis decursus in quo fortuna varia jactamur. — 424. *Deficimur* Montalb. eleganter; judice Heinsio, quem v. ad Ovid. Epp. V, 150. —425. *Variusque labor*, quod Macrob. et Nonius agnoscunt, quodque Brunckius retraxit, ante Heins. legebatur, qui Rom. Medic. et ceteros meliores codd. sequutus est : et recte, primo, quod verborum et epithetorum collocatio inde exit poetica : *varii labor mutabilis ævi;* quum *varius labor mutabilis ævi* minus doctum sit; tum, quod dictum est hoc ipsum elegantius : *varii labor mutabilis ævi :* ut sit *ævum varium*, quo varia fortuna jactamur. *Labor mutabilis* h. mutatio laboris, ærumnæ. — *Labor* πόνος, ærumna, *mutabilis*, in meliorem fortunam mutari solita, *alterna* potest esse dicta ipsa Fortuna; nisi malis : *alterna* (κατὰ) *lusit et rursus in solido locavit*, in firmo, tuto, ἐν τῷ σταθερῷ, antea in lubrico labantes. — 427. *Ludere*, præter exspectationem aliquid inferendo, mutando : plerumque in deterius; h. l. in melius. *In*

Non erit auxilio nobis Ætolus, et Arpi :
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio, et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto,
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra, vel magnum præstet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet : vobis animam hanc, soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi : solum Æneas vocat; et vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat. »

solido, in integrum, in incolumem statum, restituit.

428, 429. Comparant Homericum παρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι, Οἵ κέ με τιμήσουσι. *Ætolus et Arpi:* sup. 239 sq. *Messapus*, de quo lib. VII, 691 sqq. et alibi. *Tolumnius* cf. inf. XII, 258. *Felix* autem h. potens, florens opibus, videtur infelicitatem Diomedis respicere. — 430. *Non* edd. nonnullæ. *Nec tarda* tanquam elegantius recepit secundum Ge. Fabricium Heinsius ex Servii auctoritate : cui Ven. et pro var. lect. Menag. accedebant : cum Goth. sec. Ceteri codd. omnes tuentur vulgatam : *nec parva*. *Nec tanta* Exc. Burm. *Sequentur* Bigot. — Et parata erit gloria ipsis Latinis. — 432. De Camilla lib. VII, ad f. — 433. *Florentes ære*, fulgentes v. sup. Æn. VII, 804. *Tantumque bonis communibus obsto :* et in tantum obsum commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa resp. Sic Servius, et v. 437 *tanta pro spe*, ut solus dicar servasse remp. — 443, 444. Sententiæ forte nimis acutæ ad nostrum sensum. Tres habet Servius interpretationes, quarum nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Ænea vult congredi Turnus, etiam ea de caussa, ne cum Drance quicquam sive secundæ, sive adversæ rei communicet, utque is et a calamitate, et a felicitate successus absit. Et *vocet* Æneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam. *Nec Dran-*

Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes; castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus inplet :
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque volgi
Pectora, et adrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juventus;
Flent mœsti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras :
Haud secus, atque alto in luco quum forte catervæ
Consedere avium, piscosove amne Padusæ

ces potius morte luat sua, occidat communi clade, *si hæc ira deorum est* (h. si eventus erit belli hujus infaustus), nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut αἴρεσθαι κῦδος).

Cum sollertia et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non prævisum; partim instruxit et præparavit inde a v. 434 sq. pugnam inter Æneam et Turnum, in qua narrationis et carminis tela olim erit detexenda. Ad 445 et 446 comparari solent vss. 304, 305 Il. α. Saltem aliqua ex parte convenirent β, 786 sq. 807 sq. Præstat monere, ut artem poetæ observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandarum structura avocato. Nam secundum hanc, res sic erat exponenda: Æneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse; pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum; nuntiari adventum. Poeta vero singula singulis locis commode dicenda servavit. Vide infra v. 511 sqq. 522. — 452. *Et adrectæ stimulis iræ;* de virtute bellica; exasperati sunt animi : ut inf. 727, 728 : *Tarchonem in prælia suscitat et stimulis haud mollibus injicit iras.* Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h. e. movetur. Et *stimulus durus*, qui adeo penetrat, infixus hæret. *Fremit arma*, pro vulgari : cum fremitu postulat. — 454. *Mussant;* sup. 345 *sed dicere mussant.* Est τὸ ἐπιμύζειν, στενάζειν.

457. *Considere* Hugen. et tert. Mentel. cum Reg. *Amni* Parrhas. *Piscosoque* plures ap. Burm. — 457, 458. *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus : in

Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
« Immo, ait, o cives, adrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes :
Illi armis in regna ruant. » Nec plura locutus
Conripuit sese, et tectis citus extulit altis.
« Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos : equitem Messapus in armis,

septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septentrionem versus erat *Volana*, alterum a meridie *Padusa* prope Spinam a mari exceptum. Creditur esse illud, quod nunc *il Po d'Argenta* appellatur. (v. Comment. Acad. Bonon. t. VII cum mappa ad pag. 470.) Ostium hoc *amnem* dixit et quidem *piscosum*, ut Homerus ἰχθυόεντα Hyllum Iliad. υ, 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *stagna* quæ *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cycnis, ut inf. XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis; hos *raucos* vocavit simpliciter, a clamore vel cantu. Transtulit hoc Claudian. XXXI, 109, 110. De Padusa accurate egit Cluver. Ital. ant. lib. I, cap. 35. cf. Serv. Ambitiosum esset scriptores Italos laudare, qui de his ostiis copiose egere : nuper *Giambatt. Minzoni* demonstratum ivit, esse Padusam *Canalem S. Alberti*, hoc est fossam XII M. pass. a Ravenna ductam. — 458. *Nivei* Moret. qu. et Vratisl. *Loquatia* firmant vetustiss. Rom. Medic. et al. *loquencia* vel *loquentia* pars codd. Pier. et Goth. tert. sicque codd. Servii ad Ecl. VIII, 22, quæ varietas et alibi occurrit. cf. sup. ad IX, 679. Interpolatum est in aliis *stagna sonantia* ap. Pier. et in Sprot.

459. Concilium habete *arrepto tempore*, εὐκαίρως, ἐν καιρῷ : cum irrisione : ne capite arma; quin potius, μᾶλλον δὲ, *immo* etiam deliberate. — 462. *Sese corripuit*, ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυται. Ex his ac similibus ductum videtur *rapere*, *corripere*, pro movere, adeoque *se*, ut *eripere se*. Jam sup. VI, 472 *Tandem corripuit sese atque inimica refugit In nemus*. Et Cul. 167 Serpens *et se sublimi cervice rapit*. Passim vidimus. — 463. *Tum* Ed. Ven. ap. Burmann. *Volsce* eadem, cum Dorvill. et Ed. Mediol. Fuit Valeriæ gentis familia *Valesorum*. Versum respicit Rutil. I, 169 de Rufio Volusiano : *Qui Volusi antiquo derivat stemmate nomen, Et reges Rutulos, teste Marone, refert*. *Dice* alter Hamb. *Maniplos* Gud. a m. pr. — Festinationem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum esse loquuturum non prædictum est. — 464. *Dixerat* Bigot. Tum *equitem* e Medic. et aliis egregie restituit et defendit Heins. Agnoscit et Servius. Vulgo secundum Romanum ed.

Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant :
Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma. »
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater, et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque adsciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant : bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum, summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens, juxtaque comes Lavinia virgo,

equites, et plerumque junctim : *Rutulos equites.* — *Equitem in armis*, pro armatum, ut sæpe alibi. *Messapus*, græce, pro Messape, et *Coras*, pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. sup. VII, 672. —465. *Corax* Gothan. pr. *Latiis* Erf., nec ipsum male. *Effundite* Franc. — 467. *Qua jusso*, pro jussero : ut, levasso, declarasso, amasso et al.; sequutus est Silius XII, 175.

468, 469. Comparant Iliad. β, vs. 808 : Αἶψα δ' ἔλυσ' ἀγορήν, ἐπὶ τεύχεα δ' ἐσσεύοντο. — 472. *Generumque adsciverit urbi.* Sic constanter legitur et distinguitur. Erit adeo *urbi*, in urbis ac regni utilitatem. Parum commode. Suspicor fuisse *qui non acceperit ultro Dardanium Ænean, generumque adsciverit : urbis Præfodiunt alii portas.* Sic utique lenior procedit oratio.

473. Ante portas fossas faciunt, ut bene Servius, et vallum ducunt saxis stipitibusque humo aggesta. Quum autem res ad summum discrimen adducta esset (*labor ultimus vocat omnes* etiam *matronas et pueros*), procurritur in muros, ut Trojæ, quum prælium cum Achivis propius urbi admotum esset, factum esse narrat Homerus.

477. Manifesta vestigia Il. ζ, 865 sqq. 269 sqq. Illud autem miror, quod in hac imitatione non animadvertit, Palladem jam tum coli a Laurentibus haud potuisse, quam Trojanos primum intulisse communis fama obtinuit. — 478. *Subvehitur;* supra VIII, 666 *castæ ducebant sacra per urbem* Pilentis *matres in mollibus.* — 479. *Dona.* Perperam peplum ex Homero huc vocant, poetæ genus ponere placuit. —

Caussa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces :
« Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis! »
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus :
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,

480. *Caussa mali tanti, atque oculos* vett. edd. et, quamvis Pierius ejiciendum τὸ *atque* monuerat, etiam seq. vulgg. Itaque Heinsius expulit secundum codd. Hiatum, quem toties librarii ferre nequivere, explevere Montalb. et Parrhas. *tantique*. Majorem dubitationem facit, quod in Rom. erat : *Caussa malis tantis :* sic Donatus et pars. codd. Heins. cum Regio et Goth. tert. nec vero aliter fuit in libro, unde Mediceus descriptus erat, nam in hoc a pr. m. fuerat : *mali tantis*. Itaque rationes potiores conspirant in hoc, scriptum a Marone fuisse : *Caussa malis tantis oculos d.* Tandem Cuningham. emendabat *Tanti caussa mali.* Sed poetam dedecet semper eosdem numeros sectari.—Κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα; oculis dejectis. cf. Ruhnk. ad H. in Cer. 194. — 481. *Succedunt* sc. templum intrant, ut bene Serv. Alias languet versus post illa : *Subvehitur magna matrum regina caterva.* — 482. *De pectore* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. *De limine* etiam Serv. agnoscit—*De limine.* Nil argutandum ; est pro, ingressæ templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec interiora intrant ut nos. — 483 — 485. Preces fere ad verbum conversæ ex l. c. Homerico v. 305, 306, 307. *Effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessæ muros.

486 sqq. Æmulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes se armantes inducit Iliad. γ, 330 sqq. Paridem ; λ, 15 sqq. Agamemnonem ; π, 130 sqq. Patroclum ; τ, 369 sqq. Achillem. Sed orationem egregie ornavit et variavit Maro : *thoraca indutus ahenis Horrebat squamis*, pro thoracem induerat ex ære in squamarum speciem contextum, *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora sunt sequentia, v. 492 — 497, quæ ex Homero, in Il. ζ, 506 — 511 conversa esse, jam veteres notarunt. Ad Turnum tamen convenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata : contra quam Popio visum. Nam in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in ver-

Tempora nudus adhuc, laterique adcinxerat ensem,
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
Aut adsuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, adrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit, quam tota cohors imitata, relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur :
« Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo, et Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli :

bis Ennius jam præiverat, Macrobio monente VI Saturn. 3 *Et tunc, sicut equus, qui de præsepibus actus* (est Homericum : ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ) *Vincla sueis magneis animeis abrumpit, et inde Fert sese campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore :* (θείει (διὰ) πεδίοιο κροαίνων, pulsando solum ungulis) *sæpe jubam quassat simul altam;* (ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται) *Spiritus ex anima calida spumas agit albas Luxurians;* reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exsultante, ferociente. *Alte* autem 496 possis jungere : *arrectis altæ;* ut Homer. ὑψοῦ κάρη ἔχει. Forte tamen sic languescit versus; et jungenda sunt *alte luxurians*, aut si hoc insolentius dictum videri possit, *alte fremit. Ludunt jubæ per colla, per armos :* ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται. Adde alterum locum ex Homero expressum in Apollon. III, 1259 sqq.

498. De Camilla modo ad 432. *Desiluit*, honoris caussa factum volunt. Cf., si tanti videtur, anaglyphum Borghesian. ap. Winckelman. *Monum. ined.* No. 137. *Cohors* pro turma; nam equitum h. l. est. *Defluxit;* Macrob. VI, 4 (p. 595 Lips.) e Furio lib. I laudat : *Ille, gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum, defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.* — 503. Comparant Il. ν, 73 —

Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva. »
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus :
« O, decus Italiæ, virgo, quas dicere gratis,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia inprobus arma
Præmisit, quaterent campos : ipse ardua montis
Per deserta jugo superans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,

80.—507. *Horrenda virgine* Medic. a m. pr. : idem a m. pr. *fixis*, etsi *oculos* præcesserat. *Oculos fixos* pr. Voss. et pr. Moret. cum Hugen., unde Heinsius conjicit *oculis.... fixis.* Sed præstat recepta lectio, *oculos fixus;* et errorum caussæ satis patent. *Fixit* editio, qua Pierius utebatur : h. e. Ald. pr. vel alia, quæ inde fluxit, sicque Sprot. et pr. Hamburg. pro var. lect. *Fixus* emendatum a Naugerio Ald. tert. — *Horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quæ *admirationem*, *stuporem*, *horrorem* faciunt, ad idem fere genus referri possunt. Sic ἔκπαγλος; Homer. — 510. *Partire*, respicit illud *Solaque T.* v. 504. In illis : *quando animus est supra omnia*, expressit magnanimam : adeoque int. supra pericula, fortunæ casus et sic porro; non aliter.

511. *Fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quæ nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512. *Improbus*, accipio pro, audax : proprie, qui nimium audet. Sic alia supra passim. — 513. *Quaterent campos*, ad incessum equorum referri præstat. Lucret. II, 326 *equites mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos.* Servius ad perturbationem agrorum, hoc est agrestium, revocat. — *Ardua montis deserta ;* necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam.—514. *Superans* revocatum ab Heins. e Medic. et ceteris præstantioribus; sic et vett. edd. Prima est edit. tert. Ald. in qua receptum video *properans*, quod Rom. et alii Pieriani exhibebant : sicque Goth. tert. Exquisitius tamen alterum. *Superas* alter Menag. *jugum superans* alter Hamb., quæ vulgaris, ut inf. vers. 906, est structura; sed exquisitior : *jugo*, superior evadens, superato jugo; conf. sup. ad lib. II, 207. — 515. *Furta*, sollenni poeta-

Tiburtique manus : ducis et tu concipe curam. »
Sic ait, et paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urget utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis

rum voce pro insidiis. — 519. *Tiburti manus*, copiæ Tiburtinæ, a Tiburno heroe, ac conditore designatæ, fratribus ejus Catillo et Cora ducibus; supra VII, 670 sqq. Adversus equitatum Æneæ, in quo turmæ Arcades ab Evandro missæ, VIII, 518 et Etruscæ (lib. X, 238, 239) erant, per planitiem camporum incedentem mittitur Messapus, qui nunc non suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, et cum eo Camilla. — 522 sqq. Insidiarum locus et ratio hujusmodi animo repræsentanda. Via Trojanorum agmini pedestri, quod Æneas ipse ducebat (conf. ad 445, 446), erat facienda per montium juga et saltus : in his erat *vallis*, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quæ ex adversa venienti Æneæ parte in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus : ab utraque vallis parte silvæ. Has insedit Turnus : equitatum autem Messapo et Camilla duce præmittit, ut manus cum præmisso ab Ænea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla cæsa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillæ cæde equitatusque fuga, Turnus, consilio insidiarum abjecto, ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitum sistat, urbemque, ne primo incursu capiatur, præsidio firmet. Quo facto Æneas liberas saltus angustias superat; v. inf. v. 904 sqq. Assequutus est hac œconomia poeta hoc, ut absentibus Ænea et Turno geri res posset virtute Camillæ et Tarchontis.

523. *D. frond. artum* Excurs. Burmann., non infelici lapsu. — *Quam..... atrum*, hoc est, silva densa, per quam, *qua*, angusta semita est. — 524. *Utrumque* Parrhas. et Goth. tert. *Quo* Heins. e suis vetustioribus et Pier., etiam Servius pro vulgato *qua*, quod tamen multo accommodatius : Servio quoque agnitum. *Quam* ed. Junt. — 525. *Aditus maligni*, angusti, exigui; non, obscuri, ut Serv.; nam lib. VI, 270 adjunctum est, *lux; sub luce maligna*. — 526. *In speculis*; in collis vertice, ut σκοπιά. Erat is planus, adeoque omni ex parte opportu-

Planities ignota jacet, tutique receptus,
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum,
Adripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
  Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Conpellabat, et has tristis Latonia voces
Ore dabat : « Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias : neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.

nus, seu ad procurrendum, v. 528; seu ad propulsandum hostem, si superare collem vellet, 529. Nam *instare jugis*, de jugo desuper urgere hostem adortum. — 527. *Ignota* Trojanis; propter hoc ipsum *silvæ iniquæ* sunt, infestæ ex insidiis. Similis autem insidiarum collocandarum descriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 sqq.

532. Recte Servius transitum tanquam abruptum, et nimis tritum reprehendit. *Opim* autem h. l. Nympham edidit in Dianæ consortio; quum alias ipsius Dianæ nomen fuerit : quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240, ubi v. Spanhem. Mirum id visum Servio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse supicabatur. Perperam utique : nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis est inter puellas Hyperboreas, quæ frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt; cf. Apollod. I, 4, 4. Recte adeo a Marone Nympha Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Juvat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus silvæ solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde vss. 595, 596 Opis devolat in terram. — 534. *Tristi* Heins. e Rom. et aliis Pier. (quibus adde Goth. pr. et sec.), pro vulgato : *tristes*, vel *tristeis*, ut in Aldd. et al. At *tristis* Medic. et Macrob. V, 22 cum Donato, quod et ipsum Heinsius prætulisse videtur, et nunc revocamus cum Brunckio. — 536. *Nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianæ et Nympharum utitur; conf. inf. 844.

Quæ sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Privernatum tyranno, ex antiquis Italorum fabulis, seu annalibus petita, et egregie ad epicam poesin accommodata, quum ea τὸ

Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus quum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.

τερατῶδες habeat, dum sævi tyranni animum, quod haud exspectares, filiæ magno amore contactum exhibet (cf. ad Æn. X, 789 de Mezentio); reprehensionem tamen admittit in hoc, quod illa sermoni Dianæ mandata dantis ad Opin inserta est non satis commode. — 539. *Vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati civium infestam; unde odia in eum: *Pulsus ob invidiam.* At Servius *vires superbas*, quibus superbe utebatur, interpretatur. Usus quidem utrumque admittit; nisi quod alterum exquisitius est. Nam quum *superbia* sit animi efferentis se iis, quibus eminere se putat aliis, transfertur *superbas* modo ad effectus, modo ad caussas, unde quis superbit; est itaque ornatus, splendidus, dives, potens. Ita *honores superbi; conjugium superbum*, Æn. III, 475; *Ilium superbum*, III, 2; *ostrum superbum* I, 639, ubi conf. not. Ab effectis autem ductæ sunt notiones, ut superbus sit durus, sævus, ut VIII, 481 *superbo imperio et sævis armis;* tum rebellis, qui jugum ferre nequit, ferox libertatis studio, ut de Bruto vidimus, Æn. VI, 818; amantes, qui æmulos haud ferunt Ge. III, 217; *debellare superbos* VI, 854 ubi opp. *parcere subjectis.* Ex priore itaque ratione *vires superbæ*, ut *opes superbæ*, sunt omnino ingentes, nimiæ. — 543. Versum recitat Macrob. III, 8. *Scamillæ* editum Pierius memorat, sc. in Ald. pr. At *Casmillæ* editum in alt. et hinc in ceteris. *Carmillæ* Gud. a m. pr. *quas millæ* codd. ap. Pier. Verum arbitror esse: *Casmilæ*, ad quod accedit Dorvill. *Casmile*, infimi tamen loci codex: idem in suis membranis reperit Brunck. et recepit: nisi potius, inquit, *Cadmilæ* poeta scripserit: ut Κάδμιλος apud Lycophr. 162 est Ἑρμῆς; quæ Bœotica ibi fertur esse pronuntiatio. At Italica fuit *Casmilus. Mutata* jam ed. Ald. tert. dederat cum aliis vetustioribus nostris. At Egnatiana et aliæ *mutilata:* ut et Pierius editum legebat: quod Burm. magis placebat. Videtur tamen *mutata* poeticam orationem magis decere: et mutilatio sub illo tanquam genere comprehensa est; tum tuetur id consensus codd. vetustiorum omnium.—Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus ætatibus attulit, ut, pro *Casmilo Camillus;* pro *Casmila*, *Camilla* diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium

Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet; omnia secum
Versanti subito vix hæc sententia sedit :
Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Inplicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur :
« Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit : adcipe, testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis conmittitur auris. »
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Inmittit : sonuere undæ; rapidum super amnem

Casmilum appellarunt, tanquam *ministrum* deorum. vid. Schol. Apollonii ad I, 917; Macrob. III, 8, et Serv. ad h. l. — 544. *Juga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata. — 549. *Ruperat*, eruperat se, ut jam alibi vidimus : ἐῤῥάγη. — 551. Quum omnia secum versasset, *vix hæc sententia sedit subito* : quæ subito animum subierat. — 553. *Robore cocto*, igni durato, præusto. — 554. *Telum immane..... Huic;* nota structuræ hanc immutationem, quæ vel ob negligentiæ speciem suavitate non caret. *Clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverni agris nasci observavit Sponius. *Habilem*, ita ut haberi, tractari, pro jaculo emitti illa cum hasta posset; ἀραρυῖαν. Sic Æn. I, 318 *habilem arcum* vidimus, *ensem* IX, 305; *galeam* ibid. 365. De alligata porro puella ingeniose 558.

559. *Tua tela tenens supplex*. Hasta autem illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit; *famulam* dixit consecratam : quia ministri deorum ὑπηρέται, δοῦλοι, iliis se consecrant. — 560. *Dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. — 562. *Sonuere auræ* conj. Burm. Qui enim undæ, inquit, *sonuere?* Scilicet graviter com-

Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Adcepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis, interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,

motus aer aquæ superficiem impellit, et undæ fremitum movet; quid? quod transvolans jaculum sibilum vel strepitum facit in aere, quem ipsi amni tribuere potuit. — *Sonuere undæ;* h. e. aer super undis, sibilo per hastam trajectam facto. Sic inf. cum Opis per aerem cum impetu descendit, moto in aere sonitu, ipsa *cæli delapsa per auras Insonuit* v. 595, 596. Hastam autem sic missam puta, ut alteri litori ea infigeretur. — 563. *Infelix;* vel respectu præsentis Camillæ fati, vel quod jam, illa ætate, tantum vitæ discrimen adiret.

565. *Victor* compos voti (ut sæpe, v. c. VIII, 61), sc. flumine trajecto, et filia servata. *Donum Triviæ,* ex voto; quam Dianæ voverat: v. 557—559, 560—568. *Manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitum jungendis loquendi usus tulerit *manus dare,* ut dictum: *accipere aliquem manu,* dubito. — 569. *Et* aberat Oudart.; et melius abesset. Sed quot alia non essent delenda, si hæc ratio valeret! Sustulit Brunckius; et reposuit pro eo *at* Wakefield, nec improbo factum. — Non *pastorum ævum,* ut Serv., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum,* qui a pastoribus habitabantur. — 570. *Dumi, lustra* pro silvis. *Armentalis equa,* ἵππος ἀγελαία. — 572. *Lacte ferino;* quia *ferus* etiam de equo: ut sup. Æn. II, 51. — 573. Proprie erant *vestigia prima,* in quæ, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro vulgari; ut primum infans pedibus institit.

Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum : sola contenta Diana,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit : vellem haud conrepta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros;
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape, et ultricem pharetra deprome sagittam :
Hac, quicumque sacrum violarit volnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam. »

— 577. *Tigridis exuvias* commemorat dignitatis caussa; nec quærere licet, unde fugitivus Metabus eas nancisci potuerit. — 580. *Strymoniam gruem :* v. sup. Ge. I, 120. — 581. *Multæ illam.* Idem orationis color sup. lib. VII, 54. Laudat Cerda Ovid. Met. III, 353 seqq. I, 478 sq. Adde Pindar. Pyth. IX, 188 seqq.; Catull. Carm. Nupt. 42 sqq. qui prævisse videtur in his : *Multi illum pueri, multæ optavere puellæ*, de flore. *Tyrrhena per oppida.* Amaseno trajecto, Metabus ad Campanorum fines accedere debuit : hos insedere olim Etrusci. Servius ad hunc versum et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum jure olim tota Italia tenebatur. — 586. *Cara mihi* Goth. tert. elegantius vulgato; sed isti codici non tantum tribui potest, ut vulgata mutetur. Tribuit tamen ei hoc Wakef. ut in carmen reciperet. — 590. *Hæc cape;* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. — 591. Auguste : pro; qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deæ consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtæ caussa. Nam, qui sacra violant, a diis puniuntur. — 592, 593. Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453; conf. supra ad versum 432. — 594. *Patriæ*, græce : in patriam, vel in pa-

Dixit : at illa levis cœli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis;
Conpositi numero in turmas. Fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;

tria terra. — 595, 596. Volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit :* involuta *turbine*, nigra nube.

597. *Manus Trojana ;* de pedestri agmine, quod Æneas ducebat, accipe, ut sequentia de equitatu. v. sup. 449, 450, 511 sqq. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis : sup. v. 450, 517 ; isque per campos incedebat : hinc *æquore toto.* — 599. *Numero :* ad numerum suum militum, quos quæque turma habere debebat; unde etiam *numeri*, ipsæ cohortes, turmæ. Non audiendus Servius v. 599, 600, 601. Ἐναργεστάτη descriptio equorum generosiorum incedentium. — 600. *Insultans ;* vid. Ge. III, 117. *Pugnat* spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur, et repugnant : hinc *Huc obversus et huc.* Prudent. Psychom. 194 *Huc illuc frendens obvertit terga* etc. — 601, 602. Poeticum hoc phantasma satis notum : et jam alibi observatum, Ennium in eo præcessisse, Ennio autem Græcos et ipsum Homerum Iliad. ν, 339. De hoc igitur nihil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quam supra VII, 525 *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis*, atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens : hinc subjicitur : *campique armis sublimibus ardent.* Quæ si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine judicio poetam hunc versum ab Ennio (Annal. I, p. 33 ed. Columm.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Servius. Add. Macrob. VI, 4 pr. *Ardent*, exquisitius quam refulgent. Sic tamen et αἴθεσθαι, αἴθειν, φλέγειν et alia.

603, 604. Ut prædixerat vs. 518, 519. — 606. *Protendunt* potiores codd. omnes, edd. vett. et recte; nam, etsi reducta dex-

Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat : subito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, cœlumque obtexitur umbra.

tra tenetur hasta, tamen ea protenditur, prominet, inprimis si cogites infra mediam fere partem eam manu teneri. *Prætendunt* tacite irrepsisse in Burmannianam editionem, non consilio receptum videtur. Nam Heins. non admisit, nec illud nisi in Medic. a m. pr., tum in Menag. sec. Moret. tert. et Leid. ac Zulich. reperit scriptum. Pierius tamen antiqua pleraque exemplaria ita legere ait : nec est cur illud per se improbet aliquis. Nam *prætendere*, προτείνειν, ad idem fere redeunt. *Projiciunt* Goth. sec. Tandem *librant* emendandum esse pronuntiat Jo. Schrader. Nam nondum emittunt, adeoque nec *vibrant*. — Non idem, ut Cerda vult, sed aliæ sunt *hastæ*, alia *spicula* h. jacula : his eminus, illis cominus, pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, ut cum impetu immittant, jacula *vibrant*, rotant. — 607. *Et fr.* alter Menag. Neminem video ad hunc versum offendisse. Videntur igitur alii expeditiorem rationem habuisse quam equidem exputare possum. Nam, quid *fremitus equorum ardescit* sit, obvium quidem est; sed velim doceri, quid sit : *Adventus virum ardescit.* Potest abstractum videri positum pro concreto, ut sit, pro : *viri advenientes*, *propius accedentes*, exardescunt. At hoc jejunum est, et loci splendorem, qui summus est, offuscat. Dicam igitur : utriusque agminis, quo propius jam invicem turmæ accedunt, incessum concitatiorem esse solere, idque designari per *adventum virorum ardescentem.*—*Adventus virum ardescit*, h. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, major majorque ad aures accidit et increbrescit, quo propiores invicem sibi turmæ fiunt. Etenim, quæ augentur, inprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere (alibi incendi, v. c. ad X, 895), dicuntur. — 608. Progressus utriusque exercitus eo jam factus erat, ut intra teli jactum ventum esset : quando utraque acies substitit. In seqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Iliad. δ, 446 sqq. et v. 610, 611 videndus Iliad. μ, 156 sqq. 278 sqq. — 609. *Substiterant* duo Hamb. et Scheffer. Zulich. Leid. et Exc. Burm., quod magis etiam obscurat orationem; nam non agmina, sed agminum progressus substitisse dicitur. *Rumpunt* Goth. tert. *Furentis* Zulich. Parrhas. Par. et Ed. pr. Burm. *Furentisque* Rom., tum Medic. pr., sicque Goth. et sec. *Furentesque* vett. edd., usque ad Aldinam tertiam a Naugerio castigatam; inde *frementes* recte præferri cœpit. — 611. *Cœlum*

Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt; princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis, ubi alterno procurrens gurgite, pontus

obtexitur umbra. conf. inf. XII, 578 *et obumbrant æthera telis.* Etiam vulgari sermone tritum. Unde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum. At Iliad. ρ, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnæ, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad vs. 608 habet: « Et Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio, » hoc ad ea spectat, quæ supra ad IX, 806 sq. vidimus.

612. *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. — 613, 614. *Ruina Dant sonitum ingenti* Moret. sec. et quint., quo Heinsius Mediceum alludere arbitratur, in quo *ruinam* et *sonitum.* Probabilius est, istam Moretanorum lectionem confectam esse ex simili lapsu: etiam Gud. a m. pr. *ruina Dant sonitum ingentem*, et *ruina Dat sonitum* Parrhas. *Sonitum* etiam Exc. Burm. Quod autem ad sententiam verborum attinet, video utique accipi hoc, etiam a Burmanno: *Dant ruinam*, id est, cadunt cum magno sonitu. Nec dubitare licet, *dare ruinam*, vulgo ita dici. Verum h. l. significatum hunc habere nequit; si enim nunc uterque cadunt, ineptum esset, mox Aconteum excussum præcipitari v. 615—617. Igitur verius arbitror, esse simpl. pro ruere; irruunt viri mutuo impetu, et hastis elusis ipsi equi confligunt adversis pectoribus. — 620. *Troes* nunc: mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, ut supra V, 265. vid. Burm. *Asylas*, qui Pisa Etruriæ copias adduxerat: sup. X, 175 sqq. — 622. *Colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia:* ut Ge. III, 204 *molli collo;* et *mollia crura* ibid. v. 76. — 624

Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam :
Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
Saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos;
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Inplicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum
Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit :
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
Volneris inpatiens adrecto pectore crura :

sqq. Comparatio præclara et ornatissima : cui ex parte similem ex Quinto Calabro excitavit Guellius (lib. XI, 226 sqq.); accedit tamen hæc propius ad locum Homeri Iliad. λ, 305 sqq. Non autem ad æstum maris crescentis et decrescentis trahendum est, sed de motu maris litus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Ornatum observa in singulis. *Alterno gurgite*, unda, fluctu. — 626. *Arenam extremam*, in interiore litore, *perfundit sinu*, fluctu in sinum undas jam languentes curvante. — 627. *Nunc trepidus* Zulich. a man. sec., perperam. *Resoluta* Gud. et Goth. tert. *resolvens* Franc. — *Pontus*, unda, *æstu*, vicissitudine maris æstuantis, graviter commoti, *rapidus retro* (παλιῤῥόθιον κῦμα, v. c. Odyss. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque resorbens* (se, ἀναῤῥοιβδῶν) *fugit saxa revoluta*, h. per quæ unda revolvitur, ἀνακυλίνδεται. *et relinquit* pontus *litus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631. *In tertia prælia* : eleganter pro, tertio.—632. *Legitque virum vir;* Homericum ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν Iliad. δ, 472. h. e. percussit.—633. *Tum vero.* vid. Iliad. δ, 450 sqq. Loca alia similia observabit quisque pro se. Unum excitabo Euripid. Phœniss. 1196 sqq.

637. *Orsilochus* ex Trojanis est. v. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo, qui supra IX, 592, 593 memoratus. Ad reliqua v. 637—640 cf. supra X, 890 sqq. de simili vulnere.

Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis,
Dejicit Herminium, nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet : latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor : dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per volnera mortem.
At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla;

— 640. *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. sup. 519, et lib. VII, 672; adeoque Iolas et Herminius inter Trojanos et Etruscos referendi. — 643, 644. *Nec vulnera terrent; tantus in arma patet :* arte cohærent cum illis : *nudo cui vertice fulva Cæsaries nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera, s. in tela hostilia. — 645. *Acta premit* Ed. pr. Burm. *Duplicatque virum transfixa dolore* Heins. ex codd. auctoritate reposuit et suorum et Pierianorum. Idem jam vett. edd. habuere. Primum *dolorem* video in Aldd. editum : quod et ex Schol. Statii Theb. VII, 633 enotavit Burm., sic *virum transfixa hasta*, quæ figitur, transfigitur, et ipse *dolor duplicatur.* Atqui hoc jejunum est, nec magis ferri hoc posse arbitror, quam quod Heinsius conjicit *duplicatque viro*, vel quod Pierius in suo exemplari habebat atque hinc Catrœus repetiit, *d. viri transfixa dolorem.* — *Duplicat virum* recte Guellius accipit et cum eo Cerda : incurvat, ut reddatur Homericum ἰδνοῦν. ἰδνώθη τε πεσὼν Il. ν, 618, ut iis accedendum sit, facit adjectum *dolore.* Et sic *duplicatus poples* inf. XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere cæco* ap. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm., et ad Val. Flacc. VI, 509; apud Græcos πτύσσεσθαι sic occurrere memini. — 646, 647. Hæc ad reliquos pugnantes spectant, mortem dant et accipiunt.

De *Camilla* episodium est inter elaboratiores carminis partes. — 649. *Unum exserta latus*, mammam; inf. 803 *sub exsertam papillam ;* sup. I, 492 *aurea subnectens exsertæ cingula mammæ.* Disputant Interpretes, utram exseruerit. Cerda ait lævam; nam dextra in Amazonibus erat exusta. Recte; ne eam arcum tendentes læderent nervo adducto : diserte Apollod. II, 5, 9, § 1. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem

Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem :
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras :
Quales Threiciæ quum flumina Thermodontis

mammæ : in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac statuis : sicque Callimachus in Dian. 213, 214, chlamyde, vel tunica in humerum sinistrum rejecta, et fibula vincta in dextro. Quid quod in ipsis Amazonibus dextra mamma exserta, nec semper excisa, in monumentis occurrit; uti contra læva exserta occurrit, dextra vestita : ne venustati conspectus obsit, si excisa esset. *Pugnæ*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit, et ornat vss. 659 sqq. 650. *Spargens denset :* id est, dense spargit, jacit; alias fundere, χεῖν. — 651. *Indefessa* est ἄτρυτος. — 653. *In tergum pulsa recessit :* etiam hoc a vulgari ratione deflexit; nam vulgare est : si tergum vertit, dat. — 654. *Spicula fugientia*, ipsa fugiens, ut recte Servius; nisi dixeris eam, Parthorum more, retrorsum sagittas emisisse. — 658. *Pacisque bonæ* vett. edd. nostræ omnes, tum *bonas* emendatum in ed. Ald. pr. et sec.; at *bonæ* revocatum in Ald. tert. et hinc ductis; donec prior lectio *bonas* iterum obtineret e Commelin. Pulm. Steph., quam meliorem lectionem habent meliores Heins. cum Mediceo; agnoscitque eam Arusianus Messius. *Bonæ* tamen tuetur Rom. cum aliis Pier. Heins. et Burm., ac binis Goth., tum agnoscit Serv. *Bono* Franc. *belloque* Oudart. *Ministrans* Franc. — *Ministras*, comites : sic δμωΐδας Penthesileæ dat Quintus Calaber lib. I, 33, ut θεράποντες heroum sunt. Totam illum locum de Penthesilea, et partem libri contulisse non pœnitebit : ut omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto est; nec dubito antiquiores opes in eo latere. — 659. *Threicio* Exc. Burmann. *Threicia* vitium operarum ed. N. Heins. *Thermodoontis* vulgg. passim edd., item vett. codd., etsi jam emendatum dederunt Naugerius et Egnatius. Res nunc nota est, esse *Thermodontis* a Θερμώδων, οντος. cf. Apollon. II, 972. Ten-

Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis;
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?

taverat nonnulla in h. l. Wakefield, Silv. crit. vol. III, p. 94, quæ tamen mox ipse damnasse videtur. — *Threiciæ Amazones:* pro Scythicis, vel Sarmathicis dixit, ut Threissam Harpalycen sup. lib. I, 316, *Strymonis* Amazon Propert. IV, 4, 69, quod, tanquam poeta, jure suo fecit. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu iis tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fl. eas traduxit. Vid. loc. class. Justin. II, 4. cf. Apollon. II, 370—966 sqq. et schol. — *Quum flumina Thermodontis Pulsant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Georg. II, 11, 12, aliæ arbores *campos et flumina late Curva tenent.* Mihi tamen quum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: adscribam totum locum Pros. rapt. II, 62 — 66: *Qualis Amazonidum peltis exsultat aduncis* (ex nostro vs. 663) *Pulchra cohors; quoties Arcton populata virago Hippolyte niveas ducit post prælia turmas* (hoc illustrat vss. 661, 662: *seu quum se Martia curru Penthesilea refert,* redit ex pugna, et quidem victrix; hinc *exsultant,* et *magno tumultu*), *Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Tanaim fregere securi* (glaciem, quæ Tanaim obducere inciperet et trajectum ratibus impediret). Transtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memoraverat. Porro Silius II, 73: *Quales Threiciæ Rhodopen Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum,* scil. glacie obductum, *innupta manus.* Hic Amazones ad Thraciam et ipse deduxit. — 660. *Bellantur* pro bellant, ut alia v. Serv. Sic *nutritor* pro nutrito Ge. II, 425. *Pictis armis*, auro argentoque distinctis, maxime pelta. cf. sup. ad VIII, 588. — 662. *Se refert*, redit (v. paullo ante in verbis Claudiani, victrix ex pugna); non ut Servius pro, se fert, infert. *Tumultu ululante*, invertit, quum ipsæ ululent cum tumultu; pro tumultu ululantium. *Martia Penthesilea* proprie. Justin. Histor. lib. II, 4, 13 duæ reginæ — *ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant.*

664, 665. Variatus orationis color Homeri exemplo Iliad. ε,

Eunæum Clytio primum patre, cujus apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in volnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super; quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter,
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus, armis

703; π, 692. — 666. *Eumenium* Ald. pr. et hinc cett. edd. usque ad Commelin., qui e Palat. dedit *Eunæum :* erit igitur Εὐναῖος, quod aliunde non memini. At Εὔνηος inter heroum nomina notus est, qui idem Εὔνεως, et Εὔνευς, Jasonis f. v. ad Apollod. I, 9, 17, § 3; et ad Hygin. f. 15. Interea *Eunæum* maxima pars codd. defendit ap. Pier. et Heins. : adde tres Goth. Etiam e vett. edd. nonnullæ, ut Ven. 1486, *Euneum,* aliæ *Eumenium,* Serv. *Eumeneum,* non male. — *Eunæum* int. e Trojanis, *Lirim Pegasumque* ex Etruscis : reliquos v. 673 sqq. iterum Trojanos : e quibus *Amastrus* Hippotæ filius. *Mandit humum ;* quod alias *mordere.* v. sup. 418. — 669. *Se* aberat Franc. *In* deerat plerisque Pier. et nonnullis Heins. *in verbere* pr. Hamb. *In sanguine* Goth. tert., et sic Macrob. IV, 6, sed ex interpretatione; et, ut bene monet Heinsius, *sanguinis rivi* præcesserant, male etiam Potanus e codd. Britannico reponi voluit, *in sanguine mersat.* Burmannus laudat Drakenb. ad Silium V, 577. Scilicet is locum vindicat ex imitatione Siliana : *et versantem in vulnere sese Transigit.*— 671. *Habenas dum colligit, revolutus equo suffosso*, ut equum ex vulnere cernuum retrahat. — 674. *Sequitur incumbens,* ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐφερειδομένη puella; hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, hoc est, petit Tereum et alios.

677. *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *Armis ignotis*, novis h. l., ut Servius, inconsuetis, insolentiore specie : nam habebat exuvias tauri pro thorace, et rictum lupi pro galea, ut VII, 666, 667 Aventinus : *Tegumen torquens immane leonis, Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti.* Talis Argus ap. Apollon. lib. I, 324, 325. Perperam loricam ex corio factam

Ignotis et equo venator Iapyge fertur;
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus : ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur :
« Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit : nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ. »
Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora; sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;

intelligit Serv. h. l. *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. vid. sup. ad vs. 247. — 682. *Sparus :* rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Servius. cf. ad Sallustii Catil. 56 (59) et Nepotis Epaminond. 9. — 683. *Vertitur,* versatur, ἀναστρέφεται. — 684. *Exceptum*, insidiis circumventum, ait Serv., ut sup. VI, 173, sed est, assequuta fugientem. *Excipere* a venatione ductum h. l., ut bene Burm. monuit. — 688. *Redarguerit* Heins. reposuit sola auctoritate Prisciani et codd. Scheff. et Menag. pr. Et est sane hoc ad elegantiæ sensum venustius, quam *redargueret ;* etsi diligentissime ad grammaticorum præcepta sit dictum : *advenit dies, qui redargueret.* — 689. Eadem sup. X, 829 sqq. conf. Cerda.

690. Butes diversus forte ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. At *Orsilochus* e Trojanis supra 636. — 692. *Sedentis* in equo : pro vulgari ejus. Non enim inter hæc omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *Lucent,* eleganter pro, apparent nuda, et quidem in lævo humero. conf. inf. XII, 381, 382. Orsilochum se insequentem ipsa fugit, ita tamen, ut in orbem equum circumflectat, ipsa quidem 694, 695, *gyro interior,* adeoque ab læva Orsilochi (cf. sup. V, 170); quo facto cursu æquato illa ejus lateri juncta, dextra sublata Orsilochi capiti

Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat : vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus hæsit
Appenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnæ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc : « Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus æquo

ictum bipenni infligit. *Securim congeminat*, pro, ictum, vulnus. Silius I, 429 aper — *geminat contra venabula dentem*, h. e. morsum. — 697. *Oranti et multa precanti*, hoc non video quam commode a poeta adjectum sit : Orsilochus ipsam aggressus erat; nunc arte Camillæ præventus fugiebat : quis hic erat supplicandi locus? — 698. *Congeminat vulnus; calido* distinguebat Oudart. Similem interpunctionem repererat Serv. — Diversum est, Homericum : ἐγκέφαλος δὲ ἔνδον ἅπας πεπάλακτο.

699 sqq. Quod sequitur episodium novitate, et varietate præclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus, et perfidia omnino infames fuere : forte quia montium latebris hostium incursus eludere, eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II excitat Serv. ad h. l.; eumdem vid. ad vs. 715. Liguriæ autem magna pars per ipsa Apennini juga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, græce. — 700. *Appenninicolæ* scribendum esse bene monuit Brunck., saltem ex communiore usu, *Appenninus* pro *Apenninus*. An prima in ullo Latino poeta correpta occurrat, ignoro, nec vacat quærere. At Dionys. Perieg. 343 ὄρος.... Ὄῤῥά τε κικλήσκουσιν Ἀπέννιον. *Euni* Goth. tert. *Auni* Ven. et Franc. Burmannus bene remittit nos ad Silium VI, 109, ubi : *tellus lacrimabilis Auni* ex h. l. et similis varietas. Provocat ad Silium etiam Jul. Sabin. — 701. *Haud Ligurum* — h. fraude : quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior. — 702. *Evadere pugnæ*, græce pro vulgari, pugna, et *ingressus* pro pedestri aggressus, moliens; ut de dicente Æn. IV, 107; VI, 868. — 705. *Forti equo*. Epitheto primum observant usum Ennium (ap. Cic. Cat. 5), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. — 706.

Mecum crede solo, pugnæque adcinge pedestri :
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem. »
Dixit : at illa furens, acrique adcensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.

Dimitte fugam, cursum equestrem, equi usa velocitate.—707. Desiliamus uterque de equis, et pugnemus pedites.—708. *Ventura* Bigot. et pr. Hamb. *Feret* Medic. Pierii et Mentel. pr. *Laudem* recepta in impressis est lectio, quæ et ipsa inter Apronianas, h. e. probatas Apronio Rufo, referri potest; est enim ab emendatrice manu adscripta Mediceo, qui a pr. m. habebat *fraudem*, quod ipsum Rom. exhibebat discrte, cum qu. Moret. Dorvill. a m. sec. et Goth. sec. et quinque Heinsii pro div. lect. In Gud. erat *pœnam;* in Rottend. sec. *pœna*, ex interpretamento. Servius egregie : « *fraudem :* hæc est vera et antiqua lectio, ut sit sensus : pedes congredere, jam cognosces, cui inanis jactantia adferat pœnam; nam fraudem veteres pœnam vocabant. » « Si autem *laudem* legimus, erit sensus : agnosces, cui inanis gloria afferat laudem. » Etiam Donatus agnoscit : « Experiundo, inquit, cognosces, quis debeat jure meritoque laudari. » Reliquerunt rem in medio Heins. et Burm. Rationem, qua controversia decidi debet, non videntur animadvertisse viri docti. Scilicet epitheton : *ventosa* glòria, melius convenit in *fraudem*, h. pœnam, quam κενοδοξία, vana et inanis jactantia, affert. Contra in altera lectione jejunior est sententia, etiamsi sic, ut facere necesse est, expedias; videbis, cui, h. e. an tibi vana gloria afferat victoriam. In Obss. misc. volum. I, pag. 22 Vir doctus distinguebat : *Jam nosces, ventosa, ferat cui gloria laudem ;* satis jejune. — *Laudem*, decus ex victoria, κλέος. *Ventosa*, vana, inanis, gloriatio (de pugnæ equestris successu, cujus major pars equi præstantiæ, cui insides, debetur), ut simpliciter ornet epitheton; non male comparant ἠνεμόεν φρόνημα apud Sophoclem, Antig. 354. *Cui ferat;* an tibi ferat.

709. Comparant Hectoris factum ap. Hom. Iliad. Θ, 318 sqq. — 710. Stat in armis *paribus*, « sicut etiam illum congres-« surum (non, congressum) pu-« tabat, » ut Servius monet. — 711. *Parma pura.* Epitheton arbitror simpliciter ornare : ut sit parma sine insigni et ornatu, ut *parma alba* sup. IX, 548. — 714. *Ferrata calce;* hoc de suo ævo sumsit poeta. Heroum

« Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno. »
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frænisque adversa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico ex sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Conprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor, et volsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in prælia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,

vita κέντρον, stimulum, norat (v. Iliad. ψ, 387, coll. 584), non calcar, multo minus e ferro.

716. *Lubricus*, fallax, ut ὀλισθηρός. — 718. *Ignea*. A Catullo sumtum jam alii observarunt LXIV, 337 *Flammea prævertet celeris vestigia cervæ:* de Achille. Ut alias ὀξύς, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro celer. — 719. *Transit equum cursu;* hæc de ejus celeritate præstruxerat supra lib. VII, 808, 809. — 721. Wakef. ex ingenio *accipiter saxo* aut *sacer ales:* ut ut hic sit aquila. Antequam in ipsa poetæ verba hoc inferret, nam conjicere licebat, consulendi erant historiæ naturalis auctores, qui docent *aquilam* (chrysaeton) Jovis alitem, non facile columbam petere; *accipitris* vero proprium id esse; unde et *palumbarius* dictus. Pariter constat vulgo, accipitrem fuisse inter alites augurales. — Minus bene comparant Intpp. Iliad. ν, 62; ρ, 493. Opportunior erat locus Iliad. χ, 139—144. *Sacer ales;* accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. ο, 524 seq. *Sacra* autem diis ea quoque, quæ ad augurium spectant et ad divinationem quamcunque. — 724. Versus inseruit exornandæ comparationi; huncque ornatum de suo addidit Maro.

725, 726. Homericum esse: Οὐδ' ἀλαοσκοπίην ἔχε quilibet facile videt; h. e. omnino vidit oculis suis Jupiter, Iliad. κ, 515. conf. Odyss. θ, 285. — 727, 728. Ad verba conf. sup. IX, 717, 718 et hoc lib. vss. 451,

Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos.
« Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque hæc agmina vertit!
Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes, et plenæ pocula mensæ;

462. *Suscitat;* ὦρσεν, ὤτρυνεν. — 731. Præivisse Furium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI, *Nomine quemque ciet: dictorum tempus adesse Commemorat..... Confirmat dictis: simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos reficitque ad prælia mentes* notavit Macrob. VI, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. κ, 67 πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον. In sqq. verbis Tarchonis a versu 732 neminem fugere possunt vestigia Homeri Iliad. δ, 340 seq. — 732. *O nunquam dolituri* dedecoris, infamiæ sensum habituri. At Horat. *O doliturа mea multum virtute Neæra* Epod. XV, 11.—734. *Pallentes* tres ap. Burm., perpetuo lapsu. *Pallentis* Mentel. pr. *Agitatque hæc* Franc. *agitat atque a.* Ed. pr. Totus versus exciderat Goth. tert. — 736. Egregie in rem suam vertit poeta famam de veterum Etruscorum luxurie: etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit, alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem utebatur Homerus in Menestheum et Ulyssem, sed quod primi vocantur ad cœnam et majore carnium vinique copia honorantur Il. δ, 340 sqq. In his *ubi tibia Bacchi curva indixit choros*, putatur respexisse Maro Priami vocem, qui filios increpans, ὀρχηστὰς χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους appellat Iliad. ω, v. 261. Locum de Phæacibus huc vocant alii Odyss. θ, 248, 249, quo tamen vix quicquam in poetæ verbis illustratur. De tibia in sacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi, ad choros nil monere opus est; *curva tibia,* notatur, tanquam genus certum; nam lituus est buccina, cornu. Bacchum cum judicio videtur nominasse, nam Bacchi sacra et initia cum in reliqua Italia, tum inter Etruscos vel maxime viguisse, jam olim ex tanto vasorum et sarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, suspicati sumus. vid. Nov. Comment. Soc. R. Gott. t. III, p. 53 sqq. — 736. Amaritudo dicti sic satis intelligitur, si cogites eos fugere in prælio cum femina. — 738. *Non segnes exspectare — plenæ mensæ,* πληθούσης τραπέζης, *pocula: dum sacra aruspex nuntiet.* —

Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos. »
Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra conplectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos : volat igneus æquore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua volnus letale ferat : contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum quum fulva draconem
Fert aquila, inplicuitque pedes, atque unguibus hæsit;

739. *Haruspex secundus*, qui secunda nuntiat ex extis inspectis : ubi autem litatum est, epulæ sacræ subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco, adeoque et epulæ; etiam hoc ex veterum more : quod servatum inprimis in sacris rusticis, v. c. Tibull. I, 10, 51.

741. *Effatur* Montalb. *ita fata* Bigot. *In* abest binis Burm. et Goth. tert. *in medio* Zulich. *m. m. in hostes* Gud., uti sup. IX, 400 legi vidimus. *Ut ipse* Barth. ad Stat. V, Theb. 623 e cod. optimo laudat. — *Moriturus et ipse;* animo, ut bene Servius, h. animi proposito. *Turbidus* h. l. ira; ut et alibi. — 742. *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat VIII 9 et XI, 242. — 745. Ennius : *Tollitur In cœlum clamor exortus utrisque* ap. Macrob VI, 1, pag. 573. — 748. *Partes apertas* in jugulo, ut e sqq. apparet. cf. Il. χ, 321 sqq. conf. sup. v. 692, 693. *Rimatur;* de voce cf. sup. VI, 599; Georg. I, 384. —750. *Vim viribus exit;* fallit, evitat, avertit : sup. V, 438 *Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.* — 751. Comparationem ex Homero petitam clamant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Iliad. μ, 200 seqq., et laudant temere, aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum : ornatam ac variatam rem esse a poeta egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutavit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferat, qui volet, Cerdam. *Volans alte* jungendum, est ὑψιπετὴς αἰετός. *Unguibus hæsit* est ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι,

Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Adrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens : illa haud minus urget obunco
Luctantem rostro; simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans; ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt : tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat,
Hac juvenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit inprobus hastam.
Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,

inhæret draconi, unguibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter converterat Homerica de Divinat. I, 47 : *Transfigens unguibus anguem.* Ornatiora etiam 753—756, quam quæ ap. Nicandr. Theriac. — 456, 457. *Urguet,* instat tundendo et percutiendo draconem rostro. — 758. *Eventum* pro successu, fortuna, dixit; et *Mæonidæ,* ut VIII, 479, 499, a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine.

759. *Fatis debitus;* v. sup. 590, 591, 592. Est autem Arruns ex Etruscis quos Tarchon Æneæ adduxerat. Mirum est, Grammaticos de hoc dubitare. *Jaculo* (quod vibrat; ad ictum paratum. v. mox v. 767) *et multa* cum *arte circuit* Camillam Arruns *prior;* quod ad *velocem* spectat, prævertens eam, dum lateri semper adhæret. *Quæ sit fortuna facillima,* eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem jactus aliquo fortunæ munere successum suum habet. — 762. *Furens,* utpote in pugna, ardens, nihil amplius. —767. *Certam,* cujus ictum certum destinaverat. *Quatit,* vibrat, σείει. κραδαίνει, πελεμίζει.

768. *Satus Cybele* aliquot Pier. *sacer Cybelo* Medic. Pierii cum Donato : Mediceus et alii Heinsiani cum trinis Goth. Eandem varietatem supra lib. III, 111 vidimus. Quum *Cybelus* mons Phrygiæ sit, vix *sacer Cybelo* cuiquam placere potest, nec magis tamen : *sacer Cybelæ..... olimque sacerdos;* etsi Cybelæ consecratus a puero esse potuit, ut Camilla Dianæ sup. 559 seqq. Proclive esset, cum

Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum, quem pellis, ahenis
In plumam squamis, auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis

Pierio et Cuninghamo refingere : *satus Cybelo*, in monte Cybelo natus. Sed hoc idem significat lectio meliorum librorum : *satus Cybele :* nam et montis id nomen fuit. Nec aliter Servius legit, etsi alterum ejus scholio præscriptum est. Porro *Choreus* Medic., tum Macrob. V, 1 et alii codd. apud Burm., ut auctoritate adeo præstet. Nec aliter Jul. Sabin. At *Celoreus*, *Chioreus*, *Coreus*, *Cloreus* aberratt. — Sacerdotes inter pugnantes jam Homerus induxerat Iliad. ε, 9, varietatis studio; nec ille hominum, qui sacra curabant, ordo inter Græcos et Phryges aliosque populos discretus erat a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia præstaret, adeoque et pugnas subiret. Hic, Cybeles sacerdos, quippe inter Trojanos, et quidem *olim*, sc. in patria; tanquam Phryx autem ornatui studet : unde poetæ locus factus ornamentorum commemorandorum. — 770, 771. Hærent in his Intpp. Mihi sic jungenda videntur : *pellis* ferina *auro conserta*, h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis ahenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens squamas in plumæ modum ex ære factas, seu habens laminam æream, in squamas elaboratam, quæ plumarum speciem præferrent; huic autem laminæ pellis, ne corpus aeris rigore læderetur, pro stragula substrata erat, et subjecta. Cataphractum equitem ostendi, bene notat Servius, qui et Sallustii fragm. incert. laudat : *Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ annexuerant.* Plumæ igitur eæ ipsæ squamæ sunt; a forma dictæ. Occurrunt eæ etiam alibi : vide auctores de re militari, et ad Justin. lib. XLI, 2 f., ubi *loricæ plumatæ* Parthorum memoratæ. *In plumam :* ut Æn. VI, 42 *Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum. Peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea; ut *ferrugine clarus Hibera* sup. IX, 582. *Clarus* h. l. conspicuus. Epitheta 773 tantum ad ornatum pertinent; nihil amplius : et jam alibi vidimus. — 775. *Cassida;* forma hæc vocabuli etiam apud Propertium occurrit. Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes;* de eadem chlamyde crocea, ut adeo ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet

Carbaseos fulvo in nodum conlegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
« Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo

et sonitum edat, mota chlamyde, intextæ faciunt laminæ aureæ; jungendum enim : *sinus crepantes fulvo auro.* Sic sup. VI, 206 *crepitabat bractea* auri : et hinc similia apud Statium VI Theb. 62; VII, 682, ubi conf. Barth. Occurrit hoc texturæ genus passim apud veteres, ut bracteæ aureæ, ac lamellæ insertæ essent staminibus cum subtemine. *Nodum* in vs. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde. Tandem interior vestis, seu tunica vers. 777 erat opere Phrygio ; conf. sup. lib. III, 483, 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum, ut Cerda facit post Servium) : *et* erant *barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum.* Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Servius : « Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. » Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc vers. 782 *femineo ardore*, impatienti, ut Servius. Sic VII, 345 *femineæ curæ iræque.*

785. De Soracte monte (*Monte di S. Silvestro*) agri Falisci, et Hirporum familiis, quæ Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii lib. VII, 2, et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Eosdem Hirpos attigit lib. VII, 696, *Qui Soractis habent arces.* Imitator hujus loci Silius lib. V, 175 sqq. Sacrum id in luco Feroniæ fieri legitur ap. Strab. lib. V, pag. 364 A. Potuit scilicet sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse. Quod autem Apollo *summus deus* appellatur, alio modo fit, ac si Jupiter est *summus deorum;* est simpliciter unus ex diis summis, magnis. — 786. *Primi* præcipue inter ceteros, quod vulgo; inprimis. *Acervum* pro

Pascitur; et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens : non exuvias, pulsæve tropæum
Virginis, aut spolia ulla peto : mihi cetera laudem
Facta ferent; hæc dira meo dum volnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbis. »
Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucris dispersit in auras.

strue lignorum dixit : et quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem : *pineus ardor*. Fueritne autem proprium huic sacro, ut pinu flamma accenderetur, haud dixerim. — 788. *Preminur* conj. Heins. *vestigia prima* Goth. tert. — *Premimus vestigia*, plantas : ut *ponere*, *imprimere*, hoc est, incedere pedibus, *multa pruna*, in prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cujus verba Servius servavit. (conf. Beckman. *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen* P. I, pag. 71.) Sacri hujus origo ignoratur; potuit illud a prisco lustrationis ritu saliendi per ignem proficisci : vide v. c. Ovid. Fast. IV, 781 seq. Diversa enim ista est superstitio, qua inter criminis amoliendi modos hoc habitum : cujus mentio jam apud Sophoclem fit Electra 264 sqq. Quum autem Soracte et Falisci sup. VII, 695, 696 auxilia Turno miserint, Aruntem Etruscum necesse est aut esse ex vicinis Etruriæ locis oriundum; non unum ex Hirpis : aut diversas a popularibus partes eum sequutum esse. —

790. *Patrem* appellari Apollinem, novum non est; convenit omnibus diis : at *pater omnipotens* de Apolline mirationem facere potest; et quod antea 785 *summe deum;* etsi *summi dii* passim occurrunt. *Armipotens* conj. Burm., quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Junonem omnipotentem* ipse Maro dixit supra IV, 693, et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *summum* deum eundem Apollinem appellarat, adjecto : *Quem primi colimus.* Non male igitur Servius ex affectu colentis hæc dicta ait. — *Pulsæ*, aut impulsæ, prostratæ, aut fugatæ et h. l. victæ; ne cum Servio arguteris, ut occisæ sint *exuviæ*, de fugata tropæum; etiam statim v. 793 *pulsa cadat. Inglorius*, ut δυσκλεής, ut de Agamemnone Il. β, 115. Ex muliere victa nullam gloriam se consequuturum esse bene novit; gavisurum tamen esse ejus morte. — 794, 795. Ad Homer. Il. π, 249 sq. *Mente* γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato.

Sterneret ut subita turbatam morte Camillam
Adnuit oranti : reducem ut patria alta videret
Non dedit; inque notos vocem vertere procellæ.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acris, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci : nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli;
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt : fugit ante omnis exterritus Arruns,
Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese avius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,

797. *Patria alta.* Ornans epitheton satis frequens, hoc est, clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo obversari obscuram notionem magnæ alicujus et præclaræ rei.

799. Egregie animus Camillæ imperterritus describitur : inprimis vss. 801, 802. — 803. Argutantur Intpp. dum de mamma Amazonum exusta cogitant : est *mamma* exserta, humero dextro nudato; ut jam supra vidimus ad versum 649. — 804. Hasta *alte acta bibit cruorem*. Homericum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi jam Macrob. VI, 6 putavit : quod tamen paullo diversum est. — 806. Arruntis miserum pavorem ex Homero duxit, Iliad. π, 813, ubi, Patroclo cæso, Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem v. 809 subjecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Iliad. ο, 586 — 589, tam egregie ornata, et ad naturam animantis propius adducta (inprimis vs. 812, 813) est, ut inter præstantiores numeranda sit. Statii imitationem indicavit Burm. IV Theb. 363 sqq., sed ea friget ad Maronis locum comparata, *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex græc. aoristo. *Conscius audacis facti*, quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *Caudam pavitantem*, quæ est feræ pavitantis, *remulcens*, reflectens, ὀῤῥωδῶν; sed exquisite : ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Ἔργ. 510,

Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit :
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex æqualibus unam,
Adloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ;
Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur :
« Hactenus, Acca soror, potui : nunc volnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer;
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe;

sed de frigore : Θῆρες δὲ φρίσσουσ', οὐρὰς δ' ὑπὸ μέζε' ἔθεντο.— 815. μίκτο δ' ὁμίλῳ. — 818. *Labitur et sanguis* Donatum legere videri notarat Pier., hoc arripuit Catrœus ; Camillam enim non nisi paullo post vs. 827 de equo delluere ; perperam utique ; nam exilis et jejuna illa est lectio. Et *labitur* dictum est, ut centies, de ipso conatu et initio actionis. *Exanimis* Vratisl. atque hoc dixeris omnino verius ; nam *exsangue* vulnus esse nequiit ; verum *exsanguis* dicitur pro, pallidus. *Frigida telo* alii apud Servium, et pro div. lect. Menag. pr. male.

821. *Ante alias sola fida* quæ erat : quod communius solet dici : *una ante alias fidissima.* — 822. *Quicum* ubique edd. *Quacum* plerique Pier. et Heinsiani fere omnes (excepto Mediceo, Gud. a m. pr. et tert. Rottend.), cum Goth. sec. et tert. et Erf., quibus suffragatur Arusianus Messius. Tum ellipsi suppleta interpolatum in ed. Ven. Burmanni : *Quicum partiri curas solita : atque ita fatur*, et in Dorvill. ac Bigot. cum Goth. tert. *Quacum partiri curas solet, atque ita fatur.* Tandem Burm. conj. *atque huic ita fatur.* — 823. *Hactenus potui*, viribus valui, ut recte Cerda. Pro vulgari : nunc vires me deficiunt, vel deficio jam.— 825. Animum generosum Camillæ facile unusquisque miretur, quæ in ipsa morte non de sua, sed de reip. salute cogitat. — 826. *Que* aberat Mediceo Pierii ; idem in plerisque receperat *urbi*, quod doctius. Laudavit jam Burmann. ex Ge. III, 155 *Arcebat gravido pecori*, h. a pecore. At idem

Jamque vale. » Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens : tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ.
At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum

Maro alterum sæpe numero adhibuit : *Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.* Brunckius utrumque amplexus est : *Trojanos arceat urbi.* — 827. Ex Furii Annal. I laudat versus Macrob. VI, c. 4 : *Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.* — 829. *Exsolvit se.* Proprie anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et sup. IV, 703 *teque isto corpore solvo;* Iris allocuta Didonem moribundam. — 830. *Captum leto caput*, h. victum, adeoque languens. — 831. Notum illud Homericum; Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη Ἄϊδός τε βεβήκει, ὃν πότμον γοόωσα Il. π, 855, 856. — 834. *Omnis copia* h. copiæ, totus exercitus, ut bene Servius, uti supra Æn. lib. II, 564 *et quæ sit me circum copia, lustro.* — 835. *Tyrrhenumque duces* ex solo Medic. reposuit Heins., quod ipsi nervosius videbatur. Sed, quum *Teucrum copia* præcessisset, potuit poeta maluisse variare : *Tyrrhenique duces* quod vulgo legitur. *Evandrique Arcadis* edd. Ven. et Mediol. ap. Burm., et omnes aliæ veteres et recentiores.

836. Exsequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana supra vers. 587. *Custos*, Dianæ comes, famula, ut lib. V, 546 Epitydes *custos comesque Iuli*; VIII, 270 *domus Herculei custos pinaria sacri* de sacerdote. Etiam Macrob. III, 6 ministra. Ut vero speculatrix sit, vix vir doctus fidem faciet. — 837. *Interrita.* Hoc vocabulo adjecto me non magnopere delectari lubenter fateor. Aut enim alienum, aut otiosum est. Ut saltem adjuves quodammodo, dicendum est, exprimi tantum hoc, quod tuta, e tuto loco, pugnam prospicit Opis; aut, quum alias vel solo armorum strepitu, et pugnæ adspectu terreri soleant puellares animi. —

Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces :
« Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte, neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicumque tuum violavit volnere corpus,
Morte luet merita. » Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.

839. *Multatam* Pierius in suis invenerat : sicque tres Heins. At Mediceus cum qu. Moret. et Leid. *mulcatam*, quod etiam ex veter. codd. laudat et defendit Guellius. *Mutatam* Franc. et Parrhas. *mulcatam* h. l. Heins. intulerat; jure suo retraxit Burmann. *multatam*, quod jam inde ab Aldd. legebatur. Nec enim aliter dicitur quam : multari pecunia, exsilio, morte, ut vel lexica docent.— *Multatam* morte, damnatam. IV, 699 *nondum Stygio caput damnaverat Orco.* — 842. *Supplicium* gravius pro pœna temeritatis. — 843. *Desertæ in dumis* venustius ex poetica ratione, quam, in dumis desertis, h. silvis. *Nostras*, ut supra 536 *nostris nequicquam cingitur armis.* — 846. Non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultæ*, ignominiam, h. non morieris inulta; non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato sup. 590 — 593.

849. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exemplum etiam apud Homerum Il. η, 86 sqq.; β, 603; ψ, 245 sq. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuisse. Julius Sabinus, qui pleniorem Servium habuit, hæc affert : « Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerunt, ut Hyginus.» Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis.

Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem :
« Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni, capias ut digna Camillæ
Præmia : tune etiam telis moriere Dianæ? »
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam

—854. *Vana tumentem*, (κατ') ἐτώσια οἰδαίνοντα. *Diversus*, in diversa, ἑτέρωθι, jam Æn. lib. V, 166, ut toties *adversus*, *aversus* : v. c. mox 871. —856. *Digna Camillæ præmia*, pœnam meritam Camillæ morte. Sup. Æn. II, 537, *et præmia reddant debita.* — 857. Ad verba : *Tune etiam* ab Heinsio et Burmanno nil notatum mirari licet : quum expeditu haud facilia sint. Aut enim jungi debet : *Tune etiam*, etiam tu, scil. ad exemplum tot aliorum, qui Dianæ telis periere : sic fere Serv. et Donat. Aut : *etiam Dianæ telis*, sc. nec meis; exspectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Erant tamen ipsius Dianæ sagittæ, quibus Opis utebatur. Neutrum satis placere potest. Possit alterum distinctione juvari : *Huc periture veni. Capias ut digna Camillæ Præmia, tune etiam telis moriere Dianæ?* Ex Cerdæ mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem, quum periturus sit Dianæ telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guellius. Alius modus est, ut ex affectu reliquorum etiam hoc dicatur : *Tune etiam? Telis moriere Dianæ*, h. Tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianæ*. Uti in objurgatione *etiam* sollenne est. Parum tamen epicæ dignitatis et hoc habet. Brunckius mutavit verba, et ex conjectura reposuit : *Tuque etiam ;* si tamen locum exigas : Huc periture veni : *capias ut digna Camillæ Præmia, tuque etiam telis moriere Dianæ :* frigere sentias verba *etiam*, et *que*, et *tu*. Sententia enim his verbis finitur : telis Dianæ moriere, ut capias præmia digna Camilla. Deberet sic saltem scriptum esse : *tu quoque nunc telis moriere Dianæ*. Ex Rottendorph. lectione exsculpi possit hæc lectio : *Huc periture veni, capias ut digna Camilla Præmia teque, et jam telis moriare Dianæ ;* ut sit : veni, ut capias præmia digna Camilla et te, utque jam Dianæ telis moriare. Ceterum, etsi satis frequentes sunt tales cavillationes victorum et hostium in poetis, tota hæc Opis oratio ad nostrum sensum parum habet gravitatis epicæ.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias hæc est sagittatio, qua dea ulciscebatur mortem Camillæ, cujus admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poeta, exemplo Homerico in Pandaro Iliad. δ, 116 sqq., etsi majorum rerum exordia ab hoc Pandari telo pro-

Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem, aurasque sonantis
Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii, atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.

cedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. lib. X, 231 — 234. *Threissa* Opis, forte tanquam una e puellis Hyperboreis. v. sup. ad vers. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. — 859. *Infensa*, infenso animo, qui vires novas adjiciebat. — 861. *Æquis* pro æque, æqualiter dextra pectus ac læva sagittæ cuspidem : scilicet dextra nervum tetenderat, ita ut mammæ admotus ille esset; læva tenebat arcum ea parte, qua sagitta arcui imposita erat, a nervo impellenda. Iliad. δ, 123 : Ἕλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. — 863, 864. Cf. sup. IX, 631 — 633. — 866. *Obliti*, ἀμελήσαντες, negligentes, ait Serv., h. e. non curantes præ fugiendi studio.

868. *Levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, quatenus expeditior est ad iter, fugam, pedite. — 870. *Defectique duces* Medic. a man. pr., quod Heins. illustrat, nec tamen aliter accipere vult, quam ut sint deserti a suis. Sic vero præstat, quod omnium codd., etiam fr. Vatic. auctoritate, firmatur *Disjecti*, h. e. dispersi, palantes fuga. *Dejectique* alter Hamb. — *Manipli* de signiferis accipiunt Servius et Cerda; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet : h. l. turmæ equitatus. *Desolati*, ut, *vastatæ cohortes*, ex dispersione et fuga. — 871. *Tecta petunt* pr. Hamb. pro var. lect. conf. mox v. 882. *Equos* Gud. Mentel. pr. et alter Menag., ut aut sit *equos tendunt*, aut *equos aversi*. Tum *equis versis* Ed. pr. Burmann. *equis aversis* Goth. sec. *equos adversi* Zulich. *Adversa ad mœnia* pars codd. Pier. cum Erf. *adversi* Dorvill. *aversi mœnia* sine *ad* duo Moret. *turbata ad*

Nec quisquam instantis Teucros, letumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra :
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres
Femineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi inrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi, exspirant animas : pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Adcipere orantis; oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.

mœnia Ven. Sed vulgata recte se habet : et firmat eam fragm. Vatic. — 872. Trojanos letum inferentes, ut Serv. — 874. Ipsi languentes, fessi. — 875. *Campum putrem*, qui in pulverem resolvitur, ut jam supra VIII, 596. Mox *e speculis,* de muris, unde prospiciunt, supra v. 475.

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. μ, 122 sqq. Sed Virgilii locus haud paullo plus ἐναργείας, affectus et ornatus habet. — 880. *Super* a tergo; ut alibi quoque; premit fugientes hostis. — 884. *Nec mœnibus,* urbe, portis; ex more loquendi; non, pro muris. — 885, 886. Paullo obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes :* si illi, qui fugiunt, et qui persequuntur fugientes, sensus haud expediri potest. Nec lux ab Servio aliisque exspectanda. Simplicissimum post alia tentata hoc esse arbitror : agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos isti, ne una cum ipsis hostes irruant, accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur cædes partim eorum, qui vi ab ingressu portæ fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui vi irrumpunt, et in resistentes irruunt. — 886. *Defendent* cum litura Medic. *Aditusque inque* Franc. *Atque a. r.* Gud. *Duro et sub Marte cadentum* præfixum video Donati interpretationi. Julium Sabinum corruptum potius esse arbitror, quam lectionem variare. *Cædes,* ait, *quam faciebant Trojani. Oritur cædes descendentium per ingressum, et ruentium ad portam.*

Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in præcipitis fossas, urgente ruina,
Volvitur; immissis pars cæca et concita frenis
Arietat in portas, et duros objice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres,
Monstrat amor verus patriæ, ut videre Camillam,

887. *Lacrimantum ante ora p.* concinna repetitione Moret. sec. et Hamb. pr. a m. sec. — 888. *Urgente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat. At Jul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur; sic quoque alii, præter Ruæum, qui *multitudinem irruentium* intelligit.

891. Affectum Latinarum matronarum aut ex hoc profectum dicere necesse est, quod *Camillæ corpus* deportatum ex pugna conspiciunt : quam quum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsæ partim miseratione, partim patriæ defendendæ studio inflammantur; aut *Camillam pugnantem* ipsæ de muris prospexerant. De deportato tamen ex acie corpore nihil adjecit narrationi; neque forte rem sic narrare potuit, quum sup. v. 593, 594 Diana prædixisset : *se nube cava corpus et arma inspoliatæ Camillæ tumulo esse illaturam.* Sin sequaris alterum : ut ad tempus pugnæ et prospectum de muris Camillæ pugnantis, et occumbentis hæc retrahantur, interpretatio ita instituenda est : Cum matronæ Latinæ viderunt Camillam *summo certamine*, in extremo discrimine (ut sup. v. 476 *labor ultimus*, Servius); adeoque etiam viderunt eam cadere : ipsæ incensæ arma sumunt, et hostem propugnare volunt. — 892. *Constat* alter Hamb. *Amos* Gud., quod illustrat Heins. *Amor versus* Rom., ut jam revertatur ille in pectora. Minus scite. In fragm. Vatic. *ut* a pr. m. aberat : et videtur *ut* aut melius abesse (nam sive sit postquam, sive quemadmodum, parum commodum est), aut in *et* mutari. Ita erit : *monstrat amor verus patriæ, et videre Camillam;* hoc et viderant matronæ paullo ante Camillæ exemplum. Sed vereor, ne, si non totus vers., at hemistichium tamen, seu posterius, *ut videre Camillam*, ad supplendum versum, quem poeta imperfectum reliquerat, illatum sit; seu prius quoque, quum in margine pro interpretatione adscriptum esset : *ut videre Camillam.* Totus versus, ut dixi, olet interpolatoriam operam. — *Monstrat amor verus patriæ*, quemnam? putes, Latinas matronas : earum animum ac virtutem declarat : ita obscuriorem esse sententiam, quam pro poetæ ingenio ac more, facile largiar; ergo sequendum alterum : *amor verus patriæ monstrat Camillam* scilicet pugnantem, et occumbentem pro pa-

Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in silvis sævissimus inplet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum :
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia conripuisse; metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens, et sæva Jovis sic numina poscunt,
Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.

tria : quo exemplo inflammatæ ipsæ arma capiunt. Ita *virtus* aliquem *monstrat*, insignem reddit, ut conspiciatur inter ceteros, et noscatur. Ita melius poetam declarari puto, quam aliis modis, quos antea tentaveram. — 893, 894. Junge *stipites robore duro;* quibus et sudibus pro ferro utuntur. — 895. *Præcipites*, ut *trepidæ*, festinationem ac studium declarat; non aliter interpretatus est Ruæus. — *Ardent* recepit Heins., pro vulgato *audent*. Habet et hoc suam vim. Sed *ardent* de re bellica poetis quoque satis frequentatum. Duplicis lectionis diversæ duces : *ardent* Rom. et fragm. Vatic., tum Gud. Menag. pr. et Montalb. et ipse Medic. a m. pr., sed idem a m. sec., adeoque ex Aproniani emendatione : *audent*, quod plerique sequuntur, ex Gothanis quidem pr. et tert.

896. *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile quisque videat. Malim illud observatum : *Nuntius implet Turnum*, ut absolute, *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda : usum esse poetam more suo, et id, quod adjiciendum erat, *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes resolvisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert juveni ingentem tumultum*, perturbationem; rem nuntiat, quæ turbet ejus animum. *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901. *Et sæva* codd. Pierii et Heinsii : sicque editum a Naugerio, et revocatum ab Heinsio : vett. edd. fere : *jam s.* Ita vero distingui debebat : *Ille furens jam, sæva J.*, idque non improbem. Ed. Mediol. et aliæ vulgg. cum Goth. pr. et cum codd. Ursin. *nam s.* Dorvill. a m. pr. *si sæva Jovis. Nomina* Medic. *Sic n. pellunt* Rom. — Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Iliad. α, 5. Pertinet autem hoc, ut toties vidimus, ad epicam œconomiam, ne casu factum videatur, sed Jovis voluntate. *Sæva*, ut alibi apud poetam, infesta, adversa : at mox *sævum Æneam* fortem, ut Æn. lib. I, 96 et al. — 902. Locorum notationem v. sup. 522,

Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
Quum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi, totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt;
Ac simul Æneas fumantis pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean adgnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum, flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas et prælia tentent,
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

527 sqq. — 904. *Saltus apertos* non obsessos amplius, vacuos ab hoste. — 905. *Exsuperat jugum*, conf. eod. loco. — 907. *Passibus ibant* pr. Moret. — 908. *At simul* pars codd. Heins., sicque vett. edd. nonnullæ, etiam Ald. tert., idque equidem malim : tunc vero vers. 912 copula delenda, et revocanda est lectio : *Continuo pugnas ineant.* Continuata enim oratio : *At, simul.... equorum, Continuo pugnas ineant.* Nunc interpunxi post *equorum;* ut jungas : *feruntur.... ac simul.... simul Turnus. Tum pater* Roman. et quatuor Heins., repetitum ex 904.—910. *Ænean in armis* junge, armatum, cum agmine armatorum. — 911. cf. sup. ad vers. 607. *Flatus*, hinnitus.

912. *Continuoque ineant p.;* ita jam editum inde ab Ald. pr. usque ad Pulman. et Steph., a quibus vulgari cœpit *Continuo pugnas ineant*, adversantibus scriptis. Etsi id ipsum e ms. Fabricii revocat Cuningham. Scilicet laboratum est interpunctione et adscito *At* v. 908. *Ineunt* Medic. a m. pr., reliqua idem *Continuoq. i. p.;* tum Ed. pr. Burm. *ineunt* et *tentant*. Abest *que* ab aliis, et ap. vett. edd. *pugnam*. Sed hæc nulli usui sunt; adeoque ea monere piget. — Καί νύ κεν.... εἰ μή. *Ineant, tentent:* iniissent, tentassent, nisi tinxisset, hoc est, mersisset equos Phœbus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Servium : *tingat*, humiliter dictum esse. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912 *ineant pugnas et prælia tentent.* Potest tamen defendi hoc, quum et discrimen habeant illa duo, et jungi fere sic soleant ab Homero : πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Æneæ exerci-

tus, merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Æneidis constituit. Hoc, quod per se parum fecundum erat et jejunum, magna rerum, accessionum et episodiorum copia ornavit poeta : funere Pallantis, sepultura cæsorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Æneam mittendis, et, in ipso accessu ad urbem, Camillæ pugna ac cæde.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER DUODECIMUS.

ARGUMENTUM.

Attritis, duobus adversis præliis, Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, ubi omnem spem suam in se sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Ænea dimicare statuit; ejusque rei Æneam per quemdam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem — 106. Accipit conditionem Æneas, sollennique utrimque sacramento fœdus sancitur — 215. Id Junonis impulsu 134 — 160 a Juturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur — 243; primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta trajicit — 276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit — 310. Æneas quoque, dum subiti tumultus caussam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, prælio excedere cogitur — 323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendæ occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit — 383. Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur — 429. Refectis viribus Æneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio occurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit — 445. Verum quum Turnus sui copiam non faceret; Juturna enim, quæ, excusso Metisco auriga, currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur — 485, cæde multorum facta — 553, oppugnandæ urbis consilium capit, admotoque ad mœnia exercitu, in propugnacula proximaque ædificia ignem conjicit — 592. Ibi

Amata, quum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit — 613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, quum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Æneam ex præscripto fœderis ad singulare certamen provocat — 696. Ea pugna superior Æneas, quum victi hostis precibus jam pæne ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus, gladio per pectus adacto, eum vita spoliat.

Turnus, ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis, ultro inplacabilis ardet,
Adtollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,

1. *Infractos :* « antea semper non fractos », interpretatur Servius, quem mirum est, nunc demum in hac voce hærere potuisse, quam jam aliquoties poetæ frequentatum vidimus, v. c. sup. Æn. IX, 499 *infractæ ad prælia vires.* Monuerunt nunc satis multi *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerd. *In* in his habet vim Græcorum α intensivi, si modo utrumque intendit, nec potius, ut sæpe fit, otiosum vacat et α et *in.*—2. *Sua nunc promissa* : de meliore armorum successu, et de pugna cum ipso Ænea ineunda. v. sup. Æn. XI, 436 sqq. posci, exspectari, ut iis satisfaciat. — 3. *Ultro ;* nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis. — 4—9. Sumta comparatio ab Homero Iliad. ε, 136 sqq. ; υ, 164 sqq., quæ inter splendidissima Homeri loca sunt, translata passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et præclare variata : ut leo vulnere accepto multo magis furit, sic Turnus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur : hoc enim est *attollit animos*, et *gliscit violentia Turno accenso :* quod Homero erat, loco priore Iliad. ε, 135 Diomedem a vulnere recreatum, πρίν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι, Δὴ τότε μιν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος. Illud vero, quod Iliad. χ, 96 Ὣς Ἕκτωρ ἄσβεστον ἔχων μένος οὐχ ὑπεχώρει, legitur, vix cum Valkenario ad Theocr. Adon. p. 252 huc commode trahi potest. Ceterum, quæ ad ornatum in his vss. spectent, facile pro se quisque observet. Nec sine fruc-

Saucius ille gravi venantum volnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Inpavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit.
« Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ, nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior; fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam
Desertorem Asiæ: sedeant spectentque Latini,
Et solus ferro crimen commune refellam;

tu similes comparationes aliquis comparet, quæ notatæ sunt jam ab aliis: inprimis Stat. Theb. II, 128 sqq. Lucan. I, 205 sqq. VI, 220 sqq. Valer. III, 587 sqq. Q. Calab. III, 142 sqq. cf. quoque sup. lib. IX, 551 sqq. — 6. *Movet arma*, a virorum pugna petitum; nihil amplius: ad pugnam se parat; cf. Ge. III, 236. Etsi Statius in tigride ornavit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat ungues* lib. II Theb. 130. *Gaudet:* gravius quam, solet; voluit *exsultare*, γαυριᾶν, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. *Fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *Latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus est: translate, ab iis, qui vias obsident prædandi caussa. Multa inepte Servius et alii.

11. *Quo dicta* Parrhas. *dona r.* Sprot. *retardent* Zulich. a m. pr. Servius ad v. 13: « Quidam sane a *Nulla mora in Turno* usque ad *pepigere recusent* jungunt: ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color. » Nimis subtiliter; quum duo membra intercedant: nihil est — *nec* est quod *recusent.* — Repetit Turnus quæ jam sup. XI, 434 sqq. dicta, dum se pugna singulari cum Ænea obtulerat. — 11, 12. Respicit sup. XI, 115 sqq. Æneæ verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Æneæ translata. *Retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed, revocent, recantent; recedendo ab iis, de quibus jam conventum erat; nam sequitur *recusent.* — 13. *Fer sacra;* cf. inf. 118 seq. *Concipe fœdus*, verbis conceptis, ut Servius. — 15. *Desertorem Asiæ*, invidiose, quasi transfugam; supra VII, 359 *exsules Teucros* dixerat Amata. *Sedeant spectentque Latini*, ad ignaviam exprobrandam accommodatum. — 16. *Crimen commune*, criminationem Turni ab omnibus

Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux. »
Olli sedato respondit corde Latinus :
« O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;

factam (cf. sup. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult. — 17. Aut ille vincat me, eoque ipsos Latinos in ditionem accipiat.—*Victos* et *victor* agnoscit Jul. Sabinus. *Victor* quatuor Heinsii : unde ille conj. *Aut abeat victor :* et erat hoc manifeste scriptum in Vratisl. et Ed. pr. Burm. Alludunt Zulich. *Quique abeat victor* a m. pr. *Abeat* Goth. tert. Sed hæc ipsa aspirationis omissio mutationi τοῦ *victos* in *victor* locum fecisse videtur. Habet utique majorem vim et Turni ferociæ magis consentaneum est: *aut habeat victos* sc. nos : sim pro victo, *cedat Lavinia conjux*. *Cedatque Lavinia* pars codicum Pierian., forte eorum ausu, qui primam correptam mallent in *Lavinia*. conf. sup. ad lib. VII, 359. *Laurentia conjux* Franc.

18. Decorum ætatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, hoc est, prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrunt. — 19. *Quantum ipse* ornate : quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2, pag. 545 *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.* — 22. *Sunt tibi.... Sine me ;* hæc jungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea præmittit, quæ dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cujus ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est; mihi aurum est (ut sup. XI, 213 *prædivitis urbe Latini*), et animus largiendi tibi quantum satis est; h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. — 23. *Animus aurumque* Zulich. et Gifan. Ind. Lucret. e Codd., tum plerique apud Pierium. In iisdem *est* in fine subjectum, quod ab aliis abest. Jacobus Bryant, acutus judex, hærebat in altero hemistichio : *necnon aurumque animusque Latino*, quod nunc repente de se Latinus, et quidem ex tertia persona, loquitur : aut itaque illud ejiciendum censet tanquam aliunde illatum, aut legendum *auri argentique talenta.* De opibus tamen Turni minus bene ageretur : quarum hic nullus respectus esse potuit. — *Animus*, propensa voluntas. Sunt aliæ puellæ tuis nuptiis non indignæ; verbo adsunt omnia, quæ moderatis votis satisfacere possint; sed meæ filiæ conjugio potiri non po-

Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores: sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mœstæ lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma inpia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si, Turno exstincto, socios sum adscire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet

tes. — 25. Οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος, comparat Servius. Putant autem poetam in animo habuisse vss. 399, 400 Iliad. ι. — 27. *Veterum procorum*: respectu advenæ Æneæ dicti *veteres*, indigenæ illi. De re vid. sup. VII, 54 sqq. — 29. *Cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatæ. v. VII, 366. — 30. *Vincla omnia rupi*, religionis et fœderis, Serv.; quod sequens versus declarat. — 31. *Promissam eripui genero*. Nam Æneæ per legatos promiserat filiam. Vide supra Æn. VII, 267 sqq. — 35. *Italas* ornat: simplicit. spes nostras. *Recalent* pro *calent*, aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. Serv. — 37, 38, 39. Cur toties consilium muto, fœdere cum Trojanis semel sancito (nisi *referor* est retrahor, avocor, a consilio semel capto)? Si, quod vides mihi faciendum esse exstincto te, ad societatem cum Trojanis antea initam redeundum est, cur idem non facio, te vivo et incolumi? pro vulgari: quam insanum est, non statim te vivo facere, quod, te sublato, necesse erit mihi facere! — 38. *Turni exstinctu* Zulich. a m. pr. *Turno exterrito s. accire* Franc. *Accire* vel *adcire*, vulgo editum. At ex melioribus suis et Pierianis Heinsius dedit *adscire*, h. e. adsciscere; etsi aliud exemplum vocis nec hic, nec ad lib. XI, 308 attulit. Antiquam tamen vocem ejus formæ fuisse, docet τὸ

Italia : ad mortem si te, Fors dicta refutet!
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. » Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur : exsuperat magis, ægrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore :
« Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro m
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris. »

adscivi, et *adscitum*. Feram itaque etiam in Tacito Agric. c. 19, ubi v. Ern. — 44. *Longe Dividit;* ne dubita sic jungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo, sed in poeta versamur : cui animus abducendus erat ab angustis finibus regni, in quo hæc agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic sup. XI, 317 ager *Longus in occasum.*

46. *Exsuperat*, felix dilectu vocabulum pro vulgari crescit, prævalet; ut sup. II, 759 *flammæ exsuperant;* est ex ὑπερέχειν.

49. *Letum pro laude pacisci* ἀντὶ κλέους; mortem recipere, non recusare; hoc est, leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cujus saltem discrimen subibat pugna suscepta. conf. inf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus : utrumque *pacisci* designare potest : adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. — 51. *Nostro vulnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem, qui Iliad. v, 435—437, at Iliad. δ, 510 non satis convenit. — 52. *Longe illi erit :* formula minarum frequens inprimis poetis, v. Cerda, et ad Tibull. I, 5, 2. etiam Græcis exemplis illustranda. In vss. 52, 53, Homericam narrationem Iliad. ε, 311 sqq. respici, per se patet. — *Quem in urbe* Ed. pr. Burm. — 53. In his : *quæ nube fugacem Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris*, incommode utique *sese* ad Venerem trahit sententiam, quum de Ænea id melius dicatur. Offendisse ad hoc olim viros doctos ex Cerda disco, quum adeo essent, qui pro *eum* positum putarent. Potest reponi : Si Venus se occuluit, eadem nube occultavit simul suum filium ;

At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat :
« Turne, per has ego te lacrimas, per, si quis Amatæ
Tangit honos animum; spes tu nunc una, senectæ
Tu requies miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit;
Unum oro : desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent : simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo. »
Adcepit vocem lacrimis Lavinia matris

licuit autem poetæ ponere id quod remotius esset. Sed ad interpunctionem attendere debebant interpretes : qua mutata omnia ordine suo procedunt : *Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem Feminea tegat : et vanis sese occulat umbris*, sc. ille. Nec autumes sic scribendum fuisse *occulet*, quod proprie sequi debebat. Nam alterum non modo recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore : ut solet inprimis Maro noster. — Distinximus post *tegat;* quo facto loci difficultas sublata est : *Longe illi dea mater erit,..... et vanis* (h. e. in vanum) *sese occulat* (pro occulet) *umbris*, quibus ille antea nube a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat.

54. *Nova pugnæ sorte.* Minus bene pro magna. Servius, et alii. Immo : nova pugnæ conditione, novo genere : singulari sc. certamine. — 55. *Moritura*, tanquam quæ mori decrevisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et sæpe. — 57. *Honos*; αἰδὼς; passive, qui habetur, reverentia; supra VII, 401, 402 *gratia.* Comparant Intpp. modo Hecubæ Iliad. χ, 82, modo Andromachæ exemplum Iliad. ζ; sed sunt hæc paullo remotiora. — 58. *Imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus*, dignitas, auctoritas. *In te omnis domus inclinata recumbit;* ornate : nititur, tu columen es, tanquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρήμῃ. — 60. *Teucris* pro Teucro, Ænea, positum esse unusquisque videat. Sed quorsum factum ? ut a vulgari oratione eo magis recederet. — 62. *Hæc lumina invisa* pro, hoc lumen, vitam odiosam. — 63. *Captiva* ad invidiam adjectum : satis erat victa, cujus propositum exitu caruit; vel obnoxia, quæ, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64—69. Præclare τὸ ἦθος in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem sive ex antiqui ævi more, sive ex carminis œco-

Flagrantis perfusa genas; cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:

nomia, Laviniæ nullæ præcipuæ partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore puellæ acquiescere debuit poeta. Sic supra quoque lib. XI, 479, 480. Erubuisse autem putanda est; quum, præsente Turno, nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Ænea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniæ, utrum illa animo inclinaret, nihil usquam, si bene memini, poeta meminit. — 65, 66. Non est hypallage, quod volunt, inepta figura; sed utrumque dici et animo repræsentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor, sanguine moto, calorem. — 66. *Per ossa* alter Voss. Scheffer. Bigot. Dorvill. a man. pr. Ed. Ven. Burm., accedit Goth. sec. et tert. ut subjectum nunc *ignis* sit: nam *rubor* per ossa non bene *cucurrit*. Nisi illud durius fieret, me ita malle legi, ne iterum de genis idem repetat, haud diffiteor: hoc enim sollenne; sic sup. VIII, 389 *notusque medullas Intravit calor et labefacta per ossa cucurrit;* IX, 475 *subitus miseræ calor ossa reliquit;* it. III, 308 *calor ossa reliquit:* Utinam *rubor* et h. l. cederet voci *calor!* ita omnia bene sibi constarent: *cui plurimus ignem subjecit calor, et calefacta per ossa cucurrit;* nisi quod *calor* et *calefacta* sic proxime se excipiunt; et forte, hoc animadverso, Maro *rubor* pro calore maluit.

67, 68. Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141, omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est paullo ornatior. *Violaverit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, *corrumpere*, dicitur; et Homerus μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixerat. — 68. *Rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem: *Indum sanguineo veluti..... Alba rosa:* qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores;* talis color erat in virginis ore.

70. Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniæ amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam conjectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *Turbat amor.* Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio: *Tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turba-*

« Ne, quæso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Quum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit,
Non Teucros agat in Rutulos; Teucrum arma quiescant,
Et Rutulum: nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quæratur conjux Lavinia campo. »
   Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit,
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,

verat. — 72. *Omine tanto;* ipsis lacrimis ominosis (conf. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Iliad. ω, 218, 219. conf. Iliad. ζ, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 seqq. illustratur sententia verborum: *neque enim Turno mora libera mortis,* si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras injiecere. Nisi illa exempla essent, simplicissimum erat, mortem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere: non jam licet detrectare pugnam, vel morte certa ante oculos posita. Verior igitur altera apud Servium ratio: *neque enim in potestate mea est, moram inferre venientibus fatis.* Sic quoque Julius Sabinus. — 76. *Haud placitura* tanquam ignavo Æneæ, qui retractare vellet dicta, ut sup. v. 11, 12. — 78. Comparant Iliad. γ, 68 sqq. — 80. Præclare hæc. Hinc Lucan. VII, 348 *medio posuit deus omnia campo.*

81. *Trepidusque* Menag. pr. Sed *que* inutile est onus, ac fulcrum versus. Tollendum arbitror. Sublatum quoque voluit Cuninghamus, et sustulit Brunckius. — 81 sqq. An Maro, si retractare licuisset carmen, probaturus fuisset eam narrationem, quæ sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemperatus, inprimis ad locum de Achille armis Vulcaniis induto Iliad. τ, 367. Sed vix placere potest, quod Turnum et Æneam hæc omnia facere narrat *die, seu vespere, qui pugnam antecedit.* Induit arma, ut exploret, an humeris apte inhæreant, experitur hastam etc., ut iterum exuat, et se quieti det. Nam sequitur vs. 113 *Postera vix summos* etc. Non tamen quemquam hæc offendisse video. Non male dicas, declarari a poeta summum ardorem Turni et pugnæ studium. Recte utique; modo ne animum quis ad temporis notationem retulerit.

Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco

83. Poetico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreæ sede, cujus uxor Orithya ex Attica : conf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreæ autem cura equorum laudes repetunt poetæ; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani filio, erant equæ a Borea adeo in equum mutato prognatæ, Iliad. υ, 223 sqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Il. π, 150 seq. Quæ omnia celeritatem cursus adumbrare quis non videt? Non male autem Critici veteres apud Servium « culparunt hoc loco Virgilium, « dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithya « quum Atheniensis fuerit, filia Terrigenæ (Erechthei), et « a Borea in Thraciam rapta sit, « quemadmodum potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos « dare? » Scilicet exemplum hoc est usus mythorum poetici apud seriores poetas tam diversi ab usu antiquo. Maroni est merum ornamentum ac figmentum poeticum; nec de probabilitate historica ille laborat : antiquis vero erat phantasma in sermone hominis ἐνθουσιῶντες, ut ventis natum diceret equum cursu rapido mirabilem. Progeniem modo memorati armenti Erichthonii hunc vocat Julius Sabinus : non magis commode. Probabiliore invento Penthesileæ equos ab Orithya donatos narravit Q. Calaber a Cerda jam laudatus lib. I, 165 seq. *Decus* h. l. γέρας, munus honoris caussa datum; ap. Homer. ἄγαλμα. — 84. *Qui c.* Ornavit Homericum Il. κ, 437. conf. ibid. π, 149; τ, 415. — 85. *Lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. conf. Ge. III, 186. De voc. *lacessere* de quovis motu, alias res, vel alios, quo afficimus, vid. ad X, 10. — 87. *Squalentem auro*, splendentem; vid. sup. ad X, 314. *Albo orichalco :* quum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas, etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poetæ ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum. conf. h. l. Servius. Æris genus aliquod pallidius fuisse ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II, VI, 16. Hoc melius quam quod Servius affert, album dici auri comparatione; nam per se album non esse; nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, uti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod jam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, v. 973, ubi conf. Schol. Winkel-

Circumdat loricam humeris : simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, et rubræ cornua cristæ;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.

mann., *Monum. ined.* tom. II, pag. 172, alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo ejusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi exstare narrat. Locus Plinii XXXIV, 2, accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex illo fit, veteres nativum aliquod æs candidum notum habuisse, simile vulgari huic (*Messing*), ad quod nomen nunc vulgo est traductum. v. Beckman. ad Aristot. Mir. Aud. p. 132. Etiam in *Mém. de l'Acad. de Bruxelles* t. III, p. 372 de eo agitur.

88. *Aptat habendo*, ad habendum, ut Servius, hoc est, ut habere eum commode manu ac tractare possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. — 89. Capiti aptat galeam : *cornua cristæ* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos : putes eum verba Diomedis Iliad. λ, vers. 385 in Paridem κέρα ἀγλαὲ in animo habuisse. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, τρυφάλεια, quæ explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit, ac nutat : tales λόφοι, cristæ, ex conis s. φάλοις suis prodeuntes et in obliquum vergentes ac prominentes, seque inflectentes, potuere per *cornua* designari. — 91. *Tinxerat*, ad temperandum, seu indurandum ferrum. Sic sup. VIII, 450 *alii stridentia tingunt Æra lacu;* et Ge. IV, 172 *Alii stringentia tingunt Æra lacu. Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio, an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophoclis Aj. 1056 de ferro, quo is occubuit : Ἆρ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος; argute tamen, et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer, et horrendus : et, quum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse ἄφθιτος amnis erat, et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quæ in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (φαρμάσσειν, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε (non τε) κράτος ἐστί Odyss. ι, 393) res est notissima, observata quoque Plinio XXXIV, s. 41, ita isto quidem respectu Stygia aqua cum judicio ac dilectu posita videri potest.

Exin, quæ mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans : « Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit : da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crinis
Vibratos calido ferro myrrhaque madentis. »
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti quum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,

92, 93. Ad veteris ævi morem omnia. v. Odyss. α, 127. conf. Guell. et Cerd. ad h. l. — 94. *Actoris Aurunci spolium.* Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse. — 96. Heins. corrigit : *nunc (tempus) ades;* ut apud Statium Theb. X, 543 *ades o mihi dextera.* Commodius laudasset sup. lib. X, 773, 774 *Dextra — et telum, quod missile libro, Nunc adsint. Auctor* nonnulli. — 99, 100. Perpetua in Trojanos tanquam molles homines jacta probra : conf. sup. IV, 215 seqq.; IX, 614 seqq., partim ex fama de Trojanorum opulentia, partim ex permutatione Trojanorum cum Phrygibus facta. An vero comas jam Phryges illi calamistro crispare soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim : videtur heroici sæculi more deserto, sui temporis morem substituisse. — 101, 102. De ira nil frequentius his : præivit Homerus Il. α, 104; ο, 607; præcipue autem in loco, quo Achilles se armat, τ, 365, 366; Odyss. δ, 662; Hesiod. Scut. Hercul. 390 : sed *scintillæ*, hoc est, fulgores μαρμαρυγαὶ, rem augent mirifice. Prætulit signa Apollon. I, 1296, 1297. In ceteris præivit Lucret. III, vers. 290 de calore : *Quum ferviscit, et ex oculis micat acribus ardor.* — 103. *Cum primum* Rom. et alii Pier. cum parte Heins. et Goth. sec. *cum prima* haud dubie doctior lectio est, sed orta videtur ex vitio Medicei *cum primam*, emendato ab Aproniano *cum prima.* — 103, 104, 105. Ornatum comparationis ex Ge. lib. III, 232, 233, 234 petiit. *Irasci in cornua*, iram exercere cornibus; quod paullo post, *et se suscitat ira :* ut, surgere in cornua, erigere se cornibus. Adscriptum

Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi fœdere bellum.
Tum socios, mœstique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montis

ibid. θυμοῦσθαι εἰς κέρας ex Euripide. Versum Græcum in Epp. ad Attic. VIII, 5 Cerda adscripsit et jam Guell. ῥίψαι Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα : ut hic : *ventos lacessit ictibus.* Illud alterum : *sparsa ad pugnam proludit arena* proprium taurorum naturæ esse jam Plinius VIII, 45 s. 70. notavit. Add. Oppian. Cyneget. 56, 57, 58; Quintus Calab. lib. IV, 237 seqq.

107. *Sævus*, fortis : ut toties jam poetæ dictum vidimus *sævum, crudelem, atrocem, ferum.* — 108. *Acuit mentem* Ven. *se suscitat ira :* non *iræ*, ad iram; sed ira excitat animum, vires animi, virtutem. Sic sup. V, 454 *vim suscitat ira.* — *Acuit Martem ;* ut *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poetæ dicunt θήγειν, hoc est, ὀξύνειν, παροξύνειν, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad, vel in iram etc. Etiam pro *acuere alicujus famem*, acuere aliquem, noster poeta ausus est dicere : *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. — 109. *Fœdere ;* pugna singulari ex fœdere. Idem v. 112 *pacem* dixit. — 111. *Fata docens.* Non veretur hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo vitæ discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri : apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Iliad. η, 50, 52. — 112. *Viros :* κατὰ τὸ σιωπώμενον, intelligitur missos legatos, ut Serv. monet : etsi supra vs. 75 tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Ænea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

113. Bene Servius : « Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in IV, 522 noctem, ubi Dido pervigilans deliberat. » Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in ævum Conderet humanis*, quoque summa belli et carminis exitum suum inveniret. Ordo : *Postera vix summos spargebat lumine montes Orta*

Orta dies; quum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis
Dimensi, Rutulique viri, Teucrique parabant;
In medioque focos, et dîs communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant,
Velati lino, et verbena tempora vincti.

dies: Campum..... Rutuli Teucrique parabant; pro: quum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei. — 115. *Lucemque elatis naribus efflant.* Exquisitius vocabulum captavit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνέειν, commune est: conf. Cerda; Ovid. Met. II, 119 — 154, 155. Præiverat autem etiam in vocis dilectu Ennius: *funduntque elateis naribu' lucem*, ut Servius monuit, et Lucilius apud Victorinum: *efflantque elatis naribu' lucem.* — 116. In seqq. potuit ante oculos versari simile inter Trojanos et Achivos fœdus de pugna singulari Iliad. γ, 314 sqq. Campum *parabant*, instruebant, æquando, purgando ab arbustis, etc. — 117. *Demensi* Medic. Gud. Leid. Hugen.Par. *dimissi* Zulich. *Campum parare* h. instruere, κοσμεῖν, puta æquando, et purgando ab arbustis, ut inf. v. 770, 771 simile quid subjicitur. Moneo, ne quis malit interpungere: *Campum..... Dimensi, Rutulique viri Teucrique parabant In medioque focos et Dis communibus aras Gramineas.* Etsi enim *que* facile ad *focos* sic retrahi potest: tamen contortior hæc videtur esse ratio. — 118, 119. Argutantur Servius, Julius Sabinus et alii. In *ara*, quæ hoc loco e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii autem communes,* per quos utrique juraturi erant Latinus et Æneas; ut in loco Propertii, I, 11, 16, ubi puella *perfida* non meminit *communes deos.* Sicque supra lib. VIII, 275 *communemque vocate deum.* cf. Valer. Fl. IV, 761: *Festa dehinc mediis ineunt convivia tectis Communesque vocant superos.* — 120. Legebatur *Velati lino.* Ad hæc verba Heinsios et Burmannos exspectabam disputantes; sed alter ad Servium remittit, alter tacet. Subjeci jam interpretationem vulgatæ lectionis, qualis illa instituenda sit. De infula, seu vitta est accipienda; qua *velari* toties dicuntur qui vittati sunt. Agitur vero de sacrorum ministris, victimariis et popis, qui sacra adducunt: hos ex Romano more, quem v. c. in Titi arcu cognoscere licet, ubi victimæ ducuntur, poeta exhibet seminudos, licio pudenda præcinctos, cui nomen fuit *limi*, seu quod transversum femoribus tanquam *cingulum* implicari solebat, seu a purpura trans-

Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet: nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.

versa, quæ ambiebat hoc cingulum, ut Grammatici tradunt. *Limum* enim pro obliquo dictum esse, nota res est vel ex Terentii Eunucho: *ego limis adspecto.* Simili modo præcincti quoque erant servi publici, ut ex Gellio XII, 3, constat, et omnino servi subligari seu subligaculo: nam eo tandem ipsa *limi* notio redit: περίζωμα. Est adeo *velati limo,* subligari cincti.

121. *Pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut supra Aventini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando πιλοῦν ductum, confertum, densum, esse vellent. Docta est Servii nota ad h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod infra vers. 130 *hastæ* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tanquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum, *hastatus*, *clypeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48, uti vix licet, quum de lectione non satis liquido constet. — 127. Mnestheum, Asylam, et Messapum excitat nominatim, primum ut poeta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent, quam per summam annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit præcipua. De Mnestheo Trojano vid. sup. ad lib. V, 116, 117; de Asyla Etrusco lib. X, 175—178. Messapus in Latinorum auxiliis erat. cf. sup. VII, 691. — 130. Ut ad versum 116 diximus, possunt in his nonnulla ex Iliad. γ esse adumbrata: ut hic ex vers. 134 sqq. Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant:* ibi innixi sunt scutis, ut sup. lib. IX, 229, *Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes;* at hoc loco reponunt in terra, κατατίθενται, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ

Tum studio effusæ matres, et volgus inermum,
Invalidique senes turris et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti,
Prospiciens tumulo campum adspectabat, et ambas
Laurentum Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est adfata sororem
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit :
« Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum adscendere cubile,
Prætulerim, cœlique lubens in parte locarim :
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi :

γρ. scuta. — 131 seqq. Ornate : cupiditate spectandi domo egressæ feminæ, pueri et senes, ædium tecta et muros adscendunt.

135. *Neque nomen :* nam hoc demum ab Alba condita habuit : *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit. — 136. *Aspiciens* Bigot. et Goth. tert. *Spectabat* vulgg. ante Heins., qui *adspectabat* recepit ex præstantioribus suis et Pierianis. Adde Donatum et Servium : qui amat, inquit, usurpare auctoritatem : nam potuit *spectabat* dicere. In Gud. *Latini* in litura exaratum erat, unde Heinsius ante lectum putabat *Latinam*, vel *Latinorum :* fac fuisse; erat ex errore ita scriptum. — 139. *Juturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus, et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diva deam* h. dea deam, nihil amplius : nec Grammatici audiendi, qui distinguunt. — 141. *Sacravit ;* cum dilectu positum verbum, pro. *dedit.* — 142. *Decus fluviorum* simp. pro aquarum fontium. — 144. *Ingratum cubile :* h. invisum, quatenus stuprum Junoni invisum a Jove in eo exercetur. Ita malim accipere, quam ut ad *Jovem ingratum*, aut ad *Latinas*

Nunc juvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies, et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu, pro germano si quid præsentius audes,
Perge; decet : forsan miseros meliora sequentur. »
Vix ea, quum lacrimas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
« Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno :
Adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. » Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam volnere mentis.
  Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,

ingratas retrahere. Servius varie tentat. — 151. Comparant Iliad. γ, 305, 306, 307, saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus favent, ab iis recedere monet. vid. Stat. VII Theb. 789, et Iliad. χ, 213. — 153. *Decet;* plus est quam licet: ἔοικεν, *forsan.* Bene Servius, ut forte possit fatorum ordo mutari. — 155. *Honestum*, pulchrum ex καλόν. v. Ge. II, 392, *caput honestum.* — 157. *Si quis modus*, exquisite pro, quocunque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, συγχέειν. sup. VII, 339 : *disjicere pacem.* Consilium autem Junonis ex Homero petitum Iliad. δ, 64 sqq. — 160. *Incertam :* s. utrum tentaret quod Juno jusserat; s. de eventu incerta. Nam v. 153, *forsan miseros meliora sequentur.* — *Vulnere mortis* duo Hamb.; sed *vulnus mentis* pro dolore, ut statim Æn. I, 36.

161. Ad figuras Virgilio nove usurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in unum desinit. Quod tamen ex Homero laudat, Odyss. μ, 73, 74, alienum est. Conveniret schema Alcmanicum apud Pindarum obvium. Hyperbaton esse dixit Servius, ut ordo sit : *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poeta genus, et tum individua subjungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque : *Interea reges*, (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Æneas.... Romæ : Procedunt* (sc.

Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo, et cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,

omnes) *castris.* — 164. Corona radiata ornatus Latinus, ut sit stirpis a Sole ductæ argumentum. *Specimen* est δεῖγμα, documentum. *Solis avi* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poeta sup. VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Ulyssis filium habitum Latinum, auctore ipso Hesiodo Theog. 1011 — 1015, tamen necessitas nulla est, ut, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, quum tam multimode fabulæ veteris Italiæ narratæ, et ornatæ fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum (nam *avum* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 exscripsit: ubi conf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in regibus et imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poeta; an vero ostentum Augusto post necem Cæsaris urbem ingresso oblatum (v. loca jam laudata a Cerda, Sueton. cap. 94, et Vellei. II, 59, 6) respexerit, dubito. Feram, si quis honorem Cæsari et Augusto habitum huc retulerit: *distinctam radiis coronam;* v. c. ap. Flor. III, 2, 91; de Cæsare v. Intpp. ad Vellei. l. c. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, Solis filia, cujus caput radiatum ab Argonauticis celebratur: vid. Apollon. IV, 727; Orph. 1216 sqq. Corona radiata pro insigni habita est primo regum Ægypti et Syriæ, inde Cæsaris, Augusti et successorum, sed post mortem; a Nerone vero inde, etiam viventium. Notabile hoc loco est, quod corona Latini radiata XII radios habet, non dicam consilione et respectu ad XII mensium, vel signorum cœlestium numerum; alias computantur modo septem radii, modo pauciores, vel plures. Docte de his nuper egit elegans veterum monimentorum interpres *Millin* (*Monumens antiques inédits*) ad gemmam Septimii Severi Imperat. t. I, p. 178. — 165. *Bina;* ex more heroum. v. Cerda et sup. lib. I, 313. — 167. Habens clypeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus* h. l. vel divinus, vel fulgens, coruscus;

Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Sætigeræ fetum suis, intonsamque bidentem
Adtulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem,
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur :
« Esto nunc Sol testis, et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et Pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor; tuque inclute Mavors,

sideris instar; ἀστερόεις; frequens poetis; alterum hoc cum *flagrans* convenit. — 170. In fœdere jungendo, porca mactatur more Romano. cf. sup. VIII, 641; agna Trojano et Græco. v. Iliad. γ, 246 sq. — 171. *Appulit* conj. Heinsii apud Burm., quæ vix debebat ex ora libri Heinsiani enotari. *Flagrantibus* potiore jure poterat tentari : quum modo v. 167 præcessisset *flagrans;* cur non *flammantibus*, aut, ultima in *pecus* recte producta, *ardentibus* placebat?

172 — 174. Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam injiciunt victimæ, pilos e fronte ejus exscindunt ense (*tempora summa notant ense.* cf. supra VI, 245, 246), quos in flammam conjiciunt; tum vinum in aram libant. Fieri hæc ad consecrationem victimæ putanda sunt. Inde inf. 213 *rite sacratæ pecudes.* Græcis uno verbo est κατάρχεσθαι. Rem pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios. conf. Cerda. — 174. Laudat Burm. not. ad Lucan. III, 404, ubi æstuat in interpretatione satis expedita : *structæ diris altaribus aræ :* h. aræ, quibus, tanquam basibus, dira altaria superstructa, imposita sunt. Est enim ara fundus et crepido altaris. Alias in altari etiam ara h. focus esse potest. Quoties non vidimus hoc, viris summis facilius fuisse scite emendare, quam locum commode interpretari! — *Pateris altaria libant* exquisite, libando rigant. — 176. Formula ad ductum Homericæ concepta Iliad. γ, 276 sqq., in qua, antiquissima numina quæ fuerint, observa. Formula similis etiam in Odyss. ε, 184 sqq. Iliad. ο, 36 sqq. τ, 258 sqq. occurrit. Nec injucundum hoc observare in poeta ex decoro personarum variatum : Æneas stricto ense, tanquam perjurium ulturus, Latinus sceptro protenso precatur. — 177. Comparant verba ex Iliad. α, ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα. — 179. *Jam me-*

Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque, fluviosque voco, quæque ætheris alti
Relligio, et quæ cæruleo sunt numina ponto :
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum adnuerit nobis victoria Martem,
Ut potius reor, et potius dì numine firment,
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto;

lior, propitia, placata : ad Heleni monitum respicere putatur sup. lib. III, 435 sqq. — 180. *Torques* hoc loco regis, moderaris, proprie, flectis, ut currum. — 181. *Quæque ætheris alti Relligio.* Variavit orationem ; h. e. ætherem invoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem ætheris esse, necesse est : hinc suum *quæque* etc. petiit. — 184. *Convenit;* σύγκειται; conventum esto in hoc, ut. — 187. *Sin nostrum adnuerit nobis victoria Martem ;* per hypallagen dictum, pro, sin noster Mars adnuerit nobis victoriam, accipit Servius, alii tacent. Enimvero est doctior ratio loquendi, pro hac vulgari : si annuerit victoria, faverit, nostræ pugnæ; quod fit fausto ejus exitu ; nunc quum pro pugna Mars memorari soleat, pro pugnæ eventu secundo *nostrum Martem* dixit, h. exitum secundum, qualem nos optamus. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnæ, in noto illo denotat : *æquo Marte*, ut sup. VII, 540 et al. *secundo Marte*, X, 21. — 188. *Ut potius* etiam altero loco e Medic. et Huls. dedit Cuningh. *Numina* Rom. Gud. et Sprot., quod defendi potest. *Potius numine* Zulich. *Propius di numina firment* vetus liber ap. Pier., qui ipse ille Romanus esse videtur. — *Reor* h. l. pro spero. — 189 sqq. Hæc egregie ex eo, quod vere factum esse ex historiis constat, adumbrata sunt. — 190. *Paribus legibus.* Hoc jam præmunierat poeta oraculorum veterum auctoritate : sup. VII, 256 *Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.... paribusque in regna vocari* Auspiciis. — 191. *Injunctæ* Hugen. *Mittent* tres ap. Burm. et Oblong. Pierii. *Mutant* Goth. sec. *Se mittere*, est coire, convenire. — 192. *Sacra deosque* intellige Penates ac Vestam. Latinus habebit summum impe-

Imperium sollenne socer : mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen. »
Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram :
« Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera, juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deum infernam, et duri sacraria Ditis.
Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignis et numina testor :
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, cœlumque in Tartara solvat :

rium cum jure belli : ut adeo sub eo legibus suis vivant Trojani. *Sollenne* accipio legitimum : ut solent ea, quæ legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi.

198. Deos in Italia vetustissima religione, sc. Pelasgica, cultos nominat. — 199. *Vim deum*, deos inferos et Ditem. Nil amplius. κράτος θεῶν pro θεοὺς κρατεροὺς. — *Inferna et* Zulich. *inferium* Sprot. Ven. et Exc. Burmann. *Deum infernum* Gothan. sec. *Duri* legi in omnibus jam Pierius monuerat : recepit Commelin. et Pulmann. et firmavit Heinsius, pro vulg. *diri*. Ad sensum vel ornatum nil refert, seu *durum* h. inexorabilem, seu *dirum* dixeris. — 200. *Qui sidera* Sprot. *Numine sancit* sec. Hamb. *numina fulmine* Zulich. — *Fulmine*, tanquam ostento : aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Jove perjurii ultore cogitare. — 201. *Medios ignes*, in medio positos : ut sæpe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tanquam sequestres et conciliatores pacis. — 203. *Volentem* bene adjectum; nam potest fœdus rumpi eo nolente et invito, ut factum sup. VII, 586 sqq. — 204, 205. Non, si vis ulla terram, mare, cœlum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undæ. *Effundat tellurem in undas*. Ex vulgari modo loquendi effunduntur undæ in tellurem : unde per hypallagen dictum putavit Servius et alii. Sed constituenda est notio τοῦ *effundat* ex altero *solvat*. Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis major diluat et effundat in mare : tanquam glebam illam, βῶλον ὑγρὰν, Medeæ apud Pindarum Pyth. IV, 67 sq. *Cœlum in Tartara solvi*, h. e. resolutum cum

Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Quum semel in silvis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis. »
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum : tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.

Tartaro misceri. — 206. *Ferebat* Zulich. *Regebat* Montalb. doctius sane; et reposuit e cod. Coll. Jesu Wakef. — Ad 206 — 211 vix necesse ut moneamus, hæc ex Iliad. α, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia est imitatio lib. III, 707 sqq. — 208. *Quum semel* ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν (h. stirpem, unde recisum fuit) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. *Matrem*, de terra ut sup. XI, 71 *Non jam mater alit tellus.* Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est hæc Pindari arbos ἑὸν ἐρημώσαισα χῶρον. — 210. Ære ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationis in hoc : ut hoc sceptrum, hæc hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc fœdere recedam. Aliter res se habet apud Homerum, ubi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achivis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum esse repullulaturum. Utrique poetæ injuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. — 213, 214. *Rite sacratas* cf. sup. ad v. 172 — 174. *In flammam jugulant*, ut sæpe jam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro *in flammas* projiciunt jugulatas. — 215. *Cumulantque oneratis*, cumulate imponunt aris : eadem sup. VIII, 284. *Viscera* sunt exta, quorum primitias (ἀπαρχὰς) lanci impositas ad aram allatas in flammam immittebant cremandas : non vero, ut lancibus super flammis tanquam coquenda exta apposuerint. Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.* conf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

216. Comparare solent Iliad. η, 215 sqq. — 218. *Ut propius cernunt, non viribus æquis.* Servius : eos congressuros esse, subaudit. Burmannus : *ut cer-*

Adjuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans, demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda,
In medias acies, formam adsimulata Camerti,
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis,
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur :
« Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam

nunt scilicet adstare Æneam, et Turnum non esse æquis viribus. Simplicissimum erat supplere ὄντας : *ut propius cernunt* eos, quod erant, *haud viribus æquis* ἐπειδὴ ὁρῶσιν αὐτοὺς (ὄντας) οὐκ ἰσομάχους, ἰσοσθενεῖς. Aut, servata verborum junctura : *ut propius cernunt* pugnam, quæ futura erat *haud viribus æquis.* Hunc in modum bene exponitur locus. Alioqui ultima adsuta putem versu imperfecto relicto : *Tum magis, ut propius cernunt.* Et hoc amplexus est Brunckius. Jo. Schrader. corrigit *haud viribus æquos* e v. 230. Nec male. — *Ut propius cernunt* scilicet pugnam, *non viribus æquis* ineundam. — 219. *Adjuvat,* facit, ut ita iis videretur; auget metum.—221. *Tabentesque* recte receptum : sed a quo primum factum ignoro. Paullum Manutium esse puto. Vett. edd., etiam Ald. tert., *Pubentesque* legunt, quod et Rom. et Medic., hic tamen, quantum intelligo, in litura; cum his Erf. Sunt tamen codices Pierii et Heinsii, qui *Tabentes* exhibent : adde Goth. tert. *Pallentesque* Bigot. *rubentesque* Exc. Burmanni, qui conjic. *labentes* fuisse. *Tabescentes* Reg. *Juvenali* cum melioribus scripsit Heins., pro vulgari : *juvenili.* *In* deest Sprot. *Languor* vel *torpor* malebat Jo. Schrader., scilicet quia *in corpore* præcessit : pro *ore.* — 222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Iliad. δ, 86 Pandarus Minervæ monitu fœdus turbat. conf. supra V, 496, 497. — 228. Macrob. comparat e Furii Annal. X *Rumoresque serunt varios, et multa requirunt.* — 229. *Cunctis pro talibus* Goth. pr., ut Aldd. sec. et tert. et hinc aliæ edd. cumque iis Cuningh. Vetustiores vero cum Ald. pr. *cuncti pro ;* vitiose. *Pro cunctis* codd. vett. ap. Pier. et Heins., itaque hic recepit, etsi minus elegante verborum junctura. Jo. Schrader. tentabat : *proh ! cunctis casibus.*—*Pro cunctis talibus ;* in laudem dictum ne dubita, vel propter vs. sq. pro his,

Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt;
*Fatalisque manus, infensa Etruria Turno :
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur :
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis. »
  Talibus incensa est juvenum sententia dictis,
Jam magis atque magis; serpitque per agmina murmur :
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini.
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
  His aliud majus Juturna adjungit, et alto

pro omnibus his viris fortibus, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus æqui.* — 232. *Fatalis manus;* de Trojanis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias : propter copulam, quæ hoc ad Etruscos revocat; quos vel omnino epithetho hoc ornavit, ut sint agmen dirum, tetrum, exitiale; vel ut respexerit Æn. lib. VIII, 497 sqq.; ut quoque Cerdæ visum; etsi hoc molestum satis et longe petitum est; ut et illud, si fatis debitam manum intelligas, ut *fatis debitus Aruns* erat XI, 759. *Infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 sqq. — 233. *Vix hostem;* breviter exposuit, quod Homerus ornatum dederat Iliad. β, 123 — 130. — 234. Augusta rei species : *superos, quorum se devovet aris;* sententia tamen obscurior : *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is, qui aut sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet, adeoque pro aris : ut sup. XI, 440 *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo :* vobis tuendis, pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Erit igitur *aris deorum* absolute, pro *in aris*, ad aras; devovet ille se, vitam suam, morti, pro Latinis, fœdere facto ad aras deorum : re omni in majus aucta. — 235. *Vivusque per ora feretur,* ad notum illud Ennianum : *volito vivus per ora virum;* feretur sermonibus. — 238. *Juvenum sententia*, ut γνώμη, pro animo. — 241. Comparant Intpp. Iliad. β, 453; γ, 112.

244 seq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Iliad. μ,

Dat signum cœlo, quo non præsentius ullum
Turbavit mentis Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
Litoreas agitabat avis, turbamque sonantem
Agminis aligeri, subito quum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
Adrexere animos Itali, cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam; mirabile visu!
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt, donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur:

200 sqq., expressum a Cicerone in Mario: v. de Div. I, 47; et θ, 247 sqq., cum altero Odyss. ς, 160, ut tamen accommodatum illud sit ad eventum præsentem. — 245. *Præstantius* vulgo lectum; nisi quod jam Ge. Fabricius emendavit *præsentius;* unde in edd. Pulmann., sicque libri Pierii et Heinsii præstantiores. Etiam Servius: *præsentius,* efficacius. — *Præsentius;* h. non aliud tam clarum et manifestum unquam visum fuerat a Latinis. — 246. *Italis* Montalb. *montes Italos,* interpolate. Ornate expressit poeta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. e. Latinis visum erat: seu clarissimum quod unquam viderant. Nec emphasis quærenda est in *mentes Italas.* — *Monstro,* h. l. ostento, augurio ipso. — 248. Fuere cycni, ut ex seqq. patet: hos, quam ornate designavit! *litoreæ aves,* pro flumineis, palustribus. *Improbus* h. l. audax v. sup. XI, 767 et al. — 252. *Convertunt clamore fugam;* redeunt cum clamore, ait Servius, quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilæ adventu cycnis: ut sit pro, convertunt se a fuga. Nec improbo: nisi malis *fugam* de volatu simpliciter accipere; sic *convertimus iter,* non modo, quod mutamus, ut sup. V, 581, sed etiam simpliciter, ut sit dirigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam persequuntur. *Penitus;* in interiora nubium. Vide infra v. 263.

257. *Salutant;* venerantur, ut bene Servius, cum acclamatione omen accipiunt. — 258. *Expediunt,* ad arma capienda, *manus,* quas, utpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant. Servius eo refert, ut dimicare

« Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi;
Adcipio, adgnoscoque deos! Me, me duce, ferrum
Conripite, o miseri, quos inprobus advena bello
Territat, invalidas ut avis, et litora vestra
Vi populat; petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit : vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum. »
 Dixit, et adversos telum contorsit in hostis
Procurrens. Sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat : simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo

se velle significent : Cerda cum Guellio, ut manus ad cœlum extollant. Videtur naturalis hominum motus, qui sponte fit, quum re inopinata vehementer percellimur, ut ad agendam et suscipiendam rem nos accingamus, exprimi. — 260. Pro vulgato : accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium per se ambiguum, et in utramque partem varie interpretandum, in eum sensum interpretari, ut aquilam de Ænea, cycnum de Turno, accipiat. — 264. *Unanimes* Medic. et alii ingrato sono. *Unanimis* edidit Cuningham. ... eum parte Heinsii ... tan- ... s ... s ... e- ... it ... Me-

... quo... Iliad. August... *quorum se*...

dic. cum aliis. — 268. *Simul hæc* Ven. *Simul hoc ingens et clamor* Zulich., unde Heinsius conj. *it clamor.* In Oudart. aberat *simul hoc.* Sed est : *simul hoc* factum, *simulque* factus *clamor.* — *Certa ;* directo. *Simul hoc, simul* variat, id, quod alias est *simul, simulque,* ἅμα τε καὶ. Sæpe jam vidimus. cf. Serv. — 269. *Cuneos* e theatro petitos ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit. *Malim sic dictos ab agminum figura. V. infra v. 575.

270. *Hasta..... transadigit unum costas.*—272. Male scriptum *Gilippo.* Toties occurrit Γύλιππος, notissimum nomen ex Thucydide et aliis, ut mirer, non emendatum ab Heinsio, quum præstantiores libri, etiam Rom. adstipulentur. *Gylipso, Gylyppo*, aberrationes. — 273. *Ad mediam alvum* tres Moret.

Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt : quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro :

unus Hamb. Leid. et Scheffer. cum Goth. tert., per se non male; nisi forte nata lectio ex vitio, quale in Medic. a pr. m. est, *ad mediam.* Sed in hoc diversitas lectionis est, quam ab Heinsio, qui codicem tam diligenter enotaverat, et ab aliis non animadversam mireris : *sutilis auro Balteus*, ut ex aureis lamellis, seu catenulis esset compactus; ita *teritur* referendum ad fibulæ morsum, qui ipse verbum illud explicat. Nunc avide hoc amplexus est Wakefield. — 273, 274. Secundum exemplum in Iliad. δ, 132 ἴθυνεν, ὅθι ζωστῆρος ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ διπλόος ἤντετο θώρηξ· ἐν δ' ἔπεσε ζωστῆρι ἀρηρότι πικρὸς ὀϊστός. Hinc duxit poeta balteum fibula adstrictum, *in medio corpore*, in *alvo* : balteus est *sutilis*, seu laneus, seu coriaceus, forte tamen æreis laminis munitus. *Laterum juncturas* ipsum balteum dicere vix potuit; non enim is jungit latera; saltem jungitur lateri. Igitur *laterum juncturas* aliter vix accipere licet, quam ut sint *latera*, h. oræ baltei, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet*, colligit, jungit : hincque ornate *juncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. *Balteus* ita *teritur*, adstrictu fibulæ, in alvo. Alii malunt teri balteum *alvo*, quam attingit. Cerda imitationem ex Silio notavit, lib. VII, 624 seq. *qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu, Accepit lateri.... ferrum.*

277 sqq. Prælio jam pedestri et equestri justo descripto, restabat poetæ, ut tumultuariam pugnam describeret. Hoc in h. l. fecit, qui sequitur. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum, ap. Ovid. Met. XII, 210 seqq. — 280. *Inundant* campum, felix voc. ad copiam declarandam. *Agyllini*, conf. sup. VIII, 478 sqq. *Pictis Arcades armis :* ad diversorum metallorum mixtionem retuli. sup. lib. X, 181 *versicoloribus armis.* Nisi poeta simpliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit : quæ tamen *picta*

Diripuere aras; it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber.
Craterasque focosque ferunt : fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo; ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput, inque humeros : at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur :
« Hoc habet; hæc melior magnis data victima divis. »

quidem, sed non *versicoloria* possunt dici *arma*. Ad 284 Macrob. VI, 1, pag. 578 laudat ex Ennii Annal. lib. VIII *Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.*

286. *Pulsatos deos :* gravius verbum posuit, quod αἰκίζεσθαι Græcis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut fœderibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur : quippe quæ h. l. attulit Latinus et secum revehit. — 287. *Infrenant currus*, ut ἅρματα, pro equis jugalibus. conf. I Ge. 514 et al., ut contra Homer. ἵπποι pro curru. *Subjiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano. conf. Ecl. X, 74; Ge. II, 19; III, 241; IV, 385. — 289. *Regis insigne*, diadema Serv. Potuit regem edere Aulesten, quia singulæ civitates suos habebant magistratus, *Lartes* dictos, seu reges. Fuit ille inter Æneæ auxilia.

290. *Confundere fœdus* ex Homerico συγχέειν ὅρκον pro turbare. Jam supra lib. V, 496, ubi vide. — 291. *Proterret* elegans et efficax verbum, ut bene Burm. monuit : pro, proturbat : irruit in eum. — 292. *Misere* ed. Ven. Burm. *Appositis* Bigot. et Zulich. *Obvolvitur* pr. Moret., quod illustravit Heins., et videtur esse elegantius. *Volvitur* sec. et tert. Moret. Bigot. Dorvill. Parrhas. cum ed. Ven. Burm. — 293. In sincipnt et tergum : ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους; Il. ε, 586. — 294. *Telum trabale*, magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Serv. — 296. *Hoc habet;* sollenne verbum de accepto vulnere; nota res : illustrat Cerda. *Hæc melior* fere, ut libro V,

Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
Conripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis; olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
Cæsariem læva turbati conripit hostis,
Inpressoque genu nitens terræ adplicat ipsum;
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superinminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
  At pius Æneas dextram tendebat inermem

482 *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*

298. *Corynæus* Heins. e melioribus: et nomen hoc passim alibi obvium ex Κορύνη: supra VI, 228, IX; 571, etsi is *Corynæus* diversus ab hoc est: quod perperam reprehenditur ap. Macrob. Male vulgo et h. l. *Chorinæus*, et alii *Chorineus*, *Corinæus*. — 300, 301. Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed de vulneribus et ferendum hoc est, et alibi factum jam vidimus, ut varia, interdum satis mira et prodigiosa vulnera, narrentur.—300. *Occupat:* cum adjuncto accipiendum: occupando ferit: φθάνει πλήξας. Valerii Fl. III, 160 imitationem notavit Burm. *Occupat os barbamque viri, clavamque superne Intonat.* — 303. Videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis (saltem barbam more Etrusco alebat 300, 301; secus Trojani), fugisse: tum alter, Corynæus, qui e Trojanis fuisse putandus, a tergo comam corripit, et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratumque cædit. At Alsus Rutulus, vss. 306, 307, ex fuga conversus, Podalirii, Trojani, os securi elata ferit. — 307. Comparant simile vulnus Iliad. δ, 460, 461; ν, 611 sqq.; π, 502. — 308. *Dissicit* multi, etiam vett. edd., ut et alibi; idque recepit Cuningham. cumque eo Wakef. tanquam antiquum voc. *dissicere*, dissecare. *Discidit* Rom. *dissicat* Leid. *dissidit* Exc. Burman. *Arva* Leid. a m. sec., sed v. Cerdam. — 309, 310. Jam sup. X, 745, 746. Homerica confer in locis modo laudatis.

Nudato capite, atque suos clamore vocabat :
« Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Conpositæ leges; mihi jus concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus; ego fœdera faxo
Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra. »
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Adtulerit : pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Æneæ jactavit volnere quisquam.
Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.

312. *Nudato capite.* In caussis rei argutantur Intpp. Præstat saltem Servii ratio : scilicet deposita galea, ut posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non impositam capiti, nisi ultimo loco, et re jam ad discrimen adducta; in negotiis vitæ communibus, incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, ut h. l. *manum inermem.* — 316, 317. Nolite timere pro me : ego firmabo, ratum faciam fœdus, pugna cum Turno ineunda ex fœderis conditionibus, sacro hoc sancitis. — 317. *Debent hæc jam mihi sacra* edidit Cuningham. et Brunck., sicque Rom. et scripti Heins. Parrhas. et Goth. sec., et sine *hæc* Reg. *Turnumque hæc debent jam mihi sacra* Menag. pr., at alter *Turnum debent hæc ultima sacra.*

318 sqq. Ad pactionis inter Achivos et Trojanos turbatæ morem hæc esse adumbrata, jam monitum est; sed pleraque docte variata. — 319. *Alis adlapsa* jungendum, h. advolavit. Docet alter locus sup. lib. IX, 578 : *alis allapsa sagitta, Et lævo infixa est lateri manus.* — 320. *Pulsa :* inf. 856 *impulsa*, pro, emissa : sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *Quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno. — 322. *Pressa*, suppressa, ut Servius. — 323. Oblique hoc ipso amplificat Æneæ laudem ac virtutem. —324. Nunc recedente Ænea Turnus conscenso curru redintegrat pugnam, multis virtutis editis speciminibus. — 326. *Superbus*,

Multa virum volitans dat fortia corpora leto :
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentis
Bella movens inmittit equos : illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,

nunc pro, animosus, audax; et *molitur* poetæ simpl. pro movet, adeoque tractat, regit. — 330. *Hastas raptas*, simpl. correptas, arreptas. Sic sæpe. Curru vectus non poterat hastas e vulneribus eductas et raptas jacere.

331 sq. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et gravitate non minus insignem; Iliad. ν, 298 sqq. Adde Iliad. υ, 208 seq. Aliter expressit locum Silius ap. Cerd. (I, 433 sqq.) Marti sedes proprie assignata Thracia : ergo h. l. in ripis Hebri. — 332. *Sanguineos* Goth. sec., sed *equos* nimis retractum est. *Sanguineum* Heins. conj., ingeniose. Sed nihil est quod in recepta reprehendas, *concitus* est pro adverbio, concitate. *Intonat* Rom. Medic., adeoque veterrimi, tum Montalb. Vratisl., nec deterius illud, ut facile feram id præferri a Wakef. Doctius tamen alterum. Vide ad VIII, 527. *Increpit atque f.* Leid. et Goth. tert. *frementis* Medic. a m. pr. — *Sanguineus*; gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Ita Servius; qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, αἱματόεις. *Concitus*, concitate, *clypeo increpat*, docte, pro clypeum movet, quatit, rotat : quod faciens alliso clypeo sonitum facit, clypeum facit crepare. Nam diversum est, clypeum pulsare hasta. Sic aliquis *hasta* increpat; non clypeo. *Bella movens*, simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρῄκη, pro Thracia. *Circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici obvia res est), Ira, Insidiæ. Variavit et ornavit comites Martis apud Homerum : Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Iliad. δ, 440; Hesiod. Scut. 195.

337—340. Talis rerum spe-

Hunc congressus et hunc; illum eminus: eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis;
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus;
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Adfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
Ante levi jaculo longum per inane secutus;

cies sæpe ab Homero oculis objicitur: v. Iliad. λ, 531, 534—536; υ, 498 seq. — 342. *Congressus* cum illo, cominus. συνάψας τὰς χεῖρας. — 343. De *Laden* forte dubitari potest. Alii *Laben*, *Hyadem*, *Iadem*, *Iaden*, *Caden*, *Eladen*, *Raden*, *Icidem*. Sed Λάδης nihil habet, quod repugnet. Ladonem supra quoque vidimus; et nota Lade insula, Mileto prætenta. — 345. Ut seu pedites, seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornavit, tanquam avo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσιν, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poetæ, inprimis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur, Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16, nec placet Cerdæ commentum, qui *animum manusque* ad ignaviam trahit. Multo minus inter ea referam, quæ Maro superstes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon adeo ignavus homo videri debet. *Antiqui* pro nobilis et magni, Serv. — 352. *Nec equis adspirat Achillis* mutato tempore, pro *adspiravit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*; ut jam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos. cf. vss. l. c. Iliad. κ, 401, 402. — 354. Per longum spatium jaculo insequutus (ut recte Servius) e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque*: et Turnus, qui hastam

Sistit equos bijugis, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Inpresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit jugulo; atque hæc insuper addit :
« En, agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens : hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt. »
Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ quum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Qua venti incubuere; fugam dant nubila cœlo :
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt

nunc non haberet, *mucronem*, seu gladium illius manu extorquet, quo eum jugulet. — 355. *Curru desilit alto* Goth. tert., ad aurem plenius et suavius. Alterum tamen pronuntiatione adjuvandum. — Desilit Turnus curru, ut sæpe pugnantes de curribus cominus congressuri. v. c. Iliad. γ, 29; inf. v. 681. — 357. *Expresso* Medic. a m. pr. *Dextræ* inde ab Ald. tert. editum firmavit Heins. e codd. pro vulgari, *dextra*. — 358. *Tinguit* Commel. e Palat. edidit et firmavit Heins. e libb. suis et Pier. pro *tinxit;* tum *jaculo* vitium ed. Dan. Heinsii. Dixit poeta exquisite *tingere jugulo*, h. sanguine juguli, vel immittere, demergere in jugulum. — 360. Amara irrisio ; *metire* agros corpore, quos novis colonis Trojani metiri et assignare volebant.

365. *Ædonii* Ald. pr., emendatum *Edoni* jam in sec. *Edonti* fere omnes Pier. et alii apud Heins. et Burmann. Male : nam Ἠδωνοὺς esse satis constat. vid. Bentl. ad Horat. III Od. 25, 9, et Intpp. ad Theocr. VII, 111. Editum quoque *Edoni* jam in vett. edd. et defensum in Servianis adversus Donatum : etsi ibi mons Thraciæ *Edon* obscura fide editur, quum de populo Thraciæ Edonis tantum constet : unde nunc *Edonus Boreas*, pro Edonicus, Thracicus. — Velut Boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Trojanos agit. Incumbunt autem aquilones mari Ægæo inprimis graviter, sunt enim hi etesiæ. — 366. *Insonat.* Etiam hic, quod facile exspectares, intulit Wakefield *Intonat*, ut ceteris fere locis. Placent enim τὰ τραχυκώτερα, etsi in epico poeta. — 367. *Fugam dant*, faciunt, ut jam alibi vidimus. Mox 369 *Conversæ*, seu versæ in fugam,

Conversæque ruunt acies; fert inpetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem;
Objecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat volnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat;
Quum rota præcipitem et procursu concitus axis
Inpulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.

seu turbatæ; ex κλονεῖσθαι. — 370. Poterat poeta vulgari more efferre : *fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis.* Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis; cristam *volare adverso curru* absolute posuit, dum currus adversus ventum fertur. — Ne quis conjectet, *adverso cursu;* nam *curru* eodem significatu doctius. *Quatit arva* Goth. tert. — 371. *Animoque* Oudart. *Furentem* pr. Hamb. — 371, 372. Vero proximum est jungere : *spumantia frenis ora*, h. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variavit poeta, quod Æneid. IV, 135 dixerat : *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* — 374, 375. Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet jugis* ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter hæc *lancea consequitur retectum*, h. in loco corporis patenti nec clypeo tecto percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem* ibat, qui eum vulneraverat, qui adeo alius ac diversus ab Turno esse debuit. Tum equis ejus manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit. — 375. *Bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus, seu ex lino, seu ex ære (bracteolis, catenulis, squamis) factam; ut *trilicem* sup. Æn. III, 467; V, 259. — 376. *Degustat*, ut bibere : sic jam γεύεσθαι pro stringere Il. υ, 258; φ, 60, 61; alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *Rota et axis procursu concitus*, Turni puta. — 381, 382. De vulneris sede ac modo in ipsa cervicis vertebra illati; cf. sup. XI, 691 — 693.

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus :
Interea Æneam Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit :
Ense secent lato volnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remitttant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides; acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, lætus Apollo
Augurium, citharamque dabat celerisque sagittas.

383. Redit ad Æneam vulneratum, cujus curationem, ut *epicum* poetam decebat, *mirabili modo factam* exponit. — 385. *Ascaniusque puer* Rom., quod præfero. Accedunt ei Bigot. et Goth. sec. et Donat. *Comes* friget. — 386. Nitentem (quoad) gressus alternos cuspide, ἔγχει ἐρειδόμενον, alternis, quum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto. — 387. *Sævit.* Bene, inquit Servius, viro forti servat dignitatem : indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur : ipse telum tractat, labefactat : fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia hæc ad nostros sensus accommodatiora, quam quæ de Glauco Homerus Iliad. π, 508 seqq., sed Homerica propiora sunt ad naturæ veritatem.

391. *Jamque erat ante alios* Leid. *Phœbi* Exc. Burmann. *Delectus* Gud. Mox *Iapis* vulgata erat lectio. Sic codicum pars; ut tres Gothani. *Iapyx* Heinsius recepit vetustiorum utique codicum auctoritate. Rationi tamen in nominibus propriis plus tribuendum arbitror, et lapsus proclivis erat, quum *Iapyx* notior esset librariis. *Iapidis* nomen haud dubie accommodatius medico, quam *Iapygis* ex Apulia petitum : et facit auctoritatem Ausonius in epigrammate XIX, quod corrigere volebat Heinsius : *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt, Discendas artes nomina præveniunt.* Ludit poeta in etymo : sed ut Iapygem ex ἰᾶσθαι deducat, multo minus alicui in animum veniat, quam si Iapidem audiat. Natus error ex *Iapix*, quod et vitiose scriptum apud Nonium et Macrobium legitur. — 391 sqq. Iapis, Iasi filius, inducitur exemplo Machaonis vulnus Menelai sanantis Iliad. δ, 213. — 394. *Dabat*, dare volebat : nam Iapis, optione sibi a Phœbo data, prætulit

Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum, usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Æneas, magno juvenum et mœrentis Iuli
Concursu, lacrymis inmobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est : jam pulvere cœlum

et *maluit* medicam artem (quam, ut poeta, *usum* dixit) addiscere; *ut depositi proferret fata parentis*, ut patris sui jam conclamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est *proferre vitam*, h. e. producere. Et quam ornate, et ad pietatem declarandam potenter : maluit *mutas agitare inglorius artes.* — 398. *Acerba fremit*, ut supra *sævit* v. 387.— 400. *Immobilis* ad lacrymas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu ;* egregie ad ἐνάργειαν narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V, 367. — 401. *Pæonidum* Medic., non ineleganter, putem, pro Pæonidarum. Probat quoque Cuningham. Enimvero sic in legem metricam peccatur : est Παιὼν, ῶνος, unde Παιώνιος, Παιωνίδης.—*Pæonium*, Apollineum. vid. supra VII, 769.— 402. *Multa*, multum, *manu trepidat ;* novavit egregie : pro multa tentat, sed turbato animo, et cum trepidatione. Servius non male et ipse : « trepidanter facit. » — 405. Pro vulgari : Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat : frustra omnia experitur Iapis, nulla via res successum habet. —406. *Horror*, nunc pro caussa horrendi, terror. — 407. *Malum* cum dilectu : est pugna, fuga, terror. *Jam pulvere cœlum Stare vident.* Aer pulvere plenus, et quasi condensatus potenter sic describitur a poelis. Exempla dant Cerda, alii. Præiverat Ennius : *stant pulvere campi ;* pro vulgari, stat pulvis in campis, qui escenderat in aerem : quod est Homericum : ποδῶν δ' ὑπένερθε κονίη ἵςατ' ἀειρομένη Iliad. ψ, 365, 366. Non multo aliter sup. VI, v. 300, *stant lumina flamma*, h. e. stat flamma in luminibus, sunt oculi ignei; et Horatianum : *Stat Soracte nive.* Nonnus voc. *stare* e Lucilio : *Interea stat sentibus pectus.* —

Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis : it tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo; non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,

408. *Subeuntque* e Pier. et suis codd. rescripsisse Heinsius videtur. *Que* ab aliis abest : et, puto, melius.

411 sqq. Lineæ loci forte ductæ in Iliad. π, 523—527 sqq., de Glauco ab Apolline recreato. — 412. *Dictamnon* malebat Cuningham. *Dictamum* vitiose passim scriptum. *Dictamnum genetrix* omnes ubique codd. agnoscunt : Donatus tamen legit et exposuit : *Ipsa manu genetrix Dictæa carpsit ab Ida.* Lectionem hanc utique veram esse censendum est, quatenus a poeta id profectum esse credere licet, quod orationi poeticæ maxime convenit. Decebat poetam designare herbam et ornare : nomen vulgare apponere vix decebat. Ex *Dictæa*, epitheto Idæ, multo facilius Dictamnum assequi licebat. Ex Statii loco, qui Silv. I, 4, 102 *Dictamni florentis opem*, respectu hujus loci, dixit, vix quicquam conficias. — 413. *Pubera folia*, si per se consideras, sunt efflorescentia, exuberantia : nihil aliud. Servius folia adulta exponit. *Pubescentem vitem* varie tentat Salmas. Exerc. Plin. pag. 364, modo interpretando nigrescentem, modo viridantem, et sic porro. Est autem *pubescere* translatum a pubertate, adeoque flore ætatis, florem arborum, herbarum, sollenni tamen aliqua ratione vitium, designat; modo omnino, ut h. l., et *pubentes herbæ* sup. IV, 514; Georg. lib. III, 126 : modo, ut in aliis locis, cum adjuncta notione exuberantiæ, sive maturitatis vel instantis vel exspectandæ, ut Ge. II, 390 *Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.* Hoc nisi usu constante mihi constaret, pronior essem in sententiam virorum doctorum, qui censent, poetam respexisse lanuginem foliorum hujus herbæ; nam sunt ea γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καί τινα ἐπίφυσιν habentia : secundum Dioscorid. l. c. Unum me hoc tenet, quod usum hunc loquendi nullo exemplo aperto declaratum vidi; ubique *pubere* et *pubescere* est florere, etiam in *genis* et *malis pubescentibus;* etsi in his re ipsa lanugo intelligenda est.

416. Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina Iapis,

Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubris
Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea volnus lympha longævus Iapis
Ignorans; subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo volnere sanguis.
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
« Arma citi properate viro! quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem,
Non hæc humanis opibus, non arte magistra,
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat;
Major agit deus, atque opera ad majora remittit. »
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus, loricaque tergo est;
Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:

hanc poeta a Venere allatam narrat: quæ succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus, aquæ infundit, qua Iapis vulnus absterget ac fovet. Ornavit poeta singula, utpote in re mirabili: pro aqua *amnem*, pro vase *labrum splendens* ære, seu lebetem, pro miscere *inficere* ponit, et sic porro. — 419. *Ambrosiæ* succus, qua dii utuntur, pro unguento est, quod vulnus levat et lenit. *Panacea*, πανάκεια, est inter fabulosos succos jam ap. Callim. in Apoll. 40. — 421, 422. Comparant Iliad. π, 528, 529. *Quippe*, pro utique, δὴ, ut alias *scilicet*. *Rediere in pristina*, in pristinum, *vires*, restitutæ sunt.

425. Exclamationis repentinæ vim facile sentis. Egregium narrantis hoc artificium. — 428. *Proveniunt*, pro vulgari, fiunt, eveniunt. — 429. *Agit*, non accipio cum Servio, Apollo, facit hæc, nam id tenue; sed προπέμπει, mittit ad pactam pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. — 430. Mira festinatio etiam in Ænea, et præclare tempus præteritum: *incluserat*. — 432. *Est habilis lateri*, ἄρηρε, εὖ ἀρηρός (ἐστὶν) ἥρμοστο, vel, ut Iliad. γ, 332, 333, thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ; sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori: *habilis hasta* supra fuit, quæ manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quæ

« Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis : nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox quum matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector. »
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum inmane manu quatiens : simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis

membris commode respondet. — 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiæ gravitate, vi ac veritate, quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Iliad. ζ, 474 sqq., tum Ajacis ad Eurysacem apud Sophocl. 1647 sqq., unde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1 extr. *Virtute sis par, dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit, quam par erat. — 435. *Verum laborem.* Servius ait : « Quem per me ipse suscipio : non qui ex aliorum virtute imperatoribus adscribi consuevit. » Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερία, ἀνδρεία. Dixit autem pro vulgari : disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum veræ virtutis me tibi habe propositum; at fortunæ secundæ exempla pete ab aliis. Altero loco : *Fortunam ex aliis*, vocabulum *discere* non æque appositum erat. Forma tamen orationis inde exsistit exquisitior pro vulgari : utere fortuna meliore, quam ego expertus sum, per tot casus et ærumnas jactatus. — 437. *Defensum dabit* pro defendet, ut jam similia vidimus. *Magna inter præmia ducet*, per magna belli decora, victorias. Friget aliorum interpretatio : magno pretio habebo, si te defendero. — 438, 439, 440. Versus aurei infingendi puerorum animis, quibus illustres parentes providentiæ munere contigerunt. Similes erant supra lib. III, 342, in Andromaches verbis de Ascanio : *Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?*

441. Verba comparant Il. υ, 1, et 443, 444; Iliad. λ, 723. — *Portis sese extulit altis* edd. vett. et pars codd., sed Pierii et Heinsii meliores *ingens*, quod jam ed. Ald. tertia exhibet, sed male cum aliis ad *telum* refert : nam sic poeta jungere debebat : *telum ingens immane.* Immo vero cum Donato ad Æneam referendum : *ipse sese extulit ingens*, ut sup. IX, 597. — 443. *Antheusque* reposuit Heinsius e

Turba fluit castris : tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor : prima ante omnis Juturna Latinos
Audiit, adgnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium : miseris heu! præscia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;

Medic. et binis Moret.; adde aliquot alios ap. Burm. An bene factum sit, ne dubita. Nam ex Ἀνθεὺς jam frequentaverat *Anthea* media brevi sup. lib. I, 181, 510, estque is ex Æneæ sociis. Nec tamen Mediceus aliter quam *Anthæus*. Et vulgatum ubique *Antæus* vel *Anteus*. Ἀνταῖος, *Antæus :* idem nomen jam sup. lib. X, 561 vidimus; mox *omnesque* Medic., teste Heinsio : sed Foggin. *omnis.* — 444. Vulgare est : pulvis miscetur, turbatur in campo : et quia obscurat aerem, hinc cæcus; ut solet poeta pro eo, qui visum eripit, cæcum dicere. — 445. *Excita*, doctius quam concita, concussa. — 449. *Juturna refugit*, Camerti assimulata supra 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducto, iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450. *Campumque atrum rapit agmine aperto* Goth. sec., elegans lectio : modo graviorem auctorem haberet. Transferunt poetæ prædicata, adeoque h. l. ad campum, quod agmini debetur : *rapit campum agmine.* — *Rapit*, ducit concitate : elegantius quam ducit : *atrum* ad pulverem refer. — 451 sqq. Iterum οἷος, τοῖος, pro ὡς, οὕτως. Comparatio ex Homero ducta : sed variata egregie et ornata novis accessionibus : Iliad. δ, 275 sqq. non vero Iliad. ν, 334 sqq. comparari et Maroni obtrectari debebat : *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quæ nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, quum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *Abruptis procellis* Ge. III, 259; *abruptis nubibus* Æn. lib. III, 199 dixerat. Similiter *præceps* dictum occurrere memini. *Dabit ille;* tempore futuro hæc ἐναργῶς extulit :

Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti :
Talis in adversos ductor Rhœteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Adglomerant : ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostis.
Tollitur in cœlum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentis
Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metisci.

quo ipso nos in exspectationem rei rapit tanquam adhuc futuræ. — 456. *Ductor Rhœteius*, Trojanus : v. Æn. lib. III, 108. — 457. Bene Servius : densentur, ut cuneatim dimicent. — 458. *Gravem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet; nec refert, nam simpliciter ornat; fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Qui cædunt, *Thymbræus* et ceteri, hi e Trojanis sunt. — 460. Comparant verba Iliad π, 558. De Tolumnio sup. 258 — 266. — 466. Sic Hector Patroclum insequitur Iliad. π, 731. *Tela ferentes*, inferentes, ut Æneid. quoque lib. XI, 872, h. e., adortos se, contra stantes.

468. *Juturna virago*. Servius : virago dicitur mulier, quæ virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent : sed alterum antiquius adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha, ut παρθένος, παρθενική. Quod vero Juturnæ h. l. tribuit Maro, sublectum est Homeri exemplo Iliad. ε, 835 sqq., ubi Pallas, dejecto Sthenelo, Diomedis currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur. — 469. *Metiscum* tuentur vett. edd. et codd. cum Grammaticis apud Heins. Solus Fulgentius de con-

Nigra velut magnas domini quum divitis ædis
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat : similis medios Juturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru.
Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbis,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna

tinentia *Methyscum*, Μέθυσκον, interpretatur, ebriosum.

473. Exemplum hujus comparationis, quantum quidem constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is, unde ductum est, intercidit, est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. — 474. *Et pennis* constans libb. scriptorum et edd. lectio. *Pinnis* ed. Junt. *pennas* alter Menag. *pernix* sec. Rottend. *penitus* Parrhas., quod Masvic. expressit. — *Nigra hirundo :* ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quæ dorso nigro cærulescente est; et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent : *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat;* quæ in urbe non facile quæras. *Penitus* in interiora domus penetrando. cf. sup. 256—263. — 475. Suavis versus : *parva* cum dilectu! ut paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem; *nidis loquacibus*, pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι.

480. *Nec conferre manum patitur;* cum Ænea, ait Serv. Nam alios persequitur. — 481. Ut *legere vestigia, oras, vias*, est persequi, sic *legit* h. l. *Æneas tortos orbes*, obliquas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743), pererrat ac pervagatur. — 482. *Dejecta* Oudart. a m. sec. Sprot. et Hamb. pr. cum Goth. pr. edd. vett. Ven., usque ad Egnatianam emendationem. In fine *magna* Medic. et ceteri Heins. omnes, Goth., tum edd. vett. omnes : ut *magna voce* jungatur. At *agmina longa* primus Pierius ex aliquot suis notavit : in quibus tamen Romanus non erat : hinc recepit prima, ni fallor, ed. Commel. e Palat., inde edd. Pulmann., et hinc cett. vulgg., in his Dan. Heinsius : adversus codicum, ut vidimus, auctoritatem : ideoque nunc alterum retraximus. — *Disjecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipa-

Voce vocat : quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens : apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt iræ; insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras;
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto

ti cedunt ordines.— 483, 484. Quoties e longinquo Turnum animadverterat eumque insequebatur sic, ut jam aggredi vellet etc. *Tentare* h. l. pro assequi, attingere : saltem in eo esse, ut assequatur. Videtur autem (cf. v. 465) Æneas pedes incedere. — 491. *Se collegit in arma*, int. in clypeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*. Res passim obvia.—492. Ennium Annal. XIV *tamen induvolans secum abstulit hasta Insigne* ante oculos fuisse Macrob. contendit Saturn. IV, 1, pag. 578. — 494. *Insurgunt* Vratisl. *Subactis* pars codd. apud Burm. cum ejusd. ed. pr. et Mediol. In Mentel. pr. adscripta glossa : id est *repulsis*, quod non assequor; sed nec vulgatum satis diserte exponunt Intpp. Nam, si *subactus* est coactus, jejuna fit oratio. Accipio *subactus*, ut domitus, victus, δαμασθείς, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus. — *Insidiis subactus*, ira propter insidias sibi factas victus. — 499. Servius : « et hic moderate locu- « tus est. Nam Ennius dixit : *ira-* « *rumque effunde quadrigas.* »

500. Erant superanda nunc tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Æneæ et Turni. Hinc invocatio dei alicujus. Servius laudat Sta-

Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentis in pace futuras!
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros), haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
Tris uno congressu, et mœstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ:
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,

tium lib. X Theb. 827 sqq. — 503, 504. Pro vulgari: Fierine potuit, ut gentes duæ mox in unum coalituræ, tam atroci pugna concurrerent? — 505, 506. *Ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros*, h. e. Æneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, consistere fecit: solleunis orationis inversio, pro communi; ad eam primum pugnam Teucri, fuse adhuc per ordines ruentes, substiterunt. — 507. *Excipit in latus* docte, pro, excipit, vulnerat, in latere *qua fata celerrima;* ὅθι — μάλιστά τε καίριόν ἐστί. *Crudum* pro cruento: ut et supra Æneid. lib. X, 682.

509. Ergo Amycus et Diores filii Priami: ut patet sup. Æn. V, 297; I, 222. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373; IX, 772; X, 704 vidimus. — 510, 511. Comparare solent Il. υ, 461, 462. — 513. *Ille*, Æneas. — *Thalon* Medic. et a m. pr. *Tanamque: Talum, Tagum,* et *Talainq. Tanainq. Thalinq. Thalarumq. Taganumq. Talarimque* alii. Vera nomina vix habemus: nam in istis nihil est Latinæ indolis. Debent autem esse Latinorum nomina, ut *Cethegus.* — 514. *Mœstum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius, tristem, severum, σκυθρωπὸν, exponit. — 515. *Nomen Echionium;* quoad nomen, nomine, Echionis filium. Ita tandem fieri potest, ut nomen per filium explicetur: uti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum. — 516. *Hic*,

Et juvenem exosum nequidquam bella Menœten
Arcada; piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut inmissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam, et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia; nunc nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci

Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Patara cum templo Latonæ et liberorum.—517—520. Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum: idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut immissi diversis partibus* etc. Similis elegantiæ locum vide apud Ovid. Metam. III, 582 sqq. *Lerna* autem etsi Argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiæ multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus. — 520. *Limina* e Golot. et Mediceo jam ab Ursino, Cerda, Heinsio et Marklando commendatum, receptum est a Burmanno: etiam a Cuninghamo pro eo, quod per scriptos et editos vulgatum: *Munera.* Satis utique frequentia *potentium limina*, vel ex Horatii Epod. II nota: sed ea ipsa res dubitationem facit; an h. l. in sedem exquisitioris vocis venerit *potentum munera*, h. obsequia, officia salutandi, comitandi, et sic porro. Sic etiam Servius interpretatur.

521 sqq. Hic jam variavit ea, quæ Æn. lib. II, 304 sqq. posuerat. Comparatio utraque in Homero et Apollonio obvia. cf. loca sup. ad II, 304 sq. laudata. De priore inprimis conf. Iliad. λ, 155; Apollon. I, 1026 sq. vid. sup. X, 405. — 522. Silvam lauream intellige: posito generi subjungit formam seu speciem, ex more: pro virgultis laurorum, lauris, doctius dixit *virgulta lauro*, ut *virgulta sonantia silvis* sup. III, 442; VI, 704. — 525. *Quisque suum populatus iter;* graviter, pro decurrens, sed cum vastatione agrorum. — 526. *Per prælia,* ordines pugnantium, aciem. — 527. *Fluctuat ira:* Jam Æn. IV, 530, Dido *magno irarum fluctuabat æstu;* petita rei imagine ab aqua effervescente et æstuante, quæ, dum vas illam non capit, luctatur et allaborat, ut erumpat. cf. Lucret. III, 298, 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur;* vocabulo sollenni de copia; conf. ad Tibull. II, 5, 84. Sic *rum-*

Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo, atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et juga subter
Provolvere rotæ; crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Creteu,
Eripuit Turno; nec dî texere Cupencum,

puntur horrea messibus. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exæstuante ira, quam vix continere possunt.

529. *Hic*, Æneas esse debet, nam Latinum occidit: et cf. inf. v. 638. *Sonantem*, hoc est, crepantem, jactantem, dixit: ut alias *sonare*, est loqui, commemorare. — 530. *Actum*, exactum, ductum, procedens; omnes ejus majores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur interp. — 531. *Turbine* docte pro jactu, sed cum rotationis notatione. — 532. Provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis: his quidem equorum impetu ruentibus, illis autem seu manu elapsis, seu manui implicitis: ita duplex caussa fuit, qua provolveretur subter juga, sub currum: et *lora* et *rotæ* eum provolverunt subter juga, currum. Equi *nec memores domini* ad miserationem dicti sunt.

535. *Ille*, Turnus. — 536. *Ærata* tentabat Jo. Schrader., quia sollennius hoc. *In tempora* Zulich. — *Aurata ad tempora*, aurata galea tecta, ut vs. sq. — 537. *Fixo*, hoc loco, transfixo.

538. Græcum Cretea puta fuisse ex Arcadibus: *dii sui*, scilicet propitii, ut alibi; seu quorum in tutela erat; seu, quod suspicari licet, quod ille sacerdos erat. — *Rheteu* alii apud Pierium; alii *Reteu*, *Rhæteu*, quod esset Ῥοιτεύς, *Cretheu*, *Cereu*. *Creteu* statim a principio editum. Præferendum tamen hic erat *Cretheu*, quod Rom. et Medic. tuentur; et est notum nomen Κρηθεύς; alius ejusdem nominis jam sup. IX, 774 erat memoratus. Bis autem poetam eodem nomine uti in obscurioribus his viris quid vetuit? — 539. *Cupencum* ex scriptis Pier. et suis restituit Heinsius. Accedit Servius, « Sane sciendum, Cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari. » Est adeo Italicum nomen: et repetiit Silius IV, 537. Vulgo *Cupentum* legebatur: *Tu-*

Ænea veniente, sui : dedit obvia ferro
Pectora; nec misero clypei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;
Hic tibi mortis erant metæ : domus alta sub Ida;
Lyrnessi domus alta; solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ : Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ :
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi;
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genetrix pulcherrima misit,

pentum Ed. pr. Burm. — 542. Ἐναργέστερον præ hoc est Homericum : πολλὸς ἔκειτο παρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα Iliad. η, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatæ orationis ars observanda est. — 543. Æolus ex Lyrnesso Mysiæ sub Ida, qua parte postea Æolis regio patuit : conf. Burmann. ad Ovidii Metamorph. libro XII, 109, ut videatur poeta fabulam ignotam etiam hoc loco esse sequutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia. *Mortis metæ*, θανάτου τέλος, vel τέκμαρ; quatenus ipsa mors pro meta est. Alias etiam *vitæ meta* recte dicitur. *Hic tibi erant mortis metæ :* colorem orationis comparant cum Il. η, 104; υ, 390. Sed proprie huc spectat Il. π, 787 ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή. — 548. *Conversæ* h. l. inter se ad pugnandum : ut συστραφθείς. — 551. *Arcades* reposuit Heins. e codd. suis et Pier., ut supra XI, 685, dederat tamen jam idem Commelin., e Pal. Vulgo : *Arcadis.* — 552. *Pro se quisque viri :* verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Ursin., ubi etiam *Pro se quisque :* quod inter imitationis exempla perperam refert. Etiam alterum hemistichium Ennianum esse Servius monet : *summa nituntur opum vi :* etiam Macrob. VI, 1, p. 573 : conf. supra IX, 532.

554. *Hic mentem — misit*, ἔνθετο θυμόν, consilium immisit, indidit Venus : *pulcherrima*, tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum al. Ceterum in sqq. quum jam novissima totius belli et carminis parentur, ea quidem ipsi urbi Laurentum

Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; adspicit urbem
Inmunem tanti belli, atque inpune quietam.
Continuo pugnæ adscendit majoris imago;
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores; tumulumque capit, quo cetera Teucrum
Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
Deponunt : celso medius stans aggere fatur :
« Ne qua meis esto dictis mora : Juppiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,

propius admovere voluit poeta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia angustiora; utque peripetia aliqua etiam hæc esset, quum antea Trojanorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Servii observatio : « Sane « bona, inquit, usus est œco- « nomia, ut diceret instinctu « numinis profectum esse Æneam « ad civitatis excidium : nam in- « congruum fuerat, occupatum « bello per se tale cepisse con- « silium. » Imo incongrua est caussa. Sed facit poeta hoc, ut ipsi consilio major auctoritas accedat deæ monito.—556. *Clade :* proprie, metu cladis, captæ urbis.

560. In sqq. adumbratur adlocutio militum. Brevitas et asperitas in ea commendanda venit. — 565. *Jupiter hac stat :* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet fœdus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrob. Saturn. VI, 1, monuit, ex Annal. VII *Non semper vestra* (an *nostra?*) *evertit : nunc Jupiter hac stat.* — 567. *Caussam belli.* Servius ait : quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert : ut inf. v. 600. Immo vero, ut in *regna ipsa Latini* pro regia, graviore usus est verbo poeta, pro auctore belli, h. urbe Latinorum, qui bellum intulerant, quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit. Sic et v. 572 accipiendus. — 568. *Urbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum. — Ceterum hunc versum quosdam per figuram Græcam exposuisse, observat Servius, ut esset : ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν. Sane ad vulgarem formam erat : *ni fatebuntur se velle accipere.* Sed mutato tempore et omissione τοῦ *velle* opus

Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum prælia Turno
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi :
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis. »
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum; densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque adparuit ignis :
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad prælia cogi;
Bis jam Italos hostis; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia civis :
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem;

erat, ut a vulgari recederet oratio. — 570. *Prælia nostra pati*, suaviter dictum, tanquam hortatu et precibus admittere pugnam cum Ænea. — 572. *Caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. conf. ad 567. De Turno quis fandem hic cogitet? — 573. *Fœdusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum fœderi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter : illato urbi igni reposcite id, quod fœdere jam pepigerant Latini.

575. Ipsi certatim, certantes inter se, *Dant cuneum*, faciunt, ut toties *dare* nostro poetæ. — 576. *Scalæ improviso :* nota figura verbum petendum ex altero membro, *apparuerunt*, *prolatæ*, *admotæ sunt*. — 577. *Primos.* Bene Servius : qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. — 582. Variat orationem : *hæc jam altera*, pro bis ruptum fœdus, bis Italos hostes factos : cf. sup. 212 sqq. et VII, 263, 285. — 585. Trahunt regem ad muros, haud dubie dedendæ urbis et renovandi fœderis caussa. Nihil apertius. — *Trahant* pr. Moret., quod Heinsio impense arridebat, et Wakefield. cupide arripuit, ut *jubent* modo cum infinito jungatur, nunc cum conjunctivo. Est sane prior junctura Maroni perpetua; occurrit tamen quoque altera : X, 54 *magna ditione, jubeto, Carthago premat Italiam;* Ecl. V, 15 *tu deinde jubeto certet Amyntas.*

Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros;
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque inplevit amaro;
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
  Adcidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat, crimenque, caputque malorum;

In prœlia alter Hamb. — 586. *Arma fremunt* Bigot., ut simile sit illi : *fremit arma juventus.* Lapsus librarii non infelix! lapsus tamen, nam h. l. tumorem habet Statii aut Claudiani. Placuit tamen Wakefield. *Et* deest Hugen. et Parrhas.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina : cf. Ge. IV, 229. Comparationem Apollonio sublegisse Maronem satis jam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq., ubi Brunck. laudat Lycophr. 293, noster vero ad urbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adjecit : v. c. πέτρῃ ἐνὶ est *latebroso in pumice*; καπνιᾷν est *fumo implere amaro; vestigavit* est pro invenit : et ἀορίστως accipiendum, in latebra, antro, detegit; *trepidæ rerum*, sollenni (cf. Æn. lib. I, 178) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter : trepidæ de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutæ, ἀμηχανοῦσαι. — 591, 592 tantum ad exornandam comparationem valere debent : subnati ex verbis Apollonii : ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι καπνῷ τυφόμενοι. Studium ornatus videmus vel in his *fumus amarus*, *ater odor.* Omissa in fine ad v. 591 applicatio comparationis : Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatæ. *Fessos* dixit, sc. malis, ut jam toties vidimus, et jam animis fractos. — 600. *Caput;* auctorem, ut supra XI, 361 de Turno; *o Latio caput horum et caussa malorum :* et

Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam adcepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crinis
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba furit: resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix volgatur fama per urbem:
Demittunt mentis: it scissa veste Latinus,
Conjugis adtonitus fatis, urbisque ruina;
Canitiem inmundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non adceperit ante
Dardanium Ænean, generumque adsciverit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus

crimen, reum, qui culpam meruit. — 603. Mortem Amatæ jam exspectare nos fecerat sup. vss. 62, 63. Nec pro odio illa suo in Æneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est dijudicandum; est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, hoc est, carminibus et tragœdiis Græcorum frequentatum. Multa exempla in iis sunt, quæ congessit Cerda. Nobile adeo leti genus ex antiquo more, inprimis in feminis. Sic Jocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Od. λ, 277 sq. Sic mater Ulyssis, Anticlea, ap. eund. Sic Clite ap. Apollon. I, 1063. Sic Phædra et aliæ. Hanc adeo mortem prætulit poeta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. Orig. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam *sibimet conscivisse*. *Nodum leti* egregie dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, fœdo, eximie! — 611. Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter ornat, ut Ge. I, 81. Scilicet κόνιν αἰθαλόεσσαν reddidit, quæ non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Iliad. σ, 23 de Achille), sed et de pulvere occurrit Odyss. ω, 315. *Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans*: præiverat jam Catullus LXIII, 224, ut etiam monitum a Guellio. — 612, 613. Hi duo versus desiderantur in Rom. Medic. et aliis vetustis, translati huc ex lib. XI, 471, 472; omissi etiam a Cuninghamo, Brunckio, ed. Parm.

614. Revocandum in animum,

Palantis sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Adtulit hunc illi cæcis terroribus aura
Conmixtum clamorem, adrectasque impulit auris
Confusæ sonus urbis et inlætabile murmur.
« Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe? »
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis :
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis : « Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes. »
Turnus ad hæc :
« O soror, et dudum adgnovi, quum prima per artem

quod Turnum Juturna ad extremos ordines deduxerat : supra 483 sqq. — 616. Tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunæ, sed processus, procursus equorum, cujus velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. — 617. *Cæcis terroribus*, quorum caussam ignorabat. — 621. *Diversa ab urbe*, in diversa parte sita : clamor enim ei a tergo oritur. — 627. Verborum color comparatur cum Iliad. v, 312 sqq. — 629. *Mittamus manu funera ;* alias adjectum : neci, Orco : et *mittamus f. Teucris*, pro Teucrorum funera; h. corpora. — 630. *Numero* sc. funerum, h. cæsorum. Ita Servii interpretatio lucem accipit. Durius esset : *mittamus funera*, immittamus mortes.— 631. *Turnus ad hæc.* Desunt hæc Gud. et Exc. Burmann. Contra Leid. supplet. : *humili respondet talia voce.*

632. *O soror o d.* Goth. pr. et tert. Vulgata accipienda : *O soror agnovi, et dudum quidem, q.* — Non est acerbe a poeta exigendum, ut argumenta exponat diserte, quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato, et a caussis obscuris inde a v. 225 seqq.

Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea; sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos, o mihi, Manes,
Este boni, quoniam superis aversa voluntas.

Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Iliad. ε, 815. — 634. *Fallis*, λανθάνεις, latere vis. — 637. *Nam quid ego?* Montalb. pr. Hamb. a man. sec., sicque ed. P. Danielis; et placere potest. Conf. tamen X, 675. *Aut quam jam* Mentel. a man. sec. *Spondit* Gud. *spondet jam* Dorvill. et Goth. pr. Totus versus deerat Regio.

638. Non reprehendendum erat a Grammaticis, in superioribus, versibus 529 et seqq. Murrani cæde narrata non adjectum esse hoc, quod Turni ante oculos ejusque nomine invocato ea facta est. Potest utique poeta nunc illud factum fingere, et phantasma est præclarum, quod animo Turni obversatum dici poterat. Sic sup. IV, 460, 461 de Didone; et sæpe alii poetæ. Ornatius autem extulit Maro, quod simpliciter Iliad. ε, 467 κεῖται ἀνήρ etc. — 641. *Ufens*, v. sup. 460. De eo lib. VII, 744 seqq. — 646. *Usque adeone mori*. Neronis voce celebratum hemistichium ap. Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, ut alibi quoque; *boni*, propitii, ut Ecl. V, 65. Sententia versus 646, 647, fere eadem quæ sup. XI, 51, 52, quoniam deorum superorum voluntas, numen, aversum est: vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. — 647. *Adversa* Medic. Gud. multique alii apud Burm. cum tribus Goth. et ed. pr. et Mediol., perperam. *Aversa* recte jam in ed. Venetis. Sensus: quoniam deorum superorum voluntas, numen aversum est, vos, o dii infe-

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum. »
 Vix ea fatus erat; medios volat ecce per hostis
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum :
« Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arcis Italum, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant : in te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem : circum hos utrimque phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea; tu currum deserto in gramine versas. »
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit : æstuat ingens

ri, sitis mihi propitii. — 648. *Culpæ*, ignominiæ, fugæ. *Sancta*, incorrupta; Macrob. III, 3, ut sup. XI, 158 *sanctissima conjux*.

650. Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Æneæ occurrat, permovet, nova res : Sacæ vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239 sqq. — 654. *Fulminat* : grave vocabulum, cujus vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat. Voce jam Ge. IV, 561 usus est. conf. inf. vs. 700. — 657. *Mussat* hoc l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quæ sup. XI, 345 et 454, atque inf. 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia apud Cerdam et alios. — 659. *Tui fidissima*, pro vulgari, in te, tibi; ad formam illius, tui amantissima, inflexum. — 660. *Exterrita :* quod supra 599 dixerat : *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta. — 661. *Atinas* jam supra XI, 869 commemoratus : in aliquot Pier. et Burm. *Asylas ;* quia is et supra cum Messapo jungebatur, v. c. v. 550; et hinc in aliis corrupte *Asilas*, *Asilus*, *Asillas*, *Atiras*. — 664. *Deserto in gramine*, extremo campo :

Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, conpactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontisque instraverat altos.
« Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus, et quo dura vocat fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ; stat, quidquid acerbi est.

sup. v. 614. — 667. *Uno in corde* recepit Heins. e melioribus etiam h. l., ut sup. X, 871, ubi iidem versus legebantur. Vulgo, *Imo in c.*, quod majorem vim habere in tali loco nemo dubitet, etsi alterum exquisitius dictum concedam, pro, una in eodem corde. Quumque ea lectio *unus* et *imus* semper incerta fluctuare soleat: alteri non tantum tribuendum arbitror, ut *Imo* expellatur. Nolui tamen iterum mutationem inferre, et lectorem turbare. — 668. *Furias* ad desperatas Laviniæ nuptias refer.

669. *Umbræ*, quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur. — 672. *Volutis* Leid. et Hugen. ad vulgarem formam. Wakef. interpungit: *Ecce autem flammis, inter tabulata volutus, Ad cœlum undabat vortex;* nec hoc male. Turrim, diversi generis ab ea quæ sup. IX, 530 sq. fuit narrata, ante muros et vallum constituta ad excipiendum hostium muros oppugnantium impetum, ex seriore ævo heroicæ vitæ intulit poeta. Admovebatur illa muris ab oppidanis, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. Subnata forte illa est poetæ animo ex nave incensa Il. ο, extr. et π, 122 seq. Hactenus, si recte colligo, trina occurrunt turrium genera; primo sollenne illud turrium genus, quo murus intercipitur, ut II, 460, et al.; alterum mobile rotis subvectum intra muros pro usu et necessitate; h. l. tertium ante murum, cum quo ponte jungitur, ut pro propugnaculo sit: IX, 530 seq. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. sup. lib. II, 463, 464. *Vortex flammis volutus* elegantius quam vertex flammarum. — 674. *Compactam* alter Hamb. et Dorvill. *qua* Goth. sec. *duxerat* Parrhas. et Montalb., perperam. Vid. sup. VI, 630. — 675. *Pontesque* quibus discursus fieret per turres et muros. vid. sup. IX, 170 et 530. — 678. *Acerbum est*

Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius : hunc, oro, sine me furere ante furorem. »
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis;
Perque hostis, per tela ruit; mœstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti, montis saxum de vertice præceps
Quum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque

Serv. ad Æn. II, 750. Sicque Goth. pr. Tum melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit : *stat*, *quicquid acerbi est Morte, pati.* — 680. *Ante*, ante quam *morte patiar quicquid acerbi est.* — In archaismo *furere furorem* nemo hærebit; sed, quod a viris doctis illustratum et expositum volebam, hoc erat : quam vim h. l. habeat *ante*. Servius exponit : « prius quam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam. » Digna Grammatico interpretatio, non poeta! Cerda : *priusquam moriar* supplet; quod æque putidum. Atqui in his et similibus obmutescunt summi viri. Nisi vitio coinquinatus est versus, est utique inter eos, quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, complevit. Alias facile poterat succurri : *sine me furere, alma, furorem*, vel *sine me insanire furorem.* Certe *ante* prorsus alienum. Sine me, o soror, indulgere furori huic meo, h. e. iræ, virtuti, ut congrediar cum Ænea, etiam si fatalis mors instet.

684 sqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poetæ obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius, eam jam ab Homero tractatam Iliad. ν, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii etiam Guellio et Cerdæ laudati, Statius VII Theb. 744 sqq. Valer. Fl. VI, 631 sqq. Add. Tassus *Gierus. lib.* XVIII, st. 82. Sed omnium diligentissimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, vers. 694 sqq. lib. II, 378 — 385. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantasmatum dilectus simulque ἐνάργεια. — 685, 686. Variat orationem pro vulgari : avolsum vento sub imbre, seu vetustate. *Sublapsa vetustas*, saxi, pro saxo sublapso vetustate : traducto attributo. — 687. *Actu* exquisite, impetu, impulsu. *Mons* pro saxo, ut augeat phantasma, *improbus*, ingens, ut alibi. — 688, 689. His exornatur res, et increscit admiratio. Hæc multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Græca compares, aut si ad simplici-

Involvens secum : disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore :
« Parcite jam, Rutuli; et vos, tela inhibete, Latini;
Quæcumque est fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro. »
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arcis;
Præcipitatque moras omnis; opera omnia rumpit;
Lætitia exsultans, horrendumque intonat armis :
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se adtollens pater Apenninus ad auras.

tatem orationis vulgaris singula redegeris.

690, 691. Simplicibus verbis eadem dicta Iliad. ν, 789 et v. 692. Comparari solent cum Il. γ, 81; Odyss. ω, 529 sqq. — 692. *Increpat ore* facile cuique in mentem veniat : sic tamen poeta hic noluit : ut tot alia, argutius dicta, quibus carere maluit. — 694. *Verius* est, justius est, me unum pro omnibus rupti fœderis pœnam luere, ut jam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio, vel ex illo Horatiano : *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Præclarus locus : primum in exhibenda impatientia moræ et festinatione, tum in phantasmate miræ heroum magnitudinis et speciei corporis. *Præcipitatque moras omnes*, ornate, hæc omnia, quæ eum morari poterant, festinanter agit. — 700. *Intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos.* Etiam Hector apud Homerum Iliad. ν, 754 ὡρμήθη ὄρεϊ νιφόεντι ἐοικώς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsus est. Ne autem quis cum Spencio Polym. p. 248 simulacra deorum montium cogitet, moneo : sic tota vis et δεινότης poeticæ imaginis perit, quæ alioqui multum ex illo habet, quod εὐφαντασιῶδες dicere licet. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanæ phantasma : *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd : His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horror plum'd.* Parad. lost. IV, 986. *Cum fremit* ventorum procellis : hinc et *coruscæ* ilices, variante variato arborum motu luce et

Jam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris : stupet ipse Latinus,
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant : fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,

umbra. Sic supra I, 164, *silvis scena coruscis.* — 709. In Heinsianis et Burm. *coisse* vitiose expressum. Ceterum memorabile exemplum hic versus prodit librorum in manifestam corruptelam conspirantium; quo quis abuti possit ad auctoritatem codicum elevandam. Legitur enim in Romano, juxta ac Mediceo, et in ceteris Pierianis et Heinsianis omnibus, it. in Erf., adversus metrum : *viros et decernere ferro.* Unus erat Pier., a quo aberat *et*, quod et Goth. sec. ignorabat cum aliis, quos Ursin. viderat, qui et Faernum sic emendasse testatur. Sequuntur codicum vitium edd. vett., quantum video, omnes, exceptis iis, quæ ex Egnatii recensione Ven. 1507 profectæ, in quibus *et cernere :* hoc etiam Ge. Fabricius recte repetiit, hincque alii. Auctoritatem faceret jam per se satis magnam ratio poetica : sed *cernere* etiam firmat Seneca Ep. 58, tum Quinctil. et Priscian., teste Heinsio, inprimis autem Servius, docta in nota ad h. l., docens quoque posteritatem cœpisse legere, *et decernere :* secundum quam lectionem synalœphe opus esse excluso *os*, ut sit : *inter se coiisse vir' et decernere ferro :* habes acumen grammaticum in figuris comminiscendis, et *cernere* etiam a m. sec. in Mentel. erat emendatum. Post virorum doctorum observationem nunc constat, *cernere*, κρίνειν ἀγῶνα, pro decernere, jam Ennio esse frequentatum. conf. Heins. ad h. l. cum Cerda et Burm.

712 *Invadunt Martem :* elato spiritu, pro, incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *Clypeis atque ære sonoro :* utrumque de clypeis collisis. Infra 724 repetitur : *Concurrunt clypeis.* — 714. *Fors et virtus.* Non fors Turni, Æneæ virtus : sed pugnantes non modo virtutem præstant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant.

715. *Sila* diserte Medic. et al.

Quum duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi volnera miscent
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit :
Haud aliter Tros Æneas, et Daunius heros
Concurrunt clypeis : ingens fragor æthera conplet.
  Juppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, et fata inponit diversa duorum;

In aliis, et in edd. vett., nec non in Servio, *Syla.* In Rom. *silva*, ut supra erratum Ge. III, 219, et ut h. l. ab aliis errari Servius monet. *Sylla* Dorvill. a m. sec. *Sub monte Taburno* ap. Serv. ad Ge. III, 219.—Ornatissima comparatio : facile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88, 89. Sed ipse Maro jam pugnam taurorum copiose tractaverat in Georg. III, 217 sqq. cum quo conferre juvabit Oppian. Cyneg. II, 43 sqq. Ornat notionem silvæ positis nominibus celebriorum silvarum, Silæ in Bruttiorum agro, et Taburnum in Samnio (vid. Georg. II, 38).—717, 718, 719. Valent hæc ad pugnæ atrocitatem declarandam. *Mussantque*, anxii exspectant, cf. sup. 657; *mussat Latinus*, quos vocet generos : *nemori*, pro pascuis, saltu : ut in Georg., v. c. II, 216 et v. h. l. Heins.—720. Cf. Ge. III, 220 sqq.

725, 726, 727. Apud Homerum Jovem fata Hectoris, κῆρας, et Achillis Iliad. χ, v. 209 sqq., Achivorum et Trojanorum Iliad. θ, 79 libra expendere, notum est : sed ibi alterutrius exitium jam instare declaratur; quod sequutus est Miltonus in præstantissimo loco lib. IV, 996 sqq. Expresserat idem inventum in Memnonis et Achillis pugna Æschylus, in Ψυχοστασίᾳ, nisi quod Κηρσὶ substituerat animas : quod expressum esse observatum est in patera Etrusca, seu Italica, apud Lanzium (tom. II. *Saggio di Lingua Etrusca* pag. 224), quam Winckelmann. ad Hectorem referebat : at, assidente Apolline, sedet Mercurius librans lances, quibus duæ umbræ seu animæ ad formam humanam effictæ impositæ sunt; verum de his aliisque remitto ad Obss. in Iliadem χ, 209. Maro ad diversum phantasma interpretes avocare debebat : ad magnitudinem pugnæ et exspectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi exspectant, sed

Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, inpune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit : exclamant Troes, trepidique Latini,
Adrectæque amborum acies : at perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu;

ipsi dii ; ipse Jupiter libra pugnantium fata trutinat, sed æqua adhuc lance nec in alterutram partem propensa. *Quem damnet labor, quo vergat pondere letum :* prægnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie, utra lanx pondere vergat (καταῤῥέπει), eoque ipso mortem denuntiet. *Letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata mors subsequitur. Jam prius membrum *quem damnet labor* equidem non aliter accipio, quam ut eandem sententiam more suo bis exponat poeta : *quem damnet* sc. leto, utrum e duobus morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu, *labor* simpliciter pugna, ut πόνος, μόχθος. Est ergo vulgare : uter, lance alterutra depressa, morti destinetur. Video alios sic accipere, ut sit pro : qui damnetur et addicatur labori. Scaliger vero : a quo frustra labor suspiciatur. Nondum damno meam rationem. At Servius contraria juncta putabat : « Id est, inquit, quem voto liberet labor præliandi, parta scilicet victoria etc. » Parum luculenter declarat mentem Grammaticus; hoc enim vult, ut sit : quem, h. utrum, voti damnet pugna : ut supra Ecl. V, 80 *damnare votis;* h. e. successus, eventus pugnæ. Sed an *damnare* ita absolute a poeta dictum sit, recte dubites. Apud Macrob. V, 13 reprehensio Grammatici est non inepta, interea, in quibus Maro Homericam majestatem non æquaverit, esse et hoc, quod post vers. 149, 150, quum manifestum jam esset, Turnum utique periturum, sero tamen *Jupiter ipse duas æquato pondere lances Sustinet* etc. Addit idem bono cum judicio : « Sed hæc et alia ignoscenda Virgilio, qui, studii circa Homerum nimietate excedit modum. » Saltem Maro morte impeditus phantasma hoc poeticum non satis cum reliqua carminis œconomia coagmentavit.

728. *Impune putans* id sibi futurum : tuto se illaturum ictum. *Consurgit :* sup. XI, 284, *quantus in clypeum consurgat* pro insurgat. — 731. Ductus casus ex Iliad. γ, 363, ubi Menelai ictum, quo Paridem petit, similis fortuna eludit. Facit autem novam voluptatem, novamque exspectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad novam pugnam differuntur. — 732. Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum : et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga

Ni fuga subsidio subeat : fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, præcipitem, quum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis.
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.

sibi consuluisset. *Ni fuga subsidio subeat,* potest duplici modo expediri : aut, ut jungas *subsidio subire*, subsidio venire, esse; aut nisi, id quod auxilio, *subsidio,* fuit, fugæ cogitatio subiisset ejus animo. Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, quum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. sup. hoc lib. 89, 90); sed mox, eo deposito, ad fœdus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* supra vs. 165.

735. *Quum prima;* sup. 324 sqq. — 739. *Arma dei ad Volcania :* novatum docte, pro ad arma dei Volcani, vel arma divina Volcani. — 740. Locus similis Q. Calabri lib. I, 545 sqq. Bene autem nunc, quum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refricatur. *Futilis*, pro vulgari, fragilis. — 741. *Resplendet fragmen* Rom. cum aliis Pier., tum Medic. a m. sec. aliique Heins. cum Ed. pr. Burm., quod exilius esset. Heinsius tamen subtilitatem captat et conj. *resplendent fragmen;* ut *crepitabant bractea* excudebat sup. VI, 209. *Respondent* Goth. tert. *resplendunt* Dorvill. *resplendet lumina* Zulich. *resplendent agmina* Ven. — In seqq. 742 vestigia sunt fugæ Hectoreæ Iliad. χ, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, inprimis Tassus in pugna Argantis et Raimondi (*Gierus. liber.* Cant. VII, st. 80 sqq.). — 743. *Orbes* v. supra v. 481. *Inplicat,* eleganter pro facit, implicito cursu. — 745. *Vasta palus*, non Juturnæ, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis; ut omnino Laurentina regio erat, et etiamnum est, palustris. v. supra ad X, 709.

Nec minus Æneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua inpediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceæ sæptum formidine pennæ,
Venator cursu canis et latratibus instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit, refugitque vias : at vividus Umber
Hæret hians, jamjamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripæque lacusque
Responsant circa, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra, præsensque minatur

746. *Tardante sagitta* plerique libri, etiam Medic. a m. pr. et vett. edd. ante Dan. Heinsium, qui primus *tardata* sc. genua, sagitta s. vulnere : quod ex Rom. et aliis notaverat Pierius. *Turbata* Montalb. — Genua tardata *sagitta*, vulnere supra vers. 319. — 749. Primæ comparationis lineæ in Hectoris fuga Iliad. χ, v. 188 sqq. et in Dolone persequendo κ, 360, diversis tamen modis. Ornavit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 sq., jam Guellio laudatus. — 750. *Aut puniceæ*. Ge. III, 372 : *Hos non..... Puniceæve agitant pavidos formidine pinnæ* ubi vide. — 752. *Insidiis :* sunt illæ ipsæ lineæ pinnis ac formidine distinctæ, quas expavescens cervus non transilit. — 753. *Umber*, canis ex Umbria : quod facile videas. — 754, 755. Lepidum ornamentum comparantis rei : petitum ex Apollon. lib. II, 278 sq. Imitationem Ovidii Met. I, 533 sqq., et Statii V Theb. 165 sqq. jam Cerda comparavit. — 756. *Lacus* cf. 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem. — 757. *Responsat* Goth. pr. *Circum* etiam legitur. *Et* aberat Exc. Burm. *Intonat* Sprot et alii apud. Burm. et Pier. *Fragore* iidem et alii permulti cum Goth. tert. et Erf. — 760 sq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Iliad. χ, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois hæc exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnæ semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros : et nescio, an nostra ætas in præliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac

Exitium, si quisquam adeat; terretque trementis,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc : neque enim levia aut ludicra petuntur
Præmia; sed Turni de vita et sanguine certant.
  Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestis.
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat : huc inpetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu

pugnarum, seu duellorum, singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant.—763. *Retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. conf. sup. lib. V, 583, 584. — 764, 765. Hic transfert Homericos notissimos versus Il. χ, 158—161. *Levia aut ludicra :* scil. qualia erant in certaminibus ac ludis seu στεφανίταις seu χρηματίταις. (Hoc erat, quod volebat Mejerotto p. 47.)

766. *Fauni* Ald. edd. inde a prima, cum sequacibus (usque ad Commelin., quæ discessit), et sic Serv. laudat ad v. 779, quod præfert cum Cerda Schrader. ad Musæum pag. 330, tanquam exquisitius; sed aliter codices; et impedita fit junctura *sacer Fauni foliis. Foliisque* pr. Hamb. —Vim poeticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: simpliciter declarandus erat locus, quo hasta hærebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Iliad. χ, 145. cf. ζ, 433; λ, 167. *Lignum*, arbor. — 770. *Nullo discrimine*, adeoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. — 771. *Puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. καθαρὸς χῶρος, ut Il. φ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. III, 582. — 772. *Hasta stabat*, ex jactu sup. 711.—773. In Ven. *ut lenta*. Tum Bigot : *fixum lenta radice*. Porro, idque unice verum, Servius jungebat : *fixam et lenta radice tenebat*, non, ut vulgo factum, *Detulerat fixam, et l.* Ge. Fabricius Donatum legere ait : *Detulerat mollem et lenta r.* Quod verum non est : nam Donatus *lentam radicem* explicat mollem. — 774, 775. Eadem in hasta Achillis convel-

Non poterat : tum vero amens formidine Turnus,
« Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos. »
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas : dum nititur acer, et instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Adcessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.

lenda opera ponitur ab Asteropæo Iliad. φ, 184 sqq. — 778. *Colui..... honores*, ut : sacra colere, religiones colere.—781 — 783. Quam ornate! non potuit evellere hastam. *Lento in stirpe ;* quod 773 *lenta in radice. Discludere morsus roboris* ejusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastæ arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. Sic *mordet fibula.*—785. Facit Juturna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. χ, 267.—789. *Arduus*, ut alias, elatus animo, fidens, audax. Sic supra *altus Æneas. Sublimes armis* jungunt alii : male hic. — 790. *Adsistunt contra certamina :* velim Heinsium, qui hoc reposuit, etsi jam Commelinum e Palat. idem recepisse video, vel Burmannum exposuisse, qua ratione hoc dictum sit. Exhibent utique hoc Medic. (nam Romanus hic mancus est), Mentel., ceterique Heins., sicque edd. vett. Ed. pr. Burm. Venetæ nostræ 1484, 1486. Hinc aliæ, ut Norimb. et Veneta 1495, etc.; item Egnatii recensio, *Insistunt contra certamina :* quod rationem habet. Sic sup. Ge. III, 161 *viamque insiste domandi.* Rationem habet quoque alterum, quod verum esse arbitror, quodque Servius alios legere ait, *Adsistunt contra certamine :* sic *stare*, *adstare*, παραςατεῖν, *adsistere*, de certantibus, ut sup. XI, 710. *Contra*, ἀντίον, ἄντην. Atque hoc exhibent Menag. et Sprot. cum Goth. tert., ita quoque edidit Ald. statim in pr. ed., quod sequuntur alii, ut Steph., alii e vulgatis *Insistunt contra certamine,* quod Paullus Manutius intulisse videtur, vel *Insistunt contra cert.* quod Egnatium dedisse

Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
« Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari volnere divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)

diximus; tum repetiit Pulmann. et hinc vulgg. Tandem *Adsistunt contra in certamine* Hugen. *In certamina* pr. Moret., doctius utique, ut sit *Adsistunt in certamina*, in pugnam; quod equidem ceteris præferam, si librorum auctoritas satis gravis adest. Sed *Adsistunt certamina*, aut *contra certamina*, equidem quomodo interpreter non habeo, adeoque revocavi vulgatam antiquiorem. Junxi quoque *adsistunt certamine Martis*, ut *anheli* ornet; non, *adsistunt contra*, *certamine Martis anheli*.

791. Hoc fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 seqq. *Omnipotentis* Olympi. l. pro deorum omnipotentium, l. in quo dii omnipotentes habentur. cf. sup. ad lib. X, 1. — 791 sqq. Novo invento poeta nos, quum jam pugnam Turni et Æneæ instaurari exspectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis. — 794, 795. Fatale esse, ut Æneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. conf. Æn. VII, 313. Nota loca Liv. I, cap. 2 f. Tibull. II, 5, 45, 46 seqq. *Fatisque ad sidera tolli* ex Enniano: *Unus erit, quem tu tolles ad sidera cœli*, quod usurpavit Ovid. XIV Met. 814. Hinc mox Juno v. 819 subjungit aliud quid, quod non fati necessitas imponat. — 797. Debet scribi *Mortalin* pro *Mortali an*; ut supra monitum. *Mortali* ed. Ven. Burmann. cum Goth. sec. et tert. *Mortalem* legitur in marg. ed. Venet. Scoti 1544, non mala emendatio viri docti, qui in sententia hærebat; nam hoc utique indignum: vulnere divum, h. divorum, mortalem peti, violari. — 797, 798, 799. Prior versus spectat ad id, quod paullo ante vulnus inflictum erat Æneæ. Ambiguum esse potest, sintne jungenda *vulnere divum*, deorum; ut sit, *vulnus a deo illatum*; ita *vulnere mortali* dictum erit nova acceptione pro vulnere mortifero; an *divum*, quarto casu acceptum, *deum* aliquem violari *vulnere mortali*, a mortali illato. Nunc *deum* accipies aliquando futurum, Æneam. Ita vero argumentatio est valde levis: indignam rem esse, *divum*, futurum deum, *mortali vulnere*, hoc est, *a mortali illato* esse ictum. Immo vero vis

Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est : terris agitare, vel undis,
Trojanos potuisti; infandum adcendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos;
Ulterius tentare veto. » Sic Juppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu :
« Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Juppiter, et Turnum, et terras invita reliqui.

argumentandi requirit hoc : *a deo mortalem vulnerari indignum est.* Junonis fraude per Juturnam (vers. 814) illatum erat vulnus Æneæ, et hactenus *vulnere divum* violatus erat *mortalis.* Apertior utique sententia esset, si scriptum foret *mortalem.* — 799. *Victis*, pro victo : ex decoro poetici sermonis, ne in vulgari hæreret; quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere. Alia vis nulla inest. — 801. *Nec te edat dolor;* alias, animum tuum, ut Iliad. ζ, 202 Ὃν θυμὸν κατέδων et alia. In sqq. turbatur ab Intpp. Putatur esse adversativa propositio; *et mihi curæ sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad curas ac querelas sæpe. Sic fere Cerda; ita vero oratio friget; enimvero est reiteratio antecedentis enuntiationis : *nec* toties me querelis tuis fatiges. Fraus est facta in eo, quod *et* subjunctum est, quum negativa *nec* repetenda esset. Atqui hoc novum non est. Sic infra 825 *aut* pro *nec*, et sic sæpe. Etiam hoc exemplo Homeri : μὴ.... ἠδέ. *Recursent*, ut sup. I, 662, iterentur. — 803. *Terris agitare vel undis.* Consilia Junonis : primum per tempestatem immissam, sup. I, 37 seq.; alterum *infandum accendere bellum* etc. sup. VII, 286, 315, 316; tertium ad Laviniæ nuptias cum Ænea pactas et Junonis artibus turbatas spectat : *Deformare domum*, scilicet luctu, maxime ex Amatæ suspendio, quocum squalor ac deformitas conjuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit Pharsal. lib. VIII, 81, et *deformis ægrimonia* ex Horatio nota, Epod. lib. Od. XIII, 18.

808. *Quod nota* Sprot. *mihi est tua* Parrhas. *tua magna voluntas* perpetua lectio edd. vett., tum Ald. sec. et hinc profectarum. *Magne* reposuit Paullus Manutius, hinc aliæ, Commelin. Step. Pulmann., idque Pierii codd. et Medic. cum aliis Heins. firmarunt. — 808, 809. Hoc non respicere potest ea,

Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna, indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in prælia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
Adjuro Stygii caput inplacabile fontis;
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,

quæ hoc libro de Junonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Jovis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata sup. vss. 133, 159, 160, sed ad locum lib. IX, 802 sqq. ubi Iris a Jove missa Junonem vetat pugnæ interesse. — 810. *Nec tu*, scilicet nisi hoc ita se haberet. — 811, 812. *Sub ipsam —aciem* e Medic., tanquam elegantius, refinxit Heins. pro vulgato : *sub ipsa acie.* — *Starem* in acie *flammis cincta;* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Trojanos sæviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur; nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris : quod an usu poetarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est. Sup. lib. II, 613 Juno ferro accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *Traheremque Teucros inimica in prælia;* simpl. accipio pro, Teucros aggrederer : nam qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit trahitque in pugnam. Verborum enim ordo non admittit alterum : *trahere prælia in Teucros*, ducere copias adversus Trojanos.

813, 814. Respicit supra ad versus 138, 152. Oratio est fere pedestris : sed observa, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit ; quum esse deberet : *Suasi Juturnæ, ut* etc., quod et Macrobius VI, 6 monere voluit. Probavi eam audentem majus aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. — 816, 817. Res per se notissima : sed ornatum est egregie *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *Una superstitio*, h. quæ maxima jurisjurandi inter deos est religio : jusjurandum sanctissimum. Male argutatur Servius, et cum eo alii. Est enim idem ac si Juno diceret, obstringo me jurejurando sanctissimo. Est *reddita*, pro facta est, adeoque, quæ est; et nihil amplius. *Superstitio*, pro religione et metu ex ea profecto satis frequens. Sic fere Il. ο, 37, 38 ὅστε μέγιστος Ὅρκος δει-

Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum;
Quum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Conponent, quum jam leges et fœdera jungent;
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis.
Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja. »
  Olli subridens hominum rerumque repertor :
« Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.

νώτατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι. — 820. *Pro majestate tuorum.* Bene Servius : « Respexit ad Saturnum, qui in Italia aliquando regnaverat; inde ait *tuorum ;* nam et Latinus inde originem ducit : supra lib. VII, vers. 48, 49. » — 822. *Leges* sunt fœderis conditiones.—823. Argute poeta, si quid aliud, rem facti jam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum : mansit sermo Latinus, vestitus Latinus : nec Trojani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet, ut fere fieri solitum. Laudant Interpretes Sallustii verba Jug. 21 f. *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere.* — 827. Sint Romani potentes, sed tanquam Itali, non tanquam Trojani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Trojanorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horatius in regia Oda lib. III, 3, inprimis v. 30 seq.

830. *O germana* complures codd. Burm. et edd. habere ait; sed videtur vitio factum, quum vellet idem docere, *es* passim occurrere. *Saturniaque* Mentel. pr. a m. pr. — Tu, quum sis germana Jovis soror, tantas iras in mortalem exercere potes? ut Æn. lib. I, v. 11, *Tantæne animis cœlestibus iræ?* ut ne nomen quidem gentis exosæ ferre possis. Male argutantur Grammatici. — 832. Iram perperam susceptam, conceptam. — 833. *Me remitto*, dictum ut, remittere animum, ab ira : remittit, qui mollescit adeoque concedit, nec amplius *contendit :* uti se remittunt ea, quæ laxantur, solvuntur. *Ausonios* et hic et aliquoties, VII 233; XI, 253;

Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri : morem ritusque sacrorum
Adjiciam, faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores. »

X, 105, itidem ut *Ausonidas*, dixit pro Ausonibus, ut poeta : Græcorum exemplo, etiam in appellativis, ut παρθενική sc. κόρη pro παρθένος. — 834, 835. *Commixti corpore tanto* reposuit Heins.; et illustravit exemplis, opportunis, importunis, *corpus* de universa rep., populo, civitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis. Sic sup. XI, 313 *toto certatum est corpore regni.* Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum *toto* populo Latinorum. In quo facile sentis *toto* otiosum esse. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis τὸ *corpore commixti* et *subsident.* Enimvero veterum, et hinc omnium, quas vidi, edd. lectio est : *commixti* vel *commisti corpore tantum.* Eandem firmat Medic. cum aliis codd. Pier. et Heins. Erf., item Serv. ad I Æn. 249, nec, cur *tantum* mutare necesse fuerit, video. Nam sensus : *Tantum Teucri subsident, commixti corpore,* cum populo Latinorum : tantum transibunt in nomen eorum; nulla alia rerum mutatio fiet. — 835, 836. Permixti cum tanto populo Trojani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine. *Subsidere* de iis, quæ in commixtione infimum locum occupant, ut in elementis terra subsidit. sup. lib. V, 498 de sorte : *galeaque ima subsedit Acestes.* Nunc *tantum* hoc fiet, ut etc. — 836, 837. *Adjiciam.* Sacra tantum ac religiones Trojanorum adjungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. sup. 192; faciamque, ut uterque populus Latini sint, adeoque ὁμόγλωσσοι. — 839. *Supra ire deos pietate* non est urgendum : significat tantum præstantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi quæcunque excellunt et præstant aliis, non modo patria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium. Nam etsi h. l. ad deos minores vel heroes referunt, tamen nec horum pietas in deos majores usquam, si bene memini, celebratur. — 840. Junonis sacra in Ovidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romæ quærenda. Revocanda autem in animum supra III, 437 seqq. —

Adnuit his Juno, et mentem lætata retorsit :
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud Genitor secum ipse volutat,
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,

841. *Mentem retorsit*, inflexit, mutavit. Comparant μεταστρέφειν νόον Iliad. ο, 52, ἐτράπετο νοῦς, φρὴν et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim jungere *mentem lætata*. Sic tamen *retorsit* absolute, scilicet se, paullo durius dictum. — 842. *Excedit cœlo;* quo igitur illa abiit, si cœlo excessit dea? Erit *cœlum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam æthere pendens. cf. sup. 792 — 796, 810. Inde illa abiit ad suum θάλαμον, cubiculum, quod Homerus memoravit Iliad. ξ, 166 seqq.

843. Ingeniose novum rei expediendæ modum excogitavit Virgilius. Nam supra IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam : nunc res erat varianda. Ut itaque Juturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine illa terretur. *Dimittere :* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed hoc loco alio traductum ; est enim : abstrahere, avocare, avertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variæ artis et rationis, qua poetæ fabulas antiquas, interque eas id inprimis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractant. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. Sed quum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 280, nunc in Jovis illæ vestibulo excubant. Servii h. l. et ad III, 209 commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt : uti nec illud satis probatum dedit Furias appellatas esse *canes Jovis;* quo nomine Harpyiæ alias insignitæ, ut Apollon. II, 289 : Ἁρπυίας. μεγάλοιο Διὸς κύνας, et Κῆρες, ibid. IV, 1666. Nam loca Æn. VI, 257, et Lucani VI, 733, perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Vide nunc hanc *canum* pro ministris appellationem docte illustratam in Ruhnkenii Epist. crit. pag. 93, 94. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Jovi dare, sed poetica phantasmata variare voluisse putandus Maro. — 845. *Cognomine* pro, nomine. *Diræ* est nomen illarum pestium, h. exitiosarum dearum. Male Grammatici inverse tradunt : cf. inf. 865. Substitutæ illæ a poeta ταῖς Κηρσί, quæ memorantur quoque apud Quintum II, 509; III, 44. Ἀραί sunt ap. Æschyl. Eumen. 420. *Geminæ — et Megæram :* docte sic variavit poeta, quod vul-

Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæ Jovis ad solium, sævique in limine regis,
Adparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbis.
Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Juppiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur :

go erat : Sunt tres Diræ. Tum unum tantum nomen ponit; etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo? *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam supra VII, 331; VI, 250 ediderat; idem Æschyl. l. c. 419. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. — 847. *Paribus :* pro pariter, pari omnes modo. De alis conf. supra VII, 561. *Ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet : nam is ventum movet. — 849. *Sævi :* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio utitur Jupiter, quum irascitur. *Apparent* vox propria de ministerio, unde apparitores. — 850. II. terrent mortales miseros. — 851, 852. Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt; et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megæram letum immittere aiunt.

853. *Unam.* Quum poeta vix dignum sit indefinite loqui, Megæram designasse dicendus est : *unam illam.* Alio modo scena apparatur ap. Quintum, Memnone et Achille congresso : duæ utrinque adstant Κῆρες :

Δοιαί δ' ἀμφοτέροισι θοῶς ἑκάτερθε παρέσταν
Κῆρες ἐρεμναί· ἡ μὲν ἔβη ποτὶ Μέμνονα δῖον,
Φαιδρὴ δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα δαΐφρονα

lib. II, 508 — 10. — 855. *Turbine* simpl. pro motu sup. 320 et 531. Volat Megæra tanquam sagitta arcu emissa. *Per nubem*, auget phantasma, pro per aerem. Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate lib. VIII, 303, 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197, 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (vid. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia urbs), medicari tela veneno soliti fuerint, constetque ea de re aliunde, ignorabam : est tamen alter locus ap. Lucian. Nigrin. tom. II, pag. 79, ubi ad h. l. provocat Hemsterhus. In venatione saltem venenatis sagittis usus esse apud eos potuit, veterum et nostrorum barbarorum exem-

Non secus, ac nervo per nubem inpulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit;
Stridens et celeris incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni :
Alitis in parvæ subitam conlecta figuram,

plo. — 857. *Armatus* Sprot. a man. sec. *Armavit* Goth. sec. *Quam Parthus* Parrhas. Malim codicem aliquem pro *Parthus* meliorem dare lectionem; nam illud vitiosum utique esse arbitror : quid enim *Parthus, Parthus sive Cydon*, aut gravitatis aut suavitatis habeat? Non ignoro, tales iterationes et alliterationes occurrere apud poetas, ipsum Homerum et Virgilium; sed ubique vim aliquam habent, aut addunt aliquid tanquam pro compendio vel cumulo v. c. Ecl. VIII, 55 *sit Tityrus Orpheus, Orpheus in silvis, inter delphinas Arion :* at h. l. nihil ejusmodi video. — *Fel veneni*, ornate, ut virus, id est, succus amarus, noxius. — 858. *Telum inmedicabile*, quod vulnus insanabile facit. *Armatam*, tinctam, *umbras* pro aere dixit. — 859. *Auras* nonnullos legisse testatur Servius, qui rem male expedit de umbra sagittæ. Immo, ad majorem phantasmatis horrorem pro *auris* exquisitius dixit *umbras*, h. e. nigrum aerem, quem transvolat sagitta : hinc *celeres umbræ*, ut *celeres auræ*, quæ celeriter transmittunt telum.

862. Habet hæc Megæræ in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poetæ certatim transtulere præsagia bubonum et noctuarum. Enimvero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad augustum illud et sublime phantasma, quod Messiæ lib. VIII, sub finem, exhibuit auctor, summum Germaniæ ornamentum; ubi Servatoris moribundi caput duo Mortis Genii septenis gyris circumvolat. Locus ille ad horrorem incutiendum efficacissimus. Maronem nostrum imitatur Claudian. in Entrop. II, 229 sqq. *Alitis parvæ*. Videtur recte monitum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poeta noctuæ genus aliquot, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt. cf. Plin. X, 12, s. 16, et sic sup. IV, 462, 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum : dea mutatur in avem, parvam respectu deæ. *Subitam*, pro subito. Scilicet *subitam*, in quam subito *collecta*, conversa, est. *Colligere* de re in minorem speciem mutata.—Vulgo, *subito collecta figuram*. Por-

Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit inportuna per umbras;
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Adrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem adgnovit et alas,
Infelix crinis scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis:
« Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam duræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies : ne me terrete timentem,
Obscenæ volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis : hæc pro virginitate reponit!

ro *subito conversa* Medic. Pierii, et Mediceus princeps : *subitam conversa figuram*. Sed *conlecta*, quod ubique editum, copiose defendit et illustravit Heius. Conf. sup. 491, et X, 412, et multo magis de angue Ge. II, 154 et al. Est autem ratio hæc formam contrahendi, diversa a nota illa Homerica, qua Somnus avi non assimulat se specie, sed avis more ac ritu in arbore sedet, Iliad. ξ, 290. — 864. *Sævum canit* in lib. apud Pier. Etiam *serum* Servius exponit triste, luctiferum, perperam. Est, sera nocte; νύκτερον ἀείδει Aratus. *Per umbram* Menag. pr. cum parte Pier. — *Importuna*, nocte intempesta, importuna. — 869. *Stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Melius ad *alas* retrahi poterit. Apud Quintum, Achille jamjam perituro, lib. III, 44 : ἤδη γὰρ οἱ Κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφεποτῶντο. — 873. *Duræ* mihi, quæ sustineo fratrem cernere in ultimum discrimen adductum. — 875, 876. *Jamjam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici : Iliad. χ, 213, Hectore jam morti addicto : λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obscenæ*, male ominatæ. v. Georg. I, 470; sup. III, 241 et al. *Terrete volucres*, invidiose dixit, nam una est, inquit Servius. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures poneret, sæpe vidimus : v. c. 799. — 877. Intelligo, nec latet me, fieri hæc Jovis numine ac voluntate : lib. VII, 350 *anguis fallit furentem*. — 878. *Reponit* doctius quam rependit. Expostulationes similes apud poe-

Quo vitam dedit æternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Inmortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum,
Te sine, frater, erit? o quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos? »
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens, arboreum, et sævo sic pectore fatur :
« Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis, sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra. »
Ille caput quassans : « Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; di me terrent, et Juppiter hostis. »

tas sæpe occurrunt, ut et querelæ de immortalitate seu inutili seu votis infesta; v. c. apud Bion. I, 52 sq. et habent illæ aliquid, quod ad miserationem egregie facit. — 882. *Jam mortalis ego haud q.* vett. edd. et multi codd., ut distinguant post *ego*, alii post *haud quicquam.* Sed jam Ald. pr. emendatum dedit : *Immortalis ego?* Sicque Rom. aliique Pier. Malim tamen per exclamationem : Me miseram! *Immortalis ego! —Aut quidquam meorum*, quidquam meum, ulla mea res : nunc immortalitas. — 885, 886. Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit : quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem ut fluvius inde prodit. Simile exemplum Tiberis se in fluvium immittentis, Æn. VIII, 66; alia ap. Hom. Iliad. ο, 218, 219; Od. λ, 252; δ, 425.

887 sqq. Æneas vibrat hastam, quam supra vs. 786 Veneris beneficio receperat, quum Turno a Juturna ensis fuisset redditus. Major est totius sequentis loci suavitas, si quis Hectoris cum Achille pugnam mente teneat. v. Iliad. χ, l. c. Ita vss. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatius, hic v. 890—893. Tum v. 894, 895 Hectoris verba referunt, quum se a diis delusum intelligit v. 297 sqq. Comparant tamen Ursinus et alii, Iliados υ, 811, 812; ρ, 175, 176. Grave autem pathos illis inest : *non me tua fervida terrent dicta.* Sunt autem *fervida dicta* superba, arrogantia, proprie de ira. *Ju-*

Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus;
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,

piter hostis est infestus, ut alias *numen inimicum.*

896. Emissa hasta, quum altera deficiat, sæpe (v. c. Iliad. ξ, 409 sqq. η, 264) sic heroes Homerici saxa jaciunt: ipsi adeo dii, ut Iliad. φ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; cf. ε, 303, 304, et μ, 445 sqq. Ad talem morem hæc quoque exigenda sunt. Turnus autem etsi ensem receperat (vs. 785), hasta erat destitutus (vid. v. 711), quam eminus in Æneam mitteret; nec igitur cominus congreditur; saxum pro hasta emittit. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat; itaque Æneas haud se indignum judicavit, imparibus armis cum hoste congredi. — 898. *Limes agri* invenit nescio in quibus Pier., sicque Ed. pr. Videtur sic variari oratio post antecedens *campo. Agros* Leid. *agris* cod. Barthii, quod insuave sequente statim *arvis. Positum* Parrhas. *Decerneret* duo Moret.—*Litem:* remotius posuit pro, fines, adeoque litem de finibus. — 899. *Vix illud;* ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus eorumque robore incredibili, et notis Homericis exemplis Diomedis et Hectoris; locis laudd. ε, 303, 304; μ, 445, utroque loco verecundius οὐ δύο γ' ἄνδρε: add. Apollon. III, 1366 et al. — 901. *Manu trepida,* festina adeoque non satis firma, *torquebat.* Servius: «Bene imperfecto usus est « tempore: quia non est perfec- « tum quod voluit: ut v. 903, « 904—907.» Nimis argute! cf. sup. v. 394 *dabat.*

903, 904. *Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem, Tollentemve manu,* etc. Quod per se exspectari poterat, ut Turnus longæ pugnæ labore viribus esset exhaustus, hoc Homeri exemplo ad τὸ θεῖον refertur. Sic in Patrocli extremis lib. π, 801 sqq. Non itaque hæc Turnum, præ metu, mentis male compotem, ἄπορον, arguunt, sed, quod vs. 913, 914 diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia injicit, viresque corporis debilitat. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit,* vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris re-

Tollentemve manu saxumque inmane moventem;
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis :
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox, aut verba sequuntur :
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat : tum pectore sensus
Vertuntur varii : Rutulos adspectat et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet : murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus : volat atri turbinis instar

centioribus linguis : *se non cognoscere.* — 904. *Tollentemque* multi, vitiose, et ipse Mediceus : qui et perperam *T. manus*, sec. Moret. *manum.* Tum *saxumve* Medic. Dorvill.

908 sqq. Egregie ornavit comparationem per se jucundam, ex Iliad. χ, 199 sqq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81—85. Est etiam Apollonii similis locus lib. II, 278. — 913. *Quamcunque viam eum iniisse*, vulgari modo dices. — 914, 915. Dictum exquisitius pro sollenniore : vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. — 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 sqq. — 916. *Cunctanturque* alter Menag. et alter Goth. *Teloque* pr. Hamb. a m. sec., argute : instantem Æneam telo. *Letumque* Rufinian. de Schem. Lex. p. 258, ubi vid. Ruhnken. V. C. *tremescit* scribitur in multis etiam alibi : ut passim vidimus.

919. *Coruscat*, vibrat, πάλλει Hom. ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, hastæ sic vibratæ cum Lucifero. — 920. *Fortunam*, h. e. locum in corpore, quem fortuna dabat. cf.

Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, et clypei extremos septemplicis orbis;
Per medium stridens transit femur : incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, « Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua : miseri te si qua parentis
Tangere cura potest; oro, fuit et tibi talis
Anchises genitor, Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis : vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre : tua est Lavinia conjux;

ibid. v. 321; tum omnibus corporis viribus emittit hastam. — 924, 925. Hasta trajicit clypeum in extrema, puta, parte, tum loricæ oram inferiorem, et in femore sedet. Sup. lib. X, 587 sq. simile fere vulnus fit, sed in inguine, adeoque mortale. Scilicet, quod jam alii viderunt, noluit poeta vulnus letale esse, ut locus esset iis, quæ sequuntur; quibus ad tragicæ fabulæ exitum epos suum propius adduxit : simili fere more, quo Achillis vulnus Hectori ita illatum est, ut verba adhuc facere posset χ, 328, 329. — 925. Ajacis σάκος ἑπταβόειον quis nescit? — 926. *Et medium* multi cum Goth. tert. Erf. et Medic. Pier., quod verum arbitror : *orasque recludit... orbes, Et medium stridens transit femur. Stringens* Parrhas. *Ictu* Hugen. — 927. *Duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu, cf. supra XI, 645.

928. *Consurgunt gemitu Rutuli :* sollenni poetæ more, quo a vulgari orationem abducit, pro : *gemitus Rutulorum consurgit.* — 930 sqq. Vides Hectorem, ne sepultura careat, supplicantem Iliad. χ, 338 sqq. — 930, 931. *Oculos* convertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc : ut toties fit. — 933. *Fuit et tibi talis.* Notum artificium supplicantium : ad exemplum illud omnium aliorum præstantissimum : Μνῆσαι πατρὸς σεῖο etc. Iliad. ω, 486. Dedere alia Guell. et Cerda. Rhetorum acumen figuram extudit anacœnosin, quam hoc ipso exemplo illustrat Jul. Rufinian. p. 205. Sed tali cum vi, hac δεινότητι semel tantum hoc dici potuit. — 935. *Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio; aperte mortem non deprecatur : vitæ tamen usum nec

Ulterius ne tende odiis. » Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat; infelix humero quum adparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem volnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis adcensus, et ira
Terribilis : « Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas

renuit. — 938. *Acer in armis* jungenda esse monet Servius, nescio an satis bene. Ego *in armis* malim absolute dictum, armatus, ut erat, *stetit;* est enim vere poetica ἐνάργεια. Æneas stabat tenens clypeum et ensem, strictum, ut ex versu 950 apparet.

940 sqq. Hæc jam præparaverat sup. lib. X, 495 sq. 500 — 505. Præclarum hoc inventum suppeditatum forte erat Maroni a Tragicis, in quibus legerat Achillem in Hectoris pedibus religandis usum esse eodem balteo, quem Hector ab Ajace acceperat, qui idem dato ab Hectore gladio se jugulavit. Meminerat autem simul alterum hoc, quod Hector, armis Patrocli indutus (Iliad. ρ, 188 sq.), vulnus recepit ea parte, qua thorax non bene aptatus ejus corpori nudatum collum præbebat. χ, 322. — 941. *Alto* editum inde a pr. edd. Attamen *ingens* Carisius lib. I, laudat : quam Ge. Fabricius omnium veterum librorum lectionem esse ait, mutatam ab iis, qui bina uni nomini epitheta (*infelix ingens balteus*) adjungi vitiosum existimarent. Ex codd. tamen suis nec Pier. nec Heins. id firmant : videtur ubique *alto* legi : *alte* Oudart. *ultro* Parrhas. — 942. Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tanquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur, et quæ luculentius animo erat repræsentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poetica forma dictum, pro : et bullæ, ornamenta nota, fulserunt in cingulo. Itaque verendum non erat, ne otiosus esset versus. — 945. *Oculis hausit :* jam sup. IV, 661, *Hauriat hunc oculis ignem;* traductum ab auribus, *Vocemque his auribus hausi :* IV, 359. Inde et animo : X, 648 *animo spem turbidus hausit inanem.* Ut *bibere :* ut I, 749 *longumque bibebat amorem.* — *Monumenta doloris* hoc loco, quæ memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte. — 947.

Inmolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit. »
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus : ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

Meorum graviter, pro uno ex suis, ex amicis : Pallante. — 949. *Inmolat*, non sibi, sed diis inferis. — 952. Versum Homericum esse expressum, Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Iliad. χ, 362, 363, jam notavit Servius. *Indignata cum gemitu* pro gemens, mœrens : ὃν πότμον γοόωσα anima. conf. sup. XI, 831. Jamque cum Turni morte fœderis supra concepti conditiones vss. 187 sqq. exitum habent : Lavinia in matrimonium accepta, Æneas Trojanos in Latinum nomen adjungit, novam urbem Lavinium condit, jusque socero in regno succedendi consequitur : adeoque Æneas accepit *sedem in Italia intulitque deos Latio*, ut lib. I, 5, 6 fore poeta prædixerat. Omnino si de arte quæritur, ab ingeniosis inventis profecta, et judicii maturitate et severitate temperata, nihil video, quod cum Marone comparari possit; multoque hac parte inferior est Ilias Æneide.

EXCURSUS NOTABILIORES

AD LIBROS

ÆNEIDOS IX, X, XI ET XII.

EXCURSUS I

AD LIBRUM IX.

De topographia castrorum Æneæ, et Nisi Euryalique profectione.

Lib. IX, 195 : *tumulo videor reperire sub illo Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.* Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est : agrum Ostiensem et ostia Tiberis ad animum revoca. Castra Trojanorum ad Tiberis fere ostia in orientali litore erant sita, fossa et vallo illa munita et turribus, VII, 157—159; a dextra mœnia ad amnem pertingebant : quam partem mox Turnum, castris inclusum, petere videbimus 468; *Æneadæ duri murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni.* — 789. *Turnus paullatim excedere pugna Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.* — 815. *Tum demum præceps saltu sese omnibus armis In fluvium dedit.* Ab eadem parte a tergo navium erat statio sup. v. 69 *classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat.* Jam erat porta quæ ad mare ducebat : inf. 237 *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est.* Hæc si cum locorum situ comparaveris, haud parum turbatum te senties. Castra, Romanum in morem quadrata, in extrema litoris parte quingentis ab amne passibus posita fuisse apparet, fronte castrorum in interiores terras versa, unde Latinos accedere necesse erat : ita dextra castrorum ad mare, sinistra ad amnem spectare debuit. Videri po-

test, et mihi videbatur, in superioribus edd. atque etiam supra ad lib. VII, poeta ita rem narrare, quasi ille inter Latinos accedentes versetur : ut ipsi a dextra sit Tiberis, a sinistra mare; mirationem facere hoc; aliter tamen poetæ verba accipi non posse. Mireris nec minus, a nemine, quantum vidi, notatum hoc esse; ne a Vulpio quidem in Latio vol. VI, c. 2, ubi de Troja nova agit. Jam porta, *quæ proxima ponto*, illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium, seu *Pallanteum*, urbem Evandri (sup. VIII, 53, 54), reperiri non dubitabant : cf. v. 195, 196. Successerat audacia in trajectu per Rutulos facto, et læva v. 372 viam tenebant, quum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt : missi Laurento equites : *Jamque propinquabant castris murosque subibant, Quum procul hos lævo flectentes limite cernunt.* Turbat superius dicta, et probabiliter sumta, locus hic : nunc Latini vident a læva, quod ab eorum dextra evenire debuit. A Laurento urbe via secundum litus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur Nisus et Euryalus fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vs. 387 sqq., sed Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur. Fateor me hæc non ita expedire posse, ut mihi ipsi satisfaciam : itaque ea ex ipsis Commentariis in poetam exemta in Excursum rejecisse. Sunt tamen duo, quæ adhuc dictis subjicere liceat : primo in vss. 237 sqq. *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est*, possum videri perperam in *lævo* castrorum latere *portam* constituisse : poeta enim ipse non profitetur lævam portam fuisse; sed tantum hoc pronuntiat, fuisse portam, *quæ ad mare ducebat* : si *bivium* ibi fuit, necesse est fuisse eodem loco viam alteram quæ *sinistrorsum* in interiora loca præter castra, seu castrorum sinistrum latus ducebat; ita sublatam dixeris hanc difficultatem. Restat altera vss. 372, ubi Laurento profecti equites Nisum et Euryalum e porta modo memorata egressos vident *lævo flectentes limite.* Hic vero recte puto contendi posse, equites quidem a dextra sua eos prospexisse; at duo Trojanos *læva ista via*, a parte læva castrorum ad interiora tetendisse, unde paullo post ad Tiberim et Evandri sedes se converterent cursu petendas. Nisi fallor, hac interpretatione e salebris locorum evadi quodammodo posse.

EXCURSUS II.

Narrata de Ænea et Anchise, ante belli Trojani tempora.

Lib. IX, 263, 264 *Bina dabo argento perfecta atque aspera signis Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba.* Ad res ante bellum Trojanum gestas, adeoque ad τὰ προομηρικὰ hoc pertinere in notis professus sum; nam, quod in Servio ex obscuro homine Abante ἐν τοῖς Τρωϊκοῖς allatum est e fabulis inde ab excidio memoratis, poeta respicere non potuit : quippe qui Æneam statim a capta urbe discedere jussit, nec in Troade novas res moliri.

Verum rerum ante bellum Trojanum gestarum omnino obscurior est memoria, quam earum, quæ urbem captam exceperunt. Nihil forte desideraremus, si *Carmen Cyprium* superesset. Neque igitur indigne feremus, si de capta ab Anchise Arisba nihil aliunde innotuit; adeo ut dubitari quoque possit, sitne Troadis an Lesbi urbs hoc loco intelligenda. Misso tamen hoc, quandoquidem semel in hanc quæstionem incidimus, age videamus alia, quæ de Ænea et Anchise ante belli Trojani tempora, quæ Homerus attigit, narrata forte reperiri possunt : absolvemus sic omnem rerum Æneæ memoriam in his Excursibus passim expositam.

Ut igitur omittam illa, quæ de Anchisæ stirpe a Dardano per Troem, Assaracum, Capyn ducta, tum de Æneæ natalibus ex Veneris et Anchisæ congressu satis nota sunt. vid. Iliad. υ, 214 sqq., ibique Schol. ex Acusilao, Hymn. in Venerem, et cf. Apollod. III, 12, 2 cum Notis, et *Meziriac* ad Ovid. Heroid. P. II, p. 142; commemorabo reliqua, partim minus obvia, partim ad Virgilianum carmen propius spectantia.

Æneam *Trojanum* appellatum, Trojæ quoque *domum Anchisæ* incoluisse lib. II, 299 audivimus. Eo tamen non nisi sub belli Trojani tempus devenisse putandus est : *Dardanum* urbem ille tenebat haud longe ab Ilio dissitam; Dardanios quoque adduxerat : Iliad. β, 819.

Natales tamen ejus ad montem Idam, qui imminebat urbi, refe-

runtur; quippe Anchises a Venere in monte Ida, quum armenta pasceret, amatus est : ut vel ex Iliad. β, 821 memineris; et ex Hesiod. θ, 1007—1009, multoque magis ex Hymno Homerico; nisi carminis potius epici fragmentum illud est, ea parte, qua deficit, hymni clausula suppletum (1). Addit Maro, ad Simoentem genitum esse Æneam, Æn. I, 618 : *Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam ?*

Nutritum Æneam a Nymphis, et quidem Dryadibus, suaviter narratum est in eodem Hymno 258 sqq. Educatum mox in Alcathoi domo, qui ejus sororem matrimonio habebat, docet Homerus Iliad. ν, 465, 466. Fuit illa Hippodamia, quam e legitima conjuge Eriopide susceperat Anchises; tradente Eustathio ad e. l. Apud Xenophontem de Venat. pr. inter eos memoratur, qui a Chirone enutriti fuere, figmento historiarum rationi adversante.

Pavit tamen Æneas, more priscæ ætatis, armenta in monte Ida; et quidem sub ipsum tempus belli Trojani; nam oppressus ille in solitudine ab Achille vix fuga sibi consuluerat; quumque Lyrnessum confugisset, Achille ad eam urbem oppugnandam advolante, fugatus et inde est Æneas : Il. υ, 90—96, —187—194. Latius hæc persequutus erat auctor Cypriorum : in cujus argumento apud Proclum (2) hæc habentur : κἄπειτα ἀπελαύνει (Achilles) τὰς Αἰνείου βόας, καὶ Λύρνεσσον καὶ Πήδασον πορθεῖ —.

Idem tamen Æneas jam antea Paridi comes navigationis in Græciam additus fuerat : καί ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαν συμπλεῖν αὐτῷ κελεύει, idem Proclus secundum Carmen Cyprium (3).

Quum Trojam accessisset, e societatis cum Priamo lege, ut auxilium ferret, simultas inter ipsum et Priamum Priamique filios inciderat; unde et irasci eum Priamo, et pugnam detrectare suspicio erat : Iliad. ν, 459 sq. Refrixisse videri possunt animi ea de caussa, quod Æneas magna apud Trojanos auctoritate utebatur Iliad. λ, 58. Αἰνείαν θ', ὃς Τρωσὶ, θεὸς ὣς, τίετο δήμῳ; et ε, 467, 468 et quod sublata Priami stirpe regnum sibi promittere visus erat. Eo enim alludit

(1) Docte de eo nuper egit, ejusque tum argumentum constituit, tum fabulam illustravit Groddeck noster in Commentationibus de Homer. Hymn. rel. pag. 40. In diversa abit, ut solet, Ilgen vir doctus; quem iterum deserunt alii.

(2) In *Bibliothek der alten Litteratur*, I Band, p. 26.

(3) Eod. loc. pag. 23.

Iliad. υ, 180, Ἐλπόμενον Τρώεσσιν ἀνάξειν ἱπποδάμοισι (μετὰ, διὰ) Τιμῆς τῆς Πριάμου· etsi eos versus judicio suo sustulerant Grammatici veteres. Inter Paridem maxime et Æneam odia exarsisse Menecrates Xanthius tradiderat. cf. Dionys. Hal. I, 48.

Æneæ res gestas ab Homero narratas ex Iliade enotare nihil attinet. Congressum ejus cum Diomede Iliad. ε, et alterum cum Achille Iliad. υ, ipse Virgilius attigit, dum bis pugnæ discrimine ereptum eum a Venere ait Æn. IV, 228. In castrorum oppugnatione unam e turmis ducebat Æneas Iliad. μ, 98; ν, 459, 468 sqq.; iterum in pugna circa Patrocli occisi corpus cum Hectore primas partes agit ρ, 484 sq. Quæ post Iliadis argumenti tempora gesta sunt, in Quinto Smyrnæo cognoscere licet. Fuerant enim Æneæ partes in omnibus fere præliis : unde sup. Æn. I, 488 dici poterat *se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.* Ita interfuit pugnæ cum Penthesilea ap. Tzetzam Posthom. 52, 157; in pugna super Achillis corpore vulneratur Æneas ab Ajace : ap. Quintum III, 281 sq.; ipse Ajacem Oilei vulnerat in pugna post Eurypyli adventum, VI, 520 sq. Eminet ejus virtus in pugna, qua Philoctetæ sagitta Paris vulneratur, X, 26, 76, 112. At eo cæso multo magis XI, 41, 129 sq., ubi et Thetis ab eo avertit Neoptolemum 240; mox e pugna eum educit Venus 289. In oppugnatione Ilii est inter propugnatores de muris, XI, 354, 393, 439, 474. Ea autem, quæ sub ipsum Trojæ excidium peregerit, narravit Maro lib. II. Urbem enim videns captam de salute consilia iniit, Quint. XIII, 300 sqq.

Urbe capta, in montem Idam secessit. Apud Lescheum, uti nunc ex Proclo didicimus (p. 38), statim ab ostento per Laocoontem a serpentibus enectum objecto, discessum in montem Idam Æneas parat. Ad Leschei ductum, quod suspicari licet, exponit nonnulla Quintus XIII, 300 sq. Reliqua post ejus discessum diversis locis illustravimus.

EXCURSUS III.

De insula Inarime, et de Arimis.

IX, 715, 716 : *Tum sonitu Prochyta alta fremit, durumque cubile Inarime Jovis imperiis imposta Typhœo.* Promontorio Campa-

niæ Miseno objectæ sunt insulæ *Prochyta* (nunc *Procida*) et altera paullo major, *Pithecusa* seu *Ænaria* (nunc *Ischia*). *Pithecusæ* fere plurali numero efferri solent, seu quoniam Prochyta sub eodem nomine fuit comprehensa, seu quod plures aliquando fuere. Sunt enim auctores, qui Pithecusas ab Ænaria discernant. Esse eas partes continentis avulsas, et constans fama obtinuit (vid. Cluver. Ital. Ant. IV, 4), et ipsa res locorumque facies probabile facit; subterraneis enim ignibus sæpe Pithecusæ exarserunt. vid. inprimis Strabon. V, pag. 379 f. sqq.; Plin. II, 88; Mirab. Aud. 36: confer Wernsdorf. Excurs. III ad Ætnam, tom. IV, pag. 354 sqq. Quum autem veteris sermonis, et phantasmatum quæ inde poetæ susceperant, ratio ita ferret, ut terrarum motus et ignium subterraneorum explosiones Gigantibus terræ inclusis tribuerent: quod quum primo narrasset de Typhœo Hesiodus sine omni loci mentione Θ, 859 sqq. fabula haud dubie ex Oriente accepta, deductum est ad Ciliciam, Syriam, lacum Sirbonidem et Asphaltiten, ad Asiæ Catacecaumenen et Phrygiam (vid. Wessel. ad Diod. V, 71. cf. Apollod. I, 6, 3, et ibi Notata); ita tractum est etiam ad hanc insulam, impositam eam esse Typhœo, quod idem de *Arimis* suis narraverat Homerus Iliad. β, 783. *Arimos* hos jam inter veteres alios in Mysiæ seu Lydiæ parte, alios in Cilicia, in Syria alios reperisse; fuisse tandem etiam, qui in Pithecusis insulis collocarent, narrat Strabo lib. XIII, pag. 929 C. Ex his patet, Virgilium nostrum non fuisse primum, qui errorem hunc committeret, ut Arimos ad hanc insulam transferret. Multo minus ille adversus grammaticam rationem *Inarimen* facere potuit ex Εἰν' Ἀρίμοις, quæ vel τὰ Ἄριμα vel οἱ Ἄριμοι fuerunt. Suspicor fuisse aliquem ex antiquis poetis Latinis, qui Iliadem latine reddiderunt, inter quos Cn. Mattius fuit, qui aut male acceperit, aut male interpretatus sit *In Arima*, unde facta est *Inarima* vel *Inarime*. An unquam nomen hoc Pithecusarum communi usu frequentatum sit, dubito: videtur illud inter poetas se continuisse. Mature tamen Typhœus ad hæc Italiæ loca ignibus cæcis celebrata revocatus fuit, ut docet Pindari locus mox laudandus. Tradit quoque Schol. Apollonii ad lib. II, 1214, Pherecydem jam Typhoni Pithecusam insulam injectam narrasse. Obvia inde poetis et facilis fuit insulæ comparatio cum Arimis Homeri et deflexio nominis in Arimen. Miro autem casu accidit, ut Etruscis *Arimi* dicerentur simii, qui Græcis πίθηκοι, secundum Strabon. l. c.; quod si ita se habuit, tanto proclivior fuit permutandorum

locorum error. Pithecusas a Cercopibus Lydiæ in simios mutatis inhabitatam et dictam eo nomine esse, e Xenagora tradit Harpocration Lex. rhet. voc. Κέρκωψ. Alium, sed indoctiorem, verborum lusum, etsi sibi probatum, Plinius memorat, *a figlinis doliariorum* dictam Pithecusam. A πίθος tamen quomodo Πιθηκοῦσσαι formari potuerint, non satis intelligitur; quod ab eo est, πιθάκνη, vix πιθήκνη pronuntiatum est.

Quod Plinius apposuit lib. III, 6, Ænaria, *Homero Inarime dicta*, parum accurate esse pronuntiatum quilibet facile videt. Virgilium autem in insulæ nomine sequuti sunt Ovidius, Silius et alii poetæ; etiam Livius in loco a Servio adscripto : loca adscripta nunc videbis a Wernsdorf. pag. 359.

Homeri vero, ut et hoc addam, et Hesiodi quoque Theog. 304 *Arimi* seu, quod malim, *Arima*, τὰ Ἄριμα sc. ὄρη, haud dubie in Asia quærenda sunt : sique a vetustioribus auctoribus, Æschylo in Prom. 351; Pindar. Pyth. I, 32, est standum, in Cilicia : quæ quidem, una cum magno minoris Asiæ, et per Phrygiæ, Mysiæ, ac Lydiæ fines continuato tractu, ignibus subterraneis olim arsit. Vide Strabonem et aliis locis et pag. 928, 930. conf. Eustath. ad l. c. Homeri. Itaque in iis locis omnibus Typhon fulmine prostratus narrari potuit, et narratus est a multis. Solent tamen scriptores unum plerumque ex ceteris locis omnibus Typhoni assignare, ut Mœoniam Livius XCIV apud Servium ad h. l. Quum a Syris, seu Aramæis Ciliciæ pars olim inhabitata esset, mirum non est, nomen eorum serius, forte ad Homerum usque, in iis locis superstes, ideoque Arimos montes in Cilicia dictos fuisse. Ad Syriam autem propter nomen illud fabulam Homericam trahere ac transferre vix licet; multo minus de lacu Sirbonide, aut cum Tayloro apud Woodium de lacu Asphaltite cogitare.

Quum de his Homeri et Virgilii locis tot exstent virorum doctorum disputationes, apponere hic visum est ea, quæ inter innumera perperam asserta idoneis rerum argumentis, saltem probabili judicio, memorari posse videbantur.

EXCURSUS
AD LIBRUM X.
Auxilia Æneæ ex Etruria.

Lib. X, 166 sqq. Non omnes veteris Etruriæ civitates memorari a poeta, quum copias inde adductas recenset, manifestum est. Ex iis quoque, duodecim numero, civitatibus, quæ rempublicam Etruscorum constituebant, *Clusium* et *Cære* tantum nomine posuit, reliquas præteriit. Habuit igitur dilectum? an temere apposuit, quæ in mentem veniebant? Si nostrum Virgilium bene novi, habuit ille haud dubie, quod cum judicio, et veteris memoriæ respectu in hoc loco sequeretur: in aliis quidem, quod eæ maritimæ urbes erant, et navium copiam suppeditare poterant, in aliis amicitiam cum Romanis, in aliis fabulas priscas, ut in Mantua. *Cære* quidem summo cum dilectu primo loco posuit, quoniam Mezentium regem pulsum bello persequi decreverat ea civitas, castris in propinquo urbis positis, quibus Æneas exceptus cuncta statim ad profectionem parata reperit (sup. VIII, 478—494, 603 sq.): quod nisi opportune accidisset, ad parandas copias mora facta esset, quæ poetæ totam narrationem perturbasset. Mature autem cum Romanis Cæretani in amicitiam et societatem venere, sacris Romanorum et sacerdotibus, quum Galli advenissent, receptis. vid. Liv. V, 40, 50. In civitatem quoque adscripti sunt, etsi sine suffragio. Cæretanis societate adjunxit poeta civitates loco vicinas, plerasque litoralem Etruriæ regionem incolentes, nam longinquis locis copias arcessere non potuit; potuit alias quoque rationes spectare, quas in tantis historiæ Etruscorum tenebris nunc ignoramus. Illud tamen vel maxime miror, quod nulla *Cortonæ*, seu *Corythi* veteris, mentio facta est, quum inde originem trahere dictus esset Dardanus, etsi Acron inde oriundus inf. X, 719 memoratur. Sed si recte conjicio, cum Agylla seu Cære vetus Pelasgorum urbs esset, in societatem adscripsit poeta alias civitates, quas Pelasgi inhabitasse dicti sunt. Dionys. I, 20, qui classicus locus est, multas eos urbes partim Siculis ereptas, partim a se exstructas, habitasse ait communiter cum Aboriginibus;

eo in numero esse *Cære, Pisam, Saturniam et alias quasdam urbes, quas ipsis, temporis progressu, Etrusci eripuerunt.* Potuere ergo inter eas urbes, quas Pelasgi tenuere, et illæ esse, quas poeta recensuit. Nam Veios, Falerios, Tarquinios non bene potuit adjungere, quippe aliquando Romanis infestos futuros. Neque potuit ad urbes remotas, maxime ex interioribus terris, progredi : quomodo enim in tam brevi tempore copiæ inde duci potuissent? At navibus e maritimis civitatibus arcessi poterant.

Clusium, Camers vel Camars olim dictum, inter Æneæ auxilia bene referri potuit, quandoquidem in societatem et amicitiam a Romanis receptum Gallorum arma in Romanos avertit : Liv. V, 36 sq. Erat urbs antiquissima, qua Etrusci Umbros ejecerant; de qua et aliis, quæ sequuntur, egit nunc doctiss. Lanzi (*Saggio di lingua Etrusca* tom. II) *Cosæ,* vel Cosa, ad mare supra Herculis portum sitæ, *Cosa Volcientium* Plinio dictæ lib. III, 5, 8, a *Volcis* videntur esse deductæ; antiqnum id Etruriæ oppidum, forte ad ipsum Clusium originem retulit, aut sub Clusinorum potestatem olim fuit. Certe ex his unum agmen conflatum videmus in Virgilio. Ducit illud Massicus : sub quo Clusinorum Lar esse debuit *Osinius,* qui infra vers. 655 memoratur. Alterum agmen est ex *Populonia,* seu Populonio, et ex insula *Ilva* seu Æthalia, nunc *Elba,* ei objecta, coactum. Populonii origo incerta est. vid. Serv. ad h. l. Ilva, Etruscorum colonia (vid. Stephan. in Αἰθάλη), olim æris, mox ferri fodinis nobilissima. vid. Strabo V, pag. 342; Diodor. V, 13 et al. apud Cluver. Ital. pag. 502 seqq. et Serv. ad h. l. Mille viros *Pisa* adductos videmus v. 175—180. Pisam autem inter urbes a Pelasgis, ab Aboriginibus habitatas paullo ante vidimus : ut inter antiquissimas illam fuisse necesse sit. Lycophron ipsos Lydos advenas Pisam occupasse tradit v. 1359, quod ex opinione veterum de Etruscorum ex Lydia origine intelligendum. Fecit tamen scriptoribus fraudem et hæc nominis similitudo, ut a Pisa Elidis profectos dicerent, qui Pisam Etruriæ conderent; vid. Strabo V, pag. 340 B; Plin. III, 5; Justin. XX, 1; Solin. 8, et e nostro Rutil. Itin. I, 565 sq. Addit Strabo fuisse eos ex iis, qui Nestorem ad Ilium sequuti in reditu via aberraverant. Homerus tamen Pisatas non commemorat inter eos, quos Nestor adduxit. Adde Serviana ad v. 179 h. l., unde patet plura fuisse poetarum, vel historicorum commenta de Pisæ origine. Alia tamen in Servio legerat Jul. Sabin. Sequitur v. 180—184 Astur cum trecentis ex *Agylla,*

seu *Cære* et vicinis locis, adductis, scilicet ex agris ac vicis circa *Minionem* fluvium (nunc *Mugnone*) haud longe a Centumcellis: exiguo intervallo versus occidentem fuit Gravisca vel *Graviscæ;* ultra Minionem ab oriente, versus Cære, *Pyrgi.* Egit de utrisque diligenter Cluver. Ital. p. 483, 495. Servius ad h. l. Pyrgos ait *castellum* fuisse *nobilissimum eo tempore, quo Tusci piraticam exercuerint* (*nam illic metropolis fuit :* ab indocto homine fuit adjectum): *quod postea expugnatum a Dionysio, tyranno Siciliæ, dicitur* (diserte narratur res a Diodoro XV, 14, ubi conf. Wesseling), *de quo Lucilius :* Scota Pyrgentia. *Pyrgi* jam Rutuli ætate, ineunte sæc. V: *Nunc villæ grandes, oppida parva prius* Itin. I, 223, 224. Omnino totus ille Rutilii locus cum hac carminis parte comparandus est. Quod Graviscas *intempestas* dixit, situm respexit in humili ac palustri planitie sub montibus Cornetanis a læva Martæ fluminis. Rutil. Itin. I, 282 Graviscæ, *Quas premit æstivæ sæpe paludis odor.* Cato in Origg. apud. Serv. ad h. l. *Ideo Graviscæ dictæ sunt, quod gravem aerem sustinent :* quod si ita est, nomen a Romanis demum vel a Latinis inditum esse debuit.

In alio versu 185 *Ligures* Etruscis comites dedit; vicinum populum, quicum multa bella gesserant veteres Etrusci : nunc vero addidisse eos videtur propterea, quoniam ornatum dabat carmini ea gens, quippe de qua veteres fabulæ, poetarum carminibus decantatæ, fuere plures; quibus caussam dedit Græcorum priscorum ἀνιστορησία in his locis, dum Padum, s. Eridanum, in Ligurum finibus ex monte Vesulo ortum una cum ostiis et succino, tum Phaethontem et Cygnum ad Ligures retulere. Pherecydes primus fabularum harum auctor fuisse videtur; saltem is primus Eridanum edidit secundum Hyginum fab. 154; fabulam de Phaethonte et Heliadum electro primi Æschylus, Philoxenus, Nicander, Euripides, Satyrus, commenti esse videbantur Plinio XXXVII, 2, s. 11, 1. Inprimis Tragici in his fabulis sibi placuerant, unde has fabulas τραγικὴν ὕλην appellat Polyb. II, 16, 13. Fuit in his quoque, quod populi ad Padum atris vestibus utebantur : μελανείμονες erant : quod a luctu propter Phaethontis casum in morem abiisse narratum erat.

Claudunt agmen quingenti *Mantuani* duce *Ocno* v. 198—212, quem, Tiberis et Mantus filium, Mantuam condidisse, et matris nomen urbi imposuisse acceperat Maro. *Mantuæ* originem antiquissimam fuisse necesse est, quum poeta ad hæc tempora eam referre ausus sit. Tiberis filius non male habitus *Ocnus*, quum ab Etruscis

condita fuerit Mantua tum, quum iis, qui ea loca incolebant, barbaris expulsis, loca ultra Apenninum illi tenerent. *Manto* autem Tiresiæ filia, mater ei data, secundum eundem vulgarem Romanorum errorem, quo urbium Italiæ nomina et origines a Græcis repetebant. Ocnus autem hic, vel Aucnus, nullo modo cum Græcorum Ocno est confundendus, quem in locis inferis collocarunt nonnulli ex poetis. Diversa de Ocno alios et de Mantuæ origine tradidisse, ex Servio ad v. 198 colligi potest; fuerunt enim qui Bononiam quoque, olim Felsinam, ab eo conditam traderent : at Mantuam a Tarchonte conditam narraverant alii, Mantuamque ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantus* Dis pater est, cui urbem consecravit. Quæ sequuntur v. 201—203 *Mantua dives avis : sed non genus omnibus unum ; Gens illi triplex, populi sub gente quaterni, Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires*, plurimum habent obscuritatis. Servii nota ad v. 201 et 202 admodum corrupta et obscura est, et quantum intelligo ex binis interpretationibus diversis conflata. Altera hæc : ut *Mantua tres habuerit tribus, quæ in quaternas curias dividebantur.* Ita dicerem sub Gallorum incursionem Etruscos ex ceteris XI civitatibus circumpadanis Mantuam confluxisse, et fuisse in tres tribus descriptos, quarum quæque quatuor demos haberet, quos Virgilius *populos* dixit. Verum sic non poterat Mantua dici *caput his populis.* Attigit locum Jo. Fr. Gronovius ad Liv. V, 34, 35, et *gentem triplicem* accipit tres regiones. Docet ille quidem eo loco copiose, *gentes* et *populos* sæpe conjungi apud scriptores, et patere gentem latius, ac posse sub se comprehendere plures populos, de quo nemo facile dubitet. Verum hæc omnia Virgilianum locum parum expediunt. Fac enim hoc ita se habere : Mantuam (aut, quod malim, agrum Mantuanum) habuisse tres regiones, quarum quæque contineret quatuor populos (h. conventus, δήμους), an de prisco Mantuæ statu sic constat melius? an in vetere historia quicquam est, quod cum ea memoratione consentiat? Nec vero versus præcedens convenit : *Mantua dives avis;* quid enim his cum illa divisione in regiones commune est? Cluverius in Ital. ant. p. 255, etsi populos quaternos prorsus explodit, tanquam poetæ commentum, quo diversas historias compilatas miscuerit : *gentem* tamen *triplicem* agnoscit, et ad triplices colonos refert, qui Mantuam insederunt. Fuerunt enim conditores urbis Etrusci : iis ex agris circumpadanis expulsis, Galli urbem tenuerunt, aut Etruscis fuerunt admixti; tandem ex finitimis Venetis nonnulli inter cives

adscripti fuere. Ea vero ratio nec illud expedit : *dives avis;* nec reliqua, inprimis hoc : *illa caput populis.* Servius ad vers. 201 primum a Thebanis, deinde a Tuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus, qui Perusiæ consederant, conditam narrat Mantuam : quæ unde acceperit, quum inepta prorsus sint, nemo facile dicat. Thebanos intulit forte propter Manto. Meo quidem judicio, hæc omnia facile expedias, si memineris Etruscos antiquitus, quum trans Apenninum late omnia tenerent, regionem circumpadanam in XII civitates descripsisse, quemadmodum ipsa Etruria XII civitates principes habebat. Cf. Polyb. II, 17; Liv. V, 33. Inter has XII civitates Virgilium arbitror non modo retulisse Mantuam suam; id quod recte faciebat: nam etiam Plin. III, 19, s. 23 *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua :* verum etiam principem ceteris præposuisse; etsi honorem eum ab aliis Bononiæ habitum constat. Plinius utique lib. III, 15, s. 20 *Bononia Felsina vocitata quum princeps Etruriæ esset;* etsi sententia Plinii et hæc esse potest, fuisse et ipsam Felsinam inter principes. Copias igitur adducebat Ocnus Mantuanas ex XII populis Etruscis qui incolebant agrum circumpadanum, conflatas : itaque *non genus omnibus unum* erat. Quod vero addit poeta, ex eo primum discimus, XII illos populos, seu civitates, in tres gentes fuisse divisas; id quod ad Etruscas origines notabile est. *Non* igitur poeta, quod voluere interpretes, *de Mantuanorum origine* in h. l. agit, nec de majorum diversa stirpe, nec de divisione agri Mantuani in regiones et conventus : *sed de copiis* agitur, *quas Ocnus* Mantuæ conditor *adducit ex civitatibus XII circumpadanis*, quibus Mantua illo tempore caput erat.

Mantuanis accensuit denique v. 208 *Aulestem*, quem inter Italos non ignobilem fuisse ex Servianis laciniis ad v. 198 colligo : fuit enim secundum nonnullos Ocni frater, et *Perusiæ* conditor habitus.

Illud adhuc subjiciam, novam super loci interpretatione moveri posse difficultatem ex Silio, qui VIII, 600, 601 in recensu populorum et civitatum : *Et quondam*, inquit, *Teucris comes in Laurentia bella Ocni prisca domus parvique Bononia Rheni.* De Mantua eum accipi non posse, manifestum fit, quod viris doctis notatum, quum v. 594 jam eam memoraverit. Necesse igitur est, Silium verba *patriis ab oris* sup. v. 198 hujus lib. X accepisse de Bononia, tanquam prisca Ocni et patria sede, antequam ad Mantuam conden-

dam discessisset. Diversa igitur et hæc est ab ea, quam supra ex Servio ad v. 198 attigimus, fabula de condita ab Ocno Felsina (ut cum Cluverio legendum), seu Bononia. Lux ex his affundi potest notæ Julii Sabini ad vs. 203 *Ipsa caput populis*, qui de Bononia hoc accipere voluit.

EXCURSUS I

AD LIBRUM XI.

De Diomedis sedibus in Apuliæ litore.

Lib. XI, 243 *Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra* etc. et supra VIII, 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, Qui petat auxilium*. Qua arte poeta septimo libro Græcas colonias et populos, quorum originem veteres fabulæ a Græcis repetebant, Latinis et Rutulis in belli societatem adjunxit, eadem nunc ad Diomedem in extrema Italiæ ora de auxiliis petendis legatos mitti narrat. Quorum auxiliorum adventum quum temporis angustiæ, quibus reliqua belli eventa includuntur, non admittant, legatorum reditu et renuntiatione auxilii negati præclare utitur Maro ad rerum exitum accelerandum, et Latinorum consilia præcipitanda. Nam primum incidit (v. lib. XI, 225 sqq.) legatorum reditus in id tempus, quo ante paucos dies a Latinis parum prospere erat pugnatum, consiliaque eorum jam inclinatis animis ad pacem spectabant. Tum vero legati non modo negatum a Diomede auxilium renuntiant, verum etiam consilia ejus, et mandata exponunt, quibus ad componendam cum Ænea pacem gravsisime hortatur. Erant autem de Diomedis in Daunia, quæ Apuliæ pars est, sedibus fabulæ Græcorum antiquissimæ. Ibycum auctorem Schol. Pindari ad Nem. X, 12, excitat, sed cyclicis probabile fit poetis illas esse tribuendas, iis inprimis qui reditus Achivorum (Νόστοὺς) carmine exposuerant (conf. sup. ad v. 265. Ad eorum exemplum *Diomedea* libris XII scripta erat a Julio Antonio: ap. Schol. Horat. IV, 2, 33, uti *Phæacis* a Tuticano, et *reditus Menelai et Helenæ* a Lupo: Ovid. ex Ponto IV, 16—26, 27). Redux enim a Troja Argos factus Diomedes (vid. Odyss. γ, 180 sq.), cognitis uxoris Ægialeæ et adulteri Cometæ, Stheneli f., insidiis, iterum naves conscendit, et post multos errores (cf. Ovid. XIV Met. 478 sqq.), quibus etiam Ætoliam adiisse ferebatur (v. c. Antonin. Metam. c. 37, ubi cf. Not., et ad ea add.

Not. ad Apollodor. p. 129 sqq.), cum sociis Doriensibus, quos adduxerat, in sinum Adriaticum evectus, in Daunorum finibus consedit, et Dauni regis filia in matrimonium ducta urbem condidit, cui ab Argis Peloponnesi, quibus imperaverat, et quorum antiquum nomen Ἄργος ἵππιον fuit, hoc ipsum nomen *Argos Hippium* imposuisse fertur; quod postea in *Argyrippam*, tandemque in *Arpos* contractum esse aiunt. Hæc est *Diomedis urbs* lib. VIII, 9; XI, 226, et *Ætoli Arpi* lib. X, 28, et lib. XI, 246, 247 *Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis Victor Gargani condebat Iapygis arvis.* conf. Serv. ad VIII, 9; Cluver. Ital. ant. p. 1215 sqq. Postea aliarum quoque urbium primordia ad Diomedem referri cœpere: ut Brundisii, apud Justin. XII, 2, etsi alii (Strab. VI, p. 432 A) Cretensibus hanc urbem vindicant; tum Beneventi et Æquitutici: Serv. ad Æn. VIII, 9. Venusiam, Cannsium, Garganum, Beneventum, Venafrum idem ad XI, 246 memorat, Sipuntum Strabo VI, p. 435 B. Fuere etiam aliæ terræ, quas adiisse narratus est Diomedes: nec modo in locis vicinis, ut insulam Corcyram (fragm. Heraclid. de Rep. p. 28), verum in Libyam adductus fuit a Juba Libycorum III (Plutarch. Parallel. p. 311 D). De Diomedis autem erroribus omnino videndi; Strabo VI, pag. 434, 435, 436; Lycophron v. 592—632, et ex eo Schol. Iliad. ε, 421.

Objacent litori Apuliæ, contra montem Garganum, qui in promontorium ad mare procurrit, insulæ numero tres; quum tamen tertia saxosa sit, duæ tantum numerari solent; quarum unam vetustas *insulam Diomedeam* appellavit (occurrit jam apud Scymnum Chium v. 430, 431, 432. Duas Strabo memorat, alteram habitatam, alteram desertam, lib. VI, p. 435 A); nunc *Isola di Tremiti* est, a terræ motibus, quorum vestigia multa in eo occurrunt. In hac Diomedes hominum conspectui subductus ac pro deo cultus fertur, monumento quoque ac delubro ad seriorem ætatem prostante: videatur Plin. lib. III extr. X, 44, s. 61. Inter deos receptum jam Pindarus memoravit Nem. X, 12. Socios autem in aves mutatos vulgata satis fabula tulit: quibus hinc *avium Diomedearum* nomen. v. inprimis Ovid. Met. XIV, 457 sqq. et noster poeta XI, 271—274: *Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur, Et socii amissi petierunt æthera pennis, Fluminibusque vagantur aves.... et scopulos lacrymosis vocibus implent.* Ortum fabulæ dedisse videtur certum avium genus, circa hæc loca sola, ut volunt, visi solitum, de quo locus class. Plin. X, 44, s. 61, et auctor de Mirab. Auscult. c. 80

pag. 722, 723. Sociis errorum amissis, quum consedisset in his locis ignotis, aves visæ locum fabulandi præbuisse videri possunt. Plinium vel alium inde ductum scriptorem exscripsit Augustinas C. D. XVIII, 16. Non diversa admodum est narratio de Leuce Achillis insula in ostiis seu Borysthenis, seu Tyræ, seu Istri, ubi avium similis cura circa Achillis tumulum narratur ab Arriano in Periplo M. Eux. p. 22, et, qui primo loco erat commemorandus, a Scymno Chio in Fragm. p. 45 to. II Geogr. Huds. it. Antigon. in Admir. c. 134, ed. Beckman. p. 236; et Plin. X, 41. Cf. de hac insula *Vauvilliers* Notas ad Sophocl. t. II, p. 61. Tertium simile his avium genus nobilius forte ceteris fuit *Meleagridum*, ad tumulum Meleagri in Ætolia visarum: de quibus v. Ælian. H. A. IV, 42, ubi cf. Schneider et Antonin. Metamorph. c. 2, Antigon. Caryst. c. 11, et ibi Beckman. qui judicium eorum firmavit qui eas esse censent nostras *Perlhüner, Pintades.* v. Plinius X, 26, s. 37, 38, quas iterum ex Africæ occidentalibus oris in Europam apportarunt Franci sæc. XIV. Exornaverat fabulam in *Meleagro* suo Sophocles, de quo v. Plin. XXXVII, s. 11, 1. Tertium genus fabulosum est Memnonidum avium ex cinere Memnonis evolantium; notarum vel ex Ovid. Met. lib. XIII, 576 sq. v. Ælian. H. A. V, 1; Quintus, lib. II, 569 sq. Moschus III, 44.

Habemus Benedicti Cochorellæ descriptionem insulæ Tremitanæ in Thesauro Italiæ repetitam; multa hic de avibus his, quas nunc *artenas* appellant, narrantur; nec tamen inde certos avium harum characteres colligere licet, ut appareat, an ad larorum genus referendæ sint. Nec Aldrovandus Ornithol. lib. XIX, 3, qui accuratius de his avibus egit, quemque alii fere sequuntur, quicquam definit, etsi ille habuit ad se transmissam ex insula avem ex hoc genere. Nunc tamen inter Procellarias, ex anserino genere, referunt naturæ rerum auctores; apud Linnæum *Procellaria Puffinus* est. Sed bene Willoughbeius et Rayus monent, exspectandos esse meliores auctores. Nunc vide Schneider. ad Reliqua Friderici II Imp. vol. II, in auctario p. 159 sq. Anatibus ampliores secundum Cochorellam, diem piscando in medio pelago exigunt, in scopulorum cavernis nidificant (quam recte itaque Virgilius posuerit *Fluminibusque vagantur aves*, non dicam. Sollertius Lycophron I, c. v. 595 οἱ θαλασσίαν δίαιταν αἰνίσσουσι), solo adipe probantur incolis, quo pro medicamento illi utuntur: clamore imitantur vagitum puerorum et κινυρισμόν, unde docte Maro: *scopulos lacrymosis vocibus implent,*

cod. loc. XI, 274. Plinius l. c. *fulicarum similes* ait; oloribus assimilat Lycophron l. c. v. 597; et Ovid. XIV Met. 509 *Si volucrum quæ sit subitarum forma requiris, Ut non cycnorum, sic albis proxima cycnis.* At Servius ad XI, 271 et Tzetzes ad Lycophr. l. c. ἐρωδιοὺς interpretantur, quæ *ardeæ* essent; sed his vix accenseri possunt. (Nunc plura de his allata sunt a Beckmanno ad Mirab. Audit. c. 80 p. 157 sq. Hoc unum addam, haberi quoque avium Diomedearum descriptionem et imaginem in *Veryard Account of divers choise Remarks taken in a Journey* p. 359, 1701 fol.; sed nec is scientia naturæ satis fuit instructus.) Varie ornata a poetis est fabula de sociis in aves mutatis seu vivo, seu mortuo Diomede. Ita Illyriis accedentibus infestæ, Græcis amicæ aves esse narratæ sunt: Anton. l. c. Plin. l. c. Strabo VI, p. 433 A; Ælian. H. A. I, 1, ubi v. Schneider. Recedit ab aliis auctor de Mirab. Auscult. l. c., qui aves exstitisse ait Diomede *ab Ænea*, qui *rex illa loca tenebat*, per insidias occiso. Potest ὑπὸ τοῦ Αἰνείου videri mutandum in ὑπὸ τοῦ Δαύνου: sic enim olim nonnulli tradiderant. v. Schol. Lycophr. ad v. 603; nam omnino diversæ de Diomedis morte erant narrationes, monente Strabone l. c. p. 436. De Ænea cogitare non licet: nam congressum eum cum Diomede nemo veterum tradidit, Pausania teste lib. I, 11 f.

Unum adhuc commemorare juvat, quod Plinius lib. XII, 3 notavit (ex Theophrasto H. Plant. IV, 7), primam *platanum* in hanc insulam ad Diomedis tumulum ornandum fuisse invectam, inde in Siciliam transgressam, mox Italiæ donatam ad alias terras pervenisse. Quantum tamen ex Cochorella intelligitur, ex insula illa nunc exsulat. Fuit similis fabula de *myrto* primum in Elpenoris tumulo enata; vid. Plin. XV, s. 36. Late autem Diomedis nomen per Italiam pertinuit. Nam non Arpis modo, sed Metaponti, ac Thuriis pro heroe cultus fertur, vid. Schol. Pindari ad Nem. X, 12. Plurium idem urbium habitus conditor, ut supra commemoratum est. Et monstrata vetusta donaria Diomedis et sociorum arma Luceriæ in templo Minervæ: Strab. VI, pag. 434 C; et auctor Mirab. Narrat. 117, ubi ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἀχαΐας est; idem ap. Ælian. de H. A. XI, 5 ἐν τῇ Δαυνίᾳ νεὼς τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος. Perpetua comes Diomedis Minerva ut Ulyssis; factus quoque ille deus per Palladem: Pindar. N. X, 12. Torques aureus in templo Dianæ in Peucetiis servabatur ibid. Mirab. Narrat. cap. 120. Quod vero multo etiam magis mireris, in intimo Sinus Adriatici recessu inter Venetos ad Timavum fuisse tra-

ditur fanum Diomedis. v. Strabo lib. V, p. 328, 329; VI, p. 435 B, aliudque inter Umbros circa Anconam, ut Scylax narrat in Periplo pag. 6; apud Plin. III, 20 urbs Spina, ad ostium Padi Spineticum, *condita a Diomede*. Alias de Diomede narrationes v. ap. Strab. VI, pag. 436. Vix videtur in his fides Græcis esse habenda: qui, quum heroem indigetem in iis locis coli audissent, forsan more suo Diomedem eum interpretati sunt. Verum a me hæc eo nunc commemorantur, ut intelligatur, fabulam de Diomedis in Italia sedibus fuisse satis nobilem inter veteres, ut poeta ea uti potuerit; usum autem esse ea poetám ad narrationem variandam et ornandam accommodate.

EXCURSUS II.

De Camilla.

XI, 532 sqq. 539 sqq. *Pulsus ob invidiam.* Episodium hoc a poeta ex antiquis Italorum historiis, seu fabulis contexuisse putandus est. Ex Servio ad v. 567 colligi potest, Catonem hæc latius esse persecutum in Origg., quæ ipsa res excusare poterat factum per se portento simile, ut hastæ alligatam infantem trans amnem áliquis ita trajiciat, ut ripæ adversæ infigatur hasta, sine infantis noxa, quam cum illa humeris aut tergo illigata transnare amnem. Quod de Pyrrho, Epiri rege, puero narratum aiunt simile, plane diversum est, si Plutarchum inspicias. Diversus autem utique hic Metabus ab eo, qui ex Troja redux Metapontum in extrema Italia condidisse ferebatur. Is, de quo hic agitur, rex Priverni, quod Volscorum oppidum fuit (nunc vicus *Piperno*), per seditionem a suis pulsus, Camilla filia infante secum ducta, Amaseno trajecto, in silvis educavit filiam Dianæ consecratam. Non importuna est fabula ad variandam narrationem de bellico apparatu, et tenet animum exspectatione fatorum Camillæ, de qua narrationem nunc instituit poeta. Interea huic episodio ultima poetæ manus non admota esse videtur, quum narratio cum ipso Æneidis argumento omnino non satis coaluerit; Opis autem a Junone missæ ministerium vix eum, quem exspectabamus, effectum habeat. Non poterat a morte fatali vindicare Camillam suam Diana; ut nec Jupiter Sarpedonem, nec alii

dii alios heroes; quod tamen idem Jupiter in Sarpedone sibi licere ait, quodque etiam providet, ut ejus corpus, victoris ludibrio subductum, in Lyciam abducatur, id hoc loco Diana curandum sibi sumit. Mittitur Opis, Dianæ arcu instructa, ut Camillæ interemptorem conficiat. Illa Arruntem cæde Camillæ exsultantem sagitta transfigit, statimque ad Olympum evolat, v. 863 — 867. Erat tamen, antequam discederet, corpus pugnæ subducendum, et in patriam deportandum, quod ipsa dea promiserat se facturam v. 593, 594, ne spoliaretur, aut truncaretur. Atqui hoc poeta non attigit: in quo excusari forte potest; ad artificium tamen poetæ referre hunc defectum nolim cum Servio ad v. 593. Ut autem hæc narratio vim ad animos advertendos habeat, ponendum est, fuisse apud Volscos vetus Camillæ monumentum: uti Sarpedonis in Lycia habebatur sepulcrum, quo delatum ejus corpus Homerus narrare voluit Il. π, 453 sqq. Ceterum ex Camilla Clorindam Tassi tanquam exemplum esse expressam satis constat. vid. *Gierusal. liberat.* cant. XII, st. 20 sqq.

EXCURSUS I

AD LIBRUM XII.

De rebus gestis et fatis Æneæ inde ab adventu in Italiam, et de poetæ artificio in his rebus tractandis et ornandis.

XII, 189. *Non ego nec Teucris Italos parere jubebo, Nec mihi regna peto : paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant; Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto; Imperium sollenne socer : mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen*, et v. 821 sq. *Quum jam connubiis pacem felicibus, esto, Component; quum jam leges et fœdera jungent : Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troas fieri jubeas Teucrosque vocari, Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis. Sit Latium; sint Albani per secula reges; Sit Romana potens Itala virtute propago : Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.*

Observationes super his subjungam nonnullas; quæ tanquam pro supplemento rerum in Æneide tractatarum sint, etsi non valde doctas ac reconditas, quasque mens tam longi operis decursu fessa secum ferre, justi oneris leve superpondium, non refugiat.

Et primum quidem ingeniosum hoc factum, quod *futurum Latii statum*, quem majorum primo sermonibus servata, tum a priscis scriptoribus literis prodita, memoria ad posteritatem pertulerat, *tanquam fœdere jam ab initio constitutum* memoravit et commode loco intexuit. Cessere Trojani in Latinorum nomen. Quum tamen Æneas, dum viveret Latinus, suos Trojanos discretos ab iis haberet, nec eos cum Aboriginibus misceret, nisi ex quo Latinus vivere desierat : exspectari poterat, Latinos potius in Trojanorum nomen abituros esse. Obscurum est, qua ratione id factum sit, et diversis modis factum id narratur. Sollerter itaque inventum a poeta, ut fœderis de bello per certamen singulare dirimendo conditionibus hæc constituerentur. Conditiones igitur hæ habendæ : *Trojani*

victi agro Laurentum excedunto; victores æquo jure cum Latinis utuntor; Latinus imperium et summum jus habeto; religiones suas Trojani Latinis impertiunto : condendæ urbi locus Trojanis assignator. Jam hæc non sine omni historiæ auctoritate a poeta esse ficta, ex iis intelligitur, quæ, etsi inter diversas ceterarum rerum narrationes, de pace et fœdere inter Æneam et Latinum inito tradita legimus. Apud Dionysium I, 59 ex communi commemoratione, quam ibi exponit, ante congressum utriusque exercitus fœdus factum inter Æneam et Latinum in has leges : ut Trojani acciperent tantum agri, quantum a colle (cui Lavinium impositum) quoquo versum euntibus stadia circiter XL pateret; ut porro mutua inter Trojanos et Latinos et præsentis belli adversus Rutulos et ceterorum bellorum esset societas, utque communes utilitates utrique et manu et consilio communiter persequerentur. Prima conditio hoc loco omissa, quum jam ad alterius narrationis morem deflexa sup. lib. XI, 317 sqq. ea esset exposita; sed amicitiam mutuam bellique societatem (*ut communes hostes amicosque haberent*, Auctor de O. G. R. 13) accuratius poeta exsequutus est secundum ea, quæ, fœdere facto, evenisse narrata sunt. Dat Æneæ Latinus filiam Laviniam in matrimonium : quod exemplum sequuti alii, brevi in unum populum coalescunt, Trojani et Aborigines, abeuntque in nomen Latinorum. conf. Dionys. I, 60. Partem harum rerum inter Junonis preces Jovis nutu ratas factas retulit lib. XII, 821 sqq. *Quum jam connubiis pacem felicibus, esto, Component.... Neu Troas fieri jubeas*, etc. Ceterum illa, quæ supra in pacis conditionibus vidimus, ut Latinus imperii summam retineret, tum hoc : ut sermonem, habitum, nomen ab Aboriginibus Trojani adsciscerent, respexit poeta in Didonis diris lib. IV, 618, quum *pacem iniquam* vocat, cui Æneas se submissurus sit. Parum verisimile est, quod Livius I, 2 tradit : Nomen Latinorum utrique genti impositum, *ut adversus terrorem belli cum Rutulis animos Aboriginum sibi conciliaret : ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent.*

Altera est observatio artificii, quo poeta e rebus et factis plurium annorum post Æneæ ad Italiam aditum elegit potiora, distribuit ac disposuit sic, ut in summa carminis comprehendi ea possent. De quibus ut melius constet, subjiciemus tanquam sub unum obtutum varias scriptorum veterum his de rebus narrationes.

Fuisse primum, qui omnino negarint, vel dubitarint, an unquam Æneas Italiam adierit; alios, qui adiisse quidem, sed, Ascanio re-

licto regno, in Asiam rediisse tradiderint, utrosque prava Homericorum versuum interpretatione adductos, jam alio loco monitum est. cf. Dionys. I, 53. Sed eorum, qui Æneæ accessum ad Italiam tanquam historiarum fide acceptam tradiderant, vulgarem narrationem hanc apposuit Dionysius lib. I, 56, quam breviter hic memorabimus, ut, quæ poeta noster inde aut transtulerit, aut immutarit, uno haustu cognosci possit. Qui videre volet ea, quæ alii diversa tradiderunt, adeat Livium, Strabonem, Aurelium Victorem, alios. Capto igitur ex suis albæ fetu ostento narratum est, Æneæ, in condenda urbe, quæ mox Lavinii nomen acceptura erat (nam de hac ille loquitur, non de Troja), occupato, supervenisse Latinum regem, qui tum adversus Rutulos copias eduxerat. Moniti uterque in sequente nocte, alter a Penatibus, alter ab heroe Indigete per visum oblato, quum dies illuxisset, fœdus inter se faciunt, quod supra memoratum est; tum Trojani cum Latinis bellum adversus Rutulos repetitum brevi conficiunt, indeque reversi urbem absolvunt, Lavinii nomine imposito. Erant quoque templa et alia ornamenta Lavinii, quæ ad Æneam auctorem referebantur (Dionys. I, 64). Hactenus Trojanis solis imperaverat Æneas, sed mortuo Latino in universum regnum succedit; factum hoc in bello adversus Rutulos, qui iterum a Latinis defecerant auctore Turno, Amatæ, Latini uxoris, consobrino, et ob nuptias Laviniæ ab extero interceptas irato, Amata quoque instigante. Ita bello conflato acre prælium commissum, quo Latinus et Turnus (in quo consentit Justin. XLIII, 1, 11) cum aliis ceciderunt, Æneas tamen victoriam adeptus est. Hoc erat, quod Jupiter prædixerat, lib. I, 263, *Bellum ingens geret Italia populosque feroces Contundet* etc. Nec multum abeunt Livius, Strabo, et quorum potior auctoritas habenda, Lutatius Catulus apud Victor. O. G. R. 13; Cato apud Servium IV, 620, etsi locus corruptus. Dionysium exscripsit Zonaras VII pr.

Quum autem Æneas post Latini obitum aliquod tempus solus regnasset, iterum rebellarunt Rutuli, assumto in belli societatem Mezentio, Etruscorum rege. Commissum non longe a Lavinio prælium ad Numicium flumen nox diremit: desideratus Æneas, seu quod cæsus, seu quod flumine mersus perierat, mox pro heroe, patri dei Indigetis nomine, coli cœpit. Eo spectant Æn. I, 263 sqq. diræ Didonis IV, 615 sqq. et Jovis verba XII, 794 *Indigetem Æneam scis ipsa et scire fateris Deberi cœlo*, etc.

Ita Ascanius succedit in regno. Obsessa urbs Lavinium ab Etrus-

cis : sed solvitur obsidio mox alio prælio facto, quo Mezentius victus, cæso filio Lauso, pacem cum Ascanio facit. Disertius hæc narrata a Dionys. I, 64, 65 ex priscis scriptoribus, qui hæc ita tradiderant, L. Julius Cæsar lib. I et A. Postumius in lib. *de adventu Æneæ,* fuerant, ut ex Victore O. G. R, 15 discimus. Avide autem cognoscimus ea, quæ vetustissimi scriptores his de rebus tradiderant; Livius enim in magna narrationum diversitate tantum unam fere sequitur, non semper eo cum judicio, eave cum subtilitate, quæ nunc a scriptore rerum priscarum requiri solet. Quæ alii diversa tradant, potissimum hæc sunt : Etiam alterum cum Rutulis bellum Turni odiis et consiliis tribuitur a Livio I, 2, qui in reliquis fere cum Dionysio consentit; nec discesserat ab eo Appianus, quantum ex Excerpto Photiano intelligas. Mezentium, regem Etruriæ, Cæretibus tum imperitantem tradunt et Livius et Dionysius; Euryleontem, mutato nomine, Ascanium factum, seu Creusæ seu Laviniæ successisse, Appianus loc. citat. Secundum Livium I, 3 pax inter Ascanium Mezentiumque ita convenerat, *ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset.*

Nihil hinc in Latinorum rebus memorabile occurrit, nisi quod anno a condito Lavinio trigesimo ab Ascanio Alba conditur, loco opportuniore, quam cui Lavinium impositum fuerat. Transfertur in eam regni sedes : *regnumque ab sede Lavini Transferet, et longam multa vi muniet Albam* Æn. I, 270, 271. Mortuo Ascanio succedit Silvius ex Lavinia susceptus Æneæ, hincque procedit series illa regum Albanorum, quorum nomina seu tradita acceperant, seu, ut CCCC annorum decursum explerent, ex parte saltem invenerant scriptores Romani vetustiores, ex quibus hæc duxere Dionysius, Livius, Victor O. G. R. et Ovid. Met. XIV, 609 seqq., item Syncellus et Eusebius. Memoravit Maro Silvium, Procam, Capyn, Numitorem et Silvium Æneam : lib. VI, 760—770, repetito Silvii nomine, quandoquidem *omnes cognomento Silvii usque ad conditam Romam Albæ regnaverunt, ut est scriptum Annal. Pontifical.* lib. IV apud Victor. O. G. R. 17. Etiam Thybris, qui aliis Tiberinus, ante Latinum tamen, memoratur lib. VIII, 330: *Tum reges, asperque immani corpore Thybris : A quo post Itali fluvium cognomine Thybrin Diximus : amisit verum vetus Albula nomen.* Vetus hæc fuit commemoratio de Tiberis nomine; L. Cincium et Q. Lutatium Catulum auctorem excitat Victor. O. G. R. 18, ad eorum

saltem fidem, quos homo exscripsit. Conf. Dionys. I, 71. Si Syncellus p. 171 B ante se habuit auctorem veterem cognomen *Albani* jam Saturnus inter Latinos habuit. Ab Alba quoque, tanquam prisco Tiberis nomine, Albam Longam, etsi satis longe a Tiberi remotam, nomen accepisse tradiderant nonnulli, ut ex Diodoro Siculo Syncellus p. 194 C notavit.

Tandem, ut superiora facilius animo comprehendere liceat, utque pertexamus annorum inchoatam seriem, paucis notationes subjiciemus temporum, ad quæ res istæ revocari solent. Omnino notationes illas scriptorum, qui multis post sæculis antiquas res constituere et annis finire voluerunt, opera factas esse statuendum est: nam πατρόδοτα illa, et per aliquot sæculorum decursum patrum narratione ad posteritatem transmissa, et propter hoc ipsum in tam multis variata, vix annis suis tam accurate alligari jam tum potuere, quum primum a priscis hominibus narrata sunt; neque adeo mirari debemus, si hos ipsos annos fluctuante admodum fide et auctoritate constitutos viderimus. Juvat tamen rationes ac modos persequi, quibus hæc digessit subtiliorum scriptorum diligentia.

Inter hæc tenendum, quod scriptores tertio ab exciso Ilio anno factum aiunt, ut Æneas ad Italiam accesserit, hoc Virgilium in septimum rejicere. Itaque

a. C. N. 1178, errorum Æneæ 7,

sub æstatis exitum, ad Virgilii mentem, Trojani classem ad Laurentum appellunt: escensu facto Troja nova munitur: fœdus cum Latino factum repentinis animorum discordiis rumpitur: oritur bellum, quod Turni cæde intra mensis decursum finitur, ut adeo Trojani sedibus in Latio acceptis de nova urbe Lavinio, ex fœdere condenda, cogitare jam tum possent. In hoc adeo Æneidis argumentum absolvi vidimus. Reliqua per episodia inserta passim sunt.

a. C. N. 1177, errorum Æneæ 8, ab adventu in Italiam 2.

Solis Trojanis imperat Æneas, ad Dionysii mentem l. I, 64. Anni adventus Æneæ in Italiam ab auctumno ad auctumnum procedunt: adeoque annus hic pro primo et pro altero computari potest; sed hoc alterum usitatius.

a. C. N. 1176. a. adventus in Italiam 3.

Bellum Latinorum Trojanorumque cum Rutulis. Latinus et Turnus in prælio cadunt. Æneas solus utrique populo imperat; ad mentem Dionysii lib. I, 64.

Aliter Virgilius noster res Æneæ disposuit, sequutus eos, qui Æneam tertio statim anno rebus humanis ereptum narraverant. Nam lib. I, 263—266 Jupiter Veneri Æneæ fata exponens : *Bellum*, ait, *ingens geret Italia, populosque feroces Contundet, moresque viris et mœnia ponet; Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis*, quod scilicet primo statim anno erat factum. Et eo spectant diræ Didonis lib. IV, 618 — 620, *nec quum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit, regno aut optata luce fruatur; Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena*. Hæc de triennio Æneæ in Italia exacto narratio videtur hinc vulgatissima inter ceteras facta. Orosius quoque I, 18, Æneæ, *qualia per triennium bella excitaverit, quantos populos implicuerit, odio excidioque afflixerit, ludi literarii disciplina nostræ quoque memoriæ inustum est*, ait, Virgilii in scholis prælectionem et interpretationem respiciens illo adhuc ævo, quod hinc discimus, fieri solitam.

Apud antiquiores tamen scriptores et chronographos de anno, quo Æneas decessit, diverse admodum traditum fuit. Nam et ipse Dionysius tres eum annos cum Latino regnasse, quarto ab ejus morte anno in pugna cum Mezentio non amplius apparuisse narrat lib. I, 64. Apud Syncellum quoque p. 171 C. D. (unde Euseb. Hieron. idem habet) tres post Latinum annos, secundum alios octo, regnasse, tum, ut alii tradunt, quarto, ut alii, duodecimo a Troja capta anno obiisse dicitur. Alio loco p. 194 fragmentum ex Diodori lib. VII servavit, quo memoratum erat, tertio a capta Troja anno Æneam regnum Latinorum obtinuisse per triennium.

a. C. N. 1173. a. adventus in Italiam 6.

Rutuli rebellant; jungit arma Mezentius, Etruscorum rex. Facto prælio Æneas interceptus nusquam deinde comparuit. Succedit in regno Latinorum Ascanius : obsidetur Lavinium : mox pugna facta Mezentius obsidionem solvit. Ita Dionys. I, 64, 65. conf. Liv. I, 2; Victor O. G. R. 14.

a. C. N. 1148. a. adventus in Italiam 30.

Hoc anno ex Virgiliana supputatione Alba Longa conditur : ad veriorem tamen rationem (si tertio a Troja excisa anno Æneas Latium tenuit) quarto ante hunc anno a. C. N. 1152 *trigesimo* post Lavinium conditum, ut, si bene memini, omnes scriptores tempus finiunt. cf. Cerdam ad Æn. I, 269; Victor. O. G. R. 17. Sic quoque

diserte Virgilius lib. VIII, 47 inventa statim sub escensionem sue alba : *Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis Ascanius clari condet cognominis Albam.* Paullo obscurius idem Jupiter ad Venerem vaticinatus erat lib. I, 267, *At puer, Ascanius..... Triginta magnos volvendis mensibus orbes Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini Transferet, et longam multa vi muniet Albam.*

In duratione vero regni Albanorum et intervallo usque ad Romam conditam Virgilius a vera historiæ ratione et omnium scriptorum fide recedit, si unum, quem quidem novi, Justinum lib. XLIII, 1 excipias, apud quem Longa Alba.... *quæ trecentis annis caput regni fuit.* Sic autem Virgilius quoque in nobili versu lib. I, 272 : *Hic jam tercentum totos regnabitur annos.* Enimvero non CCC, sed CCCC annos inter Albam et Romam conditam intercessisse summo consensu scriptores tradunt. In postumo libello Jo. Martyni, *Dissertations and critical Remarks upon the Æneid.* Lond. 1770, 8, est Diss. VI super Albanis regibus. Sed parum inde ad rem nostram proficias. Fide aliqua certa, et majorum fama accepta, traditum hoc vix arbitror : verum, quum in temporibus rerum Italicarum constituendis non nisi duo haberent cardines, *Trojam captam* et *Romam conditam*, aliis temporum notis deficientibus; ii, qui accurate ad annorum numeros digerere inceperant res priscas narratas, instituerunt computum ad rationem intervalli inter Trojæ excidium et Romæ exordia : quod, etsi ab diversis scriptoribus, pro epocha Trojæ captæ varie constituta, diversimode constitutum est (ita ut v. c. ii, qui, Herodoteum calculum sequuti, Trojæ excidium centenis annis maturius evenisse volunt, intervallum inter illud et Romæ exordia ultra quingentos annos producant), ad CCCC tamen annos a plerisque producitur. Secundum tutiores quidem calculos 430 (ad Varr., et 432 ad Caton. æram) annis finiri videtur : deductis inde annis errorum Æneæ et intervalli inter Lavinium et Albam conditam, quod XXX annorum est, facile intelligitur, saltem ad 397 vel 398 annos Albani regni usque ad Romam conditam annales procedere. In hos regum nomina et annos, pro lubitu potius quam certa, puto, auctoritate, dispertierunt scriptores : ut apud Dionysium et Eusebium videre licet. Rotundum, quem dicimus, numerum CCCC annorum edunt, quum alii, tum Srabo V, pag. 350 C : Ὕστερον δὲ τετρακοσίοις ἔτεσιν ἱστορεῖται τὰ περὶ Ἀμούλιον etc.

Qua itaque auctoritate Virgilium adductum dicemus hoc sibi

sumsisse, ut annorum numerum mutaret? Proclive est dicere, eum sibi tanquam poetæ hoc licere putasse. Sed doctior est poeta Virgilius, quam ut sine ratione quicquam adversus notissimam historiarum fidem novasse aut ab omni ratione recessisse videri debeat. Potuit scilicet aliud computi momentum constituere, ut intra Romuli et Remi natales subsisteret : *Hic jam*, inquit, *tercentum totos regnabitur annos Gente sub Hectorea : donec regina sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem : Inde* etc. Subductis XX vel XXX annis, quibus adoleverant Romulus et Remus, antequam Romam conderent, reliquum numerum, ut poeta, crasse indicasse videri potest. Videtur etiam sequutus esse arcanum quid et Jove vaticinante dignum, ut sacro numero procederent omnia : 3, 30, 300; nam tertio anno Æneas inter heroes indigetes receptus, trigesimo condita Alba, ibi per trecentos annos regnatum : quæ Spencii non inelegans est observatio in Holdesworthi Obss. p. 215. Sed simplicissimum est dicere, fuisse olim auctores, inque eos Virgilium incidisse, qui intervallum illud temporum usque ad Romam conditam artioribus finibus includerent : quod in tanta temporum antiquiorum caligine et difficultate factum adeo improbabile non fit, quum etiam Trogum similem auctoritatem sequutum esse ex Justino intelligatur.

Ceterum in his, quæ a nobis exposita sunt, quum commemorentur nonnulla, quæ in primis statim Livii vel Dionysii foliis occurrunt, erunt forte, qui acute sibi observasse videantur, me satis trita persequutum esse. Verum in toto hoc genere non refert, quid alii dixerint, sed quid nunc a te dicendum fuerit; tum vero illud inprimis attendendum, num alii easdem res eodem judicio, eodem consilio, eadem cura ac diligentia exposuerint. Dici autem vix potest, quam parum judicio suo tribuere ipsi videantur ii, qui res Romanas ante et post urbem conditam vulgo exponere solent : quum ex Livio et Dionysio recitent veteres illas fabulas tanquam res fidei exploratissimæ, nec unquam in mentem veniat, horum scriptorum fidem in his per se esse nullam; pendere eam totam ex antiquioribus, horum autem fidem ab iis monumentis, quæ ante oculos habuere, aut a majorum fide, quam propagatam per plura sæcula acceperant. Atqui nemo res Romanas consignavit literis ante sextum ab U. C. sæculum; et monumentum superfuit vix unum et alterum, quod incensam a Gallis Romam (U. C. 364) ætate superaret. Sunt tamen annis comprehendenda hæc quæ narrata sunt,

ut saltem teneamus ea, quæ vulgo evenisse credidit antiquitas, et quorum summam proxime ad veritatem accedere nemo sanus dubitet.

EXCURSUS II.

Censura eorum, quæ in Æneidis œconomia reprehendi possunt.

Æneidis argumentum et summam, eaque, quæ passim a viris doctis quum in singulis partibus, tum de libris sex posterioribus, aut de episodiis et locis nonnullis monita fuerunt, exposui in ipsa enarratione, opportunius, quam si ea uno loco cumulare voluissem. Aliorum rationem satis idoneam reddere mihi visus sum, alia ad fatum Æneidis, tanquam operis ultima manu haud absoluti, retuli, alia humani ingenii imbecillitati condonanda esse dixi.

Præter hæc tamen sunt nonnulla, quæ judicii laudem, qua maxime Maronem excellere sæpe pronuntiavi, haud parum obscurare videntur, quum modo probabilitate destituantur, modo rationi rerum ac temporum, adeoque veritati historicæ, repugnent. Ut diligentius ea retractarem, movit me inprimis missa nuper ad me viri amicissimi, *Jacobi Bryant*, acute scripta dissertatio de his ipsis, quæ in Æneide male constituta sunt. Subtiliter ille, etsi aliis de caussis, et ab aliis principiis profectus, ut fidem Trojanarum rerum labefactaret, investigavit ea, in quibus aut fidem historicam aut probabilitatem desideres. Ad hæc potissimum, tum ad alia passim a viris doctis animadversa, respectu habito recensebo potiora, ac videbo, quid in singulis aut excusandum, aut defendendum, aut damnandum videri possit.

Antequam vero ad singula descendam, monenda sunt nonnulla universe, quæ ad judicium hisce de rebus ferendum facere possunt. Fidem historicam et probabilitatem rerum ad fidem fictarum non prorsus iisdem finibus teneri, a multis monitum est: evenere multa, quæ probabilitatem non habent; sunt alia probabilia, quæ ipso eventu comprobata non sunt. Porro, in probabilitate fingentium ad

delectationem non tam id quæri, num nihil alicunde elici possit, quod rerum ordinem et modum evertat; ita enim omnis sublata esset et fictio et ex ea delectatio: verum ut nihil sit, quod legenti, vel audienti succurrat, scriptorisve vitio objiciatur, quod admonere possit, fraudem his subesse, nec hoc, quo expositum erat, modo res aut gestas esse aut geri potuisse. Nullum facile est aut esse potest ullius operis, quod ingenium humanum peperit, inprimis epici vel dramatici, argumentum ita comparatum, quin insint nonnulla, quæ nec tractari bene, nec summa arte tractata nitere satis possunt. Omittere illa tutissimum est, aut, si omitti nequeunt, levi manu tractare, aut ornamentis onerare, aut quacunque alia via oblinere illa et obscurare. Ad poetæ itaque artem spectat hoc vel maxime, ut, quæ narrantem se premant, ex adspectu, sensu et memoria legentium removeat, seduloque curet, ne id, quod argumenti in nonnullis forte vacillantis natura et ratio, aut temporum rerumque memoria, ipsaque historiarum veritas, parum commodi habet, sensum legentis repente feriat, et voluptatem interpellet, qua delinitus nihil curat, nihil ad se pertinere putat, quod extra rem præsentem positum est. Facile id poeta consequetur ab eo, qui ipsarum rerum phantasmatibus percussum animum habet; difficilius ab illo, qui aut natura minus acrem rerum sensum, aut ætate, curis, rerum usu exercitum animum ad poetam legendum affert, adeoque, dum remissiore est animo, ad animadvertenda ea, quæ sedatius judicium suggerere potest, magis est compositus.

Ex his adhuc dictis (1) intelligi arbitror, uti sensus cuique suus in his relinquendus est, ita in reprehensionem poetam vere in his tantum incurrere, quæ parum sedulo cavit ne primo legentis obtutui statim occurrerent. Contra ea, quæ subtiliore judicio et cogitatione intentiore elicias, in censuram venire non possunt, nisi totum hoc genus ipsamque Iliadem et Odysseam cum Æneide sublatam esse velis. Quam multa enim sunt, quæ scrupulum faciant, si de Penelopes ætate sub Ulyssis reditum aut de Telemacho curiosius quæras. Multo minus ferendi sunt, qui nullo poetices sensu imbuti ad dialecticas rationes aut ad historicæ critices canones epicam poesin exigunt, aut grammaticis minutiis impediti calumniantur poetas, qui tamen non, nisi eo ingenii contactu, eoque sensu, quo ipsi scripsere, legendi sunt. Ex eo genere fuere Zoili totque Homeromastiges et Virgiliomastiges;

(1) Ducem sequor in his fere Aristotelem de poetice.

in hoc numero nuper Britannus aliquis, qui sibi valde doctus videbatur (*Heron's letters of litterature*, litt. 23). In dramatibus jam inter poetam et spectatorem facile in id conventum est, esse nonnulla, quæ, etsi a natura rerum aliena, in scena aliter esse nequeant, iis igitur pro concessis uti poetam.

Itaque ea, quæ *adversus temporum rationem* in Æneide moneri possunt, non ad poetæ laudem evertendam vim habere putabimus. Sunt ἔξω τοῦ μυθεύματος, μὴ ἐν τῷ δράματι. Est in his illud, quod nuper in mentem veniebat: scilicet Evandrum adit Æneas, atque idem se Herculem excepisse hospitio narrat, qui aliquot ætatibus ante bellum Trojanum vixerat. Verum locum hic haberet quod apud Pindarum est: κωφὸς ἀνήρ τις, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ παραβάλλει. (Pyth. IX, 151.)

Aliud est, in quo poeta sui oblitus videri poterat, quod deorum monita de adeunda a Trojanis Italia modo clarius, modo obscurius, quam par erat, apposuit. Ab obscurioribus monitis exorsus erat; idque recte; nec nisi in ipso Italiæ aditu et sede occupata vaticiniorum eventus plene explicitus esse videri debebat. Jam autem interpositum est unum oraculum, quo maturius, quam par erat, Trojanis de sede nova, qualis illa futura esset, constare debuit, Creusæ, inquam, monitum sub ipsum discessum ex Troja lib. II, v. 780, 781, 782, 783, quod etsi quantum licuit excusatum dedi, malim tamen illud sublatum: eo enim omnes reliquæ rationes turbantur, quoties accuratius in hæc inquiras. Sane Hesperiæ nomen bene conveniebat vaticiniis, quando occidentalis regio significabatur, quæ illa ætate inter incognitas terras habebatur a Græcis. Hactenus bene: *Ad terram Hesperiam venies;* et condonari poterat, si quacunque in terra ad occidentem sita sedes figere volebant. Modo Tiberis memoratio nulla facta esset! Ita recte mox in Creta de Hesperia, manifestius de Italia fieri poterat: III, 163 sq. *Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt: ..... OEnotri coluere viri;* et quum de exteriore Italia hoc accipi posset, mox ad interiorem Italiam avocati sunt ab Heleno Æneid. lib. III, 381 seq.

Ascanii nomen, et profuit poetæ plurimum, et obfuit. Palpavit sane Augusto et Romanis, et Julium sidus novum splendorem afferre carmini debuit. Verum sunt alia, quibus tanquam scopulis poetæ ingenium parum cautum impegisse videri potest. In majore operis parte Ascanius est puer jam satis adultus, inprimis in ludo Trojæ lib. V, 545 sqq. (ubi tamen prudenter *impubem Iulum*

dixit), tum in promissis Niso datis IX, 258 sqq., et in pugna castrensi IX, 622 sqq. X, 132. Etiam hujus anni initio, quum in Africa agerent Trojani, eductique essent in venationem, *At puer Ascanius mediis in vallibus acri Gaudet equo* etc. lib. IV, 156 sq. et escensu in Latium facto *: insidiis cursuque feras agitabat Iulus* VII, 479. Jam si annos computes, haud multum ejus ætas a pubertate tum abesse potuit: exierat ille ante septem annos urbe Troja, patris manu ductus; fac eum sexennem vel septennem fingi jam tum natum, quum patri comes fieret: si quidem *dextræ se parvus Iulus Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis:* lib. II, 723. At primo illius in locum Cupido succedit, qui tamen Didonis gremio insidet: lib. I, 718, tum comparatur ille ab Andromache cum Astyanacte lib. III, 489 sq. Videamus, an reprehensio illa justa sit. Prius illud defensionem habet paratam: nam Cupido veteribus puer est ad pubertatis annos vergente ætate, ut ex signis veterum constat; quod ille *gremio Didonis insidere* dicitur, e more accumbentium est dijudicandum: poterat ille ejus pectori acclinis sedere. Quod alterum attinet, quod diximus, Andromache Ascanii conspectu commota: *O mihi sola mei,* inquit, *super Astyanactis imago! Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat, Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.* Si cui Astyanactis a matre ulnis gestati ex Iliad. ζ memoria insederit, is ad nimis teneros annos Ascanium revocari putabit. Hoc tamen lectoris, qui argute ea, quæ remota sunt, arcessita comparat, potius quam poetæ culpæ fieri dicam. Nam primum Astyanax a matre gestari potuit tanquam puer triennis vel quadriennis; Hectoris cædes anno antevertit excidium Trojæ; anno hinc septimo ad Epirum accessit Æneas; itaque haud multum abfuturus fuisset adhuc superstes Astyanax ab ea ætate, qua Ascanius tum erat. Absolvendus itaque in hoc Maro crimine neglecti temporum ordinis. Gravior dica oblivionis impingi poterat Virgilio in eodem loco de Andromache, quod illa Ascanium interrogat, num matris amissæ desiderium retineat? III, 341, quum tamen de Creusæ fato nihil illa comperire potuisset. Sed locum interpolatum videri declaravimus.

Si in his poetæ caussam egi, conclamatam aliam caussam esse fatendum est, quando duplici narratione Helenæ recuperatio ab ea exposita est: lib. VI, 510 sqq., in quo, quantum intelligo, Arctinum in Ilii excidio ante oculos habuit, et lib. II, 567 sq. Verum in hoc mihi moram facere non licet, quandoquidem ad ipsa loca satis hac de re est disputatum.

In excidio urbis Trojæ sunt haud pauca ad nostrum sensum parum probabiliter narrata, inprimis quæ de equo Trojano exposita sunt; tum de simulato discessu et classe post Tenedum latente, quæ tamen insula *in conspectu* erat: atqui harum rerum fidem nullam præstare debet poeta, quas ex antiquis mythis poetarum ingeniis ornatis adsciverat: *in his prisca fides facto, sed fama perennis:* IX, 79; quo ipse poeta argumento narrationem de navibus in Nymphas mutatis tuetur.

Paratam Virgilium laudem ex eo habere dixi, quod fabulas Ulyssis et errorum (τῶν Νόστων) suo carmini intexuit, eoque varietatem ac copiam rerum narrandarum nactus est. Magnæ in his incidere debuere difficultates, quum multa a diversis narrata essent haud satis inter se congruentia; multo magis, si, quod docui, tragicos multis in locis expressit. Verum in his satis erat, si nihil in ipsam narrationem admitteret, quod dissidere a ceteris videri posset; ut vero nihil apponeret, quod forte rerum ab aliis narratarum ordini repugnaret, id nec cavendum ipsi erat, quum extra argumenti et consilii fines positum esset, nec in tanta narrationum diversitate caveri potuit.

Itaque vitio verti Maroni non potest, quod Achemenidem ab Ulysse ante tres menses in Cyclopum litore relictum narravit, etsi ex Homerica narratione primo statim a Trojæ excidio anno Ulysses ad Siciliam appulerat. Est enim hoc extra caussam, ut ita dicam, positum, quod alius aliter eandem fabulam exposuit. Eodem modo diluendam puto aliam accusationem, quam viri docti acumen in medium affert. In Odyssea sub extrema errorum Ulyssis tempora, adeoque nono fere decimove anno post Trojam captam, Telemachus ad Menelaum venit, qui anno superiore, octavus erat, domum redierat (Odys. γ, 306; δ, 82). Incidit Telemachus in apparatum nuptiarum Hermiones ad Pyrrhum mittendæ, Odys. δ, pr. Jam Pyrrhum occidit—*ereptæ magno inflammatus amore Conjugis et scelerum furiis agitatus Orestes.* Æn. III, 330 sq., quo facto ejus conjux, Andromache, cessit Heleno uno cum regno partis Epiri v. 294 sq. Tempora in his a Virgilio perturbari, si Homerum compares, manifestum fit; appulsus enim Æneæ ad Epirum quarto a Troja capta anno factus erat. Enimvero ratio in hoc eadem est, quæ in superiore reprehensione. Tum omnino fabulæ Orestis, Pyrrhi, et Heleni tam diversis modis tractatæ fuere, inprimis a tragicis, ut fingendi liberum esset arbitrium.

De iis, quæ in sex posterioribus libris occurrunt simili difficultati implicita, suis passim locis aut expedita, aut saltem annotata sunt (1). Unum est, quod non habeo quomodo satis defendam, quod templum in urbe Laurentum a Pico conditum, non modo tam splendide exstructum et ornatum commemorat, signa majorum in vestibulo apponit, verum etiam spolia, exuvias et tropæa, VII, 183 sqq., et in his adeo *erepta rostra carinis :* ac si illo tempore jam bella maritima geri potuissent (2). Graviorem tamen aliam censuram subjicit vir doctus, quem supra honoris caussa nominavi, quod cum his ipsis Latium perpetua pace floruisse aliis locis narravit; Æn. lib. VII, 45 :

Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.

Itaque bello mox moto, lib. eodem, 623 :

Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars, *etc.*

Ante Latinum fuerant Faunus, Picus et Saturnus : vid. Æneid. librum VIII, 31 sqq.

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademptis :
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, *Latium*que vocari
Maluit, his quoniam *latuisset* tutus in oris;
Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuere
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.

Vix hi rerum annales promittere videntur tempora belli tempestatibus agitata, ut spolia ac tropæa ex victoriis parta reponi potuerint. Hic tamen poeta ipse suæ caussæ prospexit; nam eodem loco, quo de Saturno egerat, versus subjicit : 326 sqq.

Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi :

(1) V. c. de armis cœlo demissis ad VIII, 520 et 608; de Turno arma explorante die ante pugnam, XII, 81.

(2) Quod Latinorum res multo majores quam pro veritate finxit, hoc ipsi condonandum erat : carminis enim dignitati ita prospicere debuit; ut passim a nobis observatum, v. c. VII, 275.

Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tibris,
A quo post Itali, *etc.*

Et si quæras, quo rege geri bella potuerint, Picum designavit; *Picus equum domitor,* VII, 189. Itaque Latini adeo inter populos bellicosos habiti. Apud Ovidium, libro III Fastorum, 79 sqq.

Et tamen ante omnes Martem coluere priores:
Hoc dederat studiis bellica turba suis.
. . . .
Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis:
Arma feræ genti remque decusque dabant.

Apud Macrobium lib. III, IV, V et VI, inter laudes poetæ immodicas, sæpe in tenuioribus occupatas, reprehenduntur quoque haud pauca sine idonea ratione, et ex subtilitate grammatico digna. Sunt tamen in his nonnulla, quæ fundo suo destituta non sunt, etsi profecta pleraque ex eo, quod poetæ haud contigit operi ultimam manum admovere. Ita verum est, quod lib. V, 15 monetur, nominari passim viros fortes et ornari, quorum mox inter prælia nullum insignius facinus commemoratur, ut Virbium Æn. VII, 752; et Cupavonem X, 186.

EXCURSUUM FINIS.

P. VIRGILII MARONIS

CARMINA MINORA

CUM SELECTIS CL. HEYNII NOTIS.

P. VIRGILII MARONIS

CULEX

AD OCTAVIUM.

ARGUMENTUM.

Pastor gregem mane in pascua eductum sub medium diem ad fontem in agro Thebano sub Cithærone (conf. ad v. 108) compulerat, qui erat in valle silvosa : ipse juxta fontem recubuit et obdormivit — 160. Ecce magnus serpens, ex hydrorum genere, in locis, quæ circa fontem erant, paludosis, æstum levare solitus, advolvitur, et pastori iratus imminet — 180; quum forte fortuna, Culicis aculeo in oculi angulo infixo, expergefactus ex somno pastor manu ad vulnus delata miserum Culicem attritu interimit, vigilantibus autem oculis prospiciens serpentem sibi minantem adspicit. Itaque exsilit, et arrepto trunco serpentem trucidat — 200. Nocte sequente Culicis umbra pastori se per somnum offert, graviterque cum eo expostulat, quod se, qui ei salutis auctor fuisset, manus afflictu vita privasset — 230. Tum exponit errores suos per loca infera, sede certa nondum assignata — 383. Pastor altero die, ut Culici officium persolveret, tumulum ei exstruit variis floribus fruticibusque consitum, et titulo ornatum — ad finem.

Lusimus, Octavi, gracili modulante Thalia;
Atque, ut araneoli, tenuem formavimus orsum.
Lusimus : hæc propter Culicis sint carmina dicta.

1. *Gracili Thalia* prava imitatione dictum ex illo Eclogæ I, *gracili avena, tenui carmine.* At comparatio, ab araneæ texturam ordientis conatu petita, suavis.

Omnis ut historiæ per ludum consonet ordo
Notitiæ, ducam voces; licet invidus adsit.
Quisquis erit culpare jocos Musamque paratus,
Pondere vel Culicis levior famaque feretur.
Posterius graviore sono tibi Musa loquetur
Nostra, dabunt quum securos mihi tempora fructus;
Ut tibi digna tuo poliantur carmina sensu.
Latonæ magnique decus Jovis aurea proles,
Phœbus, erit nostri princeps et carminis auctor,
Et recinente lyra fautor : sive educat illum
Alma Chimæreo Xanthus perfusa liquore;
Seu nemus Asteriæ; seu qua Parnassia rupes
Hinc atque hinc patula præpandit cornua fronte,
Castaliæque sonans liquido pede labitur unda.
Quare, Pierii laticis decus, ite, sorores
Naides, et celebrate deum plaudente chorea.
Et tibi, sancta Pales, ad quam ventura recurrit
Agrestum bona cura, sequi sit cura tenentis
Aereos nemorum tractus silvasque virentes;
Te cultrice, vagus saltus feror inter et astra.
At tu, cui meritis oritur fiducia chartis,

13. *Educat*, debet esse pro tenet, habet; ut *nutrire*, τρέφειν, φέρβεσθαι; dictum ex imitatione loci Æneid. lib. X, 518 *totidem quos educat Ufens, viventes rapit.*

15. *Nemus Asteriæ*. Delus, vetere nomine. v. Callimach. in Del. 36, 37; Plin. IV, s. 23.

15, 16. Parnassus mons longe procurrit versus septemtrionem, donec cum Œtæis jugis continuatur. v. Strab. IX, p. 638 B. Sed auctor partem montis versus meridiem in theatri modum patentem describere voluit. Subjecta erat camporum planities versus mare declivis, qua ludi Pythici habebantur.

18 sqq. *Sorores Naides*, h. l. Musæ. Si legimus : *Et tibi, sancta Pales, ad quam ventura recurrit Agrestum fetura, sequi sit cura tenenti* — sententia est : etiam tu adsis, o Pales, sit tibi cura sequendi Naidas, tibi, quæ tenes saltus.... et paullo ante : *ad quam recurrit*, redit, cui mandata est, *fetura agrestum*, fetus pecudum, quas agrestes pascunt.

23. *Te cultrice*, dum tu colis nemora et silvas, sed saltus, h. e. pascua, vagor ego *inter*, per, *saltus* et *antra*, ut legendum.

Octavi venerande, meis adlabere cœptis,
Sancte puer : tibi namque canit non pagina bellum,
Phlegra Giganteo sparsa est quo sanguine tellus;
Nec Centaureos Lapithas conpellit in ensis;
Urit Erichthonias Oriens non ignibus arces;
Non perfossus Athos, nec magno vincula Ponto
Jacta, meo quærent jam sera volumine famam;
Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Græcia quum timuit venientis undique Persas :
Mollia sed tenui percurrere carmina versu,
Viribus apta suis, Phœbo duce, ludere gaudet.
Et tu, sancte puer, venerabilis, et tibi certet
Gloria perpetuum lucis mansura per ævum;
Et tibi sede pia maneat locus, et tibi sospes
Debita felicis memoretur vita per annos,
Grata, bonis lucens : sed nos ad cœpta feramur.
Igneus æthereas jam Sol penetrarat in arcis,
Candidaque aurato quatiebat lumina curru;
Crinibus et roseis tenebras Aurora fugarat;
Propulit ut stabulis ad pabula læta capellas
Pastor, et excelsi montis juga summa petivit,
Lucida qua patulos velabant gramina collis;
Jam silvis dumisque, vagæ jam vallibus abdunt
Corpora; jamque omni celeres e parte vagantes

27. *Phlegra, tellus*, apposita; pro vulgari : Phlegræa tellus, quæ etiam Pallene. Sic flumen Metaurum, terra Gallia. cf. Scalig. et Taubm.; it. Barth. Advers. XIX, 13. — 28. *Enses Centaureos* dixit improprie, arma; debebat saxa et stipites memorare.

29 sq. Novum hoc, quod poeta extra fabulas veteres argumentum carminis quærit, et ex historiis petit, h. l. belli Medici. Primum in Propertio talia ex historiis, heroum vita serioribus, occurrere memini.

36—40. Etiam Octavium aliquando celebratum iri ait : sed versibus corruptis et interpolatis.

47 sqq. Luxuries ornamentorum in capellis pascendis facile offendat etiam minus morosum. Laudat Taubmann. locum e Colum. VII, 6, unde hæc omnia expressa videri possint. Sed in similia rerum phantasmata quivis

Scrupea desertæ perrepunt ad cava rupis.
Tondentur tenero viridantia gramina morsu,
Pendula projectis carpuntur et arbuta ramis,
Densaque virgultis avide labrusca petuntur.
Hæc suspensa rapit carpente cacumina morsu
Vel salicis lentæ, vel quæ nova nascitur alnus;
Hæc teneras fruticum sentes rimatur; at illa
Inminet in rivi præstantis imaginis undam.
  O bona pastoris, si quis non pauperis usum
Mente prius docta fastidiat, et probet illis
Omnia luxuriæ pretiis incognita curis,
Quæ lacerant avidas inimico pectore mentes.
Si non Assyrio fuerint bis lauta colore,
Attalicis opibus data, vellera; si nitor auri
Sub laqueare domus animum non tangit avarum;
Picturæque decus, lapidum nec fulgor in ulla
Cognitus utilitate manet; nec pocula gratum
Alconis referent Boëtique toreuma; nec Indi

facile poeta inciderit, etiam Columella non lecto.

61 sqq. Locus ornatissimus et Virgiliana dictione dignus. Color orationis : *Si non.... At* passim et alibi occurrit, et in ipso loco, quocum hæc conveniunt, Ge. II, 461 sqq. Lucret. II, 24 sqq. *Si* (ei) *non fuerint vellera, bis lauta colore Assyrio* (dibapha. v. Plin. IX, 39, s. 63) *data* (comparata, emta) *Attalicis opibus* (ingenti pretio : quippe cum ea purpura in libras denariis mille non posset emi; ib.). Nam *data* vetat, quominus ad ipsam texturam locus revocetur, etsi non exciderit animo Plinii locus : *Aurum intexere invenit Attalus rex; unde nomen Attalicis.* — 64. *Lapidum fulgorem*, h. lapides fulgentes, ad marmorum polituram et picturam musivariam referre jubet cum Barth. XX, 19 Taubmann., quia de gemmis mox demum v. 67 agatur. Ibi tamen uniones commemorantur, non gemmæ. Porro *manet cognitus* debet esse dictum pro, *cognitus est*, ut sit : *si nec fulgor lapidum*, gemmarum, inter res utiles ab ipso refertur, cognitus ipsi est ullius utilitatis esse. — 66. *Alcon* Myleus, statuarius et cælator apud Ovid. Met. XIII, 683, 684 (etsi hic ad fabulosa Anuii, qui Deli rex et sacerdos erat, retrahitur), et Plin. XXXIV, 41, s. 40 occurrit. *Bœthus* paullo no-

Conchea bacca maris pretio est : at pectore puro
Sæpe super tenero prosternit gramine corpus;
Florida quum tellus gemmantis picta per herbas
Vere notat dulci distincta coloribus arva;
Atque illum, calamo lætum recinente palustri,
Otiaque invidia degentem ac fraude remota,
Pollentemque sibi, viridi cum palmite ludens
Tmolia pampineo subter coma velat amictu.
Illi sunt gratæ rorantes lacte capellæ,
Et nemus, et fecunda Pales, et vallibus imis
Semper opaca novis manantia fontibus antra.
Quis magis optato queat esse beatior ævo,
Quam qui mente procul pura sensuque probando
Non avidas agnovit opes; non tristia bella,
Nec funesta timet validæ certamina classis;
Non, spoliis dum sancta deum fulgentibus ornet
Templa, vel evectus finem transcendat habendi,
Adversum sævis ultro caput hostibus offert?
Illi falce deus colitur, non arte, politus;
Ille colit lucos; illi, Panchaia tura,
Floribus agrestes herbæ variantibus, adsunt;
Illi dulcis adest requies, et pura voluptas,
Libera, simplicibus curis : huc inminet, omnis
Dirigit huc sensus, hæc cura est subdita cordi,
Quolibet ut requie victu contentus abundet,
Jucundoque liget languentia corpora somno.
O pecudes, o Panes, et o gratissima Tempe
Fontis Hamadryadum! quarum non divite cultu

tior est inter cælatores. vide XXXIII, 12, s. 55. *Toreuma* proprie de opere exstante, anaglypho, est accipiendum.

82 — 84. Qui non caput discrimini pugnæ objicit, *dum ornet*, h. e. eo consilio, ut hostium spoliis, manubiis, templa deorum ornet, vel magnas et immodicas opes e præda sibi paret. Respicit militiam, quæ illa ætate inter artes et vias divitiarum parandarum erat. v. Tibull. lib. I, Eleg. 1 pr.

Æmulus Ascræo pastor sibi quisque poetæ
Securam placido traducit pectore vitam.
Talibus in studiis baculo dum nixus apricas
Pastor agit curas, et dum non arte canora
Conpacta solitum modulatur arundine carmen;
Tendit inevectus radios Hyperionis ardor,
Lucidaque æthereo ponit discrimina mundo,
Qua jacit Oceanum flammas in utrumque rapaces.
Et jam conpellente vagæ pastore capellæ
Ima susurrantis repebant ad vada lymphæ
Quæ subter viridem residebant cærula muscum.
Jam medias operum partis evectus erat Sol;
Quum densas pastor pecudes cogebat in umbras;
Et procul adspexit luco residere virenti,
Delia diva, tuo : quo quondam victa furore
Venit Nyctelium fugiens Cadmeis Agave
Infandas scelerata manus e cæde cruenta,
Quæ gelidis bacchata jugis requievit in antro;
Posterius pœnam gnati se morte datura.
Hic etiam viridi ludentes Panes in herba,
Et Satyri Dryadesque choros egere puellæ
Naiadum cœtu. Tantum non Orpheus Hebrum
Restantem tenuit ripis silvasque canendo,
Quantum te, Peneu, remorantem Dia chorea,

97 — 105. Inter delicias has vitæ rusticæ dum pastor *baculo nixus*, et *solitum modulans carmen* tempus canendo fallit, ad meridiem sole progresso, in umbram compellit gregem.

108. Lucum sub Cithærone monte describit Dianæ sacrum : in quem casu pastor gregem compulit, prospiciens in umbra recubantes pecudes in luco tuo, o Diana; in quem quondam venit Agave, Cadmi filia, e Bacchico furore resipiscens Pentheo filio laniato.

114 sqq. Iterum luxuriatur, seu poetæ seu interpolatoris ingenium in describendo luco et antro, quo pastor consedit. Alia aliorum poetarum lusibus assuta.

118. Si pro *Peneu* legitur ex Aldina *pernix*, sensus est : Non tantum Orpheus cantu suo Hebrum, *quantum te, o Dia*, dea Diana, *chorea* Panum, Satyrorum et Dryadum voluptate au-

Multa tibi læto fundentes gaudia vultu,
Ipsa loci natura, domum resonante susurro,
Quis dabat, et dulci fessas refovebat in umbra.
Nam primum prona surgebant valle patentes
Aereæ platanus : inter quas inpia lotos,
Inpia, quæ socios Ithaci mœrentis abegit,
Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos.
At, quibus insigni curru projectus equorum
Ambustus Phaethon luctu mutaverat artus,
Heliades teneris amplexæ brachia truncis
Candida fundebant tentis velamina ramis.
Posterius, cui Demophoon æterna reliquit
Perfidiam lamentandi mala, perfida multis :
Quam comitabantur fatalia carmina quercus;
Quercus ante datæ, Cereris quam semina, vitæ :

diendi videndique tenuit, gaudentium. Pro hoc : chorea fundens, et pro hoc, *fundentes gaudia, quis dabat* (quum iis daret ea gaudia) *ipsa loci natura.* Scabra tamen vel sic oratio.

123, 124. *Impia lotos, Impia, quæ;* nota figura Horatii exemplo jam a Scaligero notato : *Impiæ, nam quid p. m. Impiæ d.* Carm. III, 11, 30, 31, et Catull. LXIV, 404, 405. Impietas spectat haud dubie ad injuriam Ulyssi factam sociis retentis. *Abegit*, scilicet ab Ulyssis navi, avocavit : intercessit loti suavitas, quo minus socii Ulyssis ad naves redirent.

126 — 129. Populi arbores, vel alni (nam utrasque Virgilius agnoscit Ecl. VI, 62 et Æn. X, 190), in quas mutatæ Phaethontis sorores, Heliades, tanquam Solis ex Clymene filiæ. Factum ex luctu de fratris casu suscepto; unde poeta : *Phaethon luctu* iis *mutaverat artus.* Mox v. 128, 129 hoc velle videtur poeta : populos illas sororias ita inter se condensatas situ fuisse, ut implicarent mutuo nexu ramos, et umbracula facerent : *fundebant tentis ramis velamina* (ut vers. 74 *Tmolia pampineo subter coma velat amictu*) *candida;* scilicet populus alba est intelligenda. *Amplexæ brachia truncis*, probabilius, *implexæ.*

130, 131. Postea stabat arbos amygdala, in quam mutata fuit Phyllis Demophoontis perfidiam lamentata.

132 — 134. De quercu Dodonæa fatidica nota est fabula. *Quercus carmina*, ex apposito, h. e. quæ carmen reddunt, vel e quibus carmen redditur; cano-

Illas Triptolemi mutavit sulcus aristis.
Hic, magnum Argoæ navi decus, edita pinus
Proceras decorat silvas hirsuta per artus :
Adpetit aereis contingere montibus astra
Ilicis et nigræ species, et læta cupressus;
Umbrosæque manent fagus, ederæque ligantes
Brachia, fraternos plangat ne populus ictus;
Ipsæque excedunt ad summa cacumina lentæ,
Pinguntque aureolos viridi pallore corymbos,
Quis aderat veteris myrtus non nescia fati.
At volucres patulis residentes dulcia ramis
Carmina per varios edunt resonantia cantus.
His suberat gelidis manans e fontibus unda,
Quæ levibus placidum rivis sonat orta liquorem;
Et, quamquam geminas avium vox obstrepit auris,
Hanc querulæ referunt voces, quis nantia limo
Corpora lympha fovet : sonitus alit aeris Echo;
Argutis et cuncta fremunt ardore cicadis.
At circa passim fessæ cubuere capellæ,
Excelsisque super dumis; quos leniter adflans
Aura susurrantis possit confundere venti.
Pastor, ut ad fontem densa requievit in umbra,

ræ. *Carmen* adeo pro canente, vaticinium pro vate. *Fatale* igitur, quia de oraculo.

138. *Ilex nigra*, diversa a quercu, nunc cum cupresso juncta : novo more. — *Læta* de cupresso explicari nequit.

141, 142. Hederæ fagos amplexæ bene descriptæ sunt. Earum racemi cum acinis, *corymbi* dicti, *aureoli* sunt; est ergo de genere hederæ cum fructu croceo intelligendum hoc; sed foliis albis; ergo *viridi pallore* distinguitur corymborum flavor. Est aliquid simile in loco Ecl. III, 39 *vitis Diffusos edera vestit pallente corymbos;* et II, 50, *Mollia luteola pingit vaccinia caltha.*

143. In myrtum mutata femina, Veneris sacerdos; forma insignis, Græce Myrene : vide Servium ad Æn. III, 3; Geopon; XI, 6.

148. Et, quamvis avium cantus geminas aures obtundit, *hinc* (ita legendum censeo) *referunt voces querulas* ranæ in *limo* natantes.

Mitem concepit projectus membra soporem,
Anxius insidiis nullis : sed lentus in herbis
Securo pressos somno mandaverat artus;
Stratus humi dulcem capiebat corde quietem,
Ni fors incertos jussisset ducere casus.
Nam solitum volvens ad tempus tractibus isdem
Inmanis, vario maculatus corpore, serpens,
Mersus ut in limo magno subsideret æstu,
Obvia vibranti carpens gravis aera lingua,
Squamosos late torquebat motibus orbis.
Tollebant auræ venientis ad omnia visus.
Jam magis atque magis corpus revolubile volvens
Adtollit nitidis pectus fulgoribus, et se
Sublimi cervice rapit; cui crista superne
Edita purpureo lucens maculatur amictu,
Adspectuque micant flammantia lumina torvo.
Metabat late circum loca, quum videt ingens
Adversum recubare ducem gregis : acrior instat
Lumina diffundens intendere, et obvia torvo
Sæpius adripiens infringere, quod sua quisquam
Ad vada venisset : naturæ comparat arma;
Ardet mente, furit stridoribus, intonat ore;
Flexibus eversis torquetur corporis orbis;
Manant sanguineæ per tractus undique guttæ;
Spiritus et rumpit fauces. Cui cuncta paranti
Parvulus hunc prior humoris conterret alumnus,
Et mortem vitare monet per acumina; namque,
Qua diducta genas pandebant lumina gemmis,
Hac senioris erat naturæ pupula telo

166 sqq. Iterum ingenii intemperantis exspatiatio in tortibus et gyris hydri; aut potius hominum scholasticorum lusus. Tandem vers. 172 videt pastorem ad fontem recubantem. Ab aditu fontis ita se exclusum sentiens exasperatur serpens et adoritur. Tum versu 180 culicis morsu, somno excitatus pastor, trunco arrepto serpentem necat.

Icta levi. Tum prosiluit furibundus, et illum
Obtritum morti misit, cui dissitus omnis
Spiritus excessit sensus. Tum torva tenentem
Lumina respexit serpentem comminus : inde
Inpiger, exanimis, vix conpos mente, refugit,
Et validum dextra truncum detraxit ab orno,
Qui casus sociaret opem, numenve deorum.
Namque illi dederitne viam casusve, deusve,
Prodere sit dubium : voluit sed vincere tales
Horrida squamosi volventia membra draconis :
Atque reluctantis, crebris fœdeque petentis
Ictibus, ossa ferit, cingunt qua tempora cristæ.
Et, quod erat tardus, somni languore remoto,
Nescius adspiciens, timor obcæcaverat artus :
Hoc minus inplicuit dira formidine mentem :
Quem postquam vidit cæsum languescere, sedit.
Jam quatit et bijuges oriens Erebo cit equos Nox;
Et piger aurato procedit Vesper ab OEta;
Quum, grege conpulso pastor, duplicantibus umbris,
Vadit et in fessos requiem dare conparat artus.
Cujus ut intravit levior per corpora somnus,
Languidaque effuso requierunt membra sopore;
Effigies ad eum Culicis devenit, et illi
Tristis ab eventu cecinit convicia mortis.
Inquit : « Quid meritus, ad quæ delatus acerbas

Vss. 191—194 sunt fetus inepti interpolatoris, qui hoc dicere voluit : pastorem consilii inopem percussisse serpentem ramo arboris arrepto, seu casus seu numinis providi beneficio, oblato. Lectionis junctura hæc videtur fuisse : *Et validum dextra truncum detraxit ab orno, Atque reluctantis..... ossa ferit, cingunt qua tempora cristæ; Quem postquam vidit cæsum languescere, sedit.*

207. Sequitur locus, in quo poeta non modo luxuriatur, sed adeo ineptit, dum fabulas de rebus inferis non tantum molesta copia retexit; nam, etsi major earum pars ex interpolatione irrepsisse videri debet, tamen aliquas saltem, at vel illas a re alienas, a poeta profectas esse probabile est; verum etiam partes narrantis Umbræ Culicis tribuit.

Cogor adire vices? tua dum mihi carior ipsa
Vita fuit vita, rapior per inania ventis.
Tu lentus refoves jucunda membra quiete,
Ereptus tetris e cladibus : at mea Manes
Viscera Lethæas cogunt transnare per undas;
Præda Charontis agor. Viden' ut flagrantia tædis
Lumina conlucent infestis omnia templis;
Obvia Tisiphone, serpentibus undique comta,
Et flammas et sæva quatit mihi verbera pœnæ;
Cerberus et diris flagrat latratibus ora,
Anguibus hinc atque hinc horrent cui colla reflexis,
Sanguineique micant ardorem luminis orbes.
Heu! quid ab officio digressa est gratia, quum te
Restitui superis leti jam limine ab ipso?
Præmia sunt pietatis ubi? pietatis honores
In vanas abiere vices; et rure recessit
Justitiæ prior illa fides; instantia vidi
Alterius, sine respectu mea fata relinquens;
Ad pariles agor eventus; fit pœna merenti;
Pœna fit exitium; modo sit dum grata voluntas!
Existat par officium! Feror avia carpens,

qui justis sibi nondum persolutis nec dum loca ea adierat, sed e longinquo prospexerat.

216. Scabra oratio : *videsne, ut omnia limina* (sic lego) *infernis templis* (pro locis) *collucent flagrantia tædis?* hoc est, a Furiis faces quatientibus omnia loca esse obsessa et infesta.

222. *Heu! quid*, quare, *gratia digressa est ab officio!* quam parum persolvisti mihi gratiam debitam! *Officium* est ejus, qui beneficium accepit; et digreditur ab officio, qui gratiam non solvit : more vulgari hominum.

228, 229. Omissis his duabus ineptis laciniis, reliqua hunc sensum habent : versu 226, vidi mortem instare alii, eique subveni, mei ipsius discriminis immemor. — *Sine respectu relinquens*, haud respiciens, haud curans *mea fata*. Nunc *existat par officium* : præstetur a te mihi hoc, ut corpus meum terra condatur, meaque umbra, cis Acherontem adhuc vagari coacta, amne trajecto ad sedes quietas admittatur.

230. Ad loca infera delatus vagatur per avia lucorum Cimmeriorum, quos hic in remotis Orci partibus versus Tartari li-

Avia Cimmerios inter distantia lucos :
Quem circa tristes densentur in omnia pœnæ.
Nam vinctus sedet inmanis serpentibus Otos,
Devinctum mœstus procul adspiciens Ephialten,
Conati quum sint quondam rescindere mundum;
Et Tityos, Latona, tuæ memor anxius iræ,
Inplacabilis ira nimis, jacet alitis esca.
Terreor ah! tantis insistere, terreor, umbris,
Ad Stygias revocatus aquas. Vix ultimus amni
Restat, nectareas divum qui prodidit escas;
Gutturis arenti revolutus in omnia sensu.
Quid, saxum procul adverso qui monte revolvit,
Contemsisse dolor quem numina vincit acerbus,
Otia quærentem frustra? Vos ite, puellæ,
Ite, quibus tædas adcendit tristis Erinnys :
Sicut Hymen præfata dedit connubia mortis :
Atque alias alio densat super agmine turmas;
Inpietate fera vecordem Colchida matrem
Anxia sollicitis meditantem volnera gnatis;
Jam Pandionias miseranda prole puellas,
Quarum vox cit Ityn, et Ityn, quod Bistonius rex,
Orbus Epops mœret volucris evectus in auras.
At discordantes Cadmeo sanguine fratres
Jam truculenta ferunt infestaque volnera corpus

mina collocat. In Tartaro enim sceleratorum supplicia prospicere debuit Culex : Oti et Ephialtæ, Aloidarum : Æn. VI, 582 seq. Tityi, ibid. 595; Tantali, Danaidum, Medeæ, Philomelæ et Procnes, 250; Eteoclis et Polynicis, 253. Inde v. 259, ad sedes piorum (ad quas vs. 295 seq. pervenit) defertur : sed in limine campos Lugentium prospicit : inque iis heroidas Alcestin, Penelopen, Eurydicen.

238, 239. Hæc conjungenda sunt cum vers. 257, 258 *auferor ultra In diversa magis.* Errabat Umbra Culicis per loca infera avia, et ad limen Tartari pervenerat. Ibi vero territa monstris eorumque suppliciis, refugit, et tandem defertur in alteram partem, ad Elysios campos.

250. Procrin et Philomelam videt in Tartaro, tum vs. 253

Alter in alterius : jamque aversatus uterque,
Inpia germani manat quod sanguine dextra.
Eheu! mutandus nunquam labor. Auferor ultra
In diversa magis : distantia limina cerno :
Elysiam tranandus agor delatus ad undam.
Obvia Persephone comites Heroidas urget
Adversas perferre faces : Alcestis ab omni
Inviolata vacat cura, quod sæva mariti
Ipsa suis fatis Admeti fata morata est.
Ecce, Ithaci conjux, semper decus, Icariotis
Femineum incorrupta decus; manet et procul illa
Turba ferox juvenum telis confixa procorum.
Quin misera Eurydice tanto mœrore recessit,
Pœnaque respectus et nunc manet, Orpheus, in te.
Audax ille quidem, qui mitem Cerberon unquam
Credidit, aut ulli Ditis placabile numen;
Nec timuit Phlegethonta furentem ardentibus undis,
Nec mœsta obtentu diro et ferrugine regna,
Defossasque domos, ac Tartara nocte cruenta
Obsita, nec faciles Ditis sine judice sedes,
Judice, qui vitæ post mortem vindicat acta.
Sed fortuna valens audacem fecerat Orphea.

Eteoclem et Polynicem sibi mutua vulnera inferentes. — 255. Aversatus hæc ulterius pergit Culex in diversas partes.

257. *Eheu! mutandus nunquam labor,* de pœna nunquam finem habente.

257 — 294. Nunc Umbra ad Elysios campos tendens campos Lugentium prospicit; si recte salebrosos versus interpretor : ut antequam ad Elysium pervenisset, videat Culex Heroidas a Proserpina coactas ferre nuptias infaustas : ex his memorat Alcestin pro marito Admeto mortem oppetentem, Penelopen a procis infestatam, et Eurydicen ab Orpheo, jam in vitam quum revocata esset, iterum in Orcum retractam.

276. *Fortuna audacem fecerat Orphea*, scil. quod tantam cantus sui vim in aliis rebus alio tempore jam sæpe antea expertus fuerat, quæ mox enumerantur : hoc tanquam successu elatus ille audebat nunc adire loca infera. *Fortuna valens :* simpl. ornans epitheton: plerumque alias *for-*

Jam rapidi steterant amnes, et turba ferarum
Blanda voce sequax regionem insederat Orphei;
Jamque imam viridi radicem moverat alte
Quercus humo, steterantque amnes, silvæque sonoræ
Sponte sua cantus rapiebant cortice amara.
Labentes bijuges etiam per sidera Luna
Pressit equos; et tu currentes, menstrua virgo,
Auditura lyram tenuisti nocte relicta.
Hæc eadem potuit Ditis te vincere conjux,
Eurydicenque ultro ducendam reddere : non fas,
Non erat in vitam divæ exorabile numen.
Illa quidem, nimium Manes experta severos,
Præceptum signabat iter; nec rettulit intus
Lumina, nec divæ corrupit munera lingua.
Sed tu crudelis, crudelis tu magis, Orpheu,
Oscula cara petens rupisti jussa deorum.
Dignus amor venia, parvum si Tartara nossent
Peccatum ignovisse! Sed et vos sede piorum,
Vos manet heroum contra manus : hic et uterque

tuna potens. — 277, 278. *Regionem*, locum, in quo Orpheus canens cithara consederat, *turba ferarum, sequax blanda voce*, propter blandam vocem *Orphei*, jam alias sæpe suavi cantu allecta, *insederat.*

285—287. Hæc eadem lyra, o conjux Ditis, potuit te vincere, ut redderes Eurydicen. *Hæc potuit reddere*, solito poetis more, efficere, ut redderetur. *Ducendam*, reducendam in vitam; reliqua sunt scabra.

288. Eurydice quidem, severum et strictum jus inferorum deorum jam experta, iter præscripto modo faciebat, neque, uti jussi erant, respexit, neque verbum elocuta est. Ingeniose sic poeta non modo Orpheo interdictum, ne retrospiceret, verum et novam legem Eurydicæ datam memorat, qua nostros poetas nondum uti vidi : *ut nec illa silentium voce rumperet;* quæ lex longe durissima fuit, utpote feminæ dicta. Fuit tamen illa magis compos linguæ, quam maritus amoris. *Præceptum signabat iter*, scilicet vestigiis impressis.

294. Nunc ipsum Elysium adit Culex, et recensum heroum facit, ea loca incolentium, primo, Græcorum, tum Trojanorum. Si *manet* v. 295 sincerum est, debet exspectandum esse,

Æacides : Peleus namque, et Telamonia virtus
Per secura patris lætantur numina, quorum
Connubiis Venus et Virtus injunxit honorem.
Hunc rapuit serva : ast illum Nereis amavit.
Adsidet hac juvenis, sociat quem gloria, fortis,
Acer, inexcussus, referens a navibus ignes
Argolicis Phrygios torva feritate repulsos.
O quis non referat talis divortia belli,
Quæ Trojæ videre viri, videreque Graii!
Teucria quum magno manaret sanguine tellus,
Et Simois, Xanthique liquor; Sigeaque præter
Litora quum Troas, sævi ducis Hectoris ira,
Videre in classis inimica mente Pelasgas
Volnera, tela, neces, ignis inferre paratos.
Ipsa jugis namque Ida, potens feritatis, et ipsa
Æqua faces altrix cupidis præbebat alumnis,
Omnis ut in cineres Rhœtei litoris ora
Classibus ambustis flamma superante daretur.
Hinc erat oppositus contra Telamonius heros,
Objectoque dabat clypeo certamina; et illinc
Hector erat, Trojæ summum decus : acer uterque,
Fulminibus cœlo veluti fragor editus alto;
Ignibus hic telisque super, si classibus Argos
Eripiat reditus : ille ut Vulcania ferro
Volnera protectus depellere navibus instet.
Hoc erat Æacides alter lætatus honore :

ut et heroinæ aliquando in Elysium cum heroibus admittantur.

303. *Divortia belli;* quod inter diversos duo populos geritur, quasi ad duo divertitur, ut *divortia viarum, aquarum;* et ex altera parte similiter, *jurgia belli, discordia pugnæ,* dici solent. Mox 304 facit iterum in digressione novam digressionem de bello Trojano poeta : nisi tota hæc lacinia cum tot aliis assuta est ab alio. Cogitandum autem de τειχομαχίᾳ Iliad. ν, in qua Ajax Telamonius ignem a classe propulsavit 107 sq. Tum alter Æacides, vs. 322 Achilles, Hectorem interemit.

321. *Æacides alter*, Ajax Telamonius, qui a navibus ignes a

Dardaniæque, alter, fuso quod sanguine campis
Hectoreo victor lustravit corpore Trojam.
Rursus acerba fremunt, Paris hunc quod letat, et hujus
Alma dolis Ithaci virtus quod concidit icta.
Huic gerit aversos proles Laertia vultus,
Et jam Strymonii Rhesi victorque Dolonis,
Pallade jam lætatur ovans; rursusque tremiscit
Jam Ciconas, jam jamque horret Læstrygonas atrox.
Illum Scylla rapax canibus subcincta Molossis,
Ætnæusque Cyclops; illum metuenda Charybdis,
Pallentesque lacus, et squalida Tartara terrent.
» Hic et Tantalei generis decus, amplus Atrides,
Adsidet, Argivum lumen : quo flamma regente
Doris Erichthonias prostravit funditus arces.
Reddidit, heu! gravius pœnas tibi, Troja, ruenti;
Hellespontiacis obiturus reddidit undis.
» Illa vices hominum testata est copia quondam,
Ne quisquam propriæ fortunæ munere dives
Iret inevectus cœlum super : omne propinquo
Frangitur invidiæ telo decus : ibat in altum
Vis Argea, petens patriam, ditataque præda
Arcis Erichthoniæ : comes huic erat aura secunda
Per placidum cursu pelagus; Nereis ad undas
Signa dabat, pars inflexis super acta carinis;
Quum, seu cœlesti fato, seu sideris ortu,
Undique mutatur cœli nitor; omnia ventis,

Trojanis illatos depulerat; *alter*, Achilles, Hectoris cæsi corpus circa muros Trojæ raptavit. vid. Æn. lib. I, v. 483.

324. Achilles Paridis, Ajax Ulyssis fraude cecidit.

326. Sedet in Elysio Ulysses averso ab Ajace vultu; ipse apud se reputans, quæ gesserat.

328. *Pallade ovans* potest esse, Palladis auxilio; sed verius, Pallade rapta, Palladio, ut jam Ascensius. vid. Æneid. II, 163 sqq. de raptu *fatalis Palladii*.

336. *Reddidit heu! gravius*, ut sensus sit, lege *Graius*, pro Graii; nam de naufragio in reditu Achivorum agere incipit. *Hellespontiacæ aquæ* latius dictæ pro mari Ægæo. *Arx Erich-*

Omnia turbinibus sunt anxia : jam maris unda
Sideribus certat consurgere; jamque superne
Conruere et Sol ipse et sidera cuncta, minantur.
Ac venit in terras cœli fragor : hoc modo læta
Copia nunc miseris circumdatur anxia fatis,
Inmoriturque super fluctus, 'et saxa Capharei,
Euboicas et per cautes Heræaque late;
Litora : quum Phrygiæ passim vaga præda peremtæ
Fluctuat omnis in æquoreo jam naufraga tractu.
» Hic alii sidunt pariles virtutis honore
Heroes, mediisque siti sunt sedibus omnes :
Omnis Roma decus magni quos suscipit orbis.
Hic Fabii, Deciique; hic est et Horatia virtus;
Hic et fama vetus nunquam moritura Camilli;
Curtius et, mediis quem quondam sedibus urbis
Devotum bellis consumsit gurgitis haustus;
Mucius et prudens ardorem corpore passus,
Legitime, cessit cui fracta potentia regis.
Hic Curius claræ socius virtutis, et ille
Flaminius, devota dedit qui corpora flammæ.
Jure igitur talis sedes pietatis honorat.
Illic Scipiadæque duces; devota triumphis
Mœnia quos rapidos Libycæ Carthaginis horrent.
» Illi laude sua vigeant; ego Ditis opacos
Cogor adire lacus, viduos a lumine Phœbi,
Et vastum Phlegethonta pati : quo maxima Minos

thonia v. 343 est *Pergamum.* Erat Erichthonius Dardani filius, qui post fratrem Ilum Ilii regnum tenuit. Apollod. III, 12, 2.

371 sqq. Miro phantasmate poeta Culicem per diversas inferorum partes vagatum, quum primum lucos Cimmerios, monstrorum sedes (v. 230 sq.), mox Impiorum loca (v. 238 sq.), tum Elysias sedes (vs. 257 sqq. ad v. 370) a limine salutasset, nunc in eo esse narrat, ut coram Minoe judicium subeat. Scilicet corpore sepulto et funeris honore sibi persoluto sperare poterat, iri se admissum ad certam in inferis sedem. Nam ad humanæ umbræ exemplum hæc adumbrata sunt.

Conscelerata pia discernit vincula sede.
Ergo jam caussam mortis me dicere vinctæ
Verberibus sævo cogunt ab judice Pœnæ:
Quum mihi tu sis caussa mali, nec conscius adsis,
Sed tolerabilibus curis hæc inmemor audis;
Quæ tamen, ut vanis dimittens omnia ventis,
Digredior nunquam rediturus; tu cole fontis,
Et viridis nemorum silvas, et pascua lætus:
Et mea diffusas rapiantur dicta per auras. »
Dixit; et extrema tristis cum voce recessit.
  Hunc ubi sollicitum dimisit inertia vitæ:
Interius graviter mentem æger nec tulit ultra
Sensibus infusum Culicis de morte dolorem.
Quantumcumque sibi vires tribuere seniles,
Quis tamen infestum pugnans devicerat hostem,
Rivum propter aquæ, viridi sub fronde latentem
Conformare locum capit inpiger: hunc et in orbem
Destinat, ac ferri capulum repetivit in usum,
Gramineam ut viridi foderet de cespite terram.
Jam memor inceptum peragens sibi cura laborem
Congestum cumulavit opus, atque aggere multo
Telluris tumulus formatum crevit in orbem:
Quem circum lapidem lævi de marmore formans
Conserit adsiduæ curæ memor: hic et acanthus,
Et rosa purpureo crescit rubicunda colore,
Et violæ genus omne hic est, et Spartica myrtus,
Atque hyacinthus; et hic Cilici crocus editus arvo;

384. Exsurgit a somno pastor, et Culici tumulum parat. Etsi enim non diserte de eo Culex conqueritur, quod justis sibi non præstitis Umbra in inferis sedem habitura certam non sit, totam tamen poetæ fabulam eo attemperatam esse apparet. —

390. *Capit conformare*, suscipit, ut supra *comparat dare*; vers. 204 *et in fessos requiem dare comparat artus*. Aliud est *locum capere*, quod Scaliger hunc vocat.

391. *Ferri capulum*, de ligone accipio.

Laurus item Phœbi surgens decus; hic rhododaphne,
Liliaque, et roris non avia cura marini,
Herbaque turis opes priscis imitata Sabina,
Chrysanthusque, ederæque nitor, pallente corymbo,
Et Bocchus Libyæ regis memor; hic amarantus,
Buphthalmusque virens, et semper florida pinus.
Non illinc Narcissus abest, cui gloria formæ
Igne Cupidineo proprios exarsit in artus;
Et quoscumque novant vernantia tempora flores.
His tumulus super inseritur : tum fronte locatur
Elogium, tacita format quod litera voce :
Parve Culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

P. VIRGILII MARONIS
CIRIS [1]
AD MESSALAM.

ARGUMENTUM.

M. Valerio Messalæ inscriptum est carmen : eique in exordio satis diserto ad v. 100 illud offert poeta. Narrare inde incipit fabulam de Scylla, Nisi, Megarensium regis, filia. Habebat Nisus in vertice crinem purpureum, urbi ac regno fatalem, ut capi Megara non possent, quamdiu ille incolumis esset. Minos, Cretæ rex, Megara urbem quum obsideret, Scylla, quum ex muro forte eum prospexisset, insano ejus amore correpta est : quo illa victa noctu surrexit, ut crinem illum fatalem clam rescinderet, quo sibi Minois amorem conciliaret. Exeuntem cubiculo animadvertit nutrix, Carme, Jovi olim amata, ex quo illa Britomartin pepererat. Ea alumnæ meliora primum persuasit, mox autem multis frustra tentatis ut Nisus pactione bellum componeret, in nutriciæ sententiam concessit. Resecta igitur Niso coma aurea et cum urbe Minoi tradita. Is vero facinus tam atrox et impium aversatus, quum in Cretam rediret, puellam, ne piaculo tanto classem contaminaret, ne navi quidem recipere voluit, sed ex navis exteriore latere alligatam secum duxit. Tum illa multa diu conquesta in avem Cirim mutata est : additus tamen mox ei pater Nisus in haliæetum mutatus, qui Cirim avem internecino odio persequitur.

Etsi me, vario jactatum laudis amore,

(1) Ciris quænam veteribus avis dicta fuerit, nondum satis expedita res est.

1 — 9. Jungenda sunt : *Etsi.... non tamen absistam*. In primis versibus se, abjectis iis

Inritaque expertum fallacis præmia vulgi,
Cecropius suavis exspirans hortulus auras
Florentis viridi Sophiæ conplectitur umbra,
Num mea quæret eo dignum sibi quærere carmen?
Longe aliud studium atque alios adcincta labores,
Altius ad magni suspendit sidera mundi,
Et placitum paucis ausa est adscendere collem :
Non tamen absistam cœptum detexere munus.
In quo jure meas utinam requiescere Musas,
Et leviter blandum liceat deponere morem.
*Quod si mirificum proferre valent genus omnes
*Mirificum sæcli, modo sit tibi velle libido;
Si me jam summa Sapientia pangeret arce;
Quatuor antiquis quæ heredibus est data consors;
Unde hominum errores longe lateque per orbem
Despicere, atque humilis possem contemnere curas :
Non ego te talem venerarer munere tali;
Non equidem; quamvis interdum ludere nobis,

studiis, quibus apud vulgus inclarescere voluerit, philosophiæ Epicuri operam dare ait. Color orationis similis est Catulliano carmini LXIV *Etsi me assiduo confectum cura dolore Sevocat a doctis, Hortale, virginibus. Vario amore laudis;* variis modis ac viis laudem et famam venatus erat. — 3. *Cecropius hortulus.* Epicuri sectam ac disciplinam per hortum ejus, quem Athenis habuit, in quo docere solebat, declarari notissimum.

6—8. *Musa*, cujus nomen in corruptis vss. quarti verbis latere necesse est, *accincta aliud studium et labores*, h. e. aggressa aliud studium, philosophiæ scilicet (ut Æn. IV, 493 *magicas invitam accingier artes*). *suspendit* (vel *se*, h. e. suspensa est, suspenso animo contemplatur, vel *me*, ut Julius Sabinus explet, aut, quod melius, *subtendit*) *altius ad magni sidera mundi, et ausa est*, collem Sapientiæ, ad quem pauci emergunt, adscendere : absolvam tamen cœptum carmen.

14 — 41. Si in philosophiæ studio jam satis profecissem...., ut majus carmen de rerum natura conscribere possem : hoc tibi dedicarem. — 15. Arx, quam quatuor summi philosophi tenent, Plato, Aristoteles, Zeno, Epicurus (pro Zenone Pythagoram veteres interpretes nominant). *Arx data est consors*,

Et gracilem molli liceat pede claudere versum;
Sed magno intexens, si fas est dicere, peplo,
Qualis Erechtheis olim portatur Athenis,
Debita quum castæ solvuntur vota Minervæ,
Tardaque confecto redeunt Quinquatria lustro,
Quum levis alterno Zephyrus concrebuit Euro,
Et prono gravidum provexit pondere currum.
Felix ille dies, felix et dicitur annus;
Felices, qui talem annum videre, diemque.
Ergo Palladiæ texuntur in ordine pugnæ :
Magna Giganteis ornantur pepla tropæis;
Horrida sanguineo pinguntur prælia cocco;
Additur aurata dejectus cuspide Typho,
Qui prius, Ossæis consternens æthera saxis,
Emathio celsum duplicabat vertice Olympum.
Tale deæ velum sollenni in tempore portant :
Tali te vellem, juvenum doctissime, ritu
Purpureos inter Soles et candida Lunæ

elegantius, quam *iis consortibus*, quatenus heredes sunt Socratis.

21 sqq. Celebratissima res in Panathenæis magnis, quæ Athenis quinto quoque anno agebantur, peplum Minervæ. v. Meurs. Panathen. c. 17 sqq. — 21. *Si fas est dicere :* non tam ad religionem refero, quam ad audaciam cœpti : et *olim*, pro *tum*, sequente etiam *quum*. Æn. VIII, 391, *Non secus atque olim tonitru quum rupta corusco;* ὡς δ' ὅτε.

25, 26. *Quum levis alterno Zephyrus concrebuit Euro :* alternis Zephyrum cum Euro spirare ait, eoque tempus Panathenæorum habendorum declarat : quod hic ad primum ver retrahere videri potest. Mense tamen Hecatombæone, et quidem die XXIII, tertio cujusque Olympiadis anno, ea celebrata esse satis constat.

29 — 34. Locus, etsi ab h. l. forte alienus, classicus tamen post Eurip. Hecub. 466 sqq. de peplo Minervæ. conf. ad vs. 21. — *Giganteis tropæis;* prælio et victoria de Gigantibus Pallante et Echione Enceladoque prostratis, inprimis dea tum inclaruit. — 34. *Emathius vertex*, Pelion esse debet Olympo h. l. impositum, ut Ge. I, 281, Ossæ.

36. *Tali ritu te*, etc. hoc modo ait auctor velle se, tanquam peplum, carmen de rerum natura scribere, eique Messalæ nomen intexere. — 37, 38. Luna,

Sidera, cæruleis orbem pulsantia bigis,
Naturæ rerum magnis intexere chartis;
Æternum Sophiæ conjunctum carmine nomen
Nostra tuum senibus loqueretur pagina sæclis.
Sed quoniam ad tantas nunc primum nascimur artes,
Nunc primum teneros firmamus robore nervos:
Hæc tamen interea, quæ possumus, in quibus ævi
Prima rudimenta et primos exegimus annos,
Adcipe dona, meo multum vigilata labore,
Et præmissa tuis non magna exordia rebus:
Inpia prodigiis ut quondam exterruit amplis
Scylla, novosque avium sublimis in aere cœtus
Viderit; et tenui conscendens sidera penna
Cæruleis sua tecta supervolitaverit alis;
Hanc pro purpureo pœnam scelerata capillo,
Proque patris solvens excisa funditus urbe,
Conplures illam, et magni, Messalla, poetæ
(Nam verum fateamur; amat Polyhymnia verum)
Longe alia perhibent mutatam membra figura;
Scyllæum monstra in saxum conversa vocari;
Illam esse, ærumnis quam sæpe legamus Ulyxi
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse ratis, et gurgite in alto

quæ invehitur per *orbem*, cœlum, bigis. *Sidera* Lunæ pro sidere, et *pulsare* de curru, seu equis curru tracto solum quatientibus sollenne. — *Purpureus* pro pulcher, frequens poetis.

42. *Ad tantas artes:* non de poetica, ut perperam post ceteros Fontaninus quoque Histor. litt. Aquilei. p. 37 statuit, sed de philosophiæ studio accipe, ad quod nunc primum accessit.

47. *Et præmissa.* Si sensus inest, debet poeta significare, se præmittere quasi exordia, scilicet præludia, carmini, quo aliquando Messalæ res gestas persequetur.

54 sqq. Multi poetæ Scyllam in saxum Scyllæum, naufragiis infame, in Italiæ extremæ ab occidente oris, haud longe a freto Siculo, mutatam narrant. conf. ad Æneid. lib. III, v. 555. Nota res est, de Scylla diversas fabulas tradi, et plures Scyllas ab aliis memorari, ab aliis confundi.

Deprensos nautas canibus lacerasse marinis.
Sed neque Mæoniæ hæc patiuntur credere chartæ,
Nec malus istorum dubiis erroribus auctor.
Namque alias alii vulgo finxere puellas,
Quæ Colophoniaco Scyllæ dicantur Homero.
Ipsi seu Lamie mater sit, sive Cratæis,
Sive illam monstro genuit Persea biformi,
Sive est neutra parens : atque hoc in carmine toto
Inguinis est vitium et Veneris descripta libido;
Sive etiam est jactis speciem mutata venenis.
Infelix virgo : quid enim conmiserat illa?
Ipse Pater nudam sæva conplexus arena
Conjugium caræ violaverat Amphitrites :
Attamen exegit longo post tempore pœnas,
Ut, quum cura sui veheretur conjugis alto,
Ipsa trucem multo misceret sanguine pontum.
Seu vero, ut perhibent, forma quum vinceret omnis,

66. Ordo sententiæ ab his usque ad vss. 89 sqq. procedit : *Sed ipsi seu Lamia mater sit, seu Cratæis, seu Persea;* h. e. Hecate; *sive illa allegorice est libido Venerea, sive puella a Neptuno oppressa et in monstrum mutata, sive puella quæstum corporis faciens : quidquid est, de ea potius agamus Scylla, quæ in Cirin mutata est.* — *Lamiæ* filiam tradiderat Scyllam Stesichorus. — *Persea* est Hecate, Persæ ex Asteria filia. — *Monstrum biforme*, διφυὴς, Phorcys vel Phorcyn.

70. Ex poetæ verbis talis fabulæ habitus esse debuit : Scylla a Neptuno oppressa Amphritites iram in se concitaverat; quæ eam aliquanto post ita ulta est, ut, cum marito per mare vecta, veneno aquas inficeret, quo illa aqua marina corpus lavans in monstrum mutaretur. — 72. *Ipse Pater*, Neptunus, ex noto poetarum more de Jove, de Plutone et Neptuno. Alii, pro mari, fontem, in quo Scylla se lavaret, Amphitriten medicaminibus inquinasse narrarunt : ex quibus Tzetza rem exponit ad Lycophr. 45, 648. Circes artibus id factum traditur in vulgari narratione de Glauci amoribus, apud Ovidium, Hyginum et alios. — 75, 76. *Ut misceret* Amphitrite *pontum multo sanguine*, quem pro veneno dictum esse necesse est.

77—88. Sive Scylla fuit puella eximiæ formæ, quæ corporis

Et cupidos quæstu passim spoliaret amantes;
Piscibus et canibus rabidis vallata repente,
Horribiles circum vidit se sistere formas.
Heu quoties mirata novos expalluit artus!
Ipsa suos quoties heu pertimuit latratus!
Ausa quod est mulier numen fraudare deorum,
Et dictam Veneri votorum vertere pœnam :
Quam, mala multiplici juvenum quod sæpta caterva,
Dixerat atque animo meretrix jactata ferarum,
Infamem tali merito rumore fuisse,
Docta Palæphatia testatur voce papyrus.
Quidquid, et ut quisque est tali de clade locutus,
Omnia sint : potius liceat notescere Cirin;
Atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.
Quare, quæ, cantus meditanti mittere certos,
Magna mihi cupido tribuistis præmia, divæ
Pierides : quarum castos altaria postes
Munere sæpe meo inficiunt, foribusque hyacinthi

quæstum fecit, et a Venere in monstrum marinum est mutata.

83, 84. Læserat, ad horum poetarum mentem, Scylla meretrix numen, intervertendo et intercipiendo *pœnam votorum dictam Veneri* a juvenibus, quos illa amore sui irretierat. Ut *voti reus* aliquis dicitur, cui, successu secundo, ex voto persolvenda sunt, quæ voverat : sic spectat *pœna* ad reatum quasi votorum, quibus se obligaverant Veneri, quæque ipsi nunc erant persolvenda; sed juvenes ea, quæ ex voto debebant, aut voti solvendi caussa Veneri destinaverant, ad puellam, quæ quæstum faciebat, apportabant.

89 sqq. Verum cujusque modi hæc omnia sint, quidquid et ut quisque de iis narravit; equidem de ea Scylla agam, quæ in Cirin mutata est : inclarescat illa meo carmine, nec sit *una de multis*, ignobilis. *Clades* videtur ipsa perniciosa puella esse : *fundi nostri calamitas.*

92—100. *Quare... divæ Pierides.... nunc age, divæ, nunc præcipue adspirate labori nostro.* Is ordo sententiæ : ideoque pravam interpunctionem emendavi.

94, 95. De sacrificio Musis fieri solito agit : *quarum castos postes altaria sæpe inficiunt munere meo.* Ara in templi aditu vel vestibulo stabat; ita, victimæ sanguine, postes ac janua templi adspergi poterant. Ita saltem

Deponunt flores, aut suave rubens narcissus,
Aut crocus alterna conjungens lilia caltha,
Sparsaque liminibus floret rosa : nunc age, divæ,
Præcipue nostro nunc adspirate labori,
Atque novum æterno prætexite honore volumen.
Sunt Pandioniis vicinæ sedibus urbes,
Actæos inter collis et candida Thesei
Purpureis late ridentia litora conchis :
Quarum non ulli fama concedere digna
Stat Megara, Actæi quondam munita labore
Alcathoi, Phœbique; deus namque adfuit illi :
Unde etiam, citharæ voces imitatus acutas,
Sæpe lapis recrepat Cyllenia munera pulsus,
Et veterem sonitu Phœbi testatur honorem.
Hanc urbem, ante alios qui tum florebat in armis,
Fecerat infestam populator remige Minos :

ea, quæ habemus, interpretanda sunt.

96, 97. Vestigia Virgilianæ Musæ : Ecl. III, 63 *suave rubens hyacinthus;* Ecl. II, 50 *Mollia luteola pingit vaccinia caltha.*

102. *Litora candida* propter marmor candidum; et *ridentia conchis,* accurate ad naturam loci : nam, quod Scaliger jam monuit ex Pausania, lib. I, 44, totus ille tractus agri Megarensis lapide conchite abundat, candido admodum colore, cui plurimæ insunt conchæ marinæ.

105 sqq. Fabula Megarensium domestica : v. Pausan. lib. I, 42 pr., quam jam Theognis attigit v. 771, 772. Alcathous, Pelopis filius, Megaram, seu verius acropolin, Nisæam, muris cinxisse ferebatur, Phœbo opere consorte : unde seu saxum aliquod, cui Phœbi cithara fuerat imposita, seu turris erat, quæ lapillo percussa, in citharæ tactæ morem, resonabat. Alcathous *Actæus* h. l., quatenus Megarensis ager Atticæ pars haberi poterat, et olim in Atheniensium ditione fuisse credebatur. cf. Pausan. I, 39, p. 94, f. 95. Nam alioqui e Peloponneso advenerat Alcathous, Pelopis quippe filius.

108. *Cyllenia munera*, lyram a deo Cyllenio, Mercurio, inventam. Lapis igitur pulsus, si percussus fuerit, *recrepat* lyram, h. e. resonat, imitatur sonum lyræ. *Veterem Phœbi honorem :* videtur hoc eodem sensu dictum, pro munere, invento, Apollinis, cithara, cujus sonum saxum refert, adeoque memoriam lyræ ei impositæ servat.

Hospitio quod se Nisi Polyidos avito,
Carpathium fugiens et flumina Cæratea,
Texerat : hunc bello repetens Gortynius heros
Attica Cretæa sternebat rura sagitta.
Sed neque tunc cives, neque tunc rex ipse veretur
Infesto ad muros volitantis agmine turmas
Ducere, et indomita virtute retundere mentis :
Responsum quoniam satis est meminisse deorum.
Nam capite a summo regis, mirabile dictu,
Candida cæsaries; florebant tempora lauro;
At roseus medio fulgebat vertice crinis :
Cujus quam servata diu natura fuisset,
Tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum,
Concordes stabili firmarunt numine Parcæ.
Ergo omnis caro residebat cura capillo;
Aurea sollenni comtum quoque fibula ritu
Mopsopio tereti nectebat dente cicadæ.
  Nec vero hæc vobis custodia vana fuisset,
Nec fuerat : nisi Scylla, novo concepta furore,
Scylla, patris miseri patriæque inventa sepulcrum,
O nimium cupidis si non inhiasset ocellis!
Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater
Iratum potuit, quem nec pater atque avus idem

116 sqq. Sed Megarenses et Nisus nunc cunctantur Minoi occurrere et muros urbis defendere : quippe capillo purpureo confisi sperabant, capi Megaram non posse, quamdiu, etc.

127, 128. Fibula aurea nectebat cum crinem dente tereti cicadæ. Erat scilicet fibula in cicadæ formam facta *ritu* Attico. Nota nunc res, Athenienses τεττιγοφοροῦντας fuisse, habuisse cicadam auream crinium cincinnis innexam.

133. Non ignobilis de Amoris potentia locus, etsi a multis tractatus, et alienus forte ille ab hoc loco, quum ira Cupidinis nullum in sqq. locum habeat : quo tamen viam sibi poeta struit ad ipsam narrationem a v. 139 sqq.

134. *Pater atque avus idem Jupiter.* De hoc v. docta disputatio Valkenarii ad Eurip. fragm. p. 159; add. Musgravii ad Hippol. 539. Scilicet a diversis poetis Venus Jovis filia et eadem mater Amoris e Jove tradita fue-

Jupiter : ille etiam Pœnos domitare leones,
Et validas docuit vires mansuescere tigris;
Ille etiam divos, homines; sed dicere magnum est;
Idem tum tristes acuebat parvulus iras
Junonis magnæ [cujus perjuria divæ
Olim se meminisse diu perjura puellæ
Non ulli liceat] : violaverat inscia sedem,
Dum sacris operata deæ lascivit, et extra
Procedit longe matrum comitumque catervam,
Suspensam gaudens in corpore ludere vestem,
Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans :
Necdum etiam castos agitaverat ignis honores,
Necdum sollenni lympha perfusa sacerdos
Pallentis foliis caput exornarat olivæ :
Quum lapsa e manibus fugit pila, quumque relapsa
Procurrit virgo : quo utinam ne prodita ludo
Aurea tam gracili solvisset corpora palla!
Omnia, quæ retinere gradum, cursumque morari
Possent, o tecum vellem tua semper haberes!
Non unquam violata manu sacraria divæ,
Jurando infelix nequidquam jura piasses.

rat; unde nunc lusus. Jungenda autem : *Sed malus ille puer,.... Idem tum* vs. 138.

138. *Idem tum tristes.* Quantum ex loco salobroso assequi licet, puella religionem templi Junonis violaverat, inter ludendum cum æqualibus pila in sacrarium temere emissa; quam quum repetitum ivisset, in templi penetrale irruperat. Ut puellam puniret, infausto amore eam a Cupidine inflammari curavit Juno.

146—148. Obscura sententia, quam nec Scaliger habet quomodo expediat. Videamus verba: *honores ignis castos nondum agitaverat* sacerdos, h. e. nondum flabello aura agitata ignem succenderat in ara; *necdum sollenni....*, h. e. nec ea rite lota caput ex more sacrorum sertis et infulis velaverat : quum pila ejus manu elapsa est. — 150. *Prodita*, in fraudem inducta, ut religionem violaret. — 152. Obscura et hiulca tota hæc oratio. Utinam veste impedita, retenta fuisses, quominus longius procederes! Sic nunquam violatæ religionis pœnam dedisses.

Et si quis nocuisse tibi perjuria credat,
Caussa pia est : timuit fratri te ostendere Juno.
At levis ille deus, cui semper ad ulciscendum
Quæritur ex omni verborum injuria dicto,
Aurea fulgenti depromens tela pharetra,
Heu nimium tereti, nimium Tirynthia visu,
Virginis in tenera defixerat omnia mente.

Quæ simul ac venis hausit sitientibus ignem,
Et validum penitus concepit in ossa furorem;
Sæva velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe;
Non styrace Idæo fragrantes picta capillos,
Cognita non teneris pedibus Sicyonia servans,
Non niveo retinens baccata monilia collo :
Multum illi incerto trepidant vestigia cursu.
Sæpe redit patrios adscendere prodita muros;
Aeriasque facit caussam se visere turres.
Sæpe etiam tristis volvens in nocte querelas,
Sedibus ex altis cœli speculatur amorem;
Castraque prospectat crebris lucentia flammis.
Nulla colum novit; carum nec respicit aurum.
Non arguta sonant tenui psalteria chorda;

159. *Ex omni verborum dicto.* Est ex Scaligeri sententia *dictum* h. l., ut ἔπος, res; sed potius ad jusjurandum voluit referre inscitus homo, qui hos versus seu struxit, seu interpolavit : *injuria verborum*, offensio.

161, 162. Ex toto loco ejectis quæ ab indoctis interpolatoribus illata sunt, sana videntur habenda esse hæc, vs. 129 : *nisi Scylla, novo concepta furore, Minoi cupidis si non inhiasset ocellis! Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater Iratum potuit, quem nec pater atque avus idem, Aurea fulgenti depromens tela pharetra Virginis in tenera defixerat omnia mente.*

166. *Ictave*, h. e. tibia Phrygia audita, stimulata, et in furorem acta. Alias Gallos nominare solent poetæ : nunc una ex Mænadibus intelligenda.

168. *Styrax*, frutex et succus seu gummi officinis adhuc nos-

Non Libyco molles plauduntur pectine telæ.
Nullus in ore rubor : ubi enim rubor, obstat amori.
Atque ubi nulla malis reperit solatia tantis,
Tabidulamque videt labi per viscera mortem;
Quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata,
Fertur; et horribili præceps inpellitur œstro,
Ut patris, ah demens! crinem de vertice ferret
Furtim, atque arguto detonsum mitteret hosti.
Namque hæc conditio miseræ proponitur una :
Sive illa ignorans; quis non bonus omnia malit
Credere, quam tanto scelere damnare puellam?
Heu tamen infelix, quid enim inprudentia prodest?
Nise pater! cui, direpta crudeliter urbe,
Vix erit una super sedes in turribus altis,
Fessus ubi exstructo possis considere nido.
Tu quoque, avis, moriere : dabit tibi filia pœnas.
Gaudete, o celeres, subnixæ nubibus altis,
Quæ mare, quæ virides silvas, lucosque sonantes
Incolitis; gaudete, vagæ blandæque volucres;
Vosque adeo, humani mutatæ corporis artus,

tris pharmaceuticis frequens, *storax* vulgo dictus, ex Syria plerumque petebatur.

179. *Libyco pectine :* citrino vel lotino, ait Scaliger; nisi malis cum Taubmanno de eburneo accipere; nam et *ebur* ex Libya. *Plauduntur,* pulsantur *telæ.* Proprie latus vel corpus texentis plauditur, pulsatur, ex statu et motu dum *pectinem,* radium, cum subtemine, inter stamina inserit. Ita pulsatur corpus subinde admotum τῷ ἱςῷ aut ei parti, cui tela detexta induitur, dicta h. l. voce generali, *tela;* transfertur nunc res ad hanc ipsam telam, quæ appulso corpore et ipsa pulsatur, plauditur.

188. *Sive illa ignorans,* scilicet hoc fecit, ut crinem Niso patri auferret, quum nesciret fata regni in eo esse posita.

195. Non male inventa, quæ sequuntur. Nam si Nisus Pandionis II Athenarum regis fuit filius, Philomelam et Procnen, Pandionis I filias, quarum altera Tereo, Daulidis regi, nupta fuit, ei cognatione conjunctas fuisse necesse est. *Vos, o puellæ Dauliades, crudeli fatorum lege mutatæ* (κατὰ) *artus corporis humani.*

Vos o crudeli fatorum lege, puellæ
Dauliades, crudele, venit carissima vobis
Cognatos augens reges numerumque suorum
Ciris, et ipse pater; vos, o pulcherrima quondam
Corpora, cæruleas prævertite in æthera nubes,
Qua novus ad superum sedes Calcheius, et qua
Candida concessos adscendat Ciris honores.
  Jamque adeo dulci devinctus lumina somno
Nisus erat; vigilumque procul custodia primis
Excubias foribus studio jactabat inani:
Quum furtim tacito descendens Scylla cubili
Auribus adrectis nocturna silentia tentat;
Et pressis tenuem singultibus aera captat.
Tum suspensa levans digitis vestigia primis
Egreditur, ferroque manus armata bidenti
Evolat: at demtæ subita in formidine vires.
Cæruleas sua furta prius testatur ad umbras:
Nam, qua se ad patrium tendebat semita limen,
Vestibulo in thalami paulum remoratur; et altum
Suspicit ad culti nutantia sidera mundi,
Non accepta piis promittens munera divis.
  Quam simul Ogygii Phœnicis filia Carme
Surgere sensit anus, sonitum nam fecerat illi
Marmoreo æratus stridens in limine cardo,
Corripit extemplo fessam languore puellam:
« Et simul, o nobis sacrum caput, inquit, alumna!

202. Vos, Philomela et Procne in aves mutatæ, advolate, in occursum (*prævertite nubes in æthere*), qua novus haliæetus et ciris in aves et ipsi mutati evolabunt.

206 sqq. Qui sequitur locus magno poeta dignus videri potest.

208. *Studio jactabat inani*, excubias agebat: sed respectu Scyllæ, quæ eos fefellit.

212. Ovid. Fast. I, 425 *Surgit amans, animamque tenens vestigia furtim, Suspenso digitis fert taciturna gradu.* Mox *ferrum bidens* intellige forficem.

223. *Corripit* Carme eam, ut sustineat lapsuram. Ceterum comparari cum seqq. potest Ovidii

Non tibi nequidquam viridis per viscera pallor
Ægrotas tenui suffudit sanguine venas;
Nec levis, hoc faceres, neque enim pote, cura subegit :
Haud fallor, quod te potius Rhamnusia fallit.
Nam qua te caussa nec dulcis pocula Bacchi,
Nec gravidos Cereris dicam contingere fetus?
Qua caussa ad patrium solam vigilare cubile,
Tempore quo fessas mortalia pectora curas,
Quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus?
Dic age nunc miseræ saltem, quod sæpe petenti
Jurabas nihil esse mihi, quum mœsta parentis
Formosos circum virgo morerere capillos?
Hei mihi, ne furor ille tuos invaserit artus,
Ille, Arabis Myrrhæ quondam qui cepit ocellos,
Ut scelere infando, quod nec sinit Adrastia,
Lædere utrumque uno studeas errore parentem.
Quod si alio quovis animo jactaris amore :
Nam te jactari, non est Amathusia nostri
Tam rudis, ut nullo possim cognoscere signo;
Si concessus amor noto te macerat igne :
Per tibi Dictynnæ præsentia numina juro,
Prima deum quæ te mihi dulcem donat alumnam,

locus de Myrrha ejusque nutrice Met. X, 382 sqq. — 225. *Viridis pallor* ex χλωρὸς pro ὠχρὸς, nota res est. — 228. Quamquam utinam fallar, o Nemesis! — 230. *Gravidos Cereris fetus.* Scaliger γονίμους, secundos vel fetificos, interpretatur. Ge II, 143 *gravidæ fruges* et Ge. I, 319 *gravida seges*, ubi ad succum nutritium retuli. — 233. *Requiescunt*, transitive, ut obvium est videre, pro retardare : uti jam Ecl. VIII, 4 vidimus.

240. *Utrumque parentem*, scilicet Myrrhæ. Argutatur Scaliger, qui Nisum et nutricem Carmen intelligere jubet. Videtur autem Carme suspicari, Cirim patris amore incesto exarsisse.

241. Procedit sententia ad v. 249. *Quod si alio quovis animo jactaris amore;* nam te amore aliquo jactari bene intelligo; *Si*, inquam, *concessus amor noto te macerat igne :* sequitur apodosis : *Per tibi Dictynnæ numina juro.*

245. Dictynnam nunc de ipsa Diana poeta videtur accipere.

Omnia me potius digna atque indigna laborum
Millia visuram, quam te tam tristibus istis
Sordibus, et scoria patiar tabescere tali. »
Hæc loquitur; mollique ut se velavit amictu,
Frigidulam injecta circumdat veste puellam,
Quæ prius in tenui steterat succincta corona.
Dulcia deinde genis rorantibus oscula figens,
Persequitur miseræ caussas exquirere tabis;
Nec tamen ante ullas patitur sibi reddere voces,
Marmoreum tremebunda pedem quam rettulit intra.
Illa autem, « Quid nunc me, inquit, nutricula, torques?
Quid tantum properas nostros novisse furores?
Non ego consueto mortalibus uror amore,
Nec mihi notorum deflectunt lumina voltus,
Nec genitor cordi est : ultro namque odimus omnis.
Nil amat hic animus, nutrix, quod oportet amari,
In quo falsa tamen lateat pietatis imago :
Sed media ex acie, mediis ex hostibus. Heu heu,
Quid dicam? quove ipse malum hoc exordiar ore?
Dicam equidem; quoniam quid tu tibi dicere, nutrix
Non sinis, extremum hoc munus morientis habeto.
Ille, vides, nostris qui mœnibus adsidet hostis,
Quem pater ipse deum sceptri donavit honore,

250. Utque ipsa scilicet Carme, amicta erat molli veste. Nota forma dicendi, pro quoniam, quandoquidem.

256. Interrogat eam simulque intra cubiculum reducit. cf. 222.

260. *Notorum vultus*, non noti, amici, *deflectunt lumina*. Ait se non amicorum amore tangi, sed, quod vix credibile, hostium, ut Scaliger bene explicat. *Deflectunt lumina*, oculos nostros, ea, quæ admiramur, aut quorum amore et cupiditate incendimur, ut ab intuitu male nobis temperemus, atque eadem discedentes respiciamus. Mox *ultro* significatione accipiunt illa, qua pro *ultra*, *insuper*, positum habetur; immo vero, multo magis, ut Æneid. XII, 3 et toties.

263. *In quo falsa tamen* etc. Puta, si patrem amaret : in quo lateat, etsi falsa, imago tamen pietatis : h, e. amoris in consanguineos, qui prætexi possit.

269. *Quem pater ipse deum sceptri donavit honore.* Haud

Cui Parcæ tribuere nec ullo volnere lædi :
Dicendum est, frustra circumvehor omnia verbis,
Ille mea, ille idem oppugnat præcordia Minos.
Quod te per divum crebros obtestor amores,
Perque tuum memoris haustum mihi pectus alumnæ,
Ut me, si servare potes, ne perdere malis.
Sin autem optatæ spes est incisa salutis,
Ne mihi, quam merui, invideas, nutricula, mortem.
Nam nisi te nobis malus, o malus, optima Carme,
Ante hunc conspectum casusve deusve tulisset;
Aut ferro hoc » aperit ferrum quod veste latebat,
« Purpureum patris demsissem vertice crinem,
Aut mihi præsenti peperissem volnere letum. »
Vix hæc ediderat, quum clade exterrita tristi
Intonsos multo deturpat pulvere crinis,
Et graviter questu Carme conplorat anili :
« O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
O iterum nostræ Minos inimice senectæ,
Semper et, aut olim nata, o te propter eundem,
Aut amor insanæ luctum portavit alumnæ!
Tene ego tam longe capta atque avecta nequivi,
Tam grave servitium, tam duros passa labores,
Effugere, ut sistam exitium crudele meorum?

dubie immortalem fore Minoem, inter deos aliquando recipiendum heroem, declarare vult. Aliis hujus loci partibus non deest elegantia sua.

275. Laudarunt viri docti ad h. l. illud ex Medea Ovidii : *Servare potui : perdere an possim, rogas?* ex hocque versu Ciris auctorem profecisse crediderunt. Antiquiorem auctoritatem Aristophanis Nub. 1179 Νῦν οὖν ὅπως σώσῃς μ', ἐπεὶ κἀπώλεσας commemorat Burm. Sec. ad Anthol. t. I, p. 419.

280. *Aperit ferrum quod veste latebat.* Æn. VI, 406 *aperit ramum qui veste latebat.*

286 sqq. Respicit fata filiæ Britomartis, cujus amore Minos exarserat, quem illa fugiens a Dictynnæo promontorio in mare se præcipitare maluerat.

290. *Capta atque tam longe avecta.* Ex Creta igitur Carme captiva abducta Megara perve-

Jam jam nec nobis ea, quæ senioribus, ullum
Copia vivendi vitæ genus. Ut quid ego amens
Te erepta, o Britomarti, meæ spes una salutis,
Te, Britomarti, diem potui producere vitæ?
Atque utinam celeri ne tantum grata Dianæ
Venatus esses virgo sectata virorum,
Cnossia neu Partho contendens spicula cornu
Dictæas ageres ad gramina nota capellas :
Nunquam, tam obnixe fugiens Minois amores,
Præceps aereis specula de montibus isses :
Unde alii fugisse ferunt, et numina Aphææ
Virginis adsignant : alii, quo notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
Sint hæc vera velim : mihi certe, gnata, peristi.
Nunquam ego te summo volitantem in vertice montis
Hyrcanos inter comites agmenque ferarum
Conspiciam, nec te redeuntem amplexa tenebo.
Verum hæc tum nobis gravia atque indigna fuere,
Tum, mea alumna, tui quum spes integra maneret,
Et vox ista meas nondum violaverat aures.
Tene etiam Fortuna mihi crudelis ademit?
Tene, o sola meæ vivendi caussa senectæ?
Sæpe tuo dulci nequidquam capta sopore,

nisse putanda. Nec tamen hic Minoem se effugisse videt.

297. Britomartis venatrix a Minoe conspecta, et, ut ejus insidias fugeret, præceps in mare delata.

305. Alii Lunam tuo de nomine Dictynnam appellavere : id quod ponit tacite, Dictynnæ nomen Britomarti fuisse inditum. At illa fuit Dictynna dicta a Dianæ nomine; quæ h. l. eadem cum Luna esse editur. Diversitas utique narrationis in hoc fuit, quod alii Dictynnam interpretabantur Dianam, alii Dianæ nympham.

310. *Indigna*, intolerabilia, ut sæpe alias. Evenerunt hæc acerba filiæ fata tum, quum te alumnam haberem. *Fuere*, evenerunt.

315—317. Sæpe Scylla infante in sinu dormiente, quum ipsa dolore animi victa vita se privare vellet, mortem distulisse se ait, ut antea viro nuptam eam videret. *Capta*, delectata : an,

Quum premeret natura, mori me velle negavi,
Ut tibi Corycio glomerarem flammea luto.
Quo nunc me, infelix, aut quæ me numina servant?
An nescis, qua lege patris de vertice summo
Edita candentis prætexat purpura canos?
Quæ tenui patriæ spes sit suspensa capillo?
Si nescis, aliquam possum sperare salutem,
Inscia quandoquidem scelus es conata nefandum.
Sin est, quod metuo; per me, mea alumna, tuumque
Expertum multis miseræ mihi rebus amorem,
Per me, et sacra precor per numina Ilithyiæ,
Ne tantum in facinus tam molli mente sequaris.
Non ego te incepto, fieri quod non pote, conor
Flectere amore, neque est cum dis contendere nostrum :
Sed patris incolumi potius te nubere regno,
Atque aliquos tamen esse velis tibi, alumna, Penates.
Hoc unum, exitio docta atque experta, moneo.
Quod si non alia poteris ratione parentem
Flectere : (sed poteris; quid enim non unica possis?)
Tunc potius tamen ipsa, pio cum jure licebit,
Quum facti caussam tempusque doloris habebis,
Tunc potius conata tua atque incepta referto.
Meque, deosque tibi comites, mea alumna, futuros
Polliceor : nihil est, quod texas ordine, longum. »

et ipsa ad somnum invitata, sed nequicquam? *Quum premeret natura*, senectus moleste gravaret. De *flammeo*, veste, seu velo ac tegmine, quo novæ nuptæ nubebantur, eoque flavi coloris, nota sunt omnia. *Lutum*, herba, cujus succo inficiuntur vestes. *Corycium*, a Coryco Ciliciæ monte, croco, cui similis luteus color est, celebrato. Sed *glomerare* mire dictum est pro texere : proprie est colligere fila, quæ pro stamine texturæ sint.

334. *Quid enim non unica possis?* quum unica sis filia. — 335. *Pio cum jure licebit*, si parens negaverit nuptias cum Minoe ineundas. — *Tempus doloris*, quum tempus dolendi habebis justum, adeoque erit, quod doleas, negatis a patre nuptiis. — *Referto :* iterum consilium hoc extremum resecandi capilli patrii revoca, repete. — 339.

His ubi sollicitos animi relevaverat æstus
Vocibus, et blanda pectus spe vicerat ægrum :
Paullatim tremebunda genis obducere vestem
Virginis, et placidam tenebris captare quietem,
Inverso bibulum restinguens lumen olivo,
Incipit, ad crebros insani pectoris ictus
Ferre manum, adsiduis mulcens præcordia palmis.
Noctem illam sic mœsta super morientis alumnæ
Frigidulos cubito subnixa pependit ocellos.
Postera lux ubi læta diem mortalibus almum,
Et gelido veniens mani quatiebat ab OEta;
Quem pavidæ alternis fugitant optantque puellæ :
Hesperium vitant, optant ardescere solem :
Præceptis paret virgo nutricis, et omnis
Undique conquirit nubendi sedula caussas.
Tentantur patriæ submissis vocibus aures,
Laudanturque bonæ pacis bona; multus ineptæ
Virginis insolito sermo novus errat in ore.
Nunc tremere instantis belli certamina dicit,
Communemque timere deum; nunc regis amicos;
Namque ipso verita est orbari mœsta parente,
Cum Jove communis qui quondam habuere nepotes;
Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
Invenit, et divum terret formidine civis;
Nunc alia ex aliis, nec desunt, omina quærit.
Quin etiam castos ausa est corrumpere vates :

Nihil est quod texas ordine longum : non res est, quæ non nisi longo tempore et multo apparatu perfici possit : sed res est brevi tempore expedienda.

349—351. Solem *quatere lumina* dixerat auctor Culicis v. 42. Paullo ante *frigidulos oculos* ex Catullo mutuatus est LXIII, 131.

359. *Communem deum :* belli fortunam. Alias dicimus Martem communem. Laudat Taubm. illud Annibalis, Liv. lib. XXX, 30 : *tum tuas vires, tum vim fortunæ Martemque belli communem propone animo.* Sed et inf. in Catalect. XI, 50, *Communem belli nec timuisse deum.* De hoc versu conferatur docta

Ut, quum cæsa pio cecidisset victima ferro,
Essent, qui generum Minoa auctoribus extis
Jungere, et ancipites suaderent tollere pugnas.
  At nutrix patula conponens sulfura testa,
Narcissum, casiamque, herbas incendit olentis;
Terque novena ligat triplici diversa colore
Fila; « Ter in gremium mecum, inquit, despue virgo,
Despue ter, virgo : numero deus inpare gaudet. »
Inde Jovi geminat magno Stygialia sacra,
Sacra nec Idæis senibus, nec cognita Graiis;
Pergit, Amyclæo spargens altaria thallo,
Regis Iolciacis animum defigere votis.
Verum, ubi nulla movet stabilem fallacia Nisum,
Nec possunt homines, nec possunt flectere divi :
Tanta est in parvo fiducia crine cavendi :
Rursus ad inceptum sociam se adjungit alumnæ,
Purpureumque parat rursus tondere capillum,
Cum longo quod jam captat succurrere amori :
Non minus illa tamen revehi, quod mœnia crescant,
Gaudeat : et cineri patria est jucunda sepulto.
  Ergo metu capiti Scylla est inimica paterno.

Burm. nota, Anthol. Lat. I, 299.

369 sqq. Locus, qui sequitur de magicis sacris, ab anu factis, antiquis acceptior et suavior, quam nobis esse debuit; nec male tamen a poeta est tractatus, etsi aliorum poetarum exemplo, nec forte satis accommodate ad h. l., quum ea non ad amorem instillandum, sed ad Nisi parentis animum flectendum, et, ut filiæ cum hoste Minoe nuptias probaret, impellendum valere debeant.

376. *Amyclæus thallus*, θαλλὸς, ramus, termes olivæ esse videri potest, quo aram aqua adspergit : nam Æn. VI, 230 in lustratione : *Spargens rore levi et ramo felicis olivæ*. Itaque olivarum proventum in Laconica fuisse ex h. l. patet; quod Scaliger partim ex studio palæstræ, partim ex Statio, qui *Eurotam oliviferum* appellavit, firmari posse putabat.

383—385. Sententia esse debet : partim ut alumnæ amori succurrat, partim quod in patriam sic se redituram, et saltem tumulum in solo patrio habituram esse videt.

Tum coma Sidonio florens succiditur ostro :
Tum capitur Megara, et divum responsa probantur :
Tum suspensa novo ritu de navibus altis,
Per mare cæruleum trahitur Niseia virgo.
Conplures illam Nymphæ mirantur in undis;
Miratur pater Oceanus, et candida Tethys,
Et cupidas secum rapiens Galatea sorores;
Illa etiam, junctis magnum quæ piscibus æquor,
Et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothoe, parvusque dea cum matre Palæmon.
Illi etiam, alternas sortiti vivere luces,
Cara Jovis soboles, magnum Jovis incrementum,
Tyndaridæ niveos mirantur virginis artus.
Has adeo voces, atque hæc lamenta per auras
Fluctibus in mediis questu volvebat inani,
Ad cœlum infelix ardentia lumina tollens,
Lumina : nam teneras arcebant vincula palmas.
« Supprimite o paullum turbati flamina venti,
Dum queror; et divos, quamquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
Vos ego, vos adeo, venti, testabor, et auræ,
Vos, matutina si qui de gente venitis,
Cernitis : illa ego sum cognato sanguine vobis
Scylla, quod, ah, salva liceat te dicere, Procne;
Illa ego sum Nisi pollentis filia quondam :
Certatim ex omni petiit quam Græcia regno,

387 sqq. Potiora narrationis capita tantum verbo attingit : vide ad principium hujus carminis.

389. Mira Minois crudelitas, quod puellam navi alligat; cf. v. 416, 417; non adjicitur, an in prora, ubi parasemum erat : in quo forte fabulæ potest origo ac caussa latere, quum puella effecta esset, quæ suspensa per mare trahi videri posset.

391. *Complures illam Nymphæ mirantur.* Frequentatum poetis phantasma, ut in Argonautarum historia. Proxime tamen Catullum respexisse videtur LXIII, 14, 15. In vs. 394 — 396 disertus locus de Ino et Melicerta.

Qua curvus terras amplectitur Hellespontus;
Illa ego sum, Minos, sacrato fœdere conjux
Dicta tibi : tamen hæc, et si non adcipis, audis.
Vinctane tam magni tranabo gurgitis undas?
Vincta tot assiduas pendebo ex ordine luces?
Non equidem me alio possum contendere dignam
Supplicio : quod sic patriam carosque Penates
Hostibus inmitique addixi ignara tyranno.
Verum esto : hæc, Minos, illos scelerata putavi,
Si nostra ante aliquis nudasset fœdera casus,
Facturos, quorum direptis mœnibus urbis,
O ego crudelis, flamma delubra petivi :
Te vero victore, prius vel sidera cursus
Mutatura suos, quam te mihi talia captæ
Facturum metui : jam jam scelus omnia vincit.
Ten' ego plus patrio dilexi perdita regno?
Ten' ego? nec mirum, vultu decepta puella
Ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
Non equidem ex isto speravi corpore posse
Tale malum nasci : forma, vel sidere fallor.
Non me deliciis conmovit regia dives,
Coralio fragili, ac electro lacrimoso;
Me non florentes æquali corpore Nymphæ;
Non metus incensam potuit retinere deorum.
Omnia vicit amor : quid enim non vinceret ille?

414, 415. *Illa ego sum, Minos, sacrato fœdere conjux Dicta tibi.* Aut exciderunt multa, aut non satis præstruxit narrationem poeta. Intelligendum scilicet est, dato capillo Scyllam fidem a Minoe matrimonii jungendi accepisse. Ad pactionem eandem sunt *fœdera* referenda vs. 422. Ceterum cum his Scyllæ querelis cf. eas, quas Ovid. Met. VIII, 108 sqq. ejus ore profert, ut intelligas, in hoc ingenii lusum, in nostro poeta doloris acerbitatem ex naturæ veritate.

433. *Non me commovit :* ut absterrerer a prodenda patria. Loquitur enim de Nisi patris regia, et de bonis, quibus illa adhuc usa erat. — 435. *Æquali corpore*, ætate æquales, ὁμήλικες κόραι, ut Scaliger illustrat.

Non mihi jam pingui sudabunt tempora myrrha,
Pronuba nec castos adcendet pinus odores,
Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.
Magna queror; nec et illa quidem communis alumna
Omnibus injecta tellus tumulabit arena.
Mene inter comites, ancillarumque catervas
Mene alias inter, famularum munere fungi,
Conjugis atque tuæ, quæcumque erit illa, beatæ
Non licuit gravidos penso devolvere fusos?
At belli saltem captivam lege necasses.
Jam fessæ tandem fugiunt de corpore vires,
Et caput inflexa lentum cervice recumbit;
Marmorea adductisque labascunt brachia nodis.
Æquoreæ pestes, inmania corpora ponti,
Undique conveniunt, et glauco in gurgite circum
Verbere caudarum atque oris minitantur hiatu.
Jam tandem casus hominum, jam respice, Minos.
Sit satis hoc, tantum solam vidisse malorum :
Vel fato fuerit nobis hæc debita pestis,
Vel casu incepto, merita vel denique culpa.
Omnia nam potius, quam te læsisse, putabo. »
  Labitur interea revoluta ab litore classis,
Magna repentino sinuantur lintea Coro,

438 — 440. Ad nuptiarum sollennia referendum, quibus se nunc privatam conqueritur ; sponsa perungitur : tædæ lucent : purpureus torus sternitur, h. e. vestis purpurea in citrino lecto. Nam *Libys*, Libycus, *lectus*, ut *Libycum pecten* sup. 179, eburneum vel lotinum vel citreum. Ante oculos autem habuit poeta Catull. LXIII, 43, 48, 49.

442. Comparat Scaliger Catull. Epithal. Thetid. 153 *neque injecta tumulabor mortua terra :* et cum sqq. vs. ibid. 158 sqq.

458. Non vulgarem magni ac generosi amoris sensum redhibet hic versus. Injuriæ culpam, etsi tam indigne ab amante habita, tamen deprecatur, et ab eo in quodvis aliud transfert : putabo omnia potius læsisse me, caussam, cur infelix sim, fuisse, quam te læsisse me, hoc est, tua fraude et scelere hoc factum.

Flectitur in viridi remus sale, languida fessæ
Virginis in cursu moritur querimonia longo.
Deserit angustis inclusum faucibus Isthmon,
Cypselidæ magni florentia regna Corinthi;
Præterit abruptas Scironis protinus arcis,
Infestumque suis diræ testudinis exit
Spelæum, multoque cruentas hospite cautes.
Jamque adeo tutum longe Piræca cernit,
Et notas secum, heu frustra, respectat Athenas.
Jam procul e fluctu Minoia respicit arva,
Florentisque videt jam Cycladas, hinc Strophadasque;
Hinc sinus, hinc statio contra patet Hermionea.
Linquitur ante alias longe gratissima Delos
Nereidum matri et Neptuno Ægæo.
Prospicit incinctam spumanti litore Cythnon,
Marmoreamque Paron, viridemque adlapsa Donusam,
Æginamque simul, sementiferamque Seriphum.
Fertur, et incertis jactatur ad omnia ventis :
Cymba velut, magnas sequitur quum parvula classis,
Afer et hiberno bacchatur in æquore turbo.

463. Navigationis narratio laude sua non caret. Ex sinu Megarico inter ἄκρας, Minoam et Nisæam, in altum evectus a dextra Isthmum et Corinthum, quam unus ex Cypseli stirpe tenebat, et propiore loco Scironides petras habet, subter quibus specus est, quam testudo inhabitabat, devorans hospites a Scirone in mare projectos; est ea testudo *infesta suis*, Megarensibus; nam Scylla loquitur. Ulterius provectus Athenas præterit, tum, sinu Saronico relicto cursum tenet in medio Cycladum versus Cretam. — 469. *Secum respectat*, h. e. respiciendo apud animum suum cogitat.

471. *Florentes Cycladas*, propter silvas longe conspicuas navigantibus. Sic Ovidius inter Cycladas *florentem Cythnon* Met. VII, 464, et noster poeta paullo post *viridem Donusam* dixit; quod etiam Æn. III, 125, memoraverat, etsi ibi Serv. ad marmor viride respici ait. — 476. *Marmoream Paron*, a marmorum fodinis, etiam Ovidius dixit Metam. VII, 465, loco, quo eum ante oculos habuisse h. l. suspicor.

479, 480. *Cymba velut, mag-*

Donec tale decus formæ vexavit, et ægros
Non tulit, et miseros mutavit virginis artus,
Cæruleo pollens conjux Neptunia regno.
Sed tamen externam squamis vestire puellam,
Infidosque inter teneram committere piscis
Non statuit : nimium est avidum pecus Amphitrites.
Aereis potius sublimem sustulit alis,
Esset ut in terris facti de nomine Ciris,
Ciris Amyclæo formosior ansere Ledæ.
Ac velut in niveo teneræ quum primitus ovo
Effigies animantis et internodia membris
Inperfecta novo fluitant concreta calore;
Sic liquido Scyllæ circumfusum æquore corpus
Semiferi incertis etiam nunc partibus artus
Undique mutabant, atque undique mutabantur.
Oris honos primum, et multis optata labella,
Et patulæ frontis species, concrescere in unum
Cœpere, et gracili mentum producere rostro.
Tum, qua se medium capitis discrimen agebat,

nas sequitur quum parvula classis, Afer et hiberno bacchatur in æquore turbo. Comparatur alligata navi Scylla cum minore navigio navi alligato. Ut sit : velut cymba parvula, quum sequitur magnas classes, et quum turbo Afer bacchatur in æquore; h. e. dum interea Africus procellas movet.

484—486. Noluit mutare in piscem, nam ita a belluis et pristibus devorata fuisset, qui minoribus piscibus insidiantur. *Externam puellam*, in externa corporis superficie. *Teneram committere inter pisces :* pro, piscibus, seu relinquere inter belluas marinas, insolenter dictum; scil. metuens, ne ab iis devoraretur. *Pecus Amphitrites :* antiqua poetarum formula.

490 sqq. Totus locus de metamorphosi hac, et inprimis comparatio inchoatæ mutationis Scyllæ in alitem cum vitello ovi in pullum abeunte, ex elegantissimis est; et miror, eam Nasoni, ingeniosissimo homini, non in mentem venisse. — 491, 492. *Internodia fluitant membris* pro vulgari, internodia membrorum fluitant. — 493. *Liquido circumfusum æquore corpus :* nescio, an arguter; sed malim non tam exemtum vinculis et mari natans, quam potius, ut pullus in ovo liquore ambitur, sic humore

Ecce repente, velut patrios imitatus honores,
Purpuream concussit apex in vertice cristam.
At mollis varios intexens pluma colores
Marmoreum volucri vestivit tegmine corpus,
Lentaque perpetuas fuderunt brachia pennas.
Inde alias partis, minioque infecta rubenti
Crura, nova macies obduxit squalida pelli,
Et pedibus teneris ungues confixit acutos.
Et tamen hoc demum miseræ succurrere pacto
Vix fuerat placida Neptuni conjuge dignum.
Nunquam illam posthac oculi videre suorum
Purpureas flavo retinentem vertice vittas;
Non thalamus Tyrio fragrans adcepit amomo,
Nullæ illam sedes. Quid jam cum sedibus illi?
Quæ simul ut sese cano de gurgite velox
Cum sonitu ad cœlum stridentibus extulit alis,
Et multum late dispersit in æquore rorem;
Infelix virgo nequidquam a morte recepta
Incultum solis in rupibus exigit ævum,
Rupibus, et scopulis, et litoribus desertis.
  Nec tamen hoc iterum pœna sine: namque deum rex,
Omnia qui imperio terrarum millia versat,
Conmotus talem ad superos volitare puellam,

seu nebula inclusum corpus, dum mutabatur, significari.

500—504. *Ecce repente, velut patrios*, etc. Est adeo Ciris avis cum crista purpurea, ad imitationem cincinni seu capilli purpurei patrii, quem Scylla resciderat. *Volucre tegmen* est plumeum, et *perpetuæ pennæ;* quæ totas alas, olim brachia, obducunt; et 507, *confixit ungues*, commisit, continua cute.

514 sqq. Elegans locus et sensibus rem subjiciens graphice, *Et multum late dispersit in æquore rorem*, ut solent aves madefactas alas concutere. — 518. *Ævum incultum*, vitam asperam et horridam.

520. Nunc Jupiter, indignatus, filia scelerata in avem mutata, parentem interea miserum apud inferos degere, revocavit eum in vitam, et pariter avem fecit; sed Ciri infestam, tanquam ad pœnam a filia exigendam.

Quum pater exstinctus cæca sub nocte lateret,
Illi pro pietate sua (nam sæpe tepenti
Sanguine taurorum supplex resperserat aras;
Sæpe deum largo decorarat munere sedes;)
Reddidit optatam mutato corpore vitam,
Fecit et in terris Haliæetus ales ut esset.
Quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscus.
Huic vero miseræ, quoniam damnata deorum
Judicio gnatique et conjugis ante fuisset,
Infesti adposuitque odium crudele parentis.
Namque, ut in ætherio signorum munere præstans,
Unum quem duplici stellarum sidere vidi,
Scorpius alternis clarum fugat Oriona :
Sic inter sese tristis Haliæctus iras,
Et Ciris, memori servant ad sæcula fato.
Quacumque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.

530—532. Quoniam damnata fuerat ob crimen *judicio deorum* et ipsius *Minois*, *gnati*, h. e. nati deorum, et quidem *Jovis*, et *conjugis*, pro amato a Scylla, ad pœnam ab ea expetendam additus est pater infestus, haliæetus factus.

P. VIRGILII MARONIS
CATALECTA.

I.

AD TUCCAM.

Delia, Tucca, tibi venit; sed sæpe videre
Non licet : occulitur limine clausa viri.
Delia sæpe tibi, non venit adhuc mihi : namque
Si occulitur, longe est, tangere quod nequeas.
Venerit aut tibi; sed jam jam mihi nuntius iste
Quid prodest? illi dicito, quæ rediit.

II.

IN C. ANNIUM CIMBRUM RHETOREM.

Corinthiorum amator iste verborum,
Iste iste rhetor! Namque quatenus totus

I.

Scaliger Epigramma hoc salsissimum et argutissimum appellat, et interpretationem subjicit, in qua tamen argutias illas vix expisceris; ut nec omnino inter meliorum censum carmen referam. Fugit nos caussa et occasio; quam equidem suspicor fuisse hanc : Est servus aliquis vel libertus, aut alius puellæ perductor, qui eam venire nuntiat. Illa tamen surgit quidem, et exire domo tentat, sed clausæ a marito fores exire vetant.

II.

Celebre inter eruditos viros epigramma, a Quinctiliano servatum, Inst. Or. VIII, 3, 28, qui expresse Virgilii esse ait; et inter *Maronis catalecta* illud refert Ausonius in Monosyll. Lepor, qui ei inest, magna ex parte

Thucydides tyrannus Atticæ febris,
Tau Gallicum spinæ ipsemet male illisit,
Ista omnia, ista verba miscuit fratri.

III.

IN NOCTUINUM.

Socer, beate nec tibi, nec alteri,
Generque Noctuine, putidum caput,
Tuone nunc puella talis, heu tuo
Stupore, pressa rus abibit? Hei mihi!
Ut ille versus usquequaque pertinet :
Gener socerque, perdidistis omnia.

IV.

IN EUNDEM.

Superbe Noctuine, putidum caput,
Datur tibi puella, quam petis, datur;
Datur, superbe Noctuine, quam petis.
Sed, o superbe Noctuine, non vides

ad nostros sensus periit; nec sine longa disputatione accurata crisis aut interpretatio institui potest.

III.

Quo jure hi et sequentes iambi Virgilio tribuantur, non dicam; nisi forte pro firmamento hoc est, quod Marius Victorinus Virgilium in quodam epigrammate iambico ter *Thalassio* repetivisse narrat : id autem factum extr. carm. versu. Tribuuntur ei in antiquis Catalectorum editionibus. Catullo tamen Fruterius; Calvo, idque magis sagaciter, Vossius tribuit.

4. *Pressa;* oppressa, coacta, *rus abibit*, in rus abducetur, forte quod maritus soceri vinolentia ære alieno obrutus in urbe durare nequit.

5. *Ille versus;* ex noto epigramm. Catulli XXVII in Cæsarem, sed alio sensu : nunc uterque bona sua abligurivisse dicuntur.

IV.

Conjungit hoc cum antecedente Fruterius; vix bene. Col-

Duas habere filias Atilium,
Duas, et hanc, et alteram, tibi dari.
Adeste nunc, adeste, ducit, ut decet,
Superbus, ecce, Noctuinus herneam.
Thalassio! Thalassio! Thalassio!

V.

IN LUCIUM.

Jacere me, quod alta non possim, putas,
  Ut ante, vectari freta;
Nec ferre durum frigus, aut æstum pati,
  Neque arma victoris sequi.
Valent, valent mihi ira et antiquus furor,
  Et lingua, qua adsim tibi;
Et prostitutæ turpe contubernium
  Sororis. O quid me incitas?
Quid, impudice, et improbande Cæsari?
  Sed furta dicantur tua,
Et helluato sera patrimonio
  In fratre parsimonia;
Vel acta puero cum viris convivia,

locandum quoque existimo ante superius carmen.

V.

Catullo potius quam Virgilio dignum carmen, Archilochi metro et felle exaratum, et genuinum licentiæ iambicæ exemplum, in Lucium quemdam cinædum, qui eum opprobrio lacessiverat, quod attenuato per Venerem et libidinem corpore, fractisque viribus, militare amplius non posset poeta.

2. *Vectari freta;* ut ire, currere mare, pro per mare.

6. *Qua adsim tibi.* Versui fulcrum deest. Optime Oudendorpius : *qua jam adsim tibi. Adesse,* cum notione infesti et hostilis animi; ut alias *addi, apponi.*

7. Novam versus orditur sententiam : experitur scilicet nunc poeta, quid furor et lingua maledica valeat. Itaque *Ei* cum Scriverio, vel *Hei*, legendum.

10. *Si* legendum cum eodem. *Quid? si furta dicentur tua?*

Udæque per somnum nates;
Et inscio repente clamatum super,
Thalassio, Thalassio!
Quid palluisti, femina? an joci dolent?
An facta cognoscis tua?
Non me vocabis pulchra per Cotyttia
Ad feriatos fascinos:
Nec dein movere lumbos in crocotulam
Prensis videbo altaribus;
Flavum prope Thybrim et olentis nauticum
Vocare: ubi adpulsæ rates
Stant in vadis cœno retentæ sordido,
Macraque luctantes aqua.
Neque in culinam, et uncta compitalia,
Dapesque duces sordidas:
Quibus repletus ut salivosis aquis,
Obesam ad uxorem redis,
Et æstuantes docte solvis pantices,
Os usque lambis saviis.
Nunc læde, nunc lacesse, si quidquam vales!

15. Impurus homo muliebria passus tanquam pro nupta habitus, cui sollenne illud acclamaretur. Hinc idem mox appellatus *femina*.

21, 22. Scaliger præclare emendavit: *alaribus*, ut πτερύγια sint alæ vestis crocotæ, quas ille muliebriter vestitus et muliebriter saltans, adducit, ne saltantem impediant.

24. Legendum cum Oudendorpio, Burmanno quoque suadente, *Flavum prope et Thybrim te olentes nauticum vocare?* ut *olentes nauticum* sint nautæ, quos impurissimus homo præstolatur, ubi appulerint, ut eorum libidini serviat.

29. *Salivosum* Scaliger ait esse quidquid gustum reficit: recte, sed quid porro *salivatis aquis* facimus? Nisi corruptela in *aquis* latet, ut forte: *ut salivosis apris*, salivam moventibus, scriptum fuerit: accipias *aquam salivosam* de ipsa saliva.

31. *Pantices* de fartis seu farciminibus accipiunt Scaliger et hinc alii; nec male, quum *æstuantes* appellentur: ut farcimina distenta rumpi videantur.

32. Legendum haud dubie,

Et nomen adscribo tuum.
Cinæde Luci, an te reliquerunt opes?
Fameque genuini crepant?
Videbo habentem præter ignavos nihil
Fratres et iratum Jovem,
Scissumque ventrem, et herniosi patrui
Pedes inedia turgidos.

VI.

AD VENEREM.

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
O Paphon, o sedes quæ colis Idalias,
Troius Æneas Romana per oppida digno
Jam tandem ut tecum carmine vectus eat :
Non ego ture modo, aut picta tua templa tabella
Ornabo, et puris serta feram manibus :
Corniger hos aries humilis, et maxima taurus
Victima sacratos tinget honore focos :
Marmoreusque tibi, dea, versicoloribus alis,
In morem picta stabit Amor pharetra.
Adsis, o Cytherea! tuus te Cæsar Olympo,
Et Surrentini litoris ora vocat.

cum Burmanno secundum Colvium ad Apulci. *Olusque lambis suaviis*, h. e. labiis.

35. Pro *an* fuisse suspicor *en*, et sine interrogatione lego.

VI.

Dulcissimum poemation! Est votum pro suscepto Æneidis opere Veneri nuncupatum, seu, ut Scaliger ex conjectura ponit, suspensum pro templo Veneris Surrentinæ.

11, 12. *Tuus te Cæsar Olympo — vocat :* non, puto, Julius Cæsar, Divus; ut is cœlo receptus Veneri supplicet, sanctorum more, qui in cœlo degunt. Sed Cæsar Augustus ipse invocat Venerem in Olympo degentem.

VII.

RELICTIS ALIIS STUDIIS, PHILOSOPHIAM EPICUREAM AMPLECTITUR.

Ite hinc, inanes rhetorum manipli,
Inflata rore non Achaico turba,
Et vos, Sile, Albuti, Arquitique, Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui;
Ite hinc, inanis cymbalon juventutis;
Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
Vale, Sabine; jam valete formosi.
Nos ad beatos vela mittimus portus,
Magni petentes docta dicta Syronis,
Vitamque ab omni vindicabimus cura.
Ite hinc, Camenæ; vos quoque limite sævæ,
Dulces Camenæ; nam fatebimur verum,
Dulces fuistis. Et tamen meas chartas
Revisitote; sed pudenter, et raro.

VII.

Comparandum est ex parte initium Ciris.

2. *Ros Achaicus*, ut *Cecropius ros*, de eloquentia; seu rorem, quo cicadæ pascuntur, seu, quod malim, mel Atticum respici dixeris.

4. Si Virgilii esset hoc vere poemation, antiquissima forte hæc esset vocis, *Scholasticorum*, auctoritas. *Madens pingui;* dictum τὸ *pingue*, pro adipe, omento, adeoque de stupore ingenii; *madere* autem pro obductum esse, adeoque perfusum, imbutum. Ut sit : et vos, o grammatici, acumen falso jactantes.

5. Notum est nomen Apioni grammatico a Tiberio Cæsare inditum, quum eum *cymbalum mundi* appellaret, quod ad juvenum aures loquaciter et inaniter streperet.

8. *Nos ad beatos vela mittimus portus.* Non ut Athenas naviget : sed ut ad philosophiam se conferre dicat, quæ sapienti pro portu est, et securitatem tranquillitatemque affert. Audivit autem Maro Syronem Romæ.

VIII.

DE SABINO PARODIA CATULLIANA.

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus;
Neque ullius volantis impetum cisî
Nequisse præterire : sive Mantuam
Opus foret volare, sive Brixiam.
Neque hoc negat Tryphonis æmuli domus
Negare nobilem, insulamve Cæruli :
Ubi iste, post Sabinus, ante Quinctio
Bidente dicit adtondisse forfice
Comata colla, nequa sordidum, jugo
Premente, dura volnus ederet juba.
Cremona frigida, et lutosa Gallia,
Tibi hæc fuisse, et esse, cognitissima
Ait Sabinus; ultima ex origine
Tua stetisse dicit in voragine,
Tua in palude deposuisse sarcinas,
Et inde tot per orbitosa millia
Jugum tulisse : læva, sive dextera,
Strigare mulas, sive utrimque cœperat.
Neque ulla vota semitalibus deis
Sibi esse facta, propter hoc novissimum,
Paterna lora, proximumque pectinem.
Sed hæc prius fuere; nunc eburnea
Sedetque sede, seque dedicat tibi,
Gemelle Castor, et Gemelle Castoris.

VIII.

Virulentum hoc alterum in eum hominem epigramma an vere a Marone profectum sit, graviorem auctorem, quam eum, qui Catalecta collegit, non habemus.

IX.

AD VARIUM.

Scilicet hoc sine fraude, Vari dulcissime, dicam :
Dispeream, nisi me perdidit iste putus.
Sin autem præcepta vetant me dicere : sane,
Non dicam : sed me perdidit iste puer.

X.

AD VILLAM SYRONIS.

Villula, quæ Syronis eras, et pauper agelle,
Verum illi domino tu quoque divitiæ :
Me tibi, et hos una mecum, et quos semper amavi,
Si quid de patria tristius audiero,
Commendo, in primisque patrem. Tu nunc eris illi,
Mantua quod fuerat, quodque Cremona prius.

XI.

AD M. VALERIUM MESSALAM.

Pauca mihi, niveo sed non incognita Phœbo,
Pauca mihi doctæ, dicite, Pegasides

IX.

Edidit primus Scaliger.

2. *Putus* vel *pusus*, pro puero, unde *pusio;* prima syllaba longa ; qua ex re, quod *putus* in metri rationem peccat, tota carminis in pusionem argutia pendet : sic quoque Burm. judicabat.

3. *Sin autem.* Miror neminem maluisse : *Sin artis præcepta.*

X.

1. *Scironis;* immo vero *Syronis*, Epicurei philosophi, de quo modo epigr. VII vidimus. Inter belli civilis calamitates et metus, consanguineos suos, inque his patrem, in Syronis villa, tanquam in tuto loco, aut perfugio, collocasse videtur. Suspicari utique licet, quod Scaliger facit, scriptum carmen, quum ex agro Mantuano assignato militibus Romam discederet.

XI.

Messalam victor carmine ce-

Victor adest, magni magnum decus ecce triumphi.
Victor, qua terræ, quaque patent maria;
Horrida barbaricæ portans insignia pugnæ;
Magnus ut OEnides, utque superbus Eryx;
Nec minus idcirco nostros expromere cantus
Maximus, et sanctos dignus inire choros.
Hoc itaque insuetis jactor magis, optime, curis :
Quid de te possim scribere, quidve tibi.
Namque, fatebor enim, quæ maxima deterrendi
Debuit, hortandi maxima caussa fuit.
Pauca tua in nostras venerunt carmina chartas,
Carmina quum lingua, tum sale Cecropio.
Carmina, quæ Pylium, sæclis adcepta futuris,
Carmina, quæ Pylium vincere digna senem.
Molliter hic viridi patulæ sub tegmine quercus
Mœris pastores et Melibœus erant;
Dulcia jactantes alterno carmina versu,
Qualia Trinacriæ doctus amat juvenis.
Certatim ornabant omnes Heroida divi :
Certatim divæ munere quæque suo.
Felicem ante alias tanto scriptore puellam!
Altera non fama dixerit esse prior.
Non illa, Hesperidum ni munere capta fuisset,
Quæ volucrem cursu vicerat Hippomenem;
Candida cycneo non edita Tyndaris ovo;
Non supero fulgens Cassiopea polo;
Non defensa diu volucrum certamine equorum,
Optabant Graiæ quam sibi quæque manus;
Sæpe animam generi pro qua pater inpius hausit;
Sæpe rubro Eleis sanguine fluxit humus;

lebrat, tanquam victorem 1—6; et poetam summum —12; recitat carminum ejus argumenta : fuere ea bucolica —20; in amicam —40; celebrat laudes bellicas Messalarum — 54; sed iis laudibus non parem esse se canendis fatetur. Virgilio attributum est a Pithœo, hinc a Scaligero et aliis.

Regia non Semele, non Inachis Acrisione,
Inmitti exspectant fulmine et imbre, Jovem:
Cujus et ob raptum pulsi liquere Penates
Tarquinii patrios, filius atque pater;
Illo, quo primum dominatus Roma superbos
Mutavit placidis tempore consulibus:
Multa, neque inmeritis, donavit præmia alumnis;
Præmia Messalis maxima Poplicolis.
Nam quid ego inmensi memorem studia ista laboris?
Horrida quid duræ tempora militiæ?
Castra foro solitos, urbi præponere castra,
Tam procul hoc nato, tam procul hac patria?
Inmoderata pati nunc frigora, nuncque calores?
Stertere vel dura posse super silice?
Sæpe trucem adverso perlabi sidere Pontum?
Sæpe mare audendo vincere, sæpe hiemem?
Sæpe etiam densos inmittere corpus in hostes;
Communem belli nec timuisse deum?
Nunc celeres Afros, perituraque millia gentis,
Aurea nunc rapidi flumina adire Tagi?
Nunc aliam ex alia bellando quærere gentem?
Vincere et Oceani finibus ulterius?
Non nostrum est, inquam, tantas adtingere laudes;
Quin ausim hoc etiam dicere, vix hominum est.
Ipsa, hæc ipsa ferent rerum monumenta per orbem;
Ipsa sibi egregium facta decus parient.
Nos ea, quæ tecum finxerunt carmina divi,
Cynthius, et Musæ, Bacchus, et Aglaie.
Si laudes adspirem, humili sed adire Camena;
Si patrio Graios carmine adire sales
Possumus: optatis plus jam procedimus ipsis.
Hoc satis est: pingui nil mihi cum populo.

XII.

IN POMPEIUM MAGNUM, VEL IN MITHRIDATEM.

Adspice, quem valido subnixum gloria regno
Altius et cœli sedibus extulerat,
Terrarum hic bello magnum concusserat orbem;
Hic reges Asiæ fregerat et populos.
Hic grave servitium tibi, jam tibi, Roma, ferebat;
Cetera namque viri cuspide conciderant;
Quum subito in medio rerum certamine præceps
Conruit, e patria pulsus in exsilium.
Tale deæ numen; tali mortalia nutu
Fallax momento temporis hora dedit.

XIII.

AD ANTONIUM MUSAM.

Quocumque ire ferunt variæ nos tempora vitæ,
Tangere quas terras, quosque videre homines;
Disperеam, si te fuerit mihi carior alter.
Alter enim quis te dulcior esse potest?

XII.

Disertum carmen, apertum planumque, sententiis verbisque gravibus. Sed, in quem scriptum illud sit, liquido non constat: etsi vix assequi licet, quo modo tantæ rerum conversionis, quæ hoc carmine narratur, auctor obscurus esse possit. Si ea colligas, quæ de magno hoc viro, de fortunæ fastigio dejecto, memorantur, nemo in historia Romana, sive ante, sive post Virgilium occurrit, cui satis ea conveniant. *Pompeius Magnus* statim lectoris animo occurrit, in quo fortunæ vicissitudo et inconstantia etiam a poetis notari solet; sed in eum parum proprie dici potest illud, quod *e patria pulsus in exsilium* est. Dicendum igitur, scriptum esse carmen illo temporis intervallo, qua Pharsalia fugatus Ægyptum petierat, necdum de ejus cæde constabat.

XIII.

Antonii Musæ, medici Augusti, nomen non obscurum est vel ex Sueton. Aug. 59. vid. al.

Cui Venus ante alios, divi, divumque sorores,
Cuncta, neque indigno, Musa, dedere bona;
Cuncta, quibus gaudet Phœbus, chorus ipseque Phœbi;
Doctior o quis te, Musa, fuisse potest?
O quis te in terris loquitur jucundior uno?
Clio nam certe candida non loquitur.
Quare illud satis est, si te permittis amari;
Non, contra ut sit amor mutuus inde mihi.

XIV.

IN OCTAVII MORTEM.

Quis deus, Octavi, te nobis abstulit? an, quæ
Dicunt, an, nimio pocula dura mero?
Vobis si culpa est bilis : sua quemque sequuntur
Fata; quod inmeriti crimen habent cyathi?
Scripta quidem tua nos multum mirabimur, et te
Raptum, et Romanam flebimus historiam.
Sed tu nullus eris. Perversi, dicite, Manes,
Hunc superesse patri quæ fuit invidia?

apud Burmannum, qui hoc poematium Anthologiæ Latinæ inseruit libro II, ep. 124. Nunc ex hoc poematio, quod non alio, quam eo auctore, qui Catalecta collegit, Virgilii esse fertur, hoc discimus, fuisse eum poetæ amicissimum, omnibusque ingenii dotibus et artibus politissimum hominem.

XIV.

Claudit hoc epigramma agmen Catalectorum, quæ Maroni vulgo tribuuntur. Quis hic Octavius sit, ignorari, eo magis mirationem facit, quod scriptis multis inclaruisse, et historiam Romanam aggressus esse narratur v. 5, 6. Eum juvenem ante patrem vers. 7, 8, inter pocula, quum excanduisset, repente mortuum esse ita, ut de caussa mortis dubitatio esset, a poeta discimus, qui caussam in iracundiam a mero avertere allaborat.

XV.

P. VIRGILII MARONIS

Fragmenta ex Epistola, quam ad Augustum Cæsarem super Æneide sua scripsit.

Ego vero frequentes a te literas accipio. *Et infra :* De Ænea quidem meo, si, me Hercules, jam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tantum inchoata res est, ut pæne vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar : quum præsertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus, multoque potiora, inpertiar.

P. VIRGILII MARONIS

COPA.

Copa Syrisca, caput Graia redimita mitella,
  Crispum sub crotalo docta movere latus,
Ebria fumosa saltat lasciva taberna,
  Ad cubitum raucos excutiens calamos.
Quid juvat æstivo defessum pulvere abesse,
  Quam potius bibulo decubuisse toro?
Sunt cupæ, calices, cyathi, rosa, tibia, chordæ,

1. *Syrisca.* Scaliger comparat *Syriscum* Martiali et Ausonio dictum, et *Threiscum* Θρῃΐσκον apud Julium Capitolinum. Alia memorat Salmas. ad e. l. Sed nullum exemplum ex meliore ævo allatum vidi; nisi quod ex Columella succurrit lib. X, 418, ubi ficum *Scissam Libyscam* constanter libri tenent. Attamen et ibi *Libyssam* unice verum judicabat Gesnerus. Nec h. l. aliter legendum arbitror quam : *Copa Syrissa*, ut Threissa, Cilissa et al. Nulla autem alia hujus et sqq. sententia est, quam hæc : omnia in taberna instructa esse ad diem hilariter et suaviter exigendum. Ecce jam saltat crotalistria, et sic porro.

4. Crotalistria describitur. *Calami* sunt ipsa crotala, h. e. virgulæ, alias æreæ, sed nunc ex arundine scissa, quas illa inter saltandum concutit cum manus gesticulatione : qua, dum virgularum, quas medias digitis tenet, pars inferior versus brachia comploditur, *ad cubitum excutere calamos* h. l. dicitur.

5. Meo quidem judicio, a quo si quis dissentiat, æquo animo feram, non Copæ verba, quod vulgo credi video, sed poetæ, sunt : ex persona poetæ hujusmodi hortatus ad vitam exhilarandam multo plus suavitatis et auctoritatis habent, quam ex ore meretriculæ; a cujus persona pleraque aliena sunt.

7. *Cupæ* vel *Cuppæ* sunt in cella vinaria vasa majora. At lectionis varietas viris doctis emendandi facultatem attulit. Scaliger legit : *Sunt topia et calybæ :* quæ calicum genera sunt. Heinsius autem : *Sunt obba et calices.*

Et trichila umbriferis frigida arundinibus.
Est et Mænalio quæ garrit dulce sub antro
Rustica pastoris fistula more sonans.
Est et vappa, cado nuper diffusa picato :
Est strepitans rauco murmure rivus aquæ.
Sunt etiam croceo violæ de flore corollæ;
Sertaque purpurea lutea mista rosa;
Et quæ virgineo libata Achelois ab amne
Lilia vimineis adtulit in calathis.
Sunt et caseoli, quos juncea fiscina siccat.
Sunt autumnali cerea pruna die;
Castaneæque nuces, et suave rubentia mala.
Est hic munda Ceres; est Amor; est Bromius.
Sunt et mora cruenta, et lentis uva racemis :
Est pendens junco cæruleus cucumis :
Est tuguri custos armatus falce saligna;
Sed non et vasto est inguine terribilis.
Huc Calybita veni : fessus jam sudat asellus :

8. *Trichila* vel *trichilum* pergula est ex vitibus aliave arbore pedamentis et jugis firmata, implicitis frondibus concamerata vel arcuata ad umbram faciendam, notiore voce *hypampelos* dicta.

10. *Pastoris more :* immo *in ore.*

12. *Et strepitans* legendum cum aliis editor. *Strepitans* in *crepitans*, *trepidans*, mutant viri docti, iidem hoc in illud mutaturi, si alterum reperissent.

13. *Sunt et Cecropio junctæ de flore corollæ* tres codd. Unde Burmann. non indocte conjicit : *Corycio junctæ de flore*, vel *Corycioque croco violæ de flore corollæ.*

15, 16. Suavissimum distichon. Cernis Nympham calatho afferentem potantibus lilia. *Acheloum* de aqua dici poetis non infrequens. *Libata ab amne*, humefacta, viola in ripa florens, quam adeo alluit unda.

17. *Scirpea* Leid. et ed. Junt., et *sirpea fiscina* Ald., doctius utique; ut *juncea* pro interpretamento sit.

25. *Huc Alibida veni.* Silenum interpretabantur : qui tamen a loco et re alienus esse videtur, quando quidem hic in vera vita versatur poeta. *Asivida* pro asinivehida ex Plauto huc inferre voluere plures, inter quos Heinsius Scaliger et Gesner.

Parce illi; vestrum delicium est asinus.
Nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadæ :
Nunc etiam in gelida sede lacerta latet.
Si sapis, æstivo recubans te prolue vitro;
Seu vis crystallo ferre novos calices.
Eia age pampinea fessus requiesce sub umbra;
Et gravidum roseo necte caput strophio;
Candida formosæ decerpes ora puellæ.
Ah! pereat, cui sunt prisca supercilia!
Quid cineri ingrato servas bene olentia serta?
Anne coronato vis lapide ista legi?
Pone merum et talos. Pereant, qui crastina curant!
Mors aurem vellens : Vivite, ait, venio.

26. *Vestæ delicium*, Is. Vossii elegantissimam conjecturam amplectitur quoque Burm. Vestam et Cybeleu permutari, in eodem loco obvium est. Nec absurde tamen Gallorum delicium habetur asinus, cum tacita libidinis exprobratione.

28. *Nunc vere*, vel *vero*, in lib., unde Heins. conj. *Nunc verna in gelida sepe lacerta latet.* Burm. vero *Nunc viridis gelida sepe l. l.* Immo lege : *Nunc varia in gelida sepe lacerta latet.* Et hoc nunc video diserte exhibere ms. Helmstad.

32. *Strophium* pro vitta seu fascia, cui innectuntur flores, adeoque pro serto.

33. *Decerpens* duo codd., sicque Helmstad. ms. *Formosum teneræ decerpens;* alii cum edd. ant. *Formosus teneræ decerpes :* hoc revocavit Wernsdorf.

34. *Prisca*, qualia fuere priscorum hominum, severa, tristia, adducta, ut adeo bene lectionem hanc tueatur Burmann. adversus virorum doctorum commenta, et Leidensis codicis lectionem : *crispa supercilia.* Ms. Helmstad. *Ah pereant, quibus hæc prisca supercilia.*

37. *Pone merum et talos.* Hæc invitatio ad vina et ludum, quæ decet Epicuri discipulum, cui voluptas summum bonum est, ubique in Horatii carminibus occurrit, et elegantius expressa.

P. VIRGILII MARONIS

MORETUM.

Jam nox hibernas bis quinque peregerat horas,
Excubitorque diem cantu prædixerat ales;
Simulus exigui cultor quum rusticus agri,
Tristia venturæ metuens jejunia lucis,
Membra levat sensim, vili demissa grabato,
Sollicitaque manu tenebras explorat inertes,
Vestigatque focum; læsus quem denique sensit.
Parvulus exusto remanebat stipite fumus,
Et cinis obductæ celabat lumina prunæ.
Admovet his pronam, submissa fronte, lucernam,
Et producit acu stupas humore carentes,
Excitat et crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebræ fulgore recedunt;
Oppositaque manu lumen defendit ab aura,
Et reserat clausa, quæ prævidet, ostia clavi.
Fusus erat terra frumenti pauper acervus;
Hinc sibi depromit, quantum mensura patebat,
Quæ bis in octonas excurrit pondere libras.
Inde abit, adsistitque molæ; parvaque tabella,

2. Gallum gallinaceum ornant passim poetæ, et notum est illud Prudentii : *Ales diei nuntius*, ubi plura dant Intpp.

4. Docte : ne diem impastus exigeret, ne sine pane esset.

7. *Læsus :* suaviter; offensa manu ad focum, vel cinere adusta.

10, 11. Lucernam olearem cogitare necesse est; eam admovet inclinato capite, submissa fronte.

18. XVI libras pondo frumenti mensura capit : ergo in sequentem quoque unum et alterum diem fami prospicit.

Quam fixam paries illos servabat in usus,
Lumina fida locat; geminos tunc veste lacertos
Liberat, et, cinctus villosæ tergore capræ,
Præverrit cauda silices gremiumque molarum.
Advocat inde manus operi, partitus utrinque :
Læva ministerio, dextra est intenta labori;
Hæc rotat assiduis gyris et concitat orbem.
Tunsa Ceres rapido silicum decurrit ab ictu.
Interdum fessæ succedit læva sorori,
Alternatque vices : modo rustica carmina cantat,
Agrestique suum solatur voce laborem.
Interdum clamat Cybalen : erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura,
Torta comam, labroque tumens, et fusca colorem;
Pectore lata, jacens mammis, conpressior alvo,
Cruribus exilis, spatiosa prodiga planta;
Continuis rimis calcanea scissa rigebant.
Hanc vocat, atque arsura focis inponere ligna
Imperat, et flamma gelidos adolere liquores.
Postquam inplevit opus justum versatile finem,
Transfert inde manu fusas in cribra farinas,
Et quatit : at remanent summo purgamina dorso;

23. *Cauda*, peniculo, quo ad verrendas mensas et alia utebantur veteres. Docuit ad h. l. Scaliger. Describit autem hinc poeta molam manuariam, trusatilem seu versatilem, binis saxis asperis sibi ita impositis, ut, inferiore manente immobili, superius, quod v. 26 *orbem* appellat, circumactum attritu grana frangeret.

26. *Orbem*, lapidem molarem, sed superiorem, qui perpetuo rotatur.

32. Qui sequitur, præclarus est locus de habitu corporum Afrorum : qui idem prorsus est qualem nunc cernimus; ut, naturam sibi per omnia sæcula constare, dubitare non liceat.

36. Etiam fissuras has et scissuras cutis in pedibus esse Æthiopibus proprias in tanto solis calore aerisque siccitate, et endemias, ex Blumenbachio conjunct. didici in lib. de generis humani varietate p. 96, ubi Hier. Mercurialis testis excitatur de decoratione c. 17.

39. *Opus versatile :* quod ver-

Subsidit sincera foraminibusque liquatur
Emundata Ceres. Lævi tum protinus illam
Conponit tabula, et tepidas super ingerit undas.
Contrahit admistos nunc fontes atque farinas;
Transversat durata manu, liquidoque coacto
Interdum grumos spargit sale. Jamque subactum
Lævat opus, palmisque suum dilatat in orbem,
Et notat, inpressis æquo discrimine quadris.
Infert inde foco: Cybale mundaverat aptum
Ante locum, testisque tegit; super aggerat ignes.
Dumque suas peragit Vulcanus testaque partes,
Simulus interea vacua non cessat in hora;
Verum aliam sibi quærit opem; neu sola palato
Sit non grata Ceres, quas jungat, comparat escas.
Non illi suspensa focum carnaria juxta,
Durati sale terga suis, truncique vacabant:
Trajectus medium sparto sed caseus orbem,
Et vetus adstricti fascis pendebat anethi.
Ergo aliam molitur opem, sibi providus heros.
Hortus erat junctus casulæ, quem vimina pauca
Et calamo recidiva levi munibat arundo;
Exiguus spatio, variis sed fertilis herbis.
Non illi deerat, quod pauperis exigit usus.

sanda mola absolvitur. Porro *liquatur* eleganter transfertur a liquidis ad farinam quasi liquando mundatam.

45. Repræsentanda hic est animo pistoria opera in subigenda farina. Panem autem hic videmus parari sine fermento, azymum: tum v. 49 in quadras dissectum, quas Scaliger ad h. l. illustravit.

56. *Non illi vacabant,* otiose in penu reposita habebantur, pro simplici: non ei erant, *carnaria,* h. e. unci ferrei, *juxta focum suspensa,* penduli ex tholo seu camera; per appositum dicta, *terga suis sale durati truncique;* sed casei ei in promtu erant junco, tanquam filo, in fascem colligati.

61. Hortulus casæ accubabat exiguus, pro sepe, munitus juncis arundinibusque in parva fossa aquam ex imbribus collectam servante prominentibus. *Arundo recidiva,* iterum iterumque repullulans, si recisa fuerit.

Interdum locuples a paupere plura petebat.
Nec sumtus erat illud opus, sed regula curæ :
Si quando vacuum casula pluviæve tenebant,
Festave lux; si forte labor cessabat aratro;
Horti opus illud erat : varias deponere plantas
Norat, et occultæ committere semina terræ,
Vicinosque apte cura submittere rivos.
Hic olus, hic late fundentes brachia betæ,
Fecundusque rumex, malvæque, inulæque virebant;
Hic siser, et capiti nomen debentia porra;
Hic etiam nocuum capiti gelidumque papaver,
Grataque nobilium requies lactuca ciborum,
Et gravis in latum demissa cucurbita ventrem.
Verum hic non domini, quis enim contractior illo?
Sed populi proventus erat; nonisque diebus
Venales olerum fasces portabat in urbem;
Inde domum cervice levis, gravis ære, redibat,
Vix unquam urbani comitatus merce macelli.
Cepa rubens, sectique famem domat area porri,
Quæque trahunt acri vultus nasturtia morsu,
Intubaque, et Venerem revocans eruca morantem.
Tum quoque tale aliquid meditans intraverat hortum :
Ac primum, leviter digitis tellure refossa,

69. *Horti opus illud erat :* suaviter; illud temporis intervallum addictum erat operæ hortensi. Notabiles in seqq. plantæ hortenses. *Rumex*, lapathum silvestre, apud Plin. XX, s. 85.— *Deponere*, non *disponere :* prius etiam prætulit et merito probavit Wernsdorf.

76. *Grataque nobilium requies lactuca ciborum.* Bene notat Scaliger, eo adeo, quo scriptum est hoc idyllion ævo, adhuc lactucis clausisse cœnas suas homines. Nam Martialis ætate aliter, ut ex noto epigrammate constat : *Claudere quæ cœnas lactuca solebat avorum, Dic mihi, cur nostras inchoat illa dapes?*

81. Reminiscitur unusquisque versum Eclogæ : *Non unquam gravis ære domum mihi dextra redibat.* confer Columellam X, 310. Mox versu 82 *merx urbani macelli* carnes in macello emtæ.

83. *Cepa rubens;* Plin. XIX, 6, 32 *rufa acrior quam candi-*

Quatuor educit cum spissis allia fibris;
Inde comas apii graciles, rutamque rigentem
Vellit, et exiguo coriandra trementia filo.
Hæc ubi conlegit, lætum consedit ad ignem;
Et clara famulam poscit mortaria voce.
Singula tum capitum numeroso cortice nudat,
Et summis spoliat coriis, contemtaque passim
Spargit humi, atque abicit: servatum gramine bulbum
Tingit aqua, lapidisque cavum demittit in orbem.
Hinc salis inspergit micas; sale durus adeso
Caseus adjicitur; dictas super ingerit herbas;
Et læva vestem setosa sub inguina fulcit.
Dextera pistillo primum fragrantia mollit
Allia; tum pariter misto terit omnia succo.
It manus in gyrum; paullatim singula vires
Deperdunt proprias; color est e pluribus unus;
Nec totus viridis, quia lactea frusta repugnant;
Nec de lacte nitens, quia tot variatur ab herbis.
Sæpe viri nares acer jaculatur apertas
Spiritus, et simo damnat sua prandia vultu.
Sæpe manu summa lacrimantia lumina tergit;
Inmeritoque furens dicit convicia fumo.
Procedebat opus: non jam salebrosus, ut ante,
Sed gravior lentos ibat pistillus in orbes.
Ergo Palladii guttas instillat olivi,
Exiguique super vires infundit aceti,
Atque iterum conmiscet opus, mistumque retractat.
Tum demum digitis mortaria tota duobus

da. Tum *sectum porrum* est sectile, ex horto sublatum; *area porri* autem de area horti porris consita accipienda.

96. Nunc de mortario agitur: quod cum mola superius commemorata male permiscent Intp.

109. *Fumo*. Aut fumo ex igni, aut allio graveolenti: ut *fumus* sit odor ille ex allio diffusus vehemens, δριμὺς, ut Scaliger: repetitum tamen *sæpe* videtur postulare prius; quod et Wernsdorf sequitur.

Circuit, inque globum distantia contrahit unum,
Constet ut effecti species nomenque moreti.
Eruit interea Cybale quoque sedula panem,
Quem lætus recipit manibus; pulsoque timore
Jam famis, inque diem securus Simulus illam,
Ambit crura ocreis paribus, tectusque galero
Sub juga parentes cogit lorata juvencos,
Atque agit in segetes, et terræ condit aratrum.

117. *Constet ut effecti species nomenque moreti.* Ut vere possit *moreti* loco et nomine haberi, quippe ad eum modum confectum et absolutum, quo moretum vulgo parari solebat.

121. Carminis lepos usque ad extremum servatus delectat: ocreæ erant calceamenti genus, crura ipsa vinciens, quo utebantur, qui opus rure faciebant, agricolæ, venatores.

122. *Juga lorata* Vitruvius *subjugiorum lora* vocavit lib. X: *Eadem ratione jumenta, quum juga eorum subjugiorum loris per medium temperantur, æqualiter trahunt onera.* Cato *subjugia lora* vocat. Lindenb.

123. *Segetes,* agri. v. Ge. I, 47.

OPERUM VIRGILII ET TOMI QUARTI FINIS.

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

ÆNEIS.